

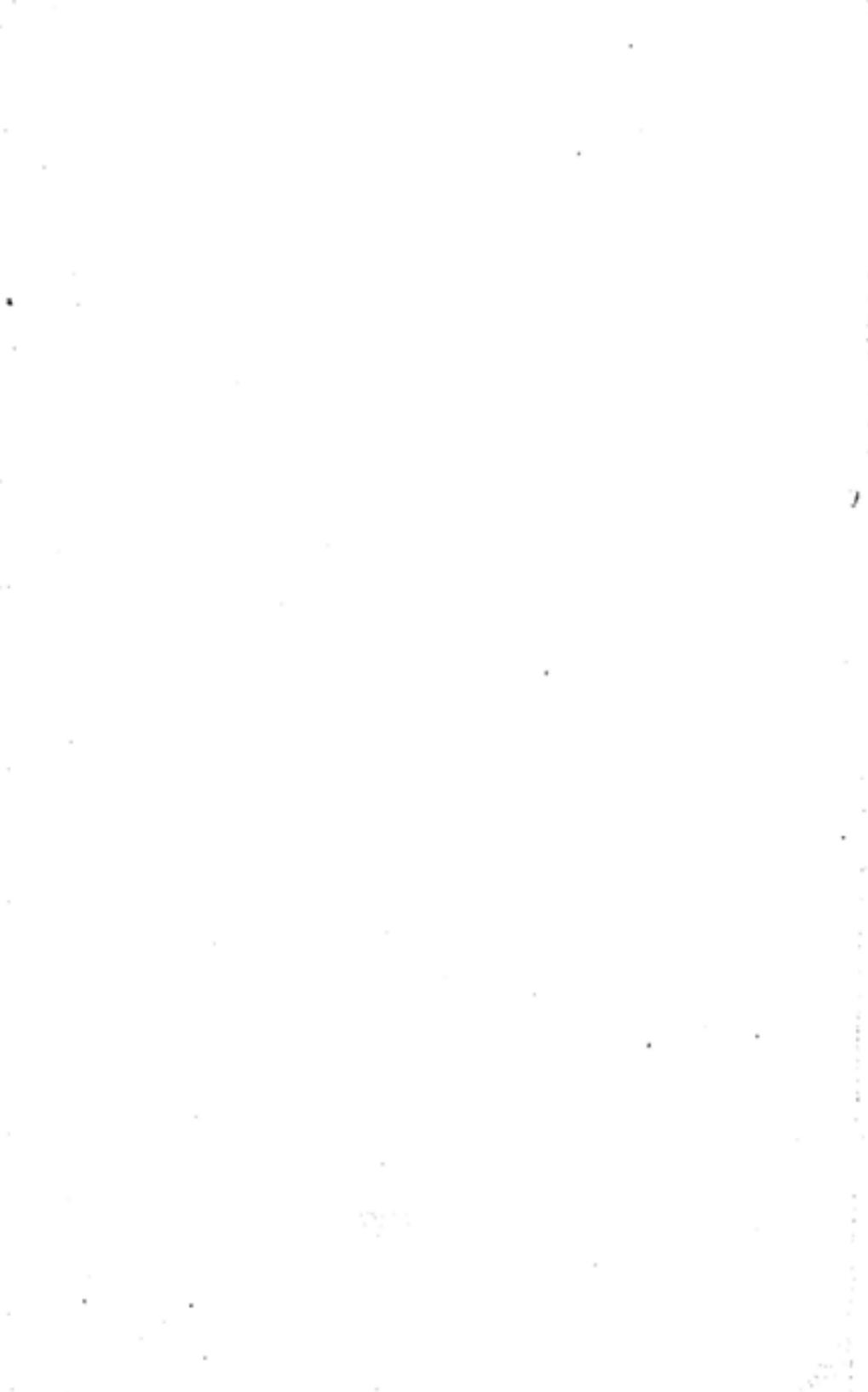
GOVERNMENT OF INDIA
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY
**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

CLASS Acc. No. 6102

CALL NO. Sa2 Bh Kar

D.G.A. 79.







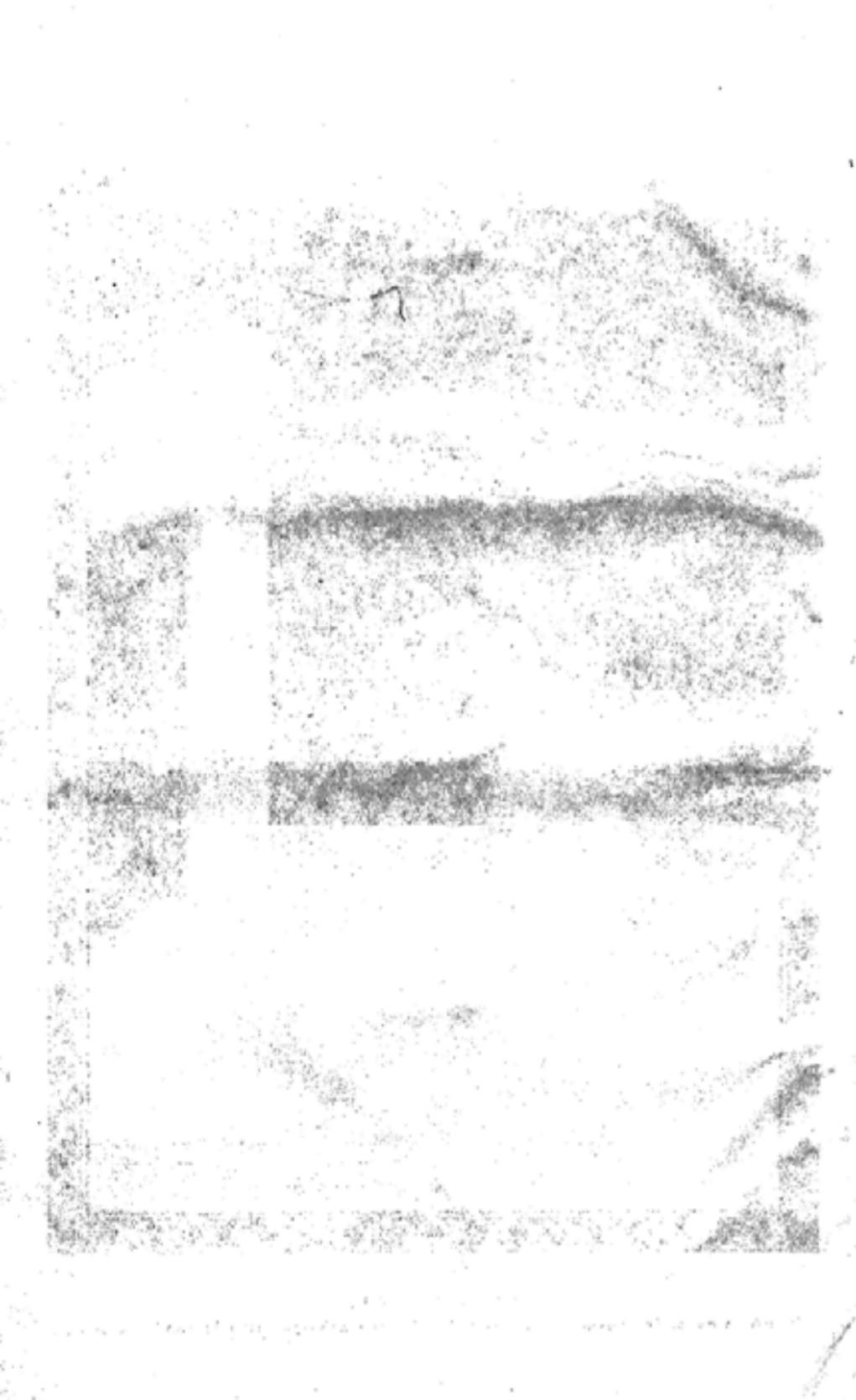
अभिसारिका
(Radha towards Krishna --P. 113)



(By Courtesy)

Kangra School of Painting—From the Art Gallery of Shrimant Rajasaheb of Aundh.





THE
PURANIC ANTHOLOGY
(पुराण-काव्य-स्तोत्र-सुधा)

EDITED BY

A. P. KARMARKAR, M. A., LL. B., Ph. D.

Director, Puranic Research Institute,
Thalakwadi, Belgaum.

6102

WITH A FOREWORD

By

Hon'ble Shri. B. N. DATAR, M. A., LL. B.

Union Deputy Minister for Home Affairs,
New Delhi.



Sa 2 Poh
Kar

Ref Sa 8 P
T Kar

MIRA PUBLISHING HOUSE,
THALAKWADI, BELGAUM.

1955.

First Published: 1955.

Rupees Five Only.

Copyright Reserved.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 6102
Date. 21-5-57
Call No. S. 2. B. h / Kar

Ref 5A8 P/Kar

BY THE SAME AUTHOR

- | | |
|---|-------|
| 1. Mystic Teachings of the Haridāsas
of Karnāṭaka, 1939. | 2/-. |
| 2. Cultural History of Karnāṭaka, 1947. | 5/-. |
| 3. Purāṇic Words of Wisdom, 1947. | 2/-. |
| 4. Kannada Saṁskṛiti (In Kannada).
Out of Print. | |
| 5. Religions of India, Vol. I, 1950. | 16/-. |
| 6. Constitutional History of India, 1954. | 5/-. |

Most Respectfully Dedicated

TO

His Excellency Shri. R. R. DIWAKAR,
Gouvernor of Bihar.

The Living Mystic of Karnāṭaka.

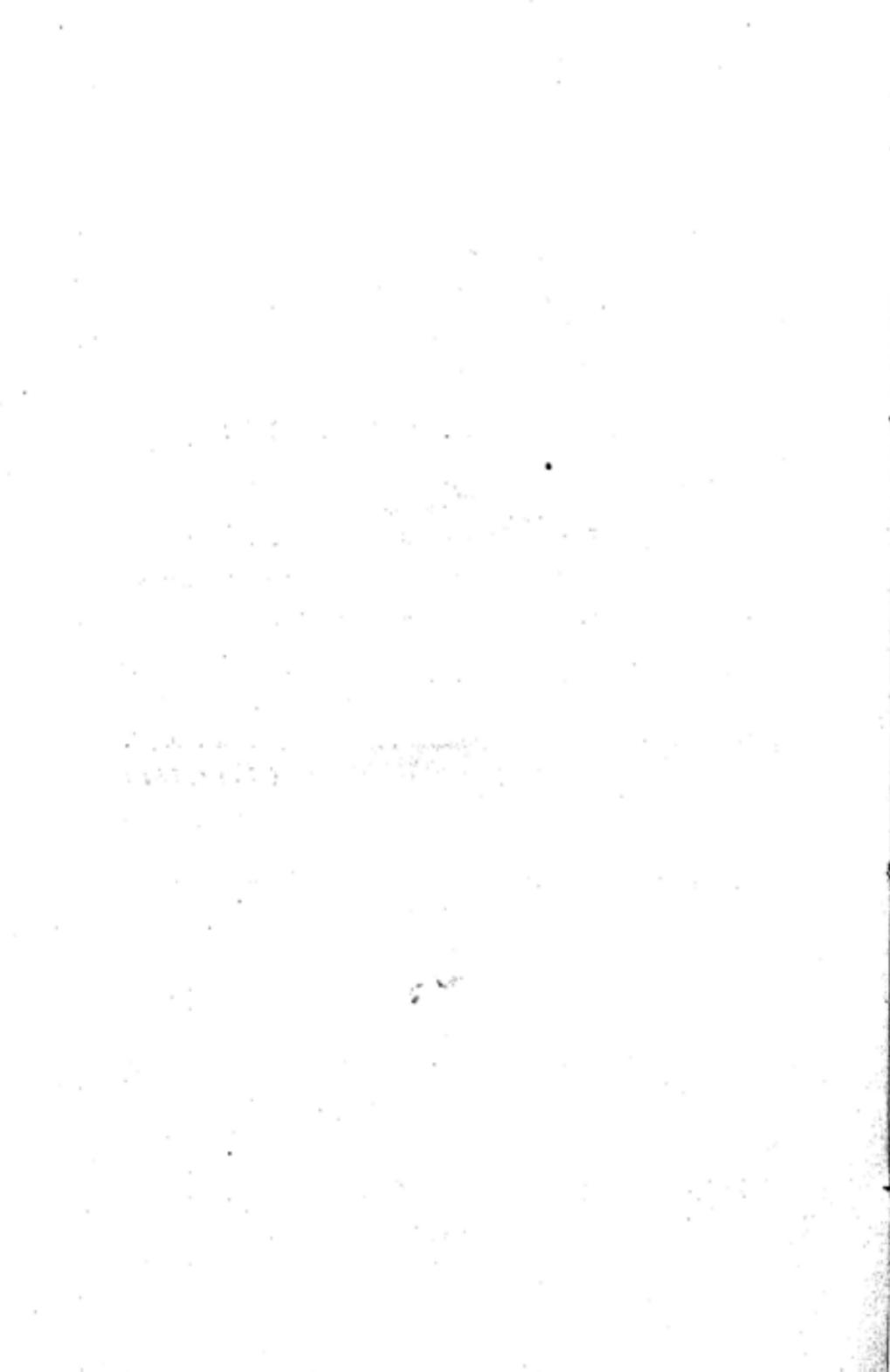
—Who has imbibed within himself all that is enshrined
in the following Purānic Stanza:

"The Universe is sustained by the Four Pillars of Virtue (comprised of those) who are kind, unaffected by pride, obliging, and have conquered their senses (Indriyas)".

(P. 91, 651)

(On the occasion of his Sixtieth Birthday Celebrations
30th September, 1954.)

PAPERS



FOREWORD

Shri. A. P. Karmarkar should be warmly congratulated upon his unravelling the rich treasures of Puranic Poetry, and placing them before the world of scholars.

I am sure that they shall be found to be sufficiently varied, instructive, illuminating, and of absorbing interest.

B. N. Datar,

*Deputy Minister for Home Affairs,
New Delhi.*

PREFACE

The Purāṇas have been a source of inspiration and illumination to the Hindus since almost the proto-Indian period. A Purāṇa means an 'ancient' lore—let it be in the field of legend, mythology or folklore. A very vast number of such Purāṇas must have been current amongst the people of ancient India. It was Vyāsa and the generations of his great disciples, that collected together all these floating traditions, gave them a colour and form, and built up the magnificent edifice of the twice-eighteen Purāṇas and Upa-Purāṇas.

The Purāṇas are replete with philosophic, mystic and material lore of the Hindus. Unlike the Iliad of Homer, the Purāṇic Ganges has been growing evermore on account of its confluence with various other smaller rivers, streams and brooklets of thought.

The Purāṇas are not a dry piece of poetry, but the emotional side of man has richly prevailed in them throughout. The forest, the autumn and spring, the battle-field, the beauty of nature and man, along with his aesthetic and philosophical outlook and mystic experiences—all these have made a direct appeal to the Purāṇic poets like Vaiśarīpāyāna, Mārkaṇḍeya, Agastya and others. Here and there are found interspersed in the Purāṇic net-work the general words of wisdom. In fact the Purāṇic poetry is unique in its elegance, grace and eloquent style. With their usual deeper insight of a poet and the vision of a mystic, the Purāṇikas have kept before us marvellous specimens of their varied composition. They have been a source of inspiration to the five Great Ācāryas like Śaṅkara, Madhva, Rāmānuja, Nimbārka and Vallabha; to individual mystics and Schools of Mysticism like the Vārakaris of

Mahārāṣṭra, the Haridāsas of Karnāṭaka and others; and to the eminent classical poets like Bhāsa, Kālidāsa, Bhava-bhūti and others. The Purāṇas fully represent the culture, imagery and intuition of the Indian mind.

The Purāṇic authors have always believed in the multiplicity or plurality of Gods, and preached the manifestation of the Divine in all the aspects of the Universe. Eventually, they show a clearly polytheistic trend in this respect—the unique outcome of which is their Stotra literature.

The Purāṇas convey the ideals of the Hindu mind. While condemning a miser, they also condemn the sentiment of vanity possessed by the rich. While condemning the world of womenfolk for their crooked nature and cunning, they have also laid bare before us their true value as Goddesses on earth and builders of society. While recommending the study of Vedānta and the practice of Yogic exercises, they have also idealised the more simple and nobler ideals of a householder's life. Above all they are meant for both the rich and the poor, and the innocent and the wiser folk of the nation. We find in them an address made to humanity from a common platform. In fact their main ideal is to create a heaven on earth rather than a heaven after death.

During the last seventeen years of my study in the field of Purāṇic research, I also tried to cull out all that is best, fine and elegant in the Purāṇas, I mean the Purāṇic Verse and Psalms. I have divided the whole sphere of Purāṇic anthology into four categories: Subhāṣitas, Pure Poetry, Stotras (Psalms), and Devotional Literature. The Purāṇic authors have so wonderfully made a direct appeal to the human mind of all ages and climes, that the readers irrespective of their caste, creed, sex or community shall find them all of absorbing interest.

We are extremely grateful to His Excellency Shri. R. R. Diwakar, Governor of Bihar, for having kindly given us permission to dedicate this humble work to him on the occasion of his Sixtieth Birthday Celebrations. We are equally grateful to Hon'ble Shri. B. N. Datar, Deputy Minister for Home Affairs, New Delhi, for having kindly contributed a Foreword for this work. Both these *Savants* possess a rare combination of eminent sacrifice, statesmanship and scholarship.

I am extremely thankful to Captain Dr. R. C. Shrikhande, M. B., B. S., for his constant encouragement and the excellent block of Rādhā on the Frontispiece; to my Research Assistants Shrimati Shantabai G. Ghanekar, Shri. Nana-charya Pangri, Shri. Venkannacharya Valvekar, and Shri. Ramacharya Joshi, for rendering valuable services during the preparation and publication of the work; to Master Jagadish Karmarkar for the correction of proofs; and to Shri. V. S. Deshpande for the excellent printing and get-up of the Volume.

I cannot forget the unique services rendered by Miss Mirā and Sunandā, and their mother Mrs. Sushilābāī in offering cups of tea— always followed by pleasant smiles, even without the author's asking for the same. The Purānic writings possess their own peculiarities of grammar and composition. We have retained them as they are.

Purānic Research Institute,
Thalakwadi, BELGAUM.
7th April, 1955.

A. P. Karmarkar,
Director.

CONTENTS (विषयानुक्रमणिका)

विषयाः

Foreword—By Hon'ble Shri. B. N. Datar, M. A., LL. B.
Union Deputy Minister for Home Affairs.

पृष्ठम्

v

Preface	vi
Contents	ix-xi
प्रथमो भागः ।				
व्यवहारचार्तुर्योगः ।				
१ शैनकीयनीतिसारः	१	जद्यमः	८०	
२ बृहस्पतिनीतिसारः	९	धर्मपालनम्	८०	
३ सर्वमान्यनीतिवचनानि	३५	भावशुद्धिः	८१	
४ संसारः	४२	सत्यपालनम्	८२	
५ पुत्रः	४३	साधुबृत्तिः	८३	
६ स्त्री	४५	१४ गृहेऽपि मोक्षः ।	९३	
७ (अ) माता	५४	१५ मानवजीवनम्	९४	
८ (ब) विद्या-विद्यार्थी	५५	१६ इतस्ततः	९५	
९ आत्मदोषाः	५६	द्वितीयो भागः ।		
कामः	५६	काव्ययोगः ।		
कृपणः	५६	१ आधिपत्याभिषेचनम्	९७	
फोषः	५७	२ महारासवर्णनम्	९८	
चिन्ता	५८	३ राधाकृष्णलीला	११२	
नीच-स्वभावः—जनः	५९	४ सावित्र्यपाल्याने		
मद-मानो	६२	वनदर्शनम्	११७	
मोहः	६३	५ त्रिपुरवर्णनम्	१२०	
मत्सरः	६३	६ त्रिपुरवहनम्	१२४	
लोभ-आशा	६३	७ सुरनवीवर्णनम्	१२६	
८ सुख-दुःखम्	६६	८ शरद्वर्णनम्	१२८	
९ देव-कर्म	६९	९ पुरुषरवर्णनम्	१३०	
१० धन-दारिद्र्यम्	७३	१० वाराणसीस्थित-		
११ कालमहिमा	७८	उद्यानवर्णनम्	१३२	
१२ मित्र-शत्रुः	७९	११ रणवर्णनम्	१३४	
१३ आत्मगुणाः	७९	१२ भ्रमरणीतम्	१३५	
आत्मा	७९	१३ अशोकसुन्दरीवर्णनम्	१३७	
		१४ स्त्रीप्रभावः	१४०	
		१५ मदनवर्णनम्	१४०	

१६ मोहिनीवर्णनम्	१४१	२४ श्रीबामनस्तवः	१७५
१७ पूर्वचित्तवर्णनम्	१४३	२५ चित्रकूटस्थित-	
१८ वेणुगीतम्	१४४	रामस्तवनम्	१७६
१९ युगमणीतम्	१४५	२६ श्रीरामचन्द्राष्टोत्तर-	
२० ताण्डवनृत्यम्	१४७	शतनामाबलिः	१७७
२१ बक्षिणापथवर्णनम्	१५१	२७ श्रीकृष्णनामाष्टोत्तर-	
तृतीयो भागः ।		शतस्तोत्रम्	१७८
स्तोत्रयोगः ।		२८ दशावतारस्तोत्रम्	१८०
१ परमेश्वरस्तवनम्	१५२	२९ गजेन्द्रमोक्षणे विष्णुस्तवः	१८१
२ वैराजस्तोत्रम्	१५३	३० पापप्रशमनस्तवः	१८३
३ विभूस्तोत्रम्	१५४	३१ विष्णुसहस्रनामस्तोत्रम्	१८५
४ नारायणस्तोत्रम् (ब्रह्मपारः)	१५५	३२ रुद्रस्तवः	१९३
५ नारायणस्तोत्रम्	१५६	३३ शिवस्तवः	१९५
६ यज्ञनारायणस्तोत्रम्	१५६	३४ शाङ्करस्तोत्रम्	१९६
७ ब्रह्माध्यानम्	१५७	३५ शिवस्तोत्रम्	१९७
८ ब्रह्मस्तोत्रम्	१५८	३६ सोमेश्वरस्तोत्रम्	१९८
९ ब्रह्मस्तोत्रम्	१५९	३७ उमाधवस्तोत्रम्	१९९
१० विष्णुकवचम्	१६०	३८ रतिकृतशिवस्तवः	२००
११ विष्णुध्यानम्	१६२	३९ सोमनाथस्तोत्रम्	२०१
१२ विष्णुस्तवनम्	१६४	३८ (अ) मृत्युञ्जयस्तोत्रम्	२०२
१३ विष्णुस्तवनम्	१६४	३९ (अ) अष्टमूर्त्युष्टकम्	२०४
१४ विष्णुस्तवनम्	१६५	४० शिवशक्तिस्तवः	२०५
१५ आदिदेवस्तोत्रम्	१६६	(पूजाकाले)	
१६ पुरुषोत्तमस्तोत्रम्	१६७	४१ शिवस्तोत्रम्	२०६
१७ श्रीपतिस्तवनम्	१६७	४२ विश्वानरकृत—महेश-	
१८ बासुदेवस्तोत्रम्	१६८	स्तोत्रम्	२०७
१९ ” . (पूजाकाले)	१६९	४३ द्वादशज्योतिर्लङ्घगानि	२०८
२० गोविन्दस्तवनम्	१७०	४४ शिवलङ्घगस्तवनम्	२०८
२१ अष्टावक्रकृतमोविन्द-		४५ महेश्वरकवचम्	२०९
स्तवनम्	१७१	४६ शिवसहस्रनामस्तोत्रम्	२०९
२२ मत्स्यावतारस्तोत्रम्	१७२	४७ भैरवस्तवनम्	२१५
२३ वराहस्तवनम्	१७३	४८ कालभैरवाष्टकम्	२१६
		४९ अपराजितास्तवनम्	२१७
		५० अस्मिकास्तोत्रम्	२१९

५१ कात्यायनीस्तोत्रम्	२२०	८२ सूर्यस्तवनम्	२५९
५२ कामाक्षीस्तोत्रम्-लिलिता	२२३	८३ श्रीसूर्यब्दित्तरशत-	
५३ काली-शिवदूती-स्तवनम्	२२५	नामस्तोत्रम्	२६०
५४ गडगास्तवनम्	२२५	८४ श्रीचन्द्राष्टोत्तरशत-	
५५ चण्डिकास्तोत्रम्	२२६	नामस्तोत्रम्	२६१
५६ गायत्रीस्तवः	२२८	८५ शनिस्तवः	२६२
५७ तूलसीस्तवः	२२९	८६ वत्तात्रेयस्तोत्रम्	२६३
५८ त्रिपुरसुन्दरीस्तोत्रम्	२२९	८७ हनुमत-स्तवः	२६४
५९ दुर्गास्तुतिः (वज्रपञ्जर-		८८ शान्तिकृत-अग्नि-	
संज्ञिका)	२३०	स्तोत्रम्	२६५
६० नवदुर्गास्तवः	२३१	८९ कलिकस्तोत्रम्	२६६
६१ पार्वतीस्तवनम्	२३२	९० व्यासस्तोत्रम्	२६७
६२ भद्रकालीस्तोत्रम्	२३३	चतुर्थो भागः ।	
६३ मङ्गललाष्टकम्	२३४	परमार्थयोगः ।	
(मङ्गललाष्टयोगः)		१ परमेशस्थानवर्णनम्	२६८
६४ यमुनागडगास्तवः	२३५	२ सगुण-निर्गुण-भवितयोगः	२६८
६५ राधास्तोत्रम्	२३६	„ योगोन्द्रहरिस्तवः	२७०
६६ अगस्त्यकृत-कोल्हापुरस्था-		„ कृष्णकृतविवेचनम् „,	
महालक्ष्मी-स्तवनम्	२३८	३ योगसाधनम् (शिव) २७२	
६७ सरस्वतीस्तवनम्	२३८	४ स्वर्गद्वाराणि	२७५
६८ सावित्रीस्तवः	२३९	५ मदालसासन्देशः	
६९ देवीसहस्रनामस्तोत्रम्	२३९	— अलक्ष प्रति	२७६
७० अगस्त्यकृत-स्कन्दस्तवः	२४६	६ „ -पुत्रान्प्रति	२७६
७१ स्कन्दस्तोत्रम्	२४७	७ वासुदेवमाहात्म्यम्	२७७
७२ स्कन्दकुमारस्तवः	२४८	८ विष्णुभक्तवर्णनम्	२७८
७३ माकांडेयकृतस्कन्दस्तवः	२४९	९ फलश्रुतिः	२७९
७४ गणेशस्तोत्रम्	२५०	परिशिष्टानि ।	
७५ गणेशाष्टकम्	२५१	अ अवशिष्टसुभावितानि	२८१
७६ गणेशकवचम्	२५२	ब लिलितासहस्रनामस्तोत्रम्	२८४
७७ नन्दीस्तोत्रम्	२५३	क राधाकृष्णसहस्रनाम-	
७८ वृष्णिक्षेत्रपालस्तवः	२५४	स्तोत्रम्	२९०
७९ वीरभद्रवर्णनम्	२५५	ड गडगासहस्रनामस्तोत्रम्	२९७-
८० सूर्यस्तोत्रम्	२५६		३०४
८१ रविस्तवः	२५८		

शुद्धिपत्रम्

पृ. सं.	अशुद्ध	शुद्ध
१५—२	स्वस्थन्दा	स्वच्छन्दा।
२७—२२	पुरुषं	परुषं
३०—२७	अथन	अर्थन
४०—१८	सर्वान्यश्चतान्	सर्वान्यश्चेत्तान्
४०—२६	न हि प्रतीक्षयते	न हि प्रतीक्षते
५३—४	संशुद्धी रजसां	संशुद्धी रजसा
६३—८	तस्मादर्थमनर्थक्यं	तस्मादर्थमनर्थक्यं
६४—२२	विद्वान्न... दानाक्षयनेन	विद्वान्न चेत्कान्त मूखाणी दानाक्षय धनेन
७३—२५	पपानां	पापानां
७८—४	हितायैव	हितायैव स
७९—१७	नितगृण	गृणन्ति
१०५—२५	विश्वात्रिहराय	विश्वातिहराय
१५२—१८	विशुद्धमण्डलं	निरुद्धमण्डलं
, २४	क्रचिद्दू... व्यक्तंदेवा	क्रचिद्दू... व्यक्तं देवा
१५३—३	निर्गृणं	निर्गुणं
१५९—१९	युगान्तशर्वं	युगान्तशर्वं
१६८—१८	लोयत्रयस्य	लोकत्रयस्य
१८२—१८	लोककत्रे	लोककत्रे
२०४—९	भक्त्यनन्ते...	भवत्यनन्ते....
२०६—२८	बालहीना	बलहीना
२७९—१६	यत्राश्री....	यत्र श्री....
२८२—२२		
२८३—११		

Owing to lack of types in a Reformist Poona Foundry we had to use the following : अन्ह, चिन्ह, वन्ह, आल्हाद, प्रल्हाद, जिल्हा, न्ही, instead of अह, चिह्न, वहि, आळ्हाद, प्रळ्हाद, जिल्हा and ही.

प्रथमो भागः ।
व्यवहारचातुर्ययोगः ।

१. शौनकीयनीतिसारः

[शौनकीयनीतिशास्त्रके बारेमें प्राचीन भारतीय वाङ्मयमें बहुत कहा जाता है । लेकिन सूद इस विषययर तो अभीतक कोई प्रथ्य उपलब्ध नहीं है । गृहण पुराणमें शौनकीय नीतिसार है । उसमें तो राजनीतिका कोई भी संबन्ध नहीं मिलता है । केवल नीतिवचनों का संग्रह है । यह तो शायद दसवीं या ग्यारहवीं शताब्दीका होगा ।]

धर्मः प्रद्रजितस्तपः प्रचलितं सत्यं च दूरं गतं

पृथ्वी वन्ध्यफला जनाः कपटिनो लौल्ये स्थिता आहृणाः ॥

मत्त्याः स्त्रीवशागः स्त्रियश्च चपला नीचा जना उच्चताः

हा कल्टं खलु जीवितं कलिषुगे धन्या जना ये मृताः ॥१॥

धन्यास्ते ये न पश्यन्ति देशभद्गं कुलक्षयम् ॥

परचित्तगतान्दाराराम्पुञ्च कुव्यसने स्थितम् ॥२॥

कुभार्या च कुमित्रं च कुराजानं कुपुत्रकम् ॥

कुकन्धां च कुदेशं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥३॥

कुपुत्रे निवृतिर्नस्ति कुभार्यां कुतो रतिः ॥

कुमित्रे नास्ति विश्वासः कुराजये नास्ति जीवितम् ॥४॥

पराक्रं च परस्वं च परशश्याः परस्त्रियः ॥

परवेशमन्ति वासिश्च शकादपि हरेच्छ्रयम् ॥५॥

आलापाद्रात्रसंस्पशात्संसर्गात्सहभोजनात् ॥

आसनाच्छयनाद्यानात्पापं संक्रमते नृणाम् ॥६॥

स्त्रियो नश्यन्ति रूपेण तपः क्रोधेन नश्यति ॥

गावो दूरप्रचारेण शूद्राश्रेन द्विजोत्तमः ॥७॥

आसनादेकशश्यायां भोजनात्पंक्तिसंडकरात् ॥

ततः संक्रमते पापं घटाद्घट इवोदकम् ॥८॥

लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणः ॥
 तस्माच्छिष्ठ्य च पुत्रं च ताडयेन्न तु लालयेत् ॥१॥
 अद्वा जरा देहवतां पर्वतानां जलं जरा ॥
 असंभोगश्च नारीणां वस्त्राणामातपो जरा ॥२॥
 अधमाः कलिमिच्छन्ति सन्धिमिच्छन्ति मध्यमाः ॥
 उत्तमा मानमिच्छन्ति मानो हि महतां घनम् ॥३॥
 मानो हि मूलमर्थस्य माने सति धनेन किम् ॥
 प्रभ्रष्टमानवर्पस्य कि धनेन किमायुषा ॥४॥
 अधमा धनमिच्छन्ति धनमानो हि मध्यमाः ॥
 उत्तमा मानमिच्छन्ति मानो हि महतां घनम् ॥५॥

वनेऽपि सिंहा न नमन्ति कर्णं
 ब्रह्मजिता नांशनिरीक्षणं च ॥
 धनेविहीनाः सुकुलेषु जातो
 न नीचकर्माणि समारभन्ते ॥६॥
 नाभिवेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते वने ॥
 नित्यमूर्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥७॥
 वणिकप्रमादी भूतकश्च मानो
 भिक्षुविलासी हृष्टविश्व कामी ॥
 वराङ्गना चाप्रियवादिनी च
 न ते च कर्माणि समारभन्ते ॥८॥
 दाता वरिद्रः कुपणोऽयंयुक्तः
 पुत्रोऽविधेयः कुजनस्य सेवा ॥
 परोपकारेषु नरस्य मृत्युः
 ग्रजाप्ते दुश्चरितानि पञ्च ॥९॥
 काम्तावियोगः स्वजनापमानं
 शृणस्य शेषः कुजनस्य सेवा ॥
 दारिद्रघभावाद्विमुखाइच मित्रा
 विनामिन्ना पञ्च दहन्ति तीक्ष्णाः ॥१०॥

चिन्तासहलेषु च तेषु मध्ये
 चिन्ताश्चतस्रोऽप्यसिधारतुल्याः ॥
 नीचापमानं क्षुधितं कलत्रं
 भार्या विरक्ता सहजोपरोषः ॥१९॥
 वश्यश्च पुत्रोऽर्थंकरी च विद्या
 अरोगिता सञ्जनसङ्गतिइच ॥
 हृष्टा च भार्या वशवर्तिनी च
 दुःखस्य मूलोद्वरणानि पञ्च ॥२०॥
 कुरडगमातङ्गपतङ्गभृङ्ग—
 मीना हृताः पञ्चभिरेव पञ्च ॥
 एकः प्रमाणी स कथं न घात्यो
 यः सेवते पञ्चभिरेव पञ्च ॥२१॥
 अधीरः कर्काः स्तब्धः कुचेलः स्वयमागतः ॥
 पञ्च विद्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा ह्यपि ॥२२॥
 आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च ॥
 पञ्चतानि विविच्यन्ते जायमानस्य देहिनः ॥२३॥
 पर्वतारोहणे तोये गोकुले दुष्टनिप्रहे ॥
 पतितस्व समुत्थाने शस्ताः पञ्चै गुणाः स्मृताः ॥२४॥
 अभ्रचलाया खले प्रोतिः परनारोषु सङ्गतिः ॥
 पञ्चते ह्यस्थिरा भावा योवनानि धनानि च ॥२५॥
 अस्थिरं जीवितं लोके अस्थिरं धनयोवनम् ॥
 अस्थिरं पुत्रदाराद्यं धर्मः कीर्तिर्यशः स्थिरम् ॥२६॥
 शतं जीवितमत्यलं रात्रिस्तस्याद्वृहारिणी ॥
 व्याधिशोकजरायासंरद्धं तदपि निष्कलम् ॥२७॥
 आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्थं हृतं
 तस्याद्वृस्थितकिञ्चिदद्वृमधिकं बाल्यस्य काले गतम् ॥
 किञ्चिवद्वन्धुवियोगदुःखमरणं भूपालसेवागतं
 शेषं वारितरङ्गगर्भचपलं मानेत कि मातिनाम् ॥२८॥

१. 'हृते' इ. पा.

अहोरात्रमयो लोके जरारूपेण सञ्चरेत् ॥
 मृत्युप्रेसति भूतानि पवनं पञ्चगो यथा ॥२९॥
 गच्छतस्तिष्ठतो वापि जाप्रतः स्वपतो न चेत् ॥
 सर्वसत्त्वहितार्थाय पशोरिव विचेष्टितम् ॥३०॥

अहितहितविचारशून्यबुद्धे:
 श्रुतिसमये बहुभिवितकितस्य ॥

उदरभरणमात्रुष्टबुद्धे:
 पुरुषपशोः पशोइच को विशेषः ॥३१॥

शौर्यं तपसि दाने च यस्य त प्रथितं यशः ॥
 विद्यायामर्थलाभे वा मातुरुच्चार एव सः ॥३२॥

यज्जीव्यते^१ क्षणमपि प्रथितं मनुष्ये—
 विज्ञानविक्रयपशोभिरभग्नमानेः ॥
 तप्त्वाम जीवितमिति प्रवदन्ति तज्जाः
 काकोऽपि जीवति चिरं च वर्णं च भुद्धकते ॥३३॥

कि जीवितेन धनमानविवर्जितेन
 मित्रेण कि भवति भीतिसंकितेन ॥
 सिहूवतं चरत गच्छत मा विद्यादं
 काकोऽपि जीवति चिरं च वर्णं च भुद्धकते ॥३४॥

यो वात्मनीह न गुरौ न च भृत्यवर्गे
 दीने दयां न कुदते न च मित्रकार्ये ॥
 कि तस्य सेवितफलेन मनुष्यलोके
 काकोऽपि जीवति चिरं च वर्णं च भुद्धकते ॥३५॥

यस्य श्रिवर्गशून्यानि दिनान्यायान्ति यान्ति च ॥
 स लौहकारभस्त्रेव इवसप्तपि न जीवति ॥३६॥
 स्वाधीनवृत्तेः साफल्यं न पराधीनवर्त्तिता ॥
 ये पराधीनकर्माणो जीवन्तोऽपि च ते मृताः ॥३७॥

१. 'सञ्जीव्यते' इ. पा.

सु(स्व)पूरा वै कापुरुषाः सु(स्व)पुरो मूर्खिकाङ्गलिः ॥
 असन्तुष्टः कापुरुषः स्वल्पकेनापि तुष्ट्यति ॥३८॥
 अभ्रच्छाया तृणादग्निर्नीक्षेवा पथो जलम् ॥
 वेश्यारागः खले प्रीतिः षडेते बुद्धोपमाः ॥३९॥
 बाचा विहितसार्थेन लोको न च सुखायते ॥
 जीवितं मानमूलं हि माने म्लाने कुतः सुखम् ॥४०॥
 अबलस्य बलं राजा बालस्य रवितं बलम् ॥
 बलं मूर्खस्य मौनत्वं तस्करस्याननृतं बलम् ॥४१॥
 यथा यथा हि पुरुषः शास्त्रं समधिगच्छति ॥
 तथा तथास्य मेधा स्पाद्विज्ञानं चास्य रोचते ॥४२॥
 यथा यथा हि पुरुषः कल्याणे कुरुते मतिम् ॥
 तथा तथा हि सर्वत्र विलष्टते लोकसुश्रियः ॥४३॥
 लोभप्रमादविवासैः पुरुषो न नश्यति त्रिभिः ॥
 तस्माल्लोभो न कर्तव्यः प्रमादो नो न विश्वसेत् ॥४४॥
 तावद्ग्रुयस्य भेत्तव्यं यावद्ग्रुयमनागतम् ॥
 उत्पन्ने तु भये तीव्रे स्थातव्यं वै ह्याभीतवत् ॥४५॥
 ऋणशेषं चारिनशेषं व्याधिशेषं तर्यव च ॥
 पुनः पुनः प्रवद्धन्ते तस्माल्लोभं न कारयेत् ॥४६॥
 कुते प्रतिकृतं कुर्याद्विसिते प्रतिहिसितम् ॥
 न तत्र दोषं पश्यामि दुष्टे दोषं समाचरेत् ॥४७॥
 परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ॥
 वर्जयेत्तावदां मित्रं मायामयमारं तथा ॥४८॥
 दुर्जनस्य हि सङ्घरेन सुजनोऽपि विनश्यति ॥
 प्रसन्नमपि पानीयं कर्दमैः कलुषीकृतम् ॥४९॥
 स भुद्धक्ते सद्विजो भुद्धक्ते समशेषनिरूपणम् ॥
 सस्मात्सर्वप्रयत्नेन द्विजः पूज्यः प्रयत्नतः ॥५०॥
 तद्भुज्यते यद्विजभुषतशेषं
 स द्विमान्यो न करोति पापम् ॥

तत्सौहूदं यत्कियते परोक्षे
दम्भेविना यः क्रियते स धर्मः ॥५१॥

न सा सभा यत्र न सन्ति यूद्धाः
यूद्धाः न ते येन वदन्ति धर्मम् ॥

धर्मः स तो यत्र न सत्यमस्ति
नैतत्सत्यं यच्छलेनानुविद्धम् ॥५२॥

आहृणोऽपि मनुष्याणामादित्यश्चैव तेजसाम् ॥
शिरोऽपि सर्वगावाणां वतानां सत्यमुत्तमम् ॥५३॥

तन्मङ्गलं यत्र मनः प्रसन्नं
तज्जीवनं यज्ञ परस्य सेवा ॥

तद्विजितं यस्त्वजनेन भूक्तं
तद्विजितं यस्तमरे रिपुणाम् ॥५४॥

सा स्त्री या न मदं कुर्यात्स सुखी तृष्णयोजितः ॥
तन्मित्रं यत्र विश्वासः पुरुषः स जितेन्द्रियः ॥५५॥

तत्र मुक्तादरत्नेहो विलुप्तं यत्र सौहूदम् ॥
तदेव केवलं इलाध्यं यस्यात्मा क्रियते स्तुतौ ॥५६॥

नदीनामगिनहोश्चाणां भांतस्य कुलस्य च ॥
मूलान्वेषो न कर्तव्यो मूलादोषो न हीयते ॥५७॥

लबणजलान्ता नद्याः स्त्रीभेदान्तं च मैथुनम् ॥
पैशुन्यं जनवात्तान्तं वित्तं दुःखव्यान्तकम् ॥५८॥

राज्यश्चोर्बहुशापान्ता पापान्तं ब्रह्मवर्चसम् ॥
आचारं धोषवासान्तं कुलस्यान्तं स्त्रियः प्रभो ? ॥५९॥

सर्वे क्षयान्ता निलयाः पतनान्ताः समुच्छ्रपाः ॥
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥६०॥

यदीच्छेत्पुनरागन्तु नातिदूरमनुवजेत् ॥
उदकान्तान्निवर्त्तेत् स्तिर्गवर्णाच्च पादपात् ॥६१॥

अनायके न वस्तव्यं न चैव बहुनायके ॥
स्त्रीनायके न वस्तव्यं न तथा ३ ब्राह्मनायके ॥६२॥

१. ‘भुः’ इ.अ.पा. २. ‘वस्तव्यं’ इ.पा.

पिता रक्षति कीमारे भर्ता रक्षति यौवने ॥

पुत्रस्तु स्वविरे काले न स्त्री स्वातन्त्र्यमहंति ॥६३॥

त्यजेद्गृह्यामष्टमेऽब्दे नवमे तु मृतप्रजाम् ॥

एकावशे स्त्रीजननों सद्यशब्दाप्रियवादिनीम् ॥६४॥

अनयित्वान्मनुष्याणां भिया परिजनस्य च ॥

अर्थादपेतमयदिवस्त्रयस्तिष्ठन्ति भर्तुषु ॥६५॥

अश्वं आन्तं गजं मतं गावः प्रथमसूतिकाः ॥

अनूदके च मण्डुकानप्राज्ञो दूरेण वजंयेत् ॥६६॥

अर्थातुराणां न सुहृद्ध वन्धुः

कामातुराणां न भयं न लज्जा ॥

चिन्तातुराणां न सुखं न निद्रा

क्षुधातुराणां न बलं न तेजः ॥६७॥

कृतो निद्रा दरिद्रस्य परप्रेष्यवरस्य च ॥

परनारीप्रसक्तस्य परद्रव्यहरस्य च ॥६८॥

सुखं स्वपित्यनृणवान्व्याधिमुक्तश्च यो नरः ॥

सावकाशस्तु चै भुद्धते यस्तु दार्दनं सङ्गतः^३ ॥६९॥

अम्भसः परिमाणेन उज्जतं कमलं भवेत् ॥

स्वस्वामिना बलवता भृत्यो भवति गर्वितः ॥७०॥

स्थानस्थितस्य पदात्य मित्रे वदणभास्करौ ॥

स्थानच्युतस्य तस्पेव क्लेदशोषणकारकौ ॥७१॥

ये पदस्थस्य मित्राणि ते तस्य रिपुतां गताः ॥

भानोः पदे जले प्रीतिः स्थलोद्धरणशोषणः ॥७२॥

स्थानस्थितानि पूज्यन्ते पूज्यन्ते च पदे स्थिताः ॥

स्थानभ्रष्टा न पूज्यन्ते केशा दन्ता नखा नराः ॥७३॥

आचारः कुलमाल्याति देशमाल्याति भावितम् ॥

सम्भ्रमः स्नेहमाल्याति धुरुराल्याति भोजनम् ॥७४॥

१. 'नै शङ्कितः' इ.पा.

वृथा वृलिं: समुद्रस्य वृथा तृप्तस्य भोजनम् ॥
 वृथा वानं समृद्धस्य नीचस्य सुकृतं वृथा ॥७५॥
 द्वूरस्थोऽपि समीपस्थो यो यस्य हृदये स्थितः ॥
 हृदयादपि निलकान्तः समीपस्थोऽपि द्वूरतः ॥७६॥
 मुखभङ्गः स्वरो दीनो गात्रस्वेदो महाद्वयम् ॥
 मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥७७॥
 कुबजस्य कीटघातस्य वाताश्लिकासितस्य च ॥
 शिखरे वसतस्तस्य वरं जन्म न याचितम् ॥७८॥
 जगत्पतिहि याचित्वा विष्णुर्वामिनतां गतः ॥
 कोऽन्योऽधिकतरस्तस्य योऽर्थी याति न लाघवम् ॥७९॥
 माता शत्रुः पिता वंशी बाला येन न पाठिताः ॥
 सभामध्ये न शोभन्ते हंसमध्ये बका यथा ॥८०॥

विद्या नाम कुरुपूर्वप्रमधिकं^१ विद्यातिगुप्तं धनं^२
 विद्या साधुकरी जनप्रियकरी विद्या गुरुणां गुरुः^३ ॥
 विद्या बन्धुजनात्तिनाशनकरी विद्या परं देवतम्^४
 विद्या राजमु पूजिता हि मनुजो विद्याविहीनः पशुः ॥८१॥
 गृहे चाभ्यन्तरे द्रव्यं लग्नं चैव तु दृश्यते ॥
 अशेषं हरणीयं च विद्या न हियते परेः ॥८२॥
 शोनकीयं नीतिसारं विष्णुः सर्वव्रतानि च ॥
 कथयामास वै पूर्वं तत्र शृश्वाव शङ्करः ॥
 शङ्करावश्युणोदृशासो व्यासादस्माभिरेव च ॥८३॥

इति श्रीगारुडे महापुराणे पूर्वखण्डे प्रथमांशाख्ये आचारकाण्डे
 शोनकीयनीतिसारादिवर्णनं नाम पंचदशोत्तरशततमाऽध्यायः ॥११५॥

१. 'नरस्य' इ. पा.

२. 'प्रचलनगुप्तं धनं' इ. पा.

३. 'भोगकरी यशःसुखकरी' इ. पा.

४. 'बन्धुजनो विदेशगमने' इ. पा.

२. वृहस्पतिनीतिसारः

[वृहस्पतिके अर्थशास्त्र अथवा नीतिसारविषयक पंसका उल्लेख महाभारत, कौटिलीय अर्थशास्त्र, प्रतिमानाटक, बुद्धचरित, कामशास्त्र और सोमदेवका यशस्तिलक आदि ग्रन्थोंमें किया गया है। तथैव एक ढब्ल्यु. थॉमस जिन्होंने बार्हस्पत्यसूत्रनामक ग्रन्थ प्रकाशित किया है।]

गहड पुराणमें कथित वृहस्पतिनीतिसारमें अध्याय १११-११३ में राजनीतिविषयक किञ्चित विवेचन किया गया है। किन्तु अन्य अध्यायोंमें नीतिविचार ग्रथित किया है। तथैव भर्तुहरिनीतिशतकमेंसे ९० और १२७ इलोकभी इसमें अदृत किया है। संदर्भसे यह मालूम होता है कि यह नीतिसार ग्यारह अथवा बारह शताद्वीमें (A. D.) संस्कारीत किया होगा।]

अथ अष्टोत्तरशततमोऽध्यायः (१०८).

नीतिसारं प्रवक्ष्यामि अर्थशास्त्रादिसंश्चितम् ॥

राजादिभ्यो हितं पुण्यमायुः स्वर्गादिदायकम् ॥ १ ॥

सद्गु: सज्जग्रं प्रकुर्वीत सिद्धिकामः सदा नरः ॥

नासद्गुरिहलोकाय परलोकाय वा हितम् ॥ २ ॥

वजंयेत्कुद्रसंवादं सुदुष्टस्य च वर्णनम् ॥

विरोधं सह मित्रेण संप्रोति शत्रुसेविता ॥ ३ ॥

मूर्खशिष्योपदेशेन दुष्टस्त्रीभरणेन च ॥

दुष्टानां संप्रयोगेण पंडितोऽप्यवसीदति ॥ ४ ॥

आह्यणं बालिङ्गं ऋत्रमयोद्वारं विश्वं जडम् ॥

शूद्रमकरसंयुक्तं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ५ ॥

कालेन रिपुणा संधिः काले मित्रेण विप्रहः ॥

कार्यकारणमाभित्य कालं किपति पष्ठितः ॥ ६ ॥

कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ॥

कालः सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिक्षमः ॥ ७ ॥

१. 'संवादमदुष्टस्य' इ. पा.

कालेषु हरते बीर्यं काले गर्भं च वर्तते ॥
 कालो जनयते सृष्टि पुनः कालोऽपि संहरेत् ॥ ८ ॥
 कालः सूक्ष्मगतिनित्यं द्विविधदेव ह भाव्यते ॥
 स्थूलसङ्क्रहचारेण सूक्ष्मचारान्तरेण च ॥ ९ ॥
 नीतिसारं सुरेन्द्राय इममूर्चे बृहस्पतिः ॥
 सर्वज्ञो येन वेन्द्रोऽभूत्यानहत्वाप्नुयाद्विवम् ॥ १० ॥
 राजविद्वाह्याणः कार्यं देवविप्रादिपूजनम् ॥
 अहवेषेन यष्टव्यं महापातकनाशनम् ॥ ११ ॥
 उत्तमैः सह साङ्गत्यं पण्डितैः सह सत्कथाम् ॥
 अलुक्ष्यैः सह भित्रत्वं कुर्वणो नावसीवति ॥ १२ ॥
 परीवादं परार्थं च परिहासं परस्त्रियम् ॥
 परवेदमनि वासं च न कुर्वति कवाचन ॥ १३ ॥
 परोऽपि हितवान्बन्धुः बन्धुरप्यहितः परः ॥
 अहितो वेहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ १४ ॥
 स बन्धुर्यो हिते युश्तः स पिता यस्तु पोषकः ॥
 तन्मत्रं यत्र विश्वासः स देशो यत्र जीव्यते ॥ १५ ॥
 स भृत्यो यो विधेयस्तु तदीजं यत्प्ररोहति ॥
 सा भार्या या प्रियं ब्रूते स पुत्रो यस्तु जीवति ॥ १६ ॥
 स जीवति गुणा यस्य धर्मो यस्य स जीवति ॥
 गुणधर्मविहीनो यो निष्फलं तस्य जीवनम् ॥ १७ ॥
 सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रियं बदा ॥
 सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ॥ १८ ॥
 निष्पत्नाता सुगन्धा च नित्यं च प्रियदादिनो ॥
 अहृष्टुकताल्पभाषी च सततं मङ्गलं यृता ॥ १९ ॥
 सततं धर्मबहुला सततं च पतिप्रिया ॥
 सततं प्रियवक्त्री च सततं त्वतुकामिनी ॥ २० ॥
 एतदादिकियायुक्ता सर्वसीभाग्यर्वाद्विनी ॥
 यस्येवृशी भवेद्गुर्या स वेन्द्रो न मानुषः ॥ २१ ॥

यस्य भार्या विलगक्षी कश्मला कलहप्रिया ॥
 उत्तरोत्तरवादा स्यात्सा जरा न जरा जरा ॥ २२ ॥

यस्य भार्या श्रितान्यञ्च परवेशमाभिकांक्षिणी ॥
 कुक्षिया त्यक्तलज्जा च सा जरा न जरा जरा ॥ २३ ॥

यस्य भार्या गुणज्ञा च भत्तरिमनुगामिनी ॥
 अल्पाल्पेन तु सन्तुष्टा सा प्रिया न प्रिया प्रिया ॥ २४ ॥

बुद्धा भार्या शठं मित्रं भृत्यश्चोत्तरदायकः ॥
 सर्वपे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ २५ ॥

त्यज दुर्जनसंसर्गं भज साधुसमागमम् ॥
 कुरु पुण्यमहोरात्रं स्मर नित्यमनित्यताम् ॥ २६ ॥

बधालीकण्ठप्रदेशा हृषि च फणमभूद्गीषणा या च रोद्री
 या कुण्डा व्याकुलाङ्गनी रुधिरनयनसंव्याकुला व्याघ्रकल्पा ॥
 श्रोधे यंवोग्रवक्त्रा स्फुरदनलज्जिखा काकजिह्वा कराला
 सेव्या न स्त्री विदग्धा परपुरगमता भ्रान्तचित्ता विस्कृता ॥ २७ ॥

सक्षितः सुतोके सुकृतं कुतन्ते
 शीतं च वट्ठनी (सीतापही हृतपयंव ?) हैमे ॥

उत्पद्यते दैववशात्कदाचि—
 द्वेश्यासु रागो न भवेत्कदाचित् ॥ २८ ॥

भुजङ्गमे वेशमनि दृष्टिवृष्टे
 व्याधौ चिकित्सा विनिवर्त्तिते च ॥

वेहुं च बाल्यादिवयोऽन्विते च
 कालश्वरूपोऽसी लभते धूर्ति कः ॥ २९ ॥

इति श्रीगारुडे महापुराणे पूर्वखण्डे प्रथमांशाख्ये आचारकाण्डे
 बृहस्पतिप्रोक्तनीतिसारनिरूपणं नामाष्टोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

अथ नक्षोत्तरशततमोऽध्यायः (१०९),

आपदये धनं रक्षेहाराच्यक्षेद्वनैरपि ॥
 आत्मानं सततं रक्षेहारेपि ऋत्वरपि ॥ १ ॥

त्यजेदेकं कुलस्यार्थं प्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ॥
 ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं त्यजेत् ॥ २ ॥
 वरं हि नरके वासो न तु दुश्चरिते गृहे ॥
 नरकात्कीयते पापं कुण्डलाङ्गं निवर्त्तते ॥ ३ ॥
 चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् ॥
 न परीक्षय परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥ ४ ॥
 त्यजेद्वेशमसदवृत्तं बासं सोपद्रवं त्यजेत् ॥
 त्यजेत्कृपणराजानं मित्रं मायामयं त्यजेत् ॥ ५ ॥

अर्थेन कि कृपणहस्तगतेन केन
 जानेन कि बहुशठाप्तहस्तकुलेन ॥

खण्डेण कि गुणपराक्रमवज्जितेन
 मित्रेण कि व्यसनकालपराङ्गमुखेन ॥ ६ ॥

अदृष्टपूर्वा वहवः सहायाः
 सर्वे पदस्थस्य भवन्ति मित्राः ॥

अर्थविहीनस्य पदच्युतस्य

भवत्यकाले स्वजनोऽपि शश्रः ॥ ७ ॥
 आपत्सु मित्रं जानीयाद्रणे शूरं रहः शुचिम् ॥
 भार्या च विभवे क्षीणे दुभिक्षे च प्रियातिथिम् ॥ ८ ॥
 वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः सारसा
 निद्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका अष्टं नूपं मन्त्रिणः ॥
 पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपाः दर्घं वनान्तं मूगाः
 सर्वः कार्यवशाज्जनो हि रमते कस्यास्ति को बलभः ॥ ९ ॥

लुद्धमर्थप्रदानेन श्लाघ्यमञ्जलिकमर्णा ॥
 मर्खं छन्दानुवृत्त्या च पाथातथ्येन पण्डितम् ॥ १० ॥
 सद्गौवेन हि तुव्यन्ति देवाः सत्पुरुषा द्विजाः ॥
 इतरे लाद्यपानेन मानवानेन पण्डिताः ॥ ११ ॥
 उत्तमं प्रणिपातेन शठं भेदेन योजयेत् ॥
 नीचं स्वल्पप्रदानेन समं तुल्यपराक्रमः ॥ १२ ॥

यस्य यस्य हि यो भावस्तस्य तस्य हितं बदन् ॥

अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ १३ ॥

नदीनां च नखीनां च शृङ्गिणां शस्त्रयाणिनाम् ॥

विश्वासो नैव गन्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ १४ ॥

अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च ॥

वञ्चनं चापमानं च मतिमात्रं प्रकाशयेत् ॥ १५ ॥

हीनदुर्जनसंसर्गं अत्यन्तविरहादरः ॥

स्नेहोऽन्यगेहवासश्च नारीसज्जोलनाशनम् ॥ १६ ॥

कस्य दोषः कुले नास्ति व्याधिना को न पीडितः ॥

केन त व्यसनं प्राप्तं लियः कस्य निरन्तराः ॥ १७ ॥

कोऽर्थं प्राप्य न गर्वितो भुवि नरः कस्यापदो नामता:

स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि ननः को नाम राजां प्रियः ॥

कः कालस्य न गोचरान्तरगतः कोऽर्थं गतो गौरवं

को वा दुर्जनवागुरा निपतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥ १८ ॥

मुहूर्त्स्वजनबन्धुर्न बुद्धिर्यस्य न चात्मनि ॥

यस्मिन्कर्मणि सिद्धेऽपि न दृश्येत फलोदयः ॥

विपत्ती च महद् खं तद्वधः एथमाचरेत् ॥ १९ ॥

यस्मिन्देशे न संमानं न प्रीतिनं च वान्धवाः ॥

न च विद्यागमः कश्चित्तं देशं परिवर्जयेत् ॥ २० ॥

धनस्य यस्य राजतो भयं च नास्ति चौरतः

मृतं च यज्ञ मुच्यते समर्जयस्व तद्धनम् ॥ २१ ॥

यदर्जितं प्राणहरैः परिशम्मृतस्य तं वै विभजन्ति रिक्षिणः ॥

कृतं च यद् कृतमर्थलिप्सया तदेव दोषोपहतस्य योतुकम् ॥ २२ ॥

सञ्चितं निहितं द्रव्यं परामृश्यं मुहुर्मुहुः ॥

आखोरिय कद्यव्यस्य धनं दुःखाय केवलम् ॥ २३ ॥

नना व्यसनिनो रक्षा कपालाङ्गिकतपाणयः ॥

दर्शयन्तीह लोकस्य अदातुः फलमीदृशम् ॥ २४ ॥

शिक्षयन्ति च याचन्ते देहीति कृपणा जनाः ॥

अवस्थेयमदानस्य मा भूदेवं भवानपि ॥ २५ ॥

सञ्चितं क्रतुशतैर्न युज्यते

याचितं गुणवते न दीयते ॥

तत्कदर्यपरिक्षितं धनं

चोरपायिवगृहे प्रयुज्यते ॥ २६ ॥

न देवेभ्यो न विप्रेभ्यो बन्धुभ्यो नैव चात्मने ॥

कदर्यस्य धनं याति त्वग्नितस्करराजसु ॥ २७ ॥

अतिक्लेशेन येऽप्यर्था धर्मस्यातिकमेण च ॥

अरेवा प्रणिपातेन मा भूवस्ते कदाचन ॥ २८ ॥

विद्याधातो ह्यानभ्यासः स्त्रीणां घातः कुचलता ॥

व्याधीनां भोजनं जीर्णं शत्रोर्धातः प्रपञ्चता ॥ २९ ॥

तस्करस्य वधो दण्डः कुमित्रस्यात्पभाषणम् ॥

पृथक्शश्या तु नारीणां आह्यागस्यानिमन्त्रणम् ॥ ३० ॥

दुर्जनाः शिल्पिनो वासा दुष्टाश्च पटहाः स्त्रियः ॥

दाढिता मार्दिवं यान्ति न ते सत्कारभाजनम् ॥ ३१ ॥

जानीयात्प्रेषणे भूत्यान्वान्धवान्व्यसनागमे ॥

मित्रमापदि काले च भार्याङ्गि विभवक्षये ॥ ३२ ॥

स्त्रीणां द्विगुण आहारः प्रक्षा चैव चतुर्गुणा ॥

घड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥ ३३ ॥

न स्वप्नेन जयेशिद्रां न कामेन स्त्रियं जयेत् ॥

न चेन्धनं जयेद्विन्ह न मद्येन तृष्णां जयेत् ॥ ३४ ॥

समांसैर्भोजनैः स्निग्धैर्मर्द्योर्गन्धविलेपनैः ॥ ३५ ॥

घस्त्रैर्मनोरमंमल्यैः कामः स्त्रीषु विजूम्भते ॥ ३५ ॥

आह्याचर्येऽपि वक्तव्यं प्राप्तं मन्मथचेष्टितम् ॥

हृद्यं हि पुरुषं दुष्टवा योनिः प्रक्लिद्यते स्त्रियाः ॥ ३६ ॥

सुवेषं पुरुषं दुष्टवा भातरं यदि वा सुतम् ॥

योनिः क्लिद्यति नारीणां सत्यं सत्यं हि शौनक ॥ ३७ ॥

नद्यश्च नायेश्च समस्वभावाः स्ततन्त्रभावे गमनाविके च ॥

तोयेश्च दोषेश्च निपातयन्ति नद्यो हि कूलानि कूलानि नायः ॥ ३८ ॥

१. 'मद्यशीधुसुरासवैः' इ. पा.

नदी पातयते कूलं नारी पातयते कुलम् ॥
 नारीणां च नदीनां च स्वच्छन्दा ललिता गतिः ॥ ३९ ॥
 नामिनस्तृप्यति काण्डानां नापगानां महोदधिः ॥
 नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥ ४० ॥
 न तृप्तिरस्ति शिष्टानामिष्टानां प्रियबादिनाम् ॥
 सुखानाञ्च सुतानाञ्च जीवितस्य वरस्य च ॥ ४१ ॥

राजा न तृप्तो धनसञ्चयेन
 न सागरस्तृप्तिमगाज्जलेन ॥

न पण्डितस्तृप्यति भाषितेन
 तृप्तं न चक्षुर्नृपदशनेन ॥ ४२ ॥

स्वकर्मधर्मार्जितजीवितानां
 शास्त्रेषु दारेषु सदा रत्नानाम् ॥

जितेन्द्रियाणामतिथिप्रियाणां
 गृहेऽपि भोक्षः पुरुषोत्तमानाम् ॥ ४३ ॥

मनोऽनुकूलाः प्रमदा रूपवत्यः स्वलङ्घकृताः ॥
 वासः प्रासादपृष्ठेषु स्वर्गः स्याच्छुभकर्मणः ॥ ४४ ॥

न दानेन न मानेन नाजंवेन न सेवया ॥
 न शास्त्रेण न शास्त्रेण सर्वथा विषमा स्त्रियः ॥ ४५ ॥

शनैर्बिद्या शनैरर्थाः शनैः पर्वतमारुहेत् ॥
 शनैः कामं च धर्मं च पञ्चतानि शनैः शनैः ॥ ४६ ॥

शाश्वतं देवपूजादि विप्रदानं च शाश्वतम् ॥
 शाश्वतं सगुणा विद्या सुहृन्मित्रं च शाश्वतम् ॥ ४७ ॥

ये बालभावान्न पठन्ति विद्यां
 ये योवनस्था ह्यधनात्मदाराः ॥

ते शोचनीया इह जीवलोके
 मनव्यरुपेण मृगाहचरन्ति ॥ ४८ ॥

पठने भोजने चित्तं न कुयर्च्छास्त्रसेवकः ॥
 सुदूरमपि विद्यार्थी ब्रजेदगहडवेगवान् ॥ ४९ ॥

ये बालभावे न पठन्ति विद्यां
 कामातुरा यौवननष्टचित्ताः १ ॥
 ते वृद्धभावे परिभूयमानाः
 संवह्यमानाः शिशिरे यथावज्म् ॥ ५० ॥
 तकेऽप्रतिष्ठा श्रुतयो विभिन्नाः
 नासावृविर्यस्य मर्तं न भिन्नम् ॥
 धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां
 महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ ५१ ॥
 आकारेरिडिगतैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ॥
 नेत्रवक्त्रविकाराभ्यां लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ ५२ ॥
 अनुकृतमप्यूहति पण्डितो जनः
 परेद्विगतज्ञानफला हि बुद्ध्यः ॥
 उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृहचते
 हयाश्च नागाश्च बहून्ति दर्शितम् ॥ ५३ ॥
 अर्थाद्विभ्रष्टस्तीर्थयात्रा तु गच्छे—
 सत्याद्विभ्रष्टो रौरवं वै व्रजेच्च ॥
 भोगाद्विभ्रष्टः सत्यधृतिच्च गच्छे—
 द्राज्याद्विभ्रष्टो भूगयायां व्रजेच्च ॥ ५४ ॥

Ibid, अ. १०९.

अथ दशोत्तरशततमोऽध्यायः (११०).

यो ध्रुवाणि परित्यज्य ह्यध्रुवाणि निषेवते ॥
 ध्रुवाणि तस्य नशन्ति ह्यध्रुवं नष्टमेव च ॥ १ ॥
 वाग्यन्वयहीनस्य ३ नरस्य विद्या
 वास्त्रं यथा कापुरुषस्य हस्ते ॥
 न तुष्टिमुत्पादयते शरीरे
 ह्यान्धस्य दारा इव दर्शनीयाः ॥ २ ॥

१. 'नष्टचित्ताः' इ. पा.

२. 'प्रागलभ्यहीनस्य' इ. पा.

भोजये भोजनशक्तिश्च रतिशक्तिर्वर्दस्त्रियः ॥ ३ ॥
 विभवे दानशक्तिश्च नालपस्य तपसः फलम् ॥ ३ ॥
 अग्निहोत्रफला वेदाः शीलवृत्तिफलं शुभम् ॥ ४ ॥
 रतिपुत्रफला वारा वस्तभुवतफलं धनम् ॥ ४ ॥
 वरयेत्कुलजां प्राज्ञो विरूपामपि कन्यकाम् ॥
 सुरुपां सुनितम्बां च नाकुलीनां कदाचन ॥ ५ ॥
 अर्थेनापि हि कि तेन यस्यानर्थे तु सङ्गतिः ॥ ५ ॥
 को हि नाम शिखाजातं पश्चगल्य मणि हरेत् ॥ ६ ॥
 हविर्दुष्टकुलाद्याहं बालादपि सुभावितम् ॥ ६ ॥
 अमेध्यात्काङ्क्षनं ग्राह्यं स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ७ ॥
 विषादप्यमृतं ग्राह्यमसेध्यादपि काङ्क्षनम् ॥
 नीचादप्यपुत्रां विद्या स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ८ ॥
 न राजा सह मित्रत्वं न सर्वो निविषः कवचित् ॥
 न कुलं निर्मलं तत्र स्त्रीजनो यथा जायते ॥ ९ ॥
 कुले नियोजयेद्वृक्तं पुत्रं विद्यासु योजयेत् ॥
 असने योजयेद्वृमिष्टं धर्मं नियोजयेत् ॥ १० ॥
 स्थानेष्वेव प्रयोक्तव्या भूत्यादचाभरणानि च ॥
 न हि चूडामणिः पादे शोभते वै कदाचन ॥ ११ ॥
 चूडामणिः समुद्रोग्निर्घण्टा चालण्डमम्बरम् ॥
 अथवा पृथिवीपालो मूर्धनपादे प्रमादतः ॥ १२ ॥
 कुसुमस्तबकस्येव द्वे गती तु मनस्त्विनः ॥
 मूर्धन वा सर्वलोकानां शोर्षतः पतितो वने ॥ १३ ॥

कनकभूषणसङ्गप्रहणोचितो

यदि मणिस्त्रपुणि प्रतिबध्यते ॥

न च विरोति न चापि स शोभते

भवति योजयितुवचनोयता ॥ १४ ॥

वाजिवारणलोहानां काण्डपादाणवाससाम् ॥

नारीपुरुषतोयानामन्तरं महवन्तरम् ॥ १५ ॥

कवचितस्यापि हि धर्मवृत्ते-

नं शक्यते सर्वगुणप्रमाणः ॥

अथ खलेनापि कृतस्य वन्हे-

र्नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥ १६ ॥

न सदश्वः कशाधारां सिंहो न गजगच्छितम् ॥

बीरो वा परनिर्दिष्टं न सहेद्धीमनिःस्वनम् ॥ १७ ॥

यदि विभवविहीनः प्रचयुतो वाशु^१ दैवा-

म तु खलजनसेवां काङ्क्षयन्नैव नीचाम् ॥

न तृणमदनकार्यं सुभुधात्तोऽति सिंहः^२

पिबति इधिरमुण्डं प्रायशः कुञ्जराणाम् ॥ १८ ॥

सहदृष्टद्वयं यो मित्रं पुनः सम्धातुमिल्लिति ॥

स मृत्युमेव गृह्णीयादगर्भमश्वतरो यथा ॥ १९ ॥

शत्रोरपत्यानि प्रियंवदानि

नोपेक्षितव्यानि दुर्धर्मनृष्यः ॥

सान्येव कालेषु विष्टकराणि

विषस्य पात्रार्थ्यतिदारणानि ॥ २० ॥

उपकारगृहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् ॥

पादलरनं करस्येन कण्टकेनैव कण्टकम् ॥ २१ ॥

अपकारपरपरान्नित्यं चिन्तयेन्न कदाचन ॥

स्वयमेव पतिष्ठ्यन्ति कूलजाता इव द्रुमाः ॥ २२ ॥

अनर्था ह्यर्थरूपादच अर्थाद्विचानर्थरूपिणः ॥

भवन्ति ते विनाशाप दैवायत्स्य वै सदा ॥ २३ ॥

कार्यकालोचिताऽपापा मतिः सञ्जायते हि वै ॥

सानुकूले तु देवे दां पुंसः सर्वत्र जायते ॥ २४ ॥

घनप्रयोगकार्येषु तथा विद्यागमेषु च ॥

आहारे व्यवहारे च त्यक्तलज्जः सदा भवेत् ॥ २५ ॥

अनिनः शोभिषो राजा नवी वैद्यस्तु पठचमः ॥

पठच यत्र न विद्यन्ते न कुर्यात्तत्र संस्थितिम् ॥ २६ ॥

१. 'वा स्वदेशात्' इ.पा. २. 'न तृणमशति सिंहः सुभुधात्तोऽपि काले' इ.पा.

लोकपात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं दानशीलता ॥
 पञ्च यत्र न विद्यन्ते न तत्र दिवसं वसेत् ॥ २७ ॥
 कालविच्छ्रौत्रियो राजा नदी साधुञ्च पञ्चमः ॥
 एते यत्र न विद्यन्ते तत्र वासं न कारयेत् ॥ २८ ॥
 नेकत्र परनिष्ठास्ति ज्ञानस्य किल शौनक ॥
 सर्वः सर्वं न जानाति सर्वज्ञो नास्ति कुत्रचित् ॥ २९ ॥

न सर्वं वित्कदिच्चिह्नास्ति लोके
 नात्यन्तमूर्खो भुवि चापि कदिच्चत् ॥
 ज्ञानेन नोच्चोत्तममध्यमेन
 योऽयं विजानाति स तेन विद्वान् ॥ ३० ॥

Ibid, अ. ११०.

अथ एकादशोत्तरशतमोऽध्यायः (१११).

पार्थिवस्य तु बक्ष्यामि भृत्यानाञ्चैव लक्षणम् ॥
 सर्वाणि हि महोपालः सम्पदनित्यं परीक्षयेत् ॥ १ ॥
 राज्यं पालयते नित्यं सत्यधर्मं परायणः ॥
 निजित्य परसंन्यानि क्रिति धर्मेण पालयेत् ॥ २ ॥
 पुष्पात्पुष्पं^१ विचिन्नीति मूलच्छेदं न कारयेत् ॥
 मालाकार इवारण्ये न यथाङ्गारकारकः ॥ ३ ॥
 दोगधारः क्षीरभुञ्जाना विकृतं तप्त भुञ्जते ॥
 परराघ्नं महीपालं भोक्तव्यं न च द्रुषयेत् ॥ ४ ॥
 नोऽधिष्ठिन्यात् यो धेन्वाः क्षीरार्था लभते पवः ॥
 एवं राष्ट्रप्रयोगेण पीडयमानं न बहुते ॥ ५ ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पृथिवीमनुपालयेत् ॥
 पालकस्य भवेद्गूमिः कीर्तिरायुर्यशो बलम् ॥ ६ ॥
 अभ्यच्छं विष्णुं धर्मतामा गोक्षाहृणहिते रतः ॥
 प्रजाः पालयितुं शक्तः पार्थिवो विजितेन्द्रियः ॥ ७ ॥

१. 'पुष्पं पुष्पं' इ. पाल.

एश्वर्यमध्रुवं प्राप्य राजा धर्मं मर्ति चरेत् ॥
 क्षणेन विभवो नश्येन्नात्मायतं धनादिकम् ॥ ८ ॥
 सत्यं भनोरमाः कामाः सत्यं रम्या विभूतयः ॥
 किन्तु वै वनितापाङ्गभङ्गलोलं हि जोवितम् ॥ ९ ॥
 ध्यात्रोब तिष्ठति जरा परितर्जयन्ती
 रोगाद्व शत्रव इव प्रभवन्ति गात्रे ॥
 आयुः परिस्वर्वति भिन्नघटाविवाम्भो
 लोको न चात्महितमाचरतीह कश्चित् ॥ १० ॥
 निःशङ्कं कि मनुष्याः कुरुत परहितं युक्तमप्रे हितं य-
 न्मोदध्वं कामिनीभिर्मनश्चरहता मन्त्रमन्त्रातिवृष्ट्या ॥
 मा पापं संकुरुध्वं द्विजहरिपरमाः संभजध्वं सदेव
 आयुनिःशेषमेति स्वललति जलघटीभूतमृत्युच्छलेन ॥ ११ ॥
 मातृवत्परदारेषु परद्रव्येषु लोष्टवत् ॥
 आत्मवत्सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः ॥ १२ ॥
 एतदर्थं हि विप्रेन्द्रा राज्यमिच्छन्ति भूभूतः ॥
 यदेषां सर्वकार्येषु वचो न प्रतिहन्यते ॥ १३ ॥
 एतदर्थं हि कुर्वन्ति राजानो धनसञ्चयम् ॥
 रक्षयित्वा तु चात्मार्नं यद्धनं तद्विज्ञातये ॥ १४ ॥
 अकारशब्दो विप्राणां येन राष्ट्रं प्रवर्द्धते ॥
 स राजा वर्द्धते योगाद्व्याधिभिश्च न बध्यते ॥ १५ ॥
 असमर्थश्च कुर्वन्ति मुनयो द्रव्यसञ्चयम् ॥
 किपुनस्तु महोपालः पुत्रवत्पालयन्प्रजाः ॥ १६ ॥
 यस्यार्थस्तस्य मित्राणि यस्यार्थस्तस्य बान्धवाः ॥
 यस्यार्थाः स पुर्माल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ १७ ॥
 त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीनं
 पुत्राश्च वाराश्च सुहृजनाश्च ॥
 ते चार्थवन्तं पुनराश्रयन्ति
 हृष्योऽहि लोके पुरुषस्य बन्धुः ॥ १८ ॥
 अन्धो हि राजा भवति यस्तु शास्त्रविवर्जितः ॥

अन्धः पश्यति चारेण शास्त्रहीनो न पश्यति ॥ १९ ॥
 यस्य पुत्राश्च भूत्याश्च मन्त्रिणश्च पुरोहिताः ॥ २० ॥
 इन्द्रियाणि प्रसुप्तानि तस्य राज्यं चिरं न हि ॥ २० ॥
 येनार्जितास्त्रयोऽप्येते पुत्रां भूत्याश्च बान्धवाः ॥
 जिता तेन सम्बं भूपैश्चतुरविधर्वसुन्धरा ॥ २१ ॥
 लंघयेच्छास्त्रयुक्तानि हेतुयुक्तानि यानि च ॥ २२ ॥
 स हि नश्यति वै राजा इह लोके परत्र च ॥ २२ ॥
 मनस्तापं न कुर्वीत आपदं प्राप्य प्राप्यिवः ॥ २३ ॥
 समबुद्धिः प्रतन्नात्मा सुखदुःखे समो भवेत् ॥ २३ ॥
 धीराः कष्टमनुप्राप्य न भवन्ति विषादिनः ॥
 प्रविश्य चदनं राहोः किं नोदेति पुनः शशी ॥ २४ ॥

धिग्धिक् शरीरसुखलालितमानवेषु

मा खेदयेद्वनकृशं हि शरीरमेव ॥

सद्वारका हृष्णतपाण्डुसुताः श्रुता हि

दुःखं विहाय पुनरेव सुखं प्रपश्यात् ॥ २५ ॥
 गन्धर्वविद्यामालोक्य बाह्यं च गणिकागणान् ॥ २६ ॥
 धनुर्वेदार्थशास्त्राणि लोके रक्षेच्च भूपतिः ॥ २६ ॥
 कारणेन विना भूत्ये यस्तु कुप्यति प्राप्यिवः ॥ २७ ॥
 स गृह्णाति विषोन्मादं कृष्णसर्वविसर्जितम् ॥ २७ ॥
 चापलाहारयेद्वृद्धिं भिष्यावाक्यं च वारयेत् ॥ २८ ॥
 मानवे श्रोत्रिये चैव भूत्यवर्गं सर्वं च हि ॥ २८ ॥
 लीलां करोति यो राजा भूत्यस्वजनगवितः ॥ २९ ॥
 शासने सर्वदा क्षिप्रं रिपुभिः परिभूयते ॥ २९ ॥
 हुंकारे भ्रुकुटीं नैव सदा कुर्वीत प्राप्यिवः ॥ ३० ॥
 विना दोषेण यो भूत्यान्नाजाऽधर्मेण शास्ति च ॥ ३० ॥
 लीलासुखानि भोग्यानि त्यजेदिह महीपतिः ॥ ३१ ॥
 सुखप्रवृत्तैः साध्यन्तैश्शत्रवो विग्रहे स्थितः ॥ ३१ ॥
 उत्थोगः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः ॥ ३२ ॥
 षड्विधो यस्य उत्साहस्तस्य देवोऽपि शङ्कते ॥ ३२ ॥

उद्योगेन कृते कार्यं सिद्धिर्यस्य न विद्यते ॥
वैवं तस्य प्रमाणं हि कर्तव्यं पौरुषं सदा ॥ ३३ ॥

Ibid, अ. १११.

अथ द्वादशोत्तरशततमोऽध्यायः (११२).

भूत्या बहुविधा जेया उत्तमाधममध्यमाः ॥
नियोक्तव्या यथाहेषु त्रिविक्षेपेव कर्मसु ॥ १ ॥
भूत्ये परिक्षणं वक्ये यस्य यस्य हि यो गुणः ॥
तमिमं संप्रवक्ष्यामि ये यथाकथितं किल ॥ २ ॥
यथा चतुर्भिः कलं परीक्षयते ॥ ३ ॥
निष्ठवृण्डछेदवन्तापताढनः ॥ ४ ॥
तथा चतुर्भिर्भृतकं परीक्षयेद् ॥ ५ ॥
व्रतेन शीलेन कुलेन कर्मणा ॥ ६ ॥
कुलशीलगुणोपेतः सत्यधर्मपरायणः ॥
रूपवान्सुप्रसन्नश्च कोशाध्यक्षो विधीयते ॥ ७ ॥
मूल्यरूपपरीक्षाकृद्भवेद्वत्नपरीक्षकः ॥
बलावलपरिज्ञाता सेनाध्यक्षो विधीयते ॥ ८ ॥
इङ्गिताकारतत्त्वज्ञो बलवान्प्रियदर्शनः ॥
अप्रमादी प्रमादी च प्रतीहारः स उच्यते ॥ ९ ॥
मेधादी वाक्पटुः प्राज्ञः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
सर्वशास्त्रसमालोकी ह्रौष साधुः स लेखकः ॥ १० ॥
युद्धिमान्मतिमांश्चैव परचित्तोपलक्षकः ॥
क्षूरो यथोक्तवादी च एष दूतो विधीयते ॥ ११ ॥
समस्तस्मृतिशास्त्रज्ञः पण्डितोऽय जितेन्द्रियः ॥
शौर्यं वीर्यं गुणोपेतो धर्माध्यक्षो विधीयते ॥ १२ ॥
पितृपतामहो दक्षः शास्त्रज्ञः सत्यवाचकः ॥
शुचिश्च कठिनश्चैव सूपकारः स उच्यते ॥ १३ ॥
आयुर्वेदकृताभ्यासः सर्वेषां प्रियदर्शनः ॥
आयुःशीलगुणोपेतो वैद्य एव विधीयते ॥ १४ ॥

यत्किञ्चित्कुरुते कर्म शुभं वायदि वाऽशुभम् ॥
तेन स्म वर्द्धते राजा सूक्ष्मतो भूत्यकार्यतः ॥ २४ ॥
तस्माद्गुमीवरः प्राज्ञं धर्मकामार्थसाधने ॥
नियोजयेद्दि सततं गोब्राह्यणहिताय वै ॥ २५ ॥

Ibid, अ. ११२.

अथ त्रयोदशोत्तरशततमोऽध्यायः (११३).

गुणवन्तं नियुज्जीत गुणहीनं विवर्जयेत् ॥
पण्डितस्य गुणाः सर्वे भूर्खे दोषाश्च केवलाः ॥ १ ॥
सत्त्विरासीत सततं सद्गुरुः कुर्वीत सङ्करम् ॥
सत्त्विर्बवादं मैत्रीञ्च नासद्गुरुः किञ्चिदाचरेत् ॥ २ ॥
पण्डितेश्च विनोतैश्च धर्मज्ञः सत्पवादिभिः ॥
बन्धनस्थोऽपि तिष्ठेच्च न तु राज्यं खलैः सह ॥ ३ ॥
सावशेषाणि कार्याणि कुर्वन्नर्थैश्च युज्यते ॥
तस्मात्सर्वाणि कार्याणि सावशेषाणि कारयेत् ॥ ४ ॥
मधुहेव दुहेत्सारं कुसुमञ्च न धातयेत् ॥
बत्सापेक्षी दुहेत्सारं भूमि गां चैव पार्थिवः ॥ ५ ॥
यथाकमेण पुष्पेभ्यशिच्छनुते मधु षट्पदः ॥
तथा वित्तमुपादाय राजा कुर्वीत सञ्चयम् ॥ ६ ॥
बलमोकं मधुजालञ्च शुक्लपक्षे तु चन्द्रमाः ॥
राजद्रव्यं च भैक्ष्यं च स्तोकं स्तोकं प्रवर्द्धते ॥ ७ ॥
अर्जितस्य क्षयं दृष्ट्वा संप्रदत्तस्य सञ्चयम् ॥
अवन्ध्यं द्विवसं कुर्याद्वानाध्ययनकर्मसु ॥ ८ ॥
वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणां ॥ ९ ॥
गृहेऽपि पठ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः ॥ १० ॥
अकूत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते ॥ ११ ॥
निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ॥ १२ ॥
सत्येन रक्षयते धर्मो विद्या योगेन रक्षयते ॥
मूज्या रक्षयते पात्रं कुलं शोलेन रक्षयते ॥ १३ ॥

वरं विन्ध्याटव्यां निवसनमभुक्तस्य मरणं

वरं सर्पकीर्णे शयनमथ कपे निपतनम् ॥

वरं भ्रान्तावत्ते सभयजलमध्ये प्रविशनं ?

त तु स्वीये पक्षे हि धनमणु देहोति कथनम् ॥ ११ ॥

भाग्यक्षयेषु क्षीयन्ते नोपभोगेन सम्पदः ॥

पूर्वाजिते हि सुकृते न नश्यन्ति कदाचन ॥ १२ ॥

विप्राणां भूषणं विद्या पूर्थिव्या भूषणं नूपः ॥

मभसो भूषणं चन्द्रः क्षीलं सर्वस्य भूषणम् ॥ १३ ॥

एते ते चन्द्रतुल्याः क्षितिप्रतिनया भीमसेनाजुनाद्याः

शूराः सत्यप्रतिज्ञा दिनकरवपुषः केशवेनोपगृदाः ॥

ते वै दुष्टगृहस्थाः कृपणवशगता भैक्ष्यचर्या प्रयाताः

को वा कस्मिन्स्मर्थो भवति विधिवशाद्भ्रामयेत्कर्मरेखा ॥ १४ ॥

ऋग्मा येन कुलालवशियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे

विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासङ्कटे ॥

रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः

सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥ १५ ॥

दाता बलियाच्चिकको मुरारि—

दर्नं मही विप्रमुखस्य मध्ये ॥

दत्या फलं बन्धनमेव लब्धं

नमोऽस्तु ते दंव यथेष्टकारिणे ॥ १६ ॥

माता यदि भवेल्लक्ष्मीः पिता साक्षाज्जनार्दनः ॥

कुबुद्धो प्रतिपत्तिश्चेत्स्मिन्दण्डः पतेत्सदा ॥ १७ ॥

येन येन यथा यद्यत्पुरा कर्नं सुनिश्चितम् ॥

तत्तदेवान्तरे भुद्धक्ते स्वयमाहितमात्मना ॥ १८ ॥

आत्मना विहितं दुःखमात्मना विहितं सुखम् ॥

गर्भशय्यामुपादाय भुद्धक्ते वै पूर्वदेहिकम् ॥ १९ ॥

न चान्तरिक्षे न समुद्रमध्ये

न पर्वतानां विवरप्रवेशो (प्रदेशो ?) ॥

१. 'प्रपतनम्' इ. पा.

न मातृमूर्दिन प्रधृतस्तथाङ्के
त्यवतुं क्षमः कर्म कृतं नरो हि ॥ २० ॥

दुर्गस्त्रिकूटः परिखा समुद्रो
रक्षांसि योधाः परमा च वृत्तिः ॥
शास्त्रं च वै तूशनसा प्रदिष्टं
स रावणः कालवशाद्विनष्टः ॥ २१ ॥

यस्मिन्वयसि यत्काले यद्विवा यच्च वा निशि ॥
यन्मुहूर्ते अणे वापि तत्था न तदन्यथा ॥ २२ ॥

गच्छन्ति चान्तरिक्षे वा प्रविशन्ति महीतले ॥
धारयन्ति दिशः सर्वा नावत्समुपलभ्यते ॥ २३ ॥

पुराधीता च या विद्या पुरा दत्तं च यद्वनम् ॥
पुरा कृतानि कर्मणि हृये धावन्ति धावतः ॥ २४ ॥

कर्मण्यत्र प्रधानानि सम्यगृक्षे शुभग्रहे ॥
यस्मिष्ठकृतलग्नापि जानकी दुःखभाजनम् ॥ २५ ॥

स्थूलजडघो यदा रामः शब्दगामी च लक्षणः ॥
घनकेशो यदा सीता त्रयस्ते दुःखभाजनम् ॥ २६ ॥

न पितुः कर्मणा पुत्रः पिता वा पुत्रकर्मणा ॥
स्वयं कृतेन गच्छन्ति स्वयं बद्धाः स्वकर्मणा ॥ २७ ॥

कर्मजन्यशरीरेषु रोगाः शारीरमानसाः ॥
शारा इव पतनीह विमुक्ता दुर्धन्विभिः ॥ २८ ॥

अन्यथा शास्त्रगम्भिष्या विद्या धीरोर्धर्मीहते ॥
स्वामिवत्प्राकृतं कर्म विदधाति तदन्यथा ॥ २९ ॥

बालो युवा च वृद्धश्च यः करोति शुभाशुभम् ॥
तस्यां तस्यामवस्थायां भुजवते जन्मनि जन्मनि ॥ ३० ॥

अनीक्षमाणोऽपि नरो विदेशस्योऽपि मानवः ॥
स्वकर्मपोतवालेन नीयते यत्र तत्कलम् ॥ ३१ ॥

प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो
देवोऽपि तं वारयितुं न शक्तः ॥

अतो न शोचामि न विस्मयो मे

ललाटलेखा न पुनः प्रथाति ॥ ३२ ॥^१

सर्पः कूपे गजः स्कन्धे द्विल आखुइच धावति ॥

नरः शीघ्रतरादेव कर्मणः कः पलायते ॥ ३३ ॥

नाल्पा भवति सद्विद्या दीयमानापि बहूते ॥

कृपस्थभिव पानीयं भवत्येव बहूदकम् ॥ ३४ ॥

येऽर्था धर्मेण ते सत्या येऽधर्मेण गताः क्षियः ॥

धर्मार्थां च महाल्लोके तत्समृद्धा हृष्टकारणात् ॥ ३५ ॥

अग्रार्थी यानि दुःखानि करोति कृपणो जनः ॥

तान्येव यदि धर्मार्थां न भूयः क्लेशभाजनम् ॥ ३६ ॥

सर्वेषामेव शौचानामक्षशैवं विशिष्यते ॥

योऽन्नार्थः शुचिः शौचान्न मूदा वारिणा शुचिः ॥ ३७ ॥

सत्यं शौचं मनः शौचं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥

सर्वभूते दया शौचं जलशौचं च पञ्चमम् ॥ ३८ ॥

यस्य सत्यं च शौचं च तत्य स्वर्गो न दुर्लभः ॥

सत्यं हि वचनं यस्य सोऽश्वमेधाद्विशिष्यते ॥ ३९ ॥

मुक्तिकानां सहस्रेण चोदकानां ज्ञातेन हि ॥

न शुद्धचति दुराचारो भावोपहृतचेतनः ॥ ४० ॥

यस्य हस्तीं च पादीं च मनहस्तेव सुसंयतम् ॥

विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमङ्गनुते ॥ ४१ ॥

न प्रहृष्यति संमानैः नावसानैः प्रकुप्यति ॥

न कुद्धः पूर्वं ब्रूपादेतत्साधोस्तु लक्षणम् ॥ ४२ ॥

दरिद्रस्य मनुष्यस्य प्राज्ञस्य मधुरस्य च ॥

काले श्रुत्वा हितं वाक्यं त किञ्चित्परितुष्यति ॥ ४३ ॥

न मन्त्रबलवीर्येण प्रज्ञया पौरुषेण च ॥

अलभ्यं लभ्यते मर्त्यस्तत्र का परिवेदना ॥ ४४ ॥

अयाचितो मया लब्धो पुनर्महेषणावगतः ॥

यत्रागतस्तत्र गतस्तत्र का परिवेदना ॥ ४५ ॥

१. 'यदस्मदीयं त तु तत्परेषाम्' इ.पा.—an additional line.

एकवृक्षे सदारात्रौ नानापक्षिसमागमः ॥
 प्रभातेऽन्यदिशो यान्ति का तत्र परिवेदना ॥ ४६ ॥
 एकसार्थप्रयातानां सर्वेषां यत्र गामिनाम् ॥
 यस्त्वेकस्त्वरितो याति का तत्र परिवेदना ॥ ४७ ॥
 अव्यवतादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि शौनक ॥
 अव्यक्तनिधनान्येव का तत्र परिवेदना ॥ ४८ ॥
 नाप्राप्तकालो नियते विद्धः शरशतंरपि ॥
 कुशाप्रेण तु संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥ ४९ ॥
 लब्धव्यान्येव लभते गत्वान्येव गच्छति ॥
 प्राप्तध्यायेव प्राप्नोति दुःखानि च सुखानि च ॥ ५० ॥
 तत्तत्प्राप्नोति पुरुषः कि प्रलापैः करिष्यति ॥
 अचोद्यमानानि यथा पुण्याणि च फलानि च ॥
 स्वकालं नातिवर्तन्ते तथा कर्म पुराकृतम् ॥ ५१ ॥

शीलं कुलं नैव न चैव विद्या
 ज्ञानं गुणा नैव न वीजशुद्धिः ॥
 भाग्यानि पूर्वं तपसाजितानि
 काले फलन्त्यस्य यथेव वृक्षाः ॥ ५२ ॥
 तत्र मृत्युर्यंत्र हन्ता तृत्र श्रीर्यंत्र सम्पदः ॥
 तत्र तत्र स्वयं याति प्रेर्यमाणः स्वकर्मभिः ॥ ५३ ॥
 भूतपूर्वं कृतं कर्म कर्तारमनुतिष्ठति ॥
 यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ॥ ५४ ॥
 एवं पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुतिष्ठति ॥
 सुकृतं भूक्षव चात्मीयं मूढ कि परितप्यसे ॥ ५५ ॥
 यथा पूर्वकृतं कर्म शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥
 तथा जन्मान्तरे तद्वै कर्तारमनुगच्छति ॥ ५६ ॥
 नोचः सर्वपमात्राणि परचित्तद्राणि पश्यति ॥
 आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यत्वापि न पश्यति ॥ ५७ ॥
 रागद्वेषादियुक्तानां न सुखं कुञ्चित्विज ॥
 विचार्य खलू पश्यामि तत्सुखं यत्र निवृतिः ॥ ५८ ॥

यत्र स्नेहो भयं तत्र स्नेहो दुःखस्य भाजनम् ॥
 स्नेहमूलानि दुःखानि तस्मिस्त्यक्ते महत्सुखम् ॥ ५९ ॥
 शारीरमेवायतनं दुःखस्य च सुखस्य च ॥
 जीवितं च शारीरं च जात्यैव सह जायते ॥ ६० ॥
 सर्वं परब्रह्म दुःखं सर्वमात्मब्रह्मं सुखम् ॥
 एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ ६१ ॥
 सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ॥
 सुखं दुःखं मनुष्याणां चक्रवर्त्परिवर्त्तते ॥ ६२ ॥
 यदगतं तदतिक्रान्तं यदि स्यात्तच्च दूरतः ॥
 वर्त्तमानेन वर्त्तेन न स शोकेन बाधते ॥ ६३ ॥

Ibid, अ. ११३.

अथ चतुर्दशोत्तरशततमोऽध्यायः (११४).

न कश्चित्कस्यचिन्मवं न कश्चित्कस्यचिद्रिपुः ॥
 कारणादेव जायन्ते मित्राणि रिपवस्तथा ॥ १ ॥
 शोकत्राणां भयत्राणां प्रीतिविश्वासभाजनम् ॥
 केन रत्नमिदं सूष्टुं मित्रमित्यकरदृयम् ॥ २ ॥
 सहुदुर्घरितं येन हरिरित्यकरदृयम् ॥
 बद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रति ॥ ३ ॥
 न मातरि न दारेषु न सोदयेन चात्मजे ॥
 विश्वासस्तावृशः पुंसां यादृमित्रे स्वभावजे ॥ ४ ॥
 यदीच्छेच्छाश्वतीं प्रीतिं श्रीन्दोषान्परिवर्जयेत् ॥
 द्यूतमर्थप्रयोगञ्च परोक्षे दारवर्णनम् ॥ ५ ॥
 मात्रा स्वसा दुहित्रा वा न विविक्तासनो वसेत् ॥
 बलयानिन्द्रियप्रामो विद्वांसमपि कर्थति ॥ ६ ॥
 विपरीतरतिः कामः स्वायत्तेषु न विद्यते ॥
 यथोपायो वषो दण्डस्त्यैव ह्यनुवर्त्तते ॥ ७ ॥

अपि कल्पानिलस्यैव तुरगस्य महोदधे: ॥
 शक्षयते प्रसरो बोद्धुं न ह्यरक्षतस्य चेतसः ॥ ८ ॥
 क्षणो नास्ति रहो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता जनः ॥
 तेन शौनक नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ ९ ॥
 एकं वै सेवते नित्यमन्यश्चेतसि रोचते ॥
 पुरुषाणामलाभेन नारी चैव पतिव्रता ॥ १० ॥
 जननी यानि कुरुते रहस्यं मदनातुरा ॥
 सुतैस्तानि न चिन्त्यानि शीलविप्रतिपत्तिभिः ॥ ११ ॥
 पराधीना निद्रा परहृदयकृत्यानुसरणं
 सवा हेला हास्यं नियतमपि शोकेन रहितम् ॥
 पणे न्यस्तः कायो विटजनखुर्दार्दितगलो
 बहूत्कण्ठावृत्तिर्जगति गणिकाया बहुमतः ॥ १२ ॥
 अग्निरापः स्त्रियो मूर्खाः सर्पा राजकुलानि च ॥
 नित्यं परोपसेव्यानि सद्यः प्राणहराणि षट् ॥ १३ ॥
 कि चित्रं यदि वेद (शद्व) शास्त्रकुशलो विश्रो भवेत्पण्डितः
 कि चित्रं यदि वण्डनोतिकुशलो राजा भवेद्वार्मिकः ॥
 कि चित्रं यदि रूपयौवनवती साध्वी भवेत्कामिनी
 तच्चित्रं यदि निर्धनोऽपि पुरुषः पापं न कुर्यात्क्वचित् ॥ १४ ॥
 नात्मचित्तद्रं परे दद्याद्दद्याचित्तद्रं परस्य च ॥
 गुहेत्कूर्म इवाङ्गानि परभावञ्च लक्षयेत् ॥ १५ ॥
 पातालतलवासिन्य उच्चप्राकारसंस्थिताः ॥
 यदि नो विकुरोद्देवालभ्यते कः स्त्रियो न हि ॥ १६ ॥
 समधर्मा हि मर्मजस्तीक्षणः स्वजनकष्टकः ॥
 न तथा बाधते शत्रुः कृतवैरो बहिः स्थितः ॥ १७ ॥
 स पण्डितो यो ह्यनुरक्षयेद्व
 मिष्टेन बालं विनयेन शिष्टम् ॥
 अथन नारीं तपसा हि देवा—
 न्सर्वाश्च लोकांश्च सुसङ्गप्रहेण ॥ १८ ॥

छलेन मित्रं कलुषेण धर्मं परोपतापेन समृद्धिभावम् ॥
 सुखेन विद्यां परुषेण नारीं बाल्डन्ति ये वै न च पञ्जितास्ते ॥ १९ ॥
 फलार्थी फलिनं वृक्षं यशिष्यन्दादुर्भिर्तिर्वरः ॥
 निष्कलं तस्य वै कार्यं महादोषमवाप्नुयात् ॥ २० ॥
 सधनो हि तपस्वी च दूरतो वै कृतश्रमः ॥
 मद्यपस्त्री सूतीत्येवं विप्रं न श्रद्धास्यहम् ॥ २१ ॥
 न विश्वसेदविश्वस्ते मित्रस्यापि न विश्वसेत् ॥
 कदाचित्कृपितं मित्रं सर्वं गृह्णं प्रकाशयेत् ॥ २२ ॥
 सर्वं भूतेषु विश्वासः सर्वभूतेषु सात्त्विकः ॥
 स्वभावमात्मना गूहेवेतत्साधोहि लक्षणम् ॥ २३ ॥
 यस्मिन्कस्मिन्कृते कार्यं कर्त्तरिमनुवर्त्तते ॥
 सर्वथा वर्तमानोऽपि वैर्यबुद्धिं तु कारयेत् ॥ २४ ॥
 वृद्धाः स्त्रियो नवं मर्दं शुष्कं मासं त्रिमूलकम् ॥
 रात्री दधि दिवा स्वप्नं विद्वान्यद् परिवर्जयेत् ॥ २५ ॥
 विषं गोष्ठी दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥
 विषं कुशिक्षिता विद्या अजीर्णं भोजनं विषम् ॥ २६ ॥
 प्रियं गानमकुण्ठस्य नीचस्योच्चासनं प्रियम् ॥
 प्रियं दानं दरिद्रस्य यूनश्च तरुणी प्रिया ॥ २७ ॥

अत्यम्बुपानं कठिनाशनञ्च
 धातुक्षयो वेगविधारणञ्च ॥
 दिवाशयो जागरणं च रात्री
 षड्भिर्नराणां निवसन्ति^१ रोगाः ॥ २८ ॥
 बालातपश्चाप्यंतिमैथुनञ्च
 इमशानधूमः करतापनञ्च ॥
 रजस्वलावक्त्रनिरीक्षणञ्च
 सुदीर्घमायुर्नु कर्वयेच्च ॥ २९ ॥
 शुष्कं मासं स्त्रियो वृद्धा बालार्क्षतर्हां दधि ॥
 प्रभाते मैथुनं निद्रा सद्यः प्राणहराणि षट् ॥ ३० ॥

१. 'प्रभवन्ति' इ. पा.

सद्यः पवधूतं द्राक्षा बाला स्त्री क्षीरभोजनम् ॥

उष्णोद्रकं तश्चलाया सद्यः प्राणहरणि षट् ॥ ३१ ॥

कूपोदकं वटच्छाया नारोणाञ्च पयोधरः ॥

शीतकाले भवेदुष्णमुष्णकाले च शीतलम् ॥ ३२ ॥

अयो बलकराः सद्यो बालाभ्यङ्गसुभोजनम् ॥

ऋयो बलहराः सद्यो ह्राद्या वै मैथुनं ज्वरः ॥ ३३ ॥

शुष्कं मांसं पयो नित्यं भार्यामित्रः सहैव तु ॥

न भोक्तव्यं नूपेः सादृं वियोगं कुरुते कणात् ॥ ३४ ॥

कुचेलिनं बन्तमलोपधारिणं

बह्वाशिनं निष्ठुरवाक्यभाविणम् ॥

सूर्योदये ह्रास्तमयेऽपि शायिनं

विमुञ्चति श्रीरपि चक्रपाणिनम् ॥ ३५ ॥

नित्यं छेदस्तृणानां धरणिविलिखनं पादयोश्चापमालिः

बन्तानामप्यशौचं मलिनवसनता रुक्षता मूर्द्धजानाम् ॥

द्वे सन्ध्ये चापि निद्रा विवसनशयेन प्रासह्रासातिरेकः

स्वाङ्गे पीठे च बाद्यं निधनमुपनयेत्केशवस्थापि लक्ष्मीम् ॥ ३६ ॥

शिरः सुधौतं चरणौ सुमार्जितौ

बराङ्गनासेवनमल्पभोजनम् ॥

अनग्नशायित्वमपवैमैथुनं

चिरप्रनष्टां श्रियमानयन्ति षट् ॥ ३७ ॥

यस्य कस्य तु पुष्पस्य पाण्डरस्य विशेषतः ॥

शिरसा धार्यमाणस्य हृलक्ष्मीः प्रतिहन्यते ॥ ३८ ॥

दीपस्य पश्चिमा छाया छाया शय्यासनस्य च ॥

रजकस्य तु यत्तीर्थमलक्ष्मीस्तत्र तिष्ठति ॥ ३९ ॥

बालातपः प्रेतधूमः स्त्री बृद्धा तश्च दधि ॥

आयुष्कामो न सेवेत तथा सम्मार्जनीरजः ॥ ४० ॥

गजाश्वरथधाम्यानां गवां चैव रजः शुभम् ॥

अशूनं च विजानीयात्खरोष्ट्राजाविकेषु च ॥ ४१ ॥

गवा रजो वान्यरजः पुत्रस्याङ्गभवं रजः ॥
 एतद्वजो महाशस्तं महापातकनाशनम् ॥ ४२ ॥
 अजारजः खररजो यत् समाजंनोरजः ॥
 एतद्वजो महापापं महाकिल्बिषकारकम् ॥ ४३ ॥
 शूर्यवातो नलांग्राम्यु स्तानवस्त्रमूजोदकम् ॥
 केशाम्बुम्पाजंतीरेणुहन्ति पुष्पं पुरा कृतम् ॥ ४४ ॥
 विप्रयोविप्रवन्हृश्च दम्पत्योः स्वामिनोस्तथा ॥
 अन्तरेण न गन्तव्यं हयस्य वृथभव्य च ॥ ४५ ॥
 स्त्रीषु राजाग्निसर्वेषु स्वाध्याये शश्वसेवने ॥
 भोगास्वावेषु विश्वासं कः प्राक्षः कर्तुमर्हति ॥ ४६ ॥
 न विश्वसेवविश्वस्तं विश्वस्तं नातिविश्वसेत् ॥
 विश्वासाद्युमुत्पन्नं मूलादपि निकृन्तति ॥ ४७ ॥
 वैरिणा सह सन्धाय विश्वस्तो यदि तिष्ठति ॥
 स वृक्षाये प्रसुप्तो हि पतितः प्रतिबुद्धते ॥ ४८ ॥
 नात्यन्तं भूदुना भाव्यं नात्यन्तं कूरकर्मणा ॥
 भूदुनेव भूदु हन्ति दारणेन्द्र दारणम् ॥ ४९ ॥
 नात्यन्तं सरलेभाव्यं नात्यन्तं भूदुना तथा ॥
 सरलास्तत्र छिद्यन्ते कुञ्जास्तिष्ठन्ति पादपाः ॥ ५० ॥
 नमन्ति फलिनो वृक्षा नमन्ति गुणिनो जनाः ॥
 शुष्कवृक्षाश्च मूर्खाश्च भिद्यन्ते न नमन्ति च ॥ ५१ ॥
 अप्रायितानि दुःखानि यथंवायान्ति यान्ति च ॥
 मार्जार इव लुम्पेत तथा प्रार्थयिता नरः ॥ ५२ ॥
 पूर्वं पश्चात्त्वरन्त्यार्थं सदेव बहुसम्पदः ॥
 विपरीतमनार्थं च यथेच्छसि तथा चर ॥ ५३ ॥
 षट्कण्ठो भिद्यते मन्त्रश्चतुःकण्ठश्च धायेते ॥
 द्विकण्ठस्य तु मन्त्रस्य ग्रह्याप्यन्तं न बुद्धते ॥ ५४ ॥
 तथा गवा कि कियते या न दोषधी न गर्भिणी ॥
 कोऽयंः पुत्रेण जातेन यो न विद्वाज्ञ धार्मिकः ॥ ५५ ॥

एकेनापि सुपुत्रेण विद्यायुक्तेन धीमता ॥ ५६ ॥
 कुलं पुरुषसिंहेन चन्द्रेण गगनं यथा ॥ ५६ ॥
 एकेनापि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगन्धिना ॥
 वनं सुवासितं सर्वं सुपुत्रेण कुलं यथा ॥ ५७ ॥
 एको हि गुणवान्पुत्रो निर्गुणेन शतेन किम् ॥
 चन्द्रो हन्ति तर्मस्येको न च ज्योतिः सहस्रकम् ॥ ५८ ॥
 लालयेत्पञ्चवर्णाणि वशवर्णाणि ताडयेत् ॥
 प्राप्ते तु षोडशो वर्णे पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥ ५९ ॥
 जायमानो हरेहारान् ब्रह्मानो हरेद्वनम् ॥ ६० ॥
 म्रियमाणो हरेत्प्राणाश्रस्ति पुत्रसमो रिपुः ॥ ६० ॥
 केचिन्मृगमुखा व्याङ्ग्राः केचिद्व्याघ्रमुखा मृगाः ॥
 तत्स्वरूपपरिज्ञाने ह्यविश्वासः पदे पदे ॥ ६१ ॥
 एकः क्षमवतां दोषे द्वितीयो नोपपद्यते ॥
 यदेनं क्षमया युक्तमशब्दं मन्यते जनः ॥ ६२ ॥
 एतदेवानुमन्येत भोगा हि क्षणभग्निः ॥
 स्तिंग्रेषु च विदर्थहृष्य मतयो वै ह्याकुलाः ॥ ६३ ॥
 ज्येठः पितृतमो भ्रातो मृते पितृरिं शौकक ॥
 सर्वेषां स पिता हि स्वात्सर्वेषामनुपालकः ॥ ६४ ॥
 कनिष्ठेषु च सर्वेषु समत्वेनानुवर्तते ॥
 समोपभोगजीवेषु यथेवं तनयेषु च ॥ ६५ ॥
 बहूनामल्पसाराणां समवायो हि दारणः ॥
 तृणरावेष्टितौ रज्जुस्तया नालीऽपि बध्यते ॥ ६६ ॥
 अपहृत्य परस्वं हि यस्तु दानं प्रयच्छति ॥
 स दाता नरकं याति यस्यार्थास्तस्य तत्कलम् ॥ ६७ ॥
 देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च ॥
 कुलान्याकुलतां यन्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ ६८ ॥
 ब्रह्माद्धने च सुरापै च चोरे भग्नवते तथा ॥
 निष्कृतिविहिता सद्द्विः कुतन्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ ६९ ॥

नाशनन्ति पितरो देवाः क्षुद्रस्य वृषभलीपतेः ॥ ७० ॥
भार्याजितस्य नाशनन्ति मस्याश्चोपपतिगृहे ॥ ७० ॥

अकृतज्ञमनार्थञ्च दीर्घशोषमनार्जवम् ॥

चतुरो विद्धि चाण्डालाजजात्या जायेत पञ्चमः ॥ ७१ ॥

नोपेक्षितव्यो दुर्बृद्धिः शशुरल्पीऽप्यवज्याः ॥ ७१ ॥

बन्हिररुपोऽप्यसंहायः कुरुते भस्मसाज्जगत् ॥ ७२ ॥

नवे वयसि यः शान्तः स शान्तं हति मे भूतिः ॥ ७२ ॥

धातुषु धीयमाणेषु शमः कस्य न जायते ॥ ७३ ॥

पन्थान इव विप्रेन्द्र सर्वताथारणाः क्षियः ॥ ७३ ॥

मदीया हति मत्थां व न हि हर्षयुतो भवेत् ॥ ७४ ॥

चित्तायतं धातुवश्यं शरीरं

चित्ते नष्टे धातवो यान्ति नाशम् ॥

तस्माच्चित्तं सर्वदा रक्षणीयं

स्वस्ये चित्ते धातवः सम्भवन्ति ॥ ७५ ॥

इति श्रीगाहडे महापुराणे पूर्वखण्डे प्रथमांशाल्पे आचारकाण्डे

वृहस्पतिनीतिसारे चतुर्दशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

३: सर्वमान्यतीतिवचनानि

[इसके बाद दन्तकथाओंकी पञ्चमीमें भी इन नीतिवचनोंका उगम हमारी दृष्टीमें मालूम होता है। पुराणोंमें वे जहाँ-तहाँ विखरे हुए हैं। सुभाषितोंका विविध सङ्क्षय ही पौराणिकसाहित्यसेही बहता है।]

१ अकर्तव्यं न कर्तव्यं प्राणैः कण्ठमतेरपि ॥

कर्तव्यमेव कर्तव्यमिति भस्मंविदो चिदुः ॥ ८५ ॥

पद्म, उल्लरखण्ड, अ, ८५, हुम् ॥

२ नापृष्ठः कस्यचिद्ब्रूयान्न चान्यापेन बूळछतये ॥

जानश्चपि हि भेदावो जड़भल्लोक आचरेत् ॥ ८६ ॥

विदुषामपि शिव्याणां पुत्राणां च किषावताम् ॥
अथृष्टमपि वक्तव्यं थेयः अद्वावतां हितम् ॥ १९ ॥

Ibid, पातालखण्ड, अ. ११०.

- ३ वशमूनासमश्वकी वशशकोसमो च्वजः ॥
वशाध्यजसमा वेश्या वशवेश्यासमो नृपः ॥

Ibid, सूब्दिखण्ड, अ. १९; भविष्य, उ. प. २३६.

- ४ तण्डुलस्य यथा चर्म यथा ताम्रस्य कालिमा ॥
नश्यन्ति कियया वीर मुद्यस्य तथा मलः ॥ ९२ ॥

- ५ जीवस्य तण्डुलस्येव सहजोऽपि भलो महान् ॥
नश्यत्येव म संवेहस्तस्मात्कर्मोदितं कुष ॥ ९३ ॥

Ibid, पातालखण्ड, अ. ९९.

- ६ सेवाधर्मो हि गहनः योगिनामपि दुष्करः ॥ ३९ ॥
विनशंत्युपकाराणि तस्मासेवा मुदुष्करा ॥
स्वामी सर्पद्वच वन्हिद्वच तप्तभावं द्रजन्ति हि ॥ ४१ ॥*

- ७ यथा पुर्घसंसमं भित्रं नास्ति शास्त्रसमो गुरुः ॥ ६७ ॥

Ibid, कियामण्ड, अ. २२.

- ८ तथापि विभवे धैर्यं निर्भयत्वं च तत्परम् ॥
उपायश्चेति चत्वारः प्रशस्या दीर्घदशिभिः ॥ १७७ ॥ *Ibid*, अ. ५.
९ परोपकारः कर्तव्यः प्राणेरपि धनेरपि ॥ २३९ ॥

Ibid, उत्तरखण्ड, अ. १२८.

- १० अकिञ्चनत्वं राज्यं च तुलया समतोलयन् ॥
अकिञ्चनत्वमधिकं राज्यादपि जितात्मनः ॥ २४९ ॥

- ११ आत्मा वै यमितो येन सूयमस्तु विशिष्यते ॥ ३२४ ॥

- १२ दण्डो रक्तिभूतानि दण्डः पालयते प्रजाः ॥
निवारयति पायिष्ठान्दण्डो दुर्जय एव चा ॥ ३२७ ॥

- १३ भूतस्य हि वमो भूर्लं वमो धर्मः सनातनः ॥ ३३७ ॥

- १४ हमेन हीनं न पुनन्ति वेदा
यद्यव्यवीताः सह वद्भिरस्तीर्णैः ॥

साशयं च योगश्च कुलं च जन्म-

तीर्थाभिषेकश्च निरर्थकानि ॥ ३४० ॥

१५ अमृतस्येव १ तृप्त्येत अपमानस्य^१ योगवित् ॥

विषबच्च बुगुप्त्येत संमानस्य^२ सदा द्विजः ॥ ३४१ ॥

१६ अपमानातपोवृद्धिः संमानाच्च तपःक्षयः ॥

अचितः पूजितो विप्रो मुखा गौरिवं गच्छति ॥ ३४२ ॥

Ibid, सूचिष्ठण्ड, अ. १९.

१७ न प्रविश्य वनं कश्चिद्गृहः ल्यातोऽस्ति भूतले ॥

निकिलं यस्त्वरस्कृत्य सुखं तिष्ठति निर्भयः ॥ १६५ ॥

पथ, भूमिष्ठण्ड, अ. ६६.

१८ धर्मार्थकाममोक्षाणां शारीरे साधनं ततः ॥

महता तु प्रयत्नेन शारीरं पालयेद्बुधः ॥ ४५ ॥

१९ गोस्त्रीद्विजानां परिरक्षणार्थं

विवाहकाले मुहूर्वा प्रसङ्गे ॥

प्राणात्पर्ये सर्वधनापहारे

पञ्चाननूतान्याहृपातकानि ॥ ५० ॥ ज्ञान, अ. १२०.

२० यावस्तिष्ठति तास्थण्यं तावद्भूत्तज्जन्ति मानवाः ॥

सुखभोगादिकं सर्वं स्वेच्छया रमते नरः ॥ ४५ ॥*

२१ क्षामतो वीर्यंतो राजन्धनतो जन्मतस्तथा ॥

श्रीलतस्तु प्रधानान् यें ते प्रधाना मता मम ॥ ९९ ॥

२२ न तेन स्थविरो भवति येनास्य यस्तिं शिरः ॥

यो वै युवाप्यवीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुः ॥ १०० ॥

२३ यथा काळमयो हस्ती यथा चर्ममयो मूगः ॥

यह विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते तोमि दिग्भ्रति ॥ १०१ ॥

२४ यथा योवाऽफला स्त्रीषु यथा गौर्गंवि चाफला ॥

यथा चालोऽफलं शानं यथा विप्रोऽनुक्तोऽफलः ॥ १०२ ॥

भविष्यत् उपाधापर्वं, अ. ४.

१. 'अमृतेनैव' इ. पा. २. 'अपमानेन' इ. पा. ३. 'संमानाद्धिः' इ. पा.

- २५ नातिस्नेहः प्रसङ्गो वा कर्तव्यः क्वांपि केनचित् ॥
कुर्वन्विवेत सन्तापं कथोत इव द्वीतीयः ॥ ५२ ॥ *Ibid*, XI, ३.
- २६ विरुद्धशीलयोः प्रभ्वोविवद्वा भजता यतिः ॥ श. ४. *Ibid*, X, ८८.
- २७ आशासानो न वे भूत्या स्वमिन्वालिक अरत्मनः ॥ ५३ ॥
न स्वामी भूत्यतः स्वाभ्यमिच्छन् यो राति चाविषः ॥ ५४ ॥ *Ibid*, VII, ४.
- २८ संप्राप्य भारते जम्म सत्कर्मसु पराङ्मुखः ॥
पीयषकलशं हिरण्या विषभाण्डं स इच्छति ॥ ५५ ॥ *Ibid*, V, १९.
- २९ योऽध्रुवेणात्मनो नार्थं न धर्मं न पशः पुमान् ॥
ईहेत भूतवद्या स शोच्यः स्थावररपि ॥ ५६ ॥
- ३० अहो देव्यमहो कष्टं पारक्येः क्षणं भद्रगुरुः ॥
यान्नोपकुर्वदस्वायंमर्त्यः स्वज्ञातिविग्रहः ॥ ५७ ॥ *Ibid*, VI, १०.
- ३१ ननु स्वार्थपरो लोको न वेद परसेकटम् ॥
यदि वेद न याचेत् नेति नाह यद्विवरः ॥ ५८ ॥ *Ibid*, VI, १०.
- ३२ जातस्य मृत्युर्धृत एष सर्वतः ॥
प्रतिक्रिया यस्य न चेह क्लृप्ता ॥
लोको यशश्चाय ततोऽपि ह्यमुं
मृत्युं वरं को न त्रुणीत् सुकृतम् ॥ ५९ ॥ *Ibid*, १६.
- ३३ दासीनां को नु सन्तापः स्वामिनः प्रिक्त्यंया ॥
अभीक्षणं लब्धमानानां दास्या दासीव दुर्ममः ॥ ६० ॥ *Ibid*, १४.
- ३४ यथा दाशमयो नारो यथा यन्त्रमयो मृवन्नामि ॥
एवंभूतानि मधुवंशीशतम्बाणि विद्व भोग्याशैवामि ॥ *Ibid*, १५.
- ३५ कालो देशः क्रिया कस्ति करणे कार्यं मागमः ॥
द्रव्यं फलमिति लघुव्यवधोक्तोऽजया हृतिः ॥ ६१ ॥ *Ibid*, १६.
- ३६ न वे शूरा विकल्पन्ते दक्षयन्त्यव पौरुषम् ॥
न गृह्णीयो च्चो राजनातुरस्य मुमूर्षतम् ॥ ६२ ॥ *Ibid*, X, ५०.

- ३७ हिनस्ति विषमत्तारं चन्हिरद्द्विः प्रशास्यति ॥ *Ibid, VI, १५.*
- कुलं समूलं दहति ग्रहस्वारणं पावकः ॥ ३४ ॥ *Ibid, ६४.*
- ३८ न हि भीतवधः शलाघ्यो न स्वर्गः शूरमानिनाम् ॥ ४ ॥ *Ibid, VI, ११.*
- ३९ कालो देवं कर्मजीवः स्वभावो
द्रव्यं क्षेत्रं प्राणं आत्मा विकारः ॥
तत्सङ्घातो बोजरोहप्रवाह—
स्वन्मायथा तन्निषेधं प्रपद्ये ॥ २६ ॥ *Ibid, X, ४३.*
- ४० निःस्वं त्यजन्ति गणिका अकल्पं नुपति प्रजाः ॥
अधीतविद्या आचार्यमृतिवजो वत्तवक्षिणम् ॥ १७ ॥
- ४१ खगा बोतकलं वृक्षे भुक्त्वा ज्ञातिथयो गृहम् ॥
दग्धं मृगास्त्यारप्यं जारो भुक्त्वा रतां स्त्रियम् ॥ ८ ॥ *Ibid, X, ४७.*
- ४२ एवं साधारणं देहमव्यवहतप्रभवाय्यम् ॥
को विद्वान्नात्मसात्कृत्वा हन्ति जन्मनृतेऽसतः ॥ १२ ॥ *Ibid, X, १५.*
- ४३ को गृहेषु पुमान्सकतमात्मानमजितेन्द्रियः ॥
स्नेहपाशैर्दृढं द्रुमुत्सहेतु विमोचितुम् ॥ ९ ॥
- ४४ कोऽन्वर्यत्वाणो विसृजेत्प्राणोभ्योऽपि च ईमिताः ॥
यं क्रीणात्प्रसुभिः प्रेष्ठस्तस्करः सेवको वणिकः ॥ १० ॥
- ४५ कथं ग्रियाया अनुकम्पितायाः ॥
सङ्गं रहस्यं रुचिराइच मन्त्रान् ॥
- सुहृत्सु च स्नेहसितः शिशूनां
कलाक्षराणामनुरक्तचित्तः ॥ ११ ॥
- ४६ पुत्रार्थमरंस्ता दुहितहृदया
आत्मस्वसंबोधितरी च दीनो ॥
गृहान्मनोक्तरूपरिच्छददिव्य
वृत्तीसु कुल्याः पशुभृत्यवग्निः ॥ १२ ॥ *Ibid, VII, ६.*

- ४७ स्त्रीषु नर्मविवाहे च वृत्त्यर्थं प्राणसङ्कटे ॥
गोद्धार्मणार्थं हितायां नानृतं स्याज्जुगप्तितम् ॥ ४३ ॥
Ibid, VIII, १९.
- ४८ मुलभा युधि विश्रेष्ठं हृनिवृत्तास्तनुत्यजः ॥
न तथा तीर्थं आयाते अद्यया ये धनत्यजः ॥ ९ ॥ *Ibid*, २०.
- ४९ मेनेऽतिवृलंभं पुंसां सर्वं तत्स्वप्नसंस्तुतिः ॥
विद्वान्विभवनिर्माणं तमो विशति यत्पुमान् ॥ १६ ॥ *Ibid*, IX, ५.
- ५० पुंसां इलाद्यतमं मन्ये वर्णमहृत्तमापितम् ॥
यं न माता पिता भ्राता सुहृदवृच्छाविशिति हि ॥ ४ ॥
Ibid, VIII, २२.
- ५१ मन एव मनुष्यस्य पूर्वरूपाणि शासति ॥ ६८ ॥ *Ibid*, X, २६.
- ५२ सेवाधर्मो हि गहनो योगिनामपि दुष्करः ॥ ३९ ॥
विनशांत्युपकाराणि तस्मात्सेवा सुदुष्करा ॥
स्वामी सर्वंच यन्हिश्च तप्तभावं वज्रन्ति, हि ॥ ४१ ॥*
- ५३ इवानीं सु मया ज्ञातं त्यागाभास्ति परं सुखम् ॥
नास्ति विद्यासमं चक्षुर्तास्ति चक्षुःसमं चक्षुम् ॥ २८ ॥
- ५४ नास्ति रागसमं दुःखं नास्ति त्यागात्परं सुखम् ॥
यः कामानुकूरते सर्वान्यवेतान्केवलांस्पतेत् ॥ २९ ॥ वराह, १५३.
- ५५ नैकस्थार्थं बहून्हन्याविति शास्त्रेषु निश्चयः ॥
एकं हन्याद्वाहनां हि न पापी तेन जायते ॥ ९ ॥ वामन, अ. ५८.
- ५६ विरोधं नोत्तमैर्गच्छेष्टाधमैश्च सदा बुधः ॥
विद्वाहृश्च विवादश्च तुल्यशीलैर्नुपेष्यते ॥ २२ ॥
- ५७ नारभेत कल्िं प्राप्तशशुष्कवैरं च वर्जयेत् ॥
अस्यल्पहानिस्सोढव्या वैरेणार्थागमं त्यजेत् ॥ २३ ॥ विष्णु, III, १२.
- ५८ इवःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाल्लै चापराल्लक्ष्म् ॥
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वा कृतम् ॥ ८ ॥
Cf. also स्कांव, नागरक्षण्ड, २६, १८.

- ५९ न कालस्य प्रियः कश्चिद्देष्योऽवास्य न विद्यते ॥
आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रसह्य हरते जनम् ॥ १० ॥
विष्णुधर्मोत्तर, प्र. खं., अ. ११७.
- ६० आचारः कुलमाल्याति वपुराल्याति भोजनम् ॥
वचनं श्रुतमाल्याति स्नेहमाल्याति लोचनम् ॥ १८ ॥
- ६१ आकारेण तथा गत्या चेष्टया भावितं रपि ॥
नेत्रवक्त्रविकाराभ्यां ज्ञायतेऽन्तहितं मनः ॥ १९ ॥
- ६२ उज्ज्वलं सरसङ्घैव वक्त्रमारकतं तथा ॥
नेत्रं चतुर्विधं प्रोक्तं तस्य भावं पृथग्बुधाः ॥ २० ॥
- ६३ उज्ज्वलं मित्रसंयोगे सरसं पुत्रदर्शने ॥
वक्त्रं च कामिनीयोगे आरक्तं शत्रुदर्शने ॥ २१ ॥
शिव, शतराजसं., अ. ३८.
- ६४ वृद्धिर्यस्य बलं तस्य निर्बुद्धेस्तु कुतो बलम् ॥
कूपे सिहो मदोन्मत्तशशकेन निपातितः ॥ ५२ ॥ Ibid, ख. ४, २१९.
- ६५ पश्चातापो हि सर्वेषामधानां निष्कृतिः परा ॥
तेनैव कुरुते सद्यः प्रायश्चित्तं सुधोर्नंदः ॥ ८५ ॥
स्कांद, ऋग्याख्यं, ऋग्योत्तरखं., अ. २२.
- ६६ परेषां प्राणयात्रार्थं तत्कर्तुं युज्यते शुभाः ॥
आत्मप्राणहितार्थाय न साधूनां प्रशस्यते ॥ ४२ ॥
Ibid, नागरखं., अ. ५१.
- ६७ प्रभूणामेकचित्तेन ते भूत्या दुर्लभाः स्मृताः ॥
तेषामर्थश्च धर्मश्च कुलं चैव च तारितम् ॥ ३८ ॥
- ६८ प्रसन्नास्त्रिवदशास्तेषां प्रभुभक्ताश्च ये नराः ॥
सेवाधर्मो हि गहनो योगिनामपि दुष्करः ॥ ३९ ॥
- ६९ विनशंत्युपकाराणि तस्मात्सेवा सुदुष्करा ॥
स्वामी सर्पश्च वन्हिश्च तप्तभावं व्यजन्ति हि ॥ ४० ॥ * अ. ७७.

४. संसारः

७० पुत्रो मित्रं तथा भ्राता अन्ये स्वजनवांधवाः ॥
पञ्चभेदास्तु सम्बन्धाः पुरुषस्य भवन्ति ते ॥ २९ ॥
पद्म, पातलखण्ड, ८९.

७१ गृहपुत्रसुहृद्भ्रातृपितरो हि विनश्वराः ॥
द्रव्यादिकं च सुभगे तेषु सज्जेत नो बृथः ॥ १८ ॥
Ibid, उत्तरखण्ड, अ. २१६.

७२ यक्षयन्ति गूढमत्यर्थं सुपतं मत्तं प्रमादतः ॥
गन्धः सर्वं त्र सततमाभ्रातव्यः प्रयत्नतः ॥ ३६९ ॥

७३ गावः पश्यन्ति गन्धेन राजानश्वरचक्षुषा ॥
नैकस्तिल्लेने धोरे धर्ममेकं च चिन्तयेत् ॥ ३७० ॥

७४ न चोहेगस्त्वया कार्यः सर्वं स्य मरणं श्रुतम् ॥
यथा हि पर्यिकः कदिचच्छायामाश्रित्य तिष्ठति ॥ ३७१ ॥

७५ विश्रम्य च पुनर्याति तदुद्गूतसमागमः ॥
पुत्र नित्यं जगत्सर्वं तत्रकः शोचते कथम् ॥ ३७२ ॥
Ibid, सू. ख., १८.

७६ इदानीमपि संसारे कुहरो वृश्यते नरैः ॥ ३३ ॥ भागवत, ३, ११.

७७ जलं तदुद्गूतैश्छन्नं हित्वाऽज्ञो जलकाम्यया ॥
मूगतृष्णामुपावावेद्यथाऽन्यत्रार्थदृक् स्वतः ॥ २८ ॥ *Ibid*, ७, १३.

७८ अग्नेर्यथा दारुवियोगयोगयोरदृष्टतोऽन्यत्र निमित्तमस्ति ॥
एवं हि जन्तोरपि दुर्विभाज्यः शरीरसंयोगवियोगहेतुः ॥ ५१ ॥
Ibid, १०, १.

७९ वायुर्यथा धनानीकं तृणं तूलं रजांसि च ॥
संयोज्याक्षिपते भूयस्तथा भूतानि भस्मकृत् ॥ ४४ ॥ *Ibid*, १०, ८२.

८० यस्मिन्निवं प्रोतमशेषमोतं
पटो यथा तनुवितानसंस्थः ॥
य एष संसारतरः पुराणः
कर्मत्मकः पुष्पफले प्रसूते ॥ २१ ॥ *Ibid*, ११, १२.

- ८१ वेणुसंघर्षजो वन्हिंदंगध्वा शाम्यति तद्वनम् ॥
एवं गुणव्यतययजो देहः शाम्यति तत्कियः ॥ ७ ॥ *Ibid*, १३.
- ८२ भ्रातरीशकृतः पाशो नृणां यः स्नेहसंज्ञितः ॥
तं दुस्त्यजमहं मन्ये शूराणामपि योगिनाम् ॥ ६१ ॥
- ८३ मा राज्यश्चीरभूत्युप्सः श्रेयस्कामस्य मानद ॥
स्वजनानुत बन्धुन्वा न पदयति यथान्धवृक् ॥ ६४ ॥ *Ibid*, १०, ६४.
- ८४ पुत्रमित्रकलात्रार्थे राज्यभोगधनाय च ॥
आगमे निर्गमे प्राज्ञो न विद्यादं समाचरेत् ॥ ४७ ॥ वामन, अ. ७७.
- ८५ वच्चित्संभूय गच्छति पुनरन्यत्र वानर ॥
यथा हि पान्थं गच्छन्तं पथि कश्चित्पथि स्थितः ॥ ४९ ॥
स्कांद, ब्रह्मालं. सेतुमा., अ. ४५.
- ८६ अधिष्ठानं समिच्छन्ति हृचलं निर्बंले सति ॥
संसारे सर्वभूतानां तृणबिन्दुवदस्थिरे ॥ ४ ॥
- ८७ कदलीसारनिःसारे मृगतृष्णेव चंचले ॥
स्थावरे जंगमे सर्वे भूतग्रामे चतुर्विधे ॥ ५ ॥
Ibid, आवंत्यख. रेवाख., अ. १३३.
- ८८ तापत्रयमहाज्वालावन्हिभिः सततं नृणाम् ॥
सन्तप्तानां मुनिश्रेष्ठ चिष्णुभवितसुधारण्वम् ॥ २ ॥
पथ, उ. ख., २२४.

५. पुत्रः

- ९९ पुत्रेण लोकाज्जयति पुत्रस्तारयते कुलम् ॥
सत्पुत्रेण महाभाग पिता माता च जन्तवः ॥ ३९ ॥
- १० एकः पुत्रो वरो विद्वान्वहुभिर्निर्गुणेस्तु किम् ॥
एकस्तारयते वंशमन्ये सन्तापकारकाः ॥ ४० ॥
पथ, भूमिख., अ. १२.
- ११ गडगातोयेन संपूर्णः कुम्भ एव प्रदृशयते ॥
सुराया विन्दुना लिप्तो मद्यकुम्भः प्रजापते ॥ ९ ॥

- १२ पापस्य पापसंसर्गत्कुलं पापि प्रजायते ॥
आरनालस्य वै बिन्दुः क्षीरमध्ये प्रयाति चेत् ॥ १० ॥
- १३ पश्चान्नाशयते क्षीरमात्मरूपं प्रकाशयेत् ॥
तद्विनाशयेद्वंशं पापः पुत्रो न संशयः ॥ ११ ॥ *Ibid*, अ. २४.
- १४ जाते पुत्रोत्तमे वंशः श्रेष्ठः स्यादवधमोऽपि च ॥
पुत्रेऽधमे तु श्रेष्ठोऽपि वंशो गच्छति हीनताम् ॥ १४ ॥
Ibid, क्रियाखं., १९.
- १५ पुत्रे समर्थं यो मूढः पुरुषः स्त्रीजनोऽथ वा ॥
न विरज्येत यो मूढः वंचितः श्रेष्ठसा हि सः ॥ २५ ॥
Ibid, उत्तरखं., २१६.
- १६ परोऽप्यपत्यं हितकृद्ययौथं ॥
स्वदेहजोऽप्यामयवत् सुतोऽहितः ॥ ३७ ॥ भागवत, ७, ५.
- १७ सर्वार्थसंभवो देहो जनितः पोषितो यतः ॥
न तयोर्याति निवेशं पित्रोर्मर्त्यः शतायुषा ॥ ५ ॥
- १८ यस्तयोरात्मजः कल्प आत्मना च धनेन च ॥
चूर्णं न दद्यात्तं प्रेत्य स्वमांसं स्नादयन्ति हि ॥ ६ ॥ *Ibid*, १०, ४५.
- १९ अपुत्रस्य गृहं शून्यं विशः शून्या ह्यबाधवाः ॥
मूर्खस्य हृदयं शून्यं सर्वशून्यं दिरप्रता ॥ १२८ ॥
- २०० मृथायं बदते लोकश्चन्दनं किल शीतलम् ॥
पुत्रग्रात्रपरिष्वंगचन्दनादपि शीतलः ॥ १२९ ॥
- २०१ इमश्चुप्रहणश्रीडं धूलिधूसरिताननम् ॥
पुण्यहीना न पश्यन्ति निजोत्सङ्गगसमाहितम् ॥ १३० ॥
- २०२ दिगम्बरं गतकीडं जटिलं धूलिधूसरम् ॥
पुण्यहीना न पश्यन्ति गंगाधरमिवात्मजम् ॥ १३१ ॥
- २०३ वीणावाद्यस्वरो लोके सुव्वरः श्रूयते किल ॥
शवितं बालकस्येव तस्मादालहादकारकम् ॥ १३२ ॥
- २०४ मृगपक्षिषु काकेषु पश्नूनां स्वरयोनिषु ॥
पुत्रं तेषु समस्तेषु चल्लभं लुवते वृथाः ॥ १३३ ॥
स्कांद, आवन्त्यखं., रेवाखं., १०३.

६. खी

- १०५ न स्त्री दुष्पति जारेण न विप्रोऽवेदकर्मणा ॥
बलात्कारोपभुक्ता चेष्टैरिहस्तगतापि वा ॥ ६ ॥
- १०६ [न संत्यजेहू वितां नारीमृतुकालेन शुद्धचति ॥
पूर्वं स्त्रयः सुरेर्भुक्ताः सोमगन्धर्ववन्हिभिः ॥ ७ ॥
- १०७ भुञ्जते मानुषाः पश्चास्त्रंता दुष्पत्ति केनचित् ॥
असवर्णेन यो गर्भं स्त्रीणां योनौ निविच्छयते ॥ ८ ॥
- १०८ अशुद्धा तु भवेष्यारी यावच्छल्यं न मुञ्चति ॥
निःसृते तु ततः शल्ये रजसा शुद्धचते ततः ॥ ९ ॥] अनि, अ. ६४.
- १०९ गते भर्तरि या नारी शृङ्गारं कुरुते यदि ॥
रूपं वर्णं च तत्सर्वं शवरूपेण जायते ॥ १० ॥ पथ, भूमिलं., ४१.
- ११० रूपमेव गुणः स्त्रीणां प्रथमं भूषणं शुभे ॥
शीलमेव द्वितीयं च तृतीयं सत्त्वमेव च ॥ ११ ॥
- १११ आर्जवत्वं चतुर्थं च पठचमं धर्ममेव हि ॥
मधुरस्त्वं ततः प्रोक्तं षष्ठमेव वरानने ॥ १२ ॥
- ११२ शुद्धत्वं सप्तमं बाले अन्तर्बाह्येषु योषिताम् ॥
अष्टमं हि पितुर्भावः शुश्रूषा नवमं किल ॥ १३ ॥
- ११३ संहिणुर्दशमं प्रोक्तं रतिश्चैकादशं तथा ॥
पातिव्रत्यं तथा प्रोक्तं द्वादशं वर्णणिनि ॥ १४ ॥
- Ibid, भू. खं., ३४.
- ११४ परस्त्रीमुखसौन्दर्यं परद्रव्यं च सर्वदा ॥
दृष्ट्वा कामाग्निसंखिन्ना दह्यन्ते मूढमानसाः ॥ ४३ ॥
- Ibid, कि. ख., ४.
- ११५ तावत्प्रियतमा नारी यावत्तिष्ठति यौवनम् ॥
मृणालकोशां नलिनीं हेमभृङ्गां न गच्छति ॥ ५४ ॥
- ११६ जम्बूकों बलवान्सहो विहायाङ्कगतामपि ॥
हस्तिनों न हि कि धते यत्नतः प्रतिपत्तये ॥ ५५ ॥
- Ibid, कि. ख., ५.

११७ महतामपि विप्रान्य दुनिवार्यो मनोभवः ॥
शारीरसहजो नूनमनादिवासिनाक्रमः ॥ ३७ ॥

११८ केशकज्जलशालिन्यो दुःस्पर्शालोचनप्रियाः ॥
यस्मादग्निशिखा नार्यो दहन्ति तृणवश्चरः ॥ ३८ ॥
Ibid, पातालखं., १००.

११९ शास्त्रेषुक्तमसन्दिग्धं बहुवारं महाफलम् ॥
दशपुत्रसमा कन्या यापि स्याच्छीलवर्जिता ॥ १५६ ॥

१२० वाक्यमेतत्कलभ्रष्टं पुंसां ग्लानिकरं फलम् ॥
कन्या हि कृपणा शोच्या पितुर्बुद्धिविवर्धितो ॥ १५७ ॥
Ibid, सृष्टिखं., ४५.

१२१ घृतकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान् ॥
तस्माद् घृतं च वन्हि च नेकस्थाने च धारयेत् ॥ २१ ॥

१२२ यथेव मत्तमातङ्गं सृणिमुद्ररथोगतः ॥
स्ववशां कुरुते यन्ता तथा स्त्रीणां प्ररक्षकः ॥ २२ ॥

१२३ पिता रक्षति कौमारे भर्तो रक्षति योवने ॥
पुत्राश्च स्थविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ २३ ॥
Ibid, सृ. खं., ५४.

१२४ [इह चैव स्त्रियो धन्या: शीलस्य परिरक्षात् ॥
शीलभडगे च नारीणां यमलोकः सुवारणः ॥
शीलं रक्ष्य सदा स्त्रीभिर्दृष्टसंगविवर्जनात् ॥ ९४ ॥]

१२५ शीलेन हि परः स्वर्गः स्त्रीणां वैश्य न संशयः ॥
शूद्रस्य पाकयज्ञेन निषिद्धास्वरणेन च ॥ ९५ ॥] *Ibid*, स्वर्गखं., ३१.

१२६ पञ्चाननस्य महिषीं कथं प्राप्नोति जम्बुकः ॥
अन्धकारः कथं राजन्प्राप्नोति सवितुः प्रभाम् ॥ २६ ॥
Ibid, उत्तरखं., १७.

१२७ तुस्तरो मदनस्तस्मात्सर्वेणां प्राणिनामपि ॥

पुञ्चारोरुपवत्कृत्वा मदनेनैव विश्वसृक् ॥ २५ ॥ अह्माण्ड, उ. भा., ८.

- १२८ [अतो वदामि नाथज्ञा स्त्रीमात्रे क्रियतां व्यव्चित् ॥ ५८ ॥]
शक्तिरेव हि सर्वत्र कारणं विजयश्चियः ॥
- १२९ शक्तेराधारतां प्राप्तेः स्त्रीपुलिगंर्न नो भयम् ॥ ५९ ॥
- १३० [शक्तिस्तु सर्वतो भाति संसारस्य स्वभावतः ॥
तर्हि तस्या दुराशायाः प्रवृत्तिर्णायितां त्वया ॥ ६० ॥] *Ibid*, २१.
- १३१ याभिः^१ प्रत्याहरेत्कामान्कमौऽङ्गानीव सर्वशः ॥ ॥ ९६ ॥
- १३२ न जातु कामः कामानामुपभोगेन शास्यति ॥
हृषिया कृष्णवर्तमेव भूय एवाभिवर्द्धते ॥ ९७ ॥
- १३३ यत्पृथिव्यां द्वीपियवान्हिरण्डं पशावः स्त्रियः ॥
नालमेकस्य तत्सर्वमिति पश्यन्न मुहूर्ति ॥ ९८ ॥
- १३४ यदा न कुरुते भावं सर्वभूतेष्वभंगलम् ॥
कर्मणा मनसा वाचा अहम् संपद्यते तदा ॥ ९९ ॥
- १३५ यदा परान्न विभेति यदान्यस्मान्न विभ्यति ॥
यदा नेच्छति न द्वैष्टि अहम् संपद्यते तदा ॥ १०० ॥
- १३६ या दुस्त्पजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ॥
यैषा प्राणांतिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥ १०१ ॥
- १३७ जीर्यति जीर्यतः केशा दंता जीर्यति जीर्यतः ॥
जीविताशा धनाशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति ॥ ॥ १०२ ॥
- १३८ यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् ॥
तृष्णाक्षयसुखस्येतत्कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ १०३ ॥
ययातीके कहानीमें—ब्रह्माण्ड, म. भा., ६८;
बायु, ९३, ९५; etc.
- १३९ सर्वेषामपि दुर्जेयं चरितं योषितामपि ॥
विशेषतोऽपि दुर्जेयं पुञ्चलीनां मनोवचः ॥ ७६ ॥
- १४० वेदयेवाङ्गशास्त्रान्तं सर्वं जानाति पण्डितः ॥
कान्तं नान्तं विजानाति दिशामाकाशयोषिताम् ॥ ७७ ॥

१. 'योभि' इ. पा.

- १४१ विषादप्यप्रियो वृद्धो रत्नदोऽपि च योविताम् ॥
 युवा सर्वस्वहर्ता चेत्प्राणेभ्योऽपि परः प्रियः ॥ ७८ ॥
 अहम् वै. द्वि. भा. कृष्णजन्मलं. पू., अ. २३.
- १४२ पुंश्चल्या यो हि विश्वस्तो विधिना स विडंबितः ॥
 बहिरूक्तश्च यशसा धर्मेण स्वकुलेन च ॥ २७ ॥ *Ibid*, २७.
- १४३ न कामिनीर्ना कामश्च शृङ्गारेण निवर्तते ॥
 अधिकं वर्द्धते शश्वद्यथाऽग्निघृतधारया ॥ १६९ ॥ *Ibid*, २८.
- १४४ स्वभाव एष नारीणां नराणामिह दूषणम् ॥
 यतोऽर्थान्न प्रमाद्यन्ति प्रतिपाद्य विपश्चितः ॥ १८२ ॥
- १४५ अविद्वांसमलं लोके विद्वांसमपि वा पुनः ॥
 प्रमदा हच्छुत्पर्यं नेतुं कामक्रोधवशानुगम् ॥ १८३ ॥
- १४६ मात्रा स्वक्षा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत् ॥
 बलवानिद्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्वति ॥ १८४ ॥ भविष्य, ब्राह्मण., ४.
- १४७ नित्यं ददाति कामस्य छिद्रं तमनु येऽरयः ॥
 योगिनः कृतमैत्रस्य पत्थ्यजयिव पुंश्चल्ली ॥ ४ ॥ भागवत, ५, ६.
- १४८ धिगप्रजां स्त्रियं पापां पत्थ्यश्चागृहसंमताम् ॥
 सप्रजाभिः सपत्नीभिर्दासीमिव तिरस्कृताम् ॥ ४० ॥ *Ibid*, ६, १४.
- १४९ शरपद्योत्सर्वं वषत्रं वचश्च श्रवणामृतम् ॥
 हृदयं क्षुरधारामं स्त्रीणां को वेद चेष्टितम् ॥ ४१ ॥
- १५० न हि कश्चित्प्रियः स्त्रीणामञ्जसा स्वाक्षिषात्मनाम् ॥
 पर्ति पुत्रं भ्रातरं वा धनन्यर्थे धातयन्ति च ॥ ४२ ॥ *Ibid*, ६, १८.
- १५१ विश्वासं पण्डितो जातु कामिनीषु न याति हि ॥ ९ ॥
- १५२ शालावृक्षाणां स्त्रीणां च स्वैरिणीर्ना सुरद्विषः ॥
 सल्यान्याहृनित्यानि नूत्नं नूत्नं विच्चिन्वताम् ॥ १० ॥ *Ibid*, ७, ९.
- १५३ अन्येवर्यकृता मैत्री यावदर्थविडम्बनम् ॥
 पुंभिः स्त्रीषु कृता यद्वत् सुमनस्त्विव षट्पदैः ॥ ६ ॥ *Ibid*, ४७.
- १५४ वृद्धायांश्चापि पुंश्चल्यां मनोऽभ्येति नवं नवम् ॥
 वृद्धोऽस्तीं न विभूयात्तां विभ्रुभयच्युतः ॥ ४८ ॥ *Ibid*, १०, ६०.

- १५५ योषिद्विरप्याभरणाम्बरादि-
 द्रव्येषु माया रचितेषु सूडः ॥
 प्रलोभितात्मा हचुपभोगबुद्ध्या
 पतञ्जल्यवनश्यति नष्टदृष्टिः ॥ ८ ॥ *Ibid*, ११, ८.
- १५६ पुंश्चल्यापहृतं विसं को न्वन्यो मोचितं प्रभुः ॥ १५ ॥
Ibid, ११, २६.
- १५७ तस्मिन्कलेवरेऽमेध्ये तुच्छनिष्ठे विषज्जते ॥
 अहो सुभद्रं सुनसं सुस्मितं च मुखं स्त्रियः ॥ २० ॥
- १५८ त्वद्गमांसरुधिरस्नायुमेदोमज्जास्थिसंहृतौ ॥
 विष्मूत्रपूये रमतां कुमीरां कियदन्तरम् ॥ २१ ॥
- १५९ अथापि नोपसज्जेत स्त्रीषु स्त्रैषेषु चार्थवित् ॥
 विषयेन्द्रियसंयोगान्मनः क्षुभ्यति नान्यथा ॥ २२ ॥ *Ibid*, ११, २६.
- १६० स्त्रीसङ्गमे तथा गोते द्यूते व्याख्यानसंगमे ॥
 व्यवहारे तथाहारे त्वर्थनां च समगमे ॥ ६० ॥
- १६१ आये व्यये तथा नित्यं त्यक्तलज्जनस्तु वै भवेत् ॥ ६१ ॥
- लिङ्गग, उ, ३.
- १६२ परस्वे परद्वारेषु न कार्या बुद्धिरुत्तमैः ॥
 परस्वं नरकार्थं व परद्वाराश्च मृत्यवे ॥ ४४ ॥ *वामन*, १४.
- १६३ चतुर्ष्यथं चैत्यतरुं इमशानोपवनानि च ॥
 दुष्टस्त्रीसंनिकर्णं च वर्जयेत्तिशि सर्वदा ॥ १३ ॥
- १६४ योषितो नावमन्येत न चासां विश्वसेद्गृहः ॥
 न चैवेष्ट्या भवेत्तासु न धिक्कुर्यात्कदाच्चन ॥ ३० ॥ *विष्णु*, ३, १२.
- १६५ किं पुस्तकेन मूढस्य निःस्त्रीकस्य धनेन किम् ॥ ३६ ॥
शिव, शतरुद्रसं., २७.
- १६६ न रात्रौ विभवते निद्रां कामाग्निपरिवेदितः ॥
 दिवापि च कुतस्सौख्यमर्थोपार्जनचितया ॥ ५४ ॥
- १६७ स्त्रीव्यव्यासितचित्तस्य ये पुंसः शुक्रविन्दवः ॥
 ते सुखाय न मन्यन्ते स्वेदजा इव ते तथा ॥ ५५ ॥

१६८ कृमिभिस्तुद्रमानस्य कुण्डिनो वानरस्य च ॥
कंडूयनाभितापेन यद्ग्रवेत्तस्त्रीषु तद्विदः ॥ ५६ ॥

१६९ यादृशं मन्यते सौर्यं गंडे पूतिविनिर्गमात् ॥
तादृशं स्त्रीषु मन्त्रम् नाधिकं तासु विद्यते ॥ ५७ ॥

शिव, उमासं., २३.

१७० यथा कुभार्यः पुरुषशिवन्तान्तं न प्रपद्यते ॥
तथैव विमूशंश्चाहं चिन्तान्तं न लभाम्यणु ॥ १३ ॥

स्कांद, मा. खं. कौ. खं., अ. ४.

१७१ जगदाधाररूपा हि त्वयेशोकताः पतिव्रताः ॥
गावो विप्राः सनिगमा अलुधा दानशीलिनः ॥

सत्पनिष्ठा इति स्वार्मिस्तेषां मुख्यतमा सती ॥ ३४ ॥ Ibid, ११.

१७२ परभुक्ता यथा नारी परभुक्तामिव लजम् ॥
यच्च त्रिभुवनेष्वस्ति सारं तन्मम कथ्यताम् ॥ ६४ ॥

१७३ असनार्णवमभ्येति जलयानैरिवार्णवम् ॥
यामाश्रित्येद्रियारातीन्दुर्जयानितराधयः ॥ ६५ ॥

१७४ [नेहिनो हेलया जिग्युर्दस्यन्दुर्गंपतिर्यथा ॥
न केऽपि प्रभवस्तां चाप्यनुकर्तुं गृहेश्वरीम् ॥ ६६ ॥] Ibid, १४.

१७५ गृहेश्वरीं सद्गुणभूषितां शुभां
पद्मवंधयोगेन पर्ति समेताम् ॥
न लालयेत्पूर्येश्व्रं कामं
स किं पुमान्नं पुमान्मे मतोऽस्ति ॥ ९५ ॥ Ibid, १४.

१७६ तथापि चः प्रवक्ष्यामि दुर्घटं च द्वयं श्रुतम् ॥
किञ्चनस्य निष्प्रहः पुत्रा जिह्वाया अपि नित्यशः ॥ २८ ॥

१७७ द्वयं यद्धि भवेद्यस्य स एव स्पाज्जनार्दनः ॥ २९ ॥ Ibid, वैष्णवखं. वे. सा., २२.

१७८ [अप्रीतां रोगिणीं नारीमन्तर्बत्तीं वृतक्रताम् ॥
रजस्वलामकामां च न कामेत बलात्पुमान् ॥ ३९ ॥]

- १७९ प्रीणनं लालनं पोषं रंजनं मार्दवं दयाम् ॥
कृत्वा वधूमुपगमेद्युवतीं प्रेमवान्पतिः ॥
युवती कुमुमे चैव विधेयं सुखमिच्छता ॥ ४० ॥
- Ibid, ब्रह्मलं. ब्रह्मोत्तरखं., १.
- १८० [पतनं साहसानां च नरकस्थैव कारणम् ॥
योनिकुण्डमिवं सृष्टं कुम्भीपाकसंभूतिः ॥ ४१ ॥
- १८१ नेत्ररज्जवा वृद्धेवंद्रवा धर्षयन्ति मनस्विनः ॥
कुचरूपैर्महादण्डैस्ताङ्गमानमचेतसम् ॥ ४२ ॥
- १८२ कृत्वा वै पातयन्त्याशु नरकं नृपसत्तम् ॥
मोहनं सर्वभूतानां नारी चैवं विनिर्मिता ॥ ४३ ॥
- १८३ तावद्वंत मनःस्थैर्यं भ्रुतं सत्यमनाकुलम् ॥
यावन्मत्ताङ्गनाप्ने च वागुरेव सुचेतसाम् ॥ ४४ ॥
- १८४ तावत्पोऽभिवृद्धिस्तु तावहानं दया दमः ॥
तावत्स्वाध्यायवृत्तं च तावच्छौचं धृतं व्रतम् ॥ ४५ ॥
- १८५ यावत् त्रस्तमूर्गीदृष्टिं चपलां न विलोकयेत् ॥
तावन्माता पिता तावद् भ्राता तावत्सुहृजनः ॥ ४६ ॥
- १८६ तावल्लजा भयं तावत्स्वाचारस्तावदेव हि ॥
शानमौदायर्यमैश्वर्यं तावदेव हि भासते ॥
यावन्मत्ताङ्गनापाशः पतितो नैव बन्धनः ॥ ४७ ॥ Ibid, वर्मारण्यखं., ३.
- १८७ या भर्त्तारं परित्यज्य मिष्ठमशनाति केवलम् ॥
ग्रामेयासूकरी भूयाद्वलगुर्वापि इवविद्भुजा ॥ ४८ ॥
- Ibid, वर्मारण्यखं., ३. ४०
- १८८ धन्या सा जननी लोके धन्योऽसौ जनकीः पुनः ॥
धन्यः स च पतिः श्रीमान्येषां गेहे पतिवता ॥ ६० ॥
- १८९ पितॄवंशा मातॄवंशाः पतिवंशास्त्रयस्त्रयः ॥
पतिव्रतायाः पुण्येन स्वर्गसौख्यानि भुञ्जते ॥ ६१ ॥ Ibid.
- १९० विधवानां स्तना यद्वद् हृद्येव विलयन्ति च ॥
उज्जम्योऽन्नम्य तत्रोच्चैस्तद्वालखलमनोरथाः ॥ ६२ ॥

- १९१ भवेत्कूलं कषा यद्गदलपवर्षेण कन्धी ॥
खलधिरलपवर्षेण तद्वत्स्यात्स्वकुलं कषा ॥ ६७ ॥
- १९२ अविज्ञायान्यसामर्थ्यं स्वसामर्थ्यं प्रदर्शयेत् ॥
उपहासमवाप्नोति तथैवायमिहाचलः (विध्य) ॥ ६८ ॥ स्कांद, काशोख., ५.
- १९३ विधिनापि कृता संध्या कालातीताऽफला भवेत् ॥
अयमेव हि दृष्टांते वंध्यास्त्रीमैथुनं यथा ॥ ५७ ॥ *Ibid*, ३५.
- १९४ जलोकयोपमीयंते प्रमदा मन्दबुद्धिभिः ॥
मृगीदृशां जलोकानां विचारान्महदन्तरम् ॥ ८५ ॥
- १९५ जलोका केवलं रक्तमादवाना तपस्विनी ॥
प्रमदा सर्वदा दत्ते चित्तं चित्तं बलं सुखम् ॥ ८६ ॥
- १९६ [दक्षा प्रजावती साध्वी प्रियवाक्यवशंवदा ॥
गुणेरमीभिः संयुक्ता सा भीः स्त्रीरूपधारिणी ॥] *Ibid*, अ. ३६.
- १९७ त्रिशूलासिगवाशक्तिवुद्भ्याकुतिरेखया ॥
नितंविनी कीर्तिमती त्यागेन पृथिवीतले ॥ ७९ ॥ *Ibid*, ३७.
- १९८ [स्त्रियः पवित्राः सतरं नैता दुष्यन्ति केनचित् ॥
मासि मासि रजस्तासां दुक्ष्तातान्यपकर्षति ॥ ३७ ॥
- १९९ पूर्वं स्थियः सुरंभूक्ताः सोमगन्धर्ववन्हिभिः ॥
भूज्जते मानुषाः पञ्चांशेता दुष्यन्ति केनचित् ॥ ३८ ॥
- २०० स्त्रीणां शोचं ददौ सोमः पावकः सर्वमेध्यताम् ॥
कल्याणवाणीं गंधर्वास्तिन मेध्याः सदा स्त्रियः ॥ ३९ ॥
- २०१ कन्यां भुक्ते रजःकालेऽग्निः शशी लोमदर्शने ॥
स्तनोद्भवेषु गंधर्वास्तप्रागेव प्रदीयते ॥ ४० ॥
- २०२ शयनासनयनपूनि कुण्ठं स्त्रीमुखं कुशाः ॥
यज्ञपात्राणि सर्वाणि न दुष्यन्ति बुधाः क्वचित् ॥ ४४ ॥]
- २०३ चत्सः प्रख्यवणे मेध्याः क्षकुनिः फलपातने ॥
नार्यो रतिप्रयोगेषु इवामृग्रहणे शुचिः ॥ ४५ ॥
- २०४ अजाश्वयोर्मुखं मेध्यं गावो मेध्यास्तु पृष्ठतः ॥
पादयोर्गात्राह्यणा मेध्याः स्त्रियो मेध्यास्तु सर्वतः ॥ ४६ ॥

- २०५ [बलात्कारोपभूक्ता वा चौरहस्तगतापि च ।
न त्याज्या दयिता नारी नास्थास्त्यागो विधीयते ॥ ४७ ॥]
- २०६ आम्लेन ताज्जशुद्धिः स्याच्छुद्धिः कांस्यस्युभस्मना ॥
संक्षुध्वो रजसां नार्यस्तिट्टन्या वेगतः शुचिः ॥ ४८ ॥
- २०७ [मनसापि हि या नेह चिन्तयेत्पुरुषान्तरम् ॥
सोमया सह सौर्यानि भूक्ते चात्रापि कोर्तितम् ॥ ४९ ॥]
- २०८ तदभ्यच्छ्वः सुवासिन्यो भूषणाच्छादनाशनैः ॥
भूतिकामैर्नरेनित्यं सत्कारेषूत्सवेषु च ॥ ५० ॥]
- २०९ यत्र नार्यः प्रमुदिता भूषणाच्छादनाशनैः ॥
रमन्ते देवतास्तत्र स्युस्तत्र सफलाः कियाः ॥ ५१ ॥ *Ibid*, ४०.
- २१० अभोगिनौ मण्डलिनौ तत्क्षणान्मुक्तकञ्चुकौ ॥
वरमाशीविवौ स्पृष्टौ न तु पत्न्याः पयोधरौ ॥ १४४ ॥
- Ibid*, नामरखं, १४४.
- २११ निर्दयत्वं तथा द्रोहं कुटिलत्वं विशेषतः ॥
अशौचं निर्घृणत्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ ६० ॥
- २१२ अन्तर्विषमया होता बहिर्भगे मनोरमाः ॥
गुञ्जाफलसमाकारा योषितः सर्वदेव हि ॥ ६१ ॥
- २१३ उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः ॥
मन्वावध्यस्तथान्येऽपि स्त्रीबुद्धेस्तत्र किञ्चन ॥ ६२ ॥
- २१४ पीयूषमधरे वासं हृदि हालाहलं विषम् ॥
आस्वाद्यतेऽधरस्तेन हृदयं च प्रपोडधते ॥ ६३ ॥
- २१५ अलक्ष्मको यथा रक्तो नरः कामी तथैव च ॥
हृतसारस्तथा सोऽपि पादमूले निपात्यते ॥ ६४ ॥
- २१६ संसारभ्रमणं नारी प्रथमेऽपि समागमे ॥
वन्हिग्रदक्षिणन्यायव्याजेनैव प्रदर्शयेत् ॥ ६७ ॥
- २१७ एतास्तु निर्घृणत्वेन निर्दयत्वेन नित्यशः ॥
विशेषाज्जादधकृत्येन दूषयन्ति कुलत्रयम् ॥ ६८ ॥

- २१८ कुलत्रयकृतं कीर्त्य निजया धवलीकृतम् ॥
कृष्णं करोत्यकृत्येन नारी दीपशिखेव तु ॥ ६९ ॥
- २१९ धर्मदृक्षस्य वाताली चित्तपश्चशिप्रभा ॥
सृष्टा कामार्णवग्राही केन मोक्षदृढार्गला ॥ ७० ॥
- २२० कारासंतानकूटस्य संसारवनवागुरा ॥
स्वर्गमार्गमहागर्ता पुंसां स्त्री वेधसा कृता ॥ ७१ ॥
- २२१ वेधसा वन्धनं किञ्चिन्नृणामन्यदपश्यता ॥
स्त्रीरूपेण ततः कोऽपि पाशोऽयं सुवृद्धः कृतः ॥ ७२ ॥ *Ibid*, १५८.
- २२२ परं स्त्रीणां स्वभावोऽयं सर्वासां सुरसत्तमाः ॥
अपि सह्यो वज्रपातः सपत्न्या च पुनः कथा ॥ ६ ॥ *Ibid*, १९३.
- २२३ लक्ष्म्याः सर्वत्र गमिन्या दोषो नंब प्रजायते ॥
यथा सर्वमयो विष्णुर्न दोषेरनुभूयते ॥ ३९ ॥ *Ibid*, २३९.
- २२४ वान्धवेषु चिरं वासो नारीणां न यशस्करः ॥
मनोरथा वान्धवानां नार्या भर्तृगृहे स्थितिः ॥ ९८ ॥
- २२५ अवध्याश्च स्त्रियः प्राहुस्तिर्यग्योनिगता अपि ॥ १२५ ॥
Ibid, प्र. क्षे. मा., ३३.
- २२६ तावद्वैर्यं तपः सत्यं तावत्स्थैर्यं कुलत्रपा ॥
यावत्पश्यति नो नारीमेकान्ते च विशेषतः ॥ ७० ॥
- Ibid*, अर्दुदखं., ३६.

५. माता.

- २२७ गर्भक्लेशे परं दुःखं माता जानाति यादृशम् ॥
वास्तस्लयं चाधिकं मातुर्दृश्यते न तु पैतृकम् ॥ २१ ॥
- २२८ गुरुणामेव सर्वेषां माता मुख्तरा स्मृता ॥
एकस्यापि सुतस्थैर्व न दृढा निष्ठुतिः श्रुतो ॥ २२ ॥
- २२९ गते पितरि पञ्चत्वं माता पुत्रस्य निष्ठुतिः ॥
न च मातृविहीनस्य ममत्वं कुरुते पिता ॥ २३ ॥

२३० विकलो मातृहीनस्य पुत्रो हि प्रोच्यते तदा ॥
 यदा स बृद्धो भवति तदा भवति दुःखितः ॥
 तदा शून्यं जगत्सर्वं यदा माता वियुज्यते ॥ २४ ॥
 स्कांद, आवन्त्यखं, चतुराशीतिलिङ्गमा., ७६.

६. विद्या-विद्यार्थी

- २३१ अपारे काव्यसंसारे कविरेव प्रजापतिः ॥ अविन, ३२९.
 यथा वै रोचते विश्वं तथेदं परिवर्तते ॥ १० ॥
- २३२ विद्यया प्राप्यते सौख्यं यशः कीर्तिस्तथाऽनुला ॥ २५ ॥
- २३३ ज्ञानं स्वर्गंश्च मोक्षश्च तत्माद्विद्यां प्रसाधय ॥
 पूर्वं सुदुःखमूलात् यद्विद्यां प्रसाधय ॥ २६ ॥ पद्य, भूमिखं, १२२.
- २३४ न सभां प्रविशेत्प्राज्ञः सभ्यदोषाननुस्मरन् ॥
 अब्दुवन्निवद्वुवज्ञो नरः किल्बिषमश्नुते ॥ १० ॥ भागवत, १०, ४४.
- २३५ [इशो दुरत्ययः कालः इति सत्यवती श्रुतिः ॥
 वृद्धानामपि यद्विद्वालिवाक्यं विभिद्यते ॥ ३१ ॥] Ibid, १०, ७४.
- २३६ सदस्स्पतीनतिक्रम्य गोपालः कुलपांसनः ॥
 यथा काकः पुरोडाशं सपर्या कथमर्हति ॥ ३४ ॥] Ibid, १०, ७४.
- २३७ केवलं पाठमात्रेण यश्च संतुष्यते नरः ॥
 तथा पंडितमानी च कोऽन्यस्तस्मात्पशुर्मतः ॥ ८७ ॥
- २३८ न छन्दांसि वृजिनात्तारयन्ति
 मायाविनं माययाऽवर्तमानम् ॥
 नोडे शकुन्ता इव जातपक्षा-
 इष्ठंदांस्येनं प्रजहृत्यन्तकाले ॥ ८८ ॥
- २३९ स्वर्गाय बद्धकक्षो यः पाठमात्रेण ग्राह्यणः ॥
 स बालो मातुरङ्गकस्थो ग्रहीतुं सोमसिंच्छति ॥ पद्य, सृ. खं, १८.
- २४० सभागतानां यः सभ्यः पक्षपार्तं समाश्रयेत् ॥
 तमाहुः कुक्कुटं देवास्तस्याप्यन्नं विगहितम् ॥ ८८ ॥ वासन, १४.

२४१ [शद्वजातमशेषं तु धत्ते शर्वस्य वल्लभा ॥

अर्थंरुपं यदखिलं धत्ते मुरवेन्दुशेखरः ॥]

[इति वायुपुराणवचनमिति मलिलनाथः

स्वटीकारां कथयति (रघुवंश, १, १.)]

७. आत्मदोषाः

२४२ आत्मदोषैर्नियच्छन्ति सर्वे दुःखसुखे जनाः ॥

मन्ये दुश्चरितं तस्मिस्तस्येऽनिष्टुक्तिः कृता ॥ ३० ॥ मतस्य, २७.

आत्मदोष-(१) कामः

२४३ उप्यमानं बहुक्षेत्रं स्वयं निर्बीर्यतामियात् ॥

न कल्पते पुनः सूत्या उप्तं दीर्जं च नश्यति ॥ ३३ ॥

२४४ एवं कामाक्षायं चित्तं कामानामतिसेवया ॥

विरज्येत यथा राजग्रामिनवत्कामविन्दुभिः ॥ ३४ ॥ भागवत, ७, ११.

२४५ काम एष महाशब्दुस्तमेकं निर्जयेद्वृढम् ॥

जितकामा महात्मानस्तैर्जितं निखिलं जगत् ॥ २१ ॥

२४६ एतच्च तपसो मूलं तपसो मूलमेव च ॥

सर्वदा कामविजयः सङ्कल्पविजयस्तथा ॥ २२ ॥

स्कांद, नागरलं, २३९.

आत्मदोष-(२) कृपणः

२४७ न वेद कृपणः श्रेय आत्मनो गुणवस्तुदृक् ॥

तस्य तानिच्छतो यच्छेष्यदि सोऽपि तथाविधः ॥ ४९ ॥

२४८ स्वयं निःश्रेयसं विद्वान् वक्त्यज्ञाय कर्म हि ॥

न राति (वाति ?) रोगिणोऽप्य्यं वाऽन्तर्तो हि भिषक्तमः ॥ ५० ॥

भागवत, ६, ९.

२४९ किं दुःसहं न साधूनां विदुषां किमपेक्षितम् ॥

किमकार्यं कदर्याणां दुस्त्यजं किं धूतात्मनाम् ॥ ५८ ॥

Ibid, १०, १.

२५० हित्वाऽन्यान्भजते यं श्रीः पादस्पशशिष्या सकृत् ॥

आत्मदोषापवर्गेण तद्याज्ञचा जनमोहिनी ॥ ४६ ॥ *Ibid*, १०, २३.

२५१ प्रायेणार्थाः कदर्याणां न सुखाय कदाचन ॥

इह चात्मोपतापाय मृतस्य नरकाय च ॥ १५ ॥ *Ibid*, ११, २३.

आत्मदोष (३)—क्रोधः

२५२ यः परेषां नरो नित्यमतिवादांस्तितिक्षति ॥

देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ १ ॥

२५३ यः समुत्पतितं क्रोधं निगृह्णाति हर्यं यथा ॥

स यन्तेत्युच्यते सद्गृह्णनं यो रश्मिषु लम्बते ॥ २ ॥

२५४ यः समुत्पतितं क्रोधमकोदेन नियच्छति ॥

देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ ३ ॥

२५५ यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयैव निरस्यति ॥

यथोरगस्त्वचं जीणां स वै पुरुष उच्यते ॥ ४ ॥

२५६ यस्तु भावयते धर्मं योऽतिमात्रं तितिक्षति ॥

यद्यच्च तप्तो न तपति भूजां सोऽर्थस्य भाजनम् ॥ ५ ॥ मत्स्य, अ. २८.

२५७ अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्टः

तथा तितिक्षुरतितिक्षोविशिष्टः ॥

अमानुषेभ्यो मानुषश्च प्रधानो

विद्वांस्त्वयैवाविदुवः प्रधानः ॥ ६ ॥

२५८ आक्रोश्यमानो नाशेशेन्मन्युमेव तितिक्षति ॥

आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥ ७ ॥

२५९ नारन्तुदस्यान्न नृशंसवादी

न हीनतः परमभ्यादवीत ॥

ययास्य वाचा पर उहिजेत

न तां वदेदुशर्तीं पापलौल्याम् ॥ ८ ॥

२६० अरन्तुर्दं पुरुषं तीव्रवाचं

वावकष्टकैविदुदन्तं मनव्यम् ॥

विन्द्यादलक्ष्मीकलमं जनानां

मुखे निवद्धं निर्वर्दितं वहन्तम् ॥ ९ ॥

२६१ सद्भिः पुरस्तादभिपूजितः स्या-
त्सद्भिरस्तथा पृष्ठतो रक्षितः स्यात् ॥
सदा सतामतिवादास्तितिक्षेत्
सतां वृत्तं पालयन्साधुवृत्तः ॥ १० ॥

२६२ वाक्सायका वदनाश्रिष्टपतन्ति
येराहृतः शोचति वा अर्घानि ॥
परस्य नो मर्मसु ते पतन्ति
तान्पंडितो नावसुजेत्परेषु ॥ ११ ॥

२६३ नास्तीदृशं संबन्नं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ॥
यथा मैत्री च लोकेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ १२ ॥

२६४ तस्मात्सान्त्वं सदा वाच्यं न वाच्यं परव्यं क्वचित् ॥
पूज्यान्सम्पूजयेद्याप्राभिशार्पं कदाचन ॥ १३ ॥ *Ibid*, ३६.

२६५ अकार्यं क्रियते मूढः प्रायः क्रोधसमीरितः ॥ ३ ॥

२६६ क्रोधेन नश्यते कीर्तिः क्रोधो हन्ति स्थिरां श्रियम् ॥
अपरिच्छन्नतत्त्वार्थं पुत्रं शापितवत्यहम् ॥
विषरीतार्थं बुद्धीनां सुलभो विषदोदयः ॥ ४ ॥ *मत्स्य*, १५८.

२६७ नास्ति क्षुधासमं दुःखं नास्ति रोगः क्षुधासमः ॥
नास्त्यरोगसमं सौख्यं नास्ति क्रोधसमो रिषुः ॥ २३ ॥

शिव, उमासं., ११.

२६८ मूढानामेव भवति क्रोधो ज्ञानवतां कुतः ॥
हन्यते तात कः केन यतः स्वकृतभुक्पुमान् ॥ १७ ॥

स्कांव, काशीखं., ४६.

आत्मदोष (४)–चिन्ता

२६९ एकैव सार्थका चिन्ता धर्मस्यार्थं विचिन्त्यते ॥
द्वितीया सार्थका चिन्ता योगिनां धर्मनन्विनी ॥ २९ ॥

२७० अन्या निरर्थिका चिन्ता बलतेजःप्रणाशिनी ॥
नाशयेत्सर्वसौख्यं तु रूपहानि निवर्शयेत् ॥ ३१ ॥

२७१ तृष्णां मोहं तथा लोभमेतांश्चिन्ता हि प्रापयेत् ॥

पापमुत्पादयेच्चिन्ता चिन्तिता च दिने दिने ॥ ३२ ॥

२७२ चिन्ताव्याधिप्रकाशाय नरकाय प्रकल्पयेत् ॥

तस्माच्चिन्ता परित्यज्य चानुवर्तस्व शोभने ॥ ३३ ॥

पद्म, भूमिखं., १४.

२७३ कुटुम्बचिन्ताकुलितस्य पुंसः श्रुतं च शीलं च गुणाश्च सर्वे ॥

अपक्वकुम्भे निहिता इवाऽप्यः प्रयान्ति देहेन सर्वं विनाशम् ॥ १५८ ॥

Ibid, ६६.

२७४ युक्तमुक्तं पुराविद्विश्चिन्तामूर्तिः सुदारुणा ॥

न भेषजेलंडधनेवां न चान्यैस्यपशास्यति ॥ ६८ ॥

२७५ चिन्ताज्वरो मनुष्याणां क्षुधां निद्रां बलं हरेत् ॥

रूपमुत्साहवृद्धिं थों जीवितं च न संशयः ॥ ६९ ॥

२७६ ज्वरो व्यतीते घडहे जीर्णज्वर इहोच्यते ॥

असौ चिन्ताज्वरस्तीवः प्रत्यहं नवतां वजेत् ॥ ७० ॥

२७७ घन्यो घन्वन्तरिनात्र चरकश्चरतीह न ॥

नासत्यावपि नासत्यावत्र चिन्ताज्वरे किल ॥ ७१ ॥

स्कांद, काशीखं., १.

२७८ यश्चिन्तालयो ज्वरः पुंसामीषव्यंनापि शास्यति ॥ ११ ॥ *Ibid*, ४७

आत्मदोष (१) नीच—स्वभावः—जनः

२७९ अन्तर्वृद्धं बहिः इलक्षणं बदरोफलवद्वचः ॥ १८३ ॥ पद्म, किं खं., ५.

२८० गौरवेण विना वीर न सतां विक्रमो भवेत् ॥

ज्वलिष्यति कथं वन्हिविना काठं घृतादिभिः ॥ ८१ ॥

२८१ न तु सिंहसमाः इवानः सर्वाभरणभूषिताः ॥ ८२ ॥

२८२ सरोजिनीगुणं वेत्ति भृङ्ग एव न दर्वुरः ॥ १०४ ॥

२८३ शुभ्रस्य जलदस्यापि गगनेकस्य नोदयः ॥

तथापि नो भजेदन्यं विना चन्द्रं कुमृद्धती ॥ १०५ ॥

२८४ कायें तु दुःखसाध्ये तु कार्यो नातिथ्रमो जनैः ॥

कार्यं सिद्धे अमो न स्यादसिद्धे अम एव हि ॥ ११३ ॥

Ibid.

- २८५ शुभमिच्छन्निजं प्राज्ञो नीचेभ्यो न हि निश्चयेत् ॥
क्षणमेकमपि प्राज्ञो नीचेभ्यो न हि निश्चयेत् ॥ १०५ ॥ *Ibid*, ६.
- २८६ नारायणयशोगीतं प्रतिकण्ठं विनिःसृतम् ॥
श्रुत्वा मूढा न तृप्यन्ति इवानो वीणाक्वणं यथा ॥ १३ ॥ *Ibid*, २३.
- २८७ कार्पण्यवृत्तिः स्वजनेषु निन्दा
कुचेलता नीचजनेषु भक्तिः ॥
अतीव रोषः कटुका च वाणी
नरस्य चिन्हं नरकागतस्य ॥ १३२ ॥ *Ibid*, सृ. खं., ५१
- २८८ मन्दस्य मन्दप्रज्ञस्य वयो मन्दायुषश्च वै ॥
निद्रया च्छ्रियते नक्तं दिवा च व्यर्थकर्मभिः ॥ ९ ॥ भागवत, १, १६.
- २८९ कि प्रमत्तस्य बहुभिः परोक्षैर्हायिनैरिह ॥
वरं मुहूर्तं यिदितं घटेत श्रेयसे यतः ॥ १२ ॥ *Ibid*, २, १.
- २९० य उद्यतमनादृत्य कीनाशमभियाचतः ॥
क्षीयते तत्त्वाः स्फोतं मानश्चावज्या हृतः ॥ १३ ॥ *Ibid*, ३, २२.
- २९१ कं योजयन्मनुजोऽर्थं लभेत
निपातयश्चष्टदशं हि गते ॥
एवं नराणां विषयस्पूहा च
निपातयश्चिरये त्वन्धकूपे ॥ १६ ॥
- २९२ लोकः स्वयं श्रेयसि नष्टदृष्टि-
योऽर्थान्सभीहेत निकामकामः ॥
अन्योऽर्थान्वयरः सुखलेशहेतो-
रनन्तदुःखं च न वेद मूढः ॥ १७ ॥ *Ibid*, ५, ५.
- २९३ योऽध्रुवेणात्मनो नाथा न धर्मं न यशः पुमान् ॥
ईहेत भूतदयया स शोच्यः स्थावरेरपि ॥ ८ ॥ *Ibid*, ६, १०.
- २९४ सन्ति ह्रासाधबो लोके तुम्भाश्चाश्चवेषिणः ॥
तेषामुदेत्यधं काले रोगः पातकिनामिव ॥ २७ ॥ *Ibid*, ७, ५.
- २९५ स एव जीवन्धलु संपरेतो
वर्तेत योऽत्यन्तनूशंसितेन ॥
वेहे मृते तं मनुजाः शपन्ति
गन्ता तमोऽर्थं तनुमानिनो ध्रुवम् ॥ २२ ॥ *Ibid*, १०, २.

२९६ शोकहृष्टभयहेषलोभमोहमदान्विताः ॥

मिथो घनतं न पश्यन्ति भावेभविं पृथगदृशः ॥ २७ ॥ *Ibid.*, १०, ४.

२९७ आयुःश्रियं यशो धर्मं लोकानाशिष एव च ॥

हन्ति श्रेयांसि सर्वाणि पुंसो महदतिक्रमः ॥ ४६ ॥ *Ibid.*

श्रीकृष्ण अजगरके मुखमें प्रवेश करते समय कहता है :

२९८ कृत्यं किमत्रास्य खलस्य जीवनं

न चा अमीरां च सतां विहिसनम् ॥

द्वयं कथं स्यादिति संविचिन्त्य त-

ज्ञात्वाविशत्तुण्डमशेषदृगहरिः ॥ २८ ॥ *Ibid.*, १०, १२

२९९ नैतद्विचित्रं मनुजार्भमायिनः

परावराणां परमस्य वेष्टसः ॥

अघोरपि यस्त्पर्वानधौतपातकः

प्रापात्मसाम्यं त्वसतां सुदुर्लभम् ॥ ३८ ॥ *Ibid.*

कालिया कहता है :

३०० वयं खलाः सहोत्पत्या तामसा दीर्घमन्यवः ॥

स्वभावो दुस्त्यजो नाथ लोकानां यदसद्ग्रहः ॥ ५६ ॥

Ibid., १०, १६.

३०१ नूनं नानामदोषद्वाः शान्ति नेच्छन्त्यसाधवः ॥

तेषां हि प्रशमो दण्डः पश्चनां लगुडो यथा ॥ ३१ ॥ *Ibid.*, १०, ६८.

३०२ योऽनित्येन शरीरेण सतां गेयं यशो श्रुवम् ॥

नात्तचिनोति स्वयं कल्पः स वाच्यः शोच्य एव सः ॥ २० ॥

Ibid., १०, ७२.

३०३ अवान्तस्याविनीतस्य वृथा पण्डितमानिनः ॥

न गुणाय भवन्ति स्म नटस्येवाजितात्मनः ॥ २६ ॥ *Ibid.*, १०, ७८.

३०४ यस्यात्मवृद्धिः कुणपे त्रिधातुके

स्वधीः कलत्रादिषु भौम इज्यधीः ॥

यत्तीर्थवृद्धिः सलिले न कर्हिचि-

ज्जनेऽवभिज्ञेषु स एव गोखरः ॥ १३ ॥ *Ibid.*, १०, ८४.

- ३०५ कर्मण्यारभमाणानां दुःखहृत्यं सुखाय च ॥
पश्येत्पाकविषयसि मिथुनोचारिणां नृणाम् ॥ १८ ॥ *Ibid.*, ११, ३-
- ३०६ कर्मण्यकोविवाः स्तवधा भूर्जाः पण्डितमानिनः ॥
वदन्ति चाटुकान्मूढा यथा माधव्या गिरोत्सुकाः ॥ ६ ॥
एत आत्महनोऽशान्ता अज्ञाने ज्ञानमानिनः ॥
सीदन्त्यकृतकृत्या वे कालध्वस्तमनोरथाः ॥ १७ ॥ *Ibid.*
- ३०७ न तथा तप्यते विद्धः पुमान्वाणः समर्मग्नैः ॥
यथा तुदन्ति मर्मस्था ह्यसतां पशुषेषवः ॥ ३ ॥ *Ibid.*, ११, २३.
- ३०८ सङ्गं न कुर्यादिसतां शिवनोदरतृपां क्वचित् ॥
तस्यानुगस्तमस्यन्थे पतञ्जल्यानुगान्धवत् ॥ ३ ॥ *Ibid.*, ११, २६.
- ३०९ परस्वभावकर्माणि यः प्रशंसति निन्दति ॥
स आशु भ्रश्यते स्वार्थादिसत्याभिनिवेशतः ॥ २ ॥ *Ibid.*, ११, २८

आत्मदोष (६) मद-मानौ

- ३१० ऐश्वर्यं च मदश्चैव कामश्चैव महीतले ॥
ऋष एते विवेकस्य तेजो इन्द्रिये किमद्भूतम् ॥ २२ ॥
पद्म, क्रियालं. अ. ५०
- ३११ कामदर्पादिशीलानामविचारितकारिणाम् ॥
आयषा सह नश्यन्ति सम्पदो भूढचेतसाम् ॥ २९ ॥ पद्म, पातालखं., ९९.
- ३१२ अल्पं दर्पचर्वलं देत्य स्थिरमक्रोधजं बलम् ॥
हतस्त्वं दर्पजंदर्पयिहित्वा यो भावसे क्षमाम् ॥ २६८ ॥
पद्म, सृष्टिखं., ४३.
- ३१३ वैरानुबन्ध एतावानामृत्योरिह वेहिनाम् ॥
अज्ञानप्रभवो मन्युरहंमानोपबृहितः ॥ १३ ॥ भागवत, १०, १४.
- ३१४ मानापमानौ यावेतौ तावेवाहृविष्यामते ॥
अपमानोऽमृतं तत्र मानस्तु विषमं विषम् ॥ ३ ॥ मार्कण्डेय, ४१.
- ३१५ अहो मदावलेपोऽयमसाराणां दुरात्मनाम् ॥
[कौरवाणां महीपत्वमस्माकं किल कालजम् ॥ ४ ॥] विष्णु, ५, ३५.
- ३१६ विद्यामदो घनमदस्त्वृतीयोऽभिजनोऽद्भुवः ॥
एते मदावलिप्तानामेत एव सतां दमाः ॥ १४ ॥ स्कर्णद, नागरखं., ३७.
- ३१७ मद एव मनुष्याणां शरीरस्यो महारिपुः ॥
सदा स एव निग्रहितः सुप्ते दैवे विशेषतः ॥ २६ ॥ *Ibid.*, २३८.

३१८ दुरुविनीतः श्रियं प्राप्य विद्यामैश्वर्यमेव च ॥

न तिष्ठति चिरं कालं यथाहं मदगार्वितः ॥ १८ ॥ *Ibid*, २४९.

आत्मदोष (७)—मोहः

३१९ मोहः सदाऽविवेकश्च वर्जनीयः प्रयत्नतः ॥

तेन त्यक्तो नरो ज्ञानी न ज्ञानी मोहसंब्रयात् ॥ २५ ॥

स्कांद, नागरखं., २३८.

३२० अर्थसंपद्विमोहाय बहुशोकाय चैव हि ॥

तस्मादर्थमनर्थक्यं श्रेयोऽर्थो द्वूरतस्त्यजेत् ॥ २६ ॥

३२१ यस्य धर्मर्थमप्यर्थास्तस्यापि न हि दृश्यते ॥

प्रक्षालनाद्वि पडकस्य द्वूरादस्पर्शनं वरम् ॥ २७ ॥

Ibid, प्रभासके. मा., २५९.

आत्मदोष (८)—मत्सरः

३२२ ते तु मात्सर्योवेण नष्टाचाराः पतन्त्यधः ॥

मात्सर्यं सर्वनाशाय मात्सर्यं सर्वनाशकम् ॥ ३५ ॥ वराह, १४८.

आत्मदोष (९)—लोभ—आशा

३२३ प्रसादात्सर्वभूतानि विनश्यन्ति न संशयः ॥

न च लोभेन चर्तव्यं विषमस्यं तृणं क्वचित् ॥ ३६१ ॥

३२४ लोभाद्विनाशः सर्वेषामिह लोके परत्र च ॥

समुद्रमटवीं पुत्र विशन्ति लोभमोहिताः ॥ ३६२ ॥

३२५ लोभादकार्यमत्युप्रं विद्वानपि समाचरेत् ॥

लोभात्प्रसादाद्विलंभात्प्रिभिनशो भवेन्मृणाम् ॥ ३६३ ॥

३२६ तस्माल्लोभं न कुर्वति न प्रमादं न विश्वसेत् ॥

आत्मा हि सततं पुत्र रक्षितव्यः प्रयत्नतः ॥ ३६४ ॥

पथ, सू. खं., १८.

३२७ लोभात्प्रवर्तते कामः कामात्पापं प्रवर्तते ॥

पापान्मृत्युमृतेऽपि स्याद् दुस्तरे नरके स्थितिः ॥ ४६ ॥

३२८ विवेकस्त्रिषु लोकेषु सम्पदां परमं पदम् ॥

अविवेको हि लोकानःमापदां परमं पदम् ॥ ४७ ॥

Ibid, कि., खं., ५.

३२९ लोभो हि धनहीनानां जनानां ज्ञानमाहरेत् ॥

शुचिकाले दिनाधीशः कुल्यानामिव जीवनम् ॥ ६० ॥

Ibid, उ. खं., २१४.

३३० असंतोषः परं पापमित्याह भगवान्हरिः ॥

लोभः पापस्य बीजोऽयं मोहो मूलं च तस्य वै ॥

असत्यं तस्य हि स्कन्धो महाशाखा सुविस्तरात् ॥ ५४ ॥

३३१ मदकौटिल्यपत्राणि कुबुद्धया पुष्टिः सदा ॥

अनूतं तस्य सौगन्धमज्ञानं फलमेव च ॥ ५५ ॥

३३२ कुड्डर्घं पाषाणचौराश्च कूरा: कूटाश्च पापिनः ॥

पक्षिणो मोहवृक्षस्य महाशाखासमाश्रिताः ॥ ५६ ॥

३३३ अज्ञानं सुफलं तस्य रसो धर्मं फलस्य हि ॥

भावोदकेन समृद्धिस्तस्य श्रद्धा करुप्रिया ॥ ५७ ॥

३३४ अधर्मेषु रसस्तस्य उत्क्लेदैर्मधुरायते ॥

तावृशेश्च फलैश्चेव सफलो लोभपादपः ॥ ५८ ॥

३३५ तस्य छायां समाश्रित्य यो नरः परिवर्तते ॥

फलानि तस्य सोऽनन्तिः स्वपक्वानि दिने दिने ॥ ५९ ॥

३३७ फलानां च रसेनापि अधर्मेण तु पोषितः ॥

स सम्पुष्टो भवेन्मर्त्यः पतनाय प्रयच्छति ॥ ६० ॥

३३८ यो हि विद्वान्नरेत्कान्तमूर्खणां पथमेव हि ॥

मृषा चिन्तयते नित्यं दिवारात्रौ विमोहितः ॥ ६२ ॥

पद्म, पातालखं., ८७.

३३९ गन्धवंतगरप्रस्थाः स्वप्नमायामनोरथाः ॥ २३ ॥ भागवत, ६, १५.

३४० सप्तद्वीपाधिपतयो नृपा वेन्यगयादयः ॥

अर्थकामैर्गंता नान्तं तृष्णाया इति नः श्रुतम् ॥ २३ ॥

३४१ यदृच्छयोपपन्ने तनुष्टो वर्तते सुखम् ॥

नासन्तुष्टस्त्रिभिलोकंरजितात्मोपसादितैः ॥ २४ ॥

- ३४२ पुंसोऽयं संसूते हेह्ये तुरसन्तोषोऽर्थकामयोः ॥
यदृच्छयोपपन्नेन सन्तोषो मुक्तये स्मृतः ॥ २५ ॥
- ३४३ यदृच्छालाभतुष्टस्य तेजो विप्रस्य वर्धते ॥
तत्प्रशास्म्यत्यसन्तोषादम्भसेवाशुक्षणिः ॥ २६ ॥ भागवत, ८, १९.
- ३४४ देहोऽपि ममताभावेत हृषीसी नात्मवत्प्रियः ॥
यज्जीर्यत्यपि देहेऽस्मिष्ठजीविताशा बलीयसी ॥ ५३ ॥
- ३४५ तस्मात्प्रियतमः स्वात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् ॥
तदर्थमेव सकलं जगदेतच्चराचरम् ॥ ५४ ॥ Ibid, १०, १४.
- ३४६ आशा हि परमं दुखं नैराश्यं परमं सुखम् ॥
यथा सञ्चित्य कान्ताशां सुखं सुख्यापि पिङ्गला ॥ ४३ ॥ Ibid, ११, ८.

कही सौभरि कहता हैः अहो मे मोहस्यातिविह्वतारः !

- ३४७ मनोरथानां न समाप्तिरस्ति
बर्षायुतेनाप्यथवापि लक्ष्यः ॥
पूर्णेषु पूर्णेषु पुनर्नवाना—
मुत्पत्तयः सन्ति मनोरथानाम् ॥ ११६ ॥

- ३४८ आमृत्युतो नैव मनोरथानां
अतीऽस्ति विज्ञातमिदं मयाद्य ॥
मनोरथासक्तिपरस्य चित्तं
न जायते वै परमार्थं संगि ॥ ११९ ॥

विष्णु, ४, २.

- ३४९ ये स्वपन्ति सुखं रात्रौ तेषां कायाग्निरिघ्यते ॥
आहारं प्रतिगृह्णाति ततः पुष्टिकरं परम् ॥ ३६ ॥

- ३५० आशापाशैः परीताङ्गा ये भवन्ति नरोदिताः ॥
ते रात्रौ शेरते नैव तदप्राप्तिविचिन्तया ॥ ३८ ॥

- ३५१ नैवाग्निर्दीप्यते तेषां जाठरद्वच ततः परम् ॥
आहारं वांछते नैव तद्व तेजोऽभिवर्धनम् ॥ ३९ ॥

३५२ सर्वस्य विद्यते प्रांतो न वांछायाः कदाचन ॥

यथा यथा भवेल्लाभो वांछितस्य नृणामिह ॥

हृषिषा कृष्णवत्मेव वृद्धिं याति तथा तथा ॥ ४१ ॥

३५३ एवं ज्ञात्वा महाभागा: पुरुषेण विजानता ॥

दिवा तत्कर्म कर्तव्यं येन रात्रौ सुखं स्वपेत् ॥ ४२ ॥

स्कान्द, नागरखं., १८४.

३५४ सूचो सूच्रं तथा वस्त्रे समानयति सूचिका ॥

तद्वत्संसारसूच्रस्य तृष्णासूचोः विधीयते ॥ २९ ॥

३५५ यथा शृङ्खगं हरोः काये वर्द्धमाने हि वर्द्धते ॥

अनंतपारा दुर्वारा तृष्णा दुःखप्रवा सदा ॥

अर्धर्मवहुला चैव तस्मातां परिवर्जयेत् ॥ ३० ॥

३५६ सन्तुष्टः को न शक्नोति फलैश्चापि हि वर्तितुम् ॥

सर्वोऽपीन्द्रियलोभेन सङ्कटान्यभिगाहते ॥ ३१ ॥

३५७ सर्वत्र संपदवस्तस्य सन्तुष्टं यस्य मानसम् ॥

उपानदूङ्घपादस्य ननु चर्मावृतेव भूः ॥ ३२ ॥

३५८ सन्तोषामृततृप्तानां यत्सुखं शान्तचेतसाम् ॥

कुतस्तद्वनलुधानां सुखं चाशान्तचेतसाम् ॥ ३३ ॥

३५९ कामं कामयमानस्य यदि कामः स सिद्धचर्ति ॥

तथैनमपरः कामो भूयो विद्यति बाणवत् ॥ ३४ ॥

Ibid, प्र. क्षे. मा., २५५.

(८) सुख-दुःखम्

३६० सौवर्णं मदिरापूर्णभ्यन्तरं कलशं स्थितम् ॥

सम्प्राप्य को न गृह्णाति तद्वणग्रामवित्यमान् ॥ २ ॥

पद्म, क्रि. खं., ४.

३६१ आत्मदेहस्य मांसानि भोक्तुं ब्रह्मन् शक्यते ॥

देहिनां वद यद्योग्यं संतुष्टिर्जायते यतः ॥ ५ ॥

Ibid, क्रि. खं., २१.

- ३६२ स्त्रीबालबृद्धातुरराजयोगिनां
विषाग्नितोयाद्विनिपातनादिना ॥
दुःखस्य चौद्वरणं प्रशस्यते
कूपस्य खातेन समं वदन्ति ॥ २५ ॥ *Ibid.*, पा. ख., १०६.
- ३६३ यावत्तिष्ठति ताहण्यं तावद्वृञ्जन्ति मानवाः ॥
सुखभोगादिकं सर्वं स्वेच्छया रमते नरः ॥ ४५ ॥
Ibid., भू. ख., ५३.
- ३६४ असंतोषः परं दुःखं संतोषः परमं सुखम् ॥
सुखार्थी पुरुषस्तस्मात्संतुष्टः सततं भवेत् ॥ २६१ ॥
Ibid., सू. ख., १९.
- ३६५ सुखेन दान्तः स्वप्निति सुखं च प्रतिबुद्धयते ॥
समः सर्वेषु भूतेषु मनो यस्य प्रहृष्यति ॥ ३२१ ॥
- ३६६ न रथेन सुखं याति न हयेव न दन्तना ॥
यथात्मना विनीतेन सुखं याति महापथम् ॥ ३२२ ॥ *Ibid.*
- ३६७ स्मरन्दीघं मनुच्छ्रवासं शर्मं किं नाम विन्दते ॥
गर्भं वाससमं दुःखं न भूतं न भविष्यति ॥ १० ॥ भागवत, ३, ३१.
- ३६८ दृश्यमाना विनायेन न दृश्यन्ते मनोभवाः ॥
कर्मभिष्यति नानाकर्माणि मनसोऽभवन् ॥ २८ ॥
- ३६९ अयं हि देहिनो देहो द्रव्यज्ञानक्रियात्मकः ॥
देहिनो विविधकलेशसंतापकुदुवाहृतः ॥ २९ ॥
- ३७० तस्मात्स्वस्थेन मनसा विमृश्य गतिमात्मनः ॥
द्वृते ध्रुवार्थविश्रम्भं त्यजोपशममाविश ॥ २६ ॥ *Ibid.*, ६, १५.
- ३७१ सुखाय दुःखप्रभवेषु सज्जते (माया)
गृहेषु योग्यित्पुरुषश्च विभितः ॥ ४७ ॥ *Ibid.*, १०, ५१.
- ३७२ असन्तुष्टोऽसकूलोकानाप्नोत्यपि सुरेश्वरः ॥
अकिञ्चनोऽपि संतुष्टः शेते सर्वाङ्गविज्वरः ॥ ३२ ॥ *Ibid.*, १०, ५२.

- ३७३ यथा दाहमयी योषिष्ठृत्यते कुहकेच्छया ॥
एवमीश्वरतन्त्रोऽयमीहते सुखदुःखयोः ॥ १२ ॥ *Ibid*, १०, ५४.
- ३७४ गृहारंभो हि दुःखाय विफलश्चाद्ग्रुवात्मनः ॥
सर्वः परकृतं वेदम् प्रविश्य सुखमेधते ॥ १५ ॥ *Ibid*, ११, ९.
- ३७५ न देहिनां सुखं किञ्चिद्द्विद्यते विदुषामपि ॥
तथा च दुःखं मूढानां वृथाऽहङ्करणं परम् ॥ १६ ॥ *Ibid*, ११, १०.
- ३७६ सुखदुःखप्रदो नान्यः पुरुषस्यात्मविभ्रमः ॥ ६० ॥ *Ibid*, ११, २३.
- ३७७ दुःखेन तप्येत् सुखेन हृष्येत्समेन वत्तेत् सदैव धोरः ॥
विष्टं बलोय इति मन्यमानो न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कदाचित् ॥ ८ ॥ मत्स्य, ३७
- ३७८ दृष्ट्वा परस्य भाग्यानि आत्मनो व्यसनं तथा ॥
तत्र मन्युनं कर्तव्य एष धर्मः सनातनः ॥ ४१ ॥ वराह, १२७.
- ३७९ पुत्रभित्रकलब्रावें राज्यभोगधनाय च ॥
आगमे निर्गमे प्राज्ञो न विधादं समाचरेत् ॥ ४७ ॥
- ३८० यथा यथा समायान्ति पूर्वकर्मविधानतः ॥
सुखदुःखानि देत्येन्द्र नरस्तानि सहेत्तचा ॥ ४८ ॥
- ३८१ आपदामागमं दृष्ट्वा न विषणो भवेद्वशी ॥
संपदं च सुविस्तोर्णा प्राप्य नो धृतिमान्भवेत् ॥ ४९ ॥
- ३८२ धनस्थये न मुहूर्न्ति न हृष्यन्ति धनागमे ।
धीराः कार्येषु च तदा भवन्ति पुरुषोत्तमाः ॥ ५० ॥ वामन, ७७.
- ३८३ दुःखेऽपि प्रियसङ्गो वै न दुःखाय प्रजायते ॥ ८४ ॥ शिव, शतरुद्रसं., ३८
- ३८४ समुत्पन्ने च दुःखे च यस्य बुद्धिविशिष्यते ॥
तस्य दुःखं विनश्येत् सूर्ये दृष्टे यथा तमः ॥ ५१ ॥ *Ibid*, रुद्रखं., ४, १९.
- ३८५ गर्भवासो हि दुःखाय न सुखाय कदाचन ॥ ५ ॥ स्कान्द, आवंत्यखं., रेवाखं., १४७.

३८६ सर्वः परकृतं वेशम् प्रविश्य सुखमेधते ॥

उषित्वा तत्र सौख्येन भूयोऽन्यत्तावृशं लजेत् ॥ २५ ॥

Ibid, नागरखं., १८५

(९) दैव-कर्म

३८७ स्वमेव कर्म देवाख्यं विद्धि देहान्तराजितम् ॥

तस्मात्पौरुषमेवेह श्रेष्ठमाहुर्मनीविणः ॥ १ ॥

३८८ प्रतिकूलं तथा देवं पौरुषेण विहन्यते ॥

सात्त्विकात्कर्मणः पूर्वात्सिद्धिः स्यात्पौरुषं विना ॥ २ ॥

३८९ पौरुषं देवसम्पत्या काले फलति भार्गव ॥

देवं पुरुषकारश्च द्वयं पुंसः फलावहम् ॥ ३ ॥

अग्नि, २२६-

३९० [बलेन प्रजाया नित्यं मन्त्रपौरुषविक्रमः ॥

सहायैश्चैव मित्रेश्च नालभ्यं लभते नरः ॥ १२५ ॥]

३९१ लाभालाभे सुखे दुःखे विवाहे मृत्युजीवने ॥

भोगे रोगे वियोगे च दैवमेव हि कारणम् ॥ १२६ ॥

३९२ [कुरुपाः कुकुला मूर्खाः कुत्सिताचारनिन्दिताः ॥

शोर्यंविक्रमहीनाश्च दैवाद्राज्यानि भुञ्जते ॥ १२७ ॥]

पद्म, उ. खं., १२८.

३९३ वनं परित्यज्य कुशानुभीत्या

जलं प्रविष्टो नलिनीसुखार्थम् ॥

सन्ध्याते तत्र हिमानलेन

पद्यस्य कर्म न तदन्यथा स्पात् ॥ ५५ ॥

३९४ वेदादिशास्त्रमलिलं प्रपठन्तु लोकाः

कुर्वन्तु नाम सदतं कितिपालतेवाम् ॥

उग्रं तपः प्रतिदिनं प्रतिसाधयन्तु

न श्रीस्तथापि च भजत्यति भाग्यहीनम् ॥ ५६ ॥

३९५ मस्तकोपरि तिष्ठन्ति दुःखानि च सुखानि च ॥

अन्तकाले समायान्ति हठादन्यानि सत्तम ॥ ५७ ॥ *Ibid*, कि खं., ५-

- ३९६ ननं विचित्रो भुवि भूतवर्गः
सम्भूतभावो बहुधा विचित्रः ॥
तथा विचित्रोऽखिलकर्मयोग—
स्तत्कर्मशक्तिप्रचयो विचित्रः ॥ ३१ ॥ पदा, पा. ख., १०२.
- ३९७ यथा मृत्यिष्ठतः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति ॥
तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारिमनुगच्छति ॥ ४२ ॥
- ३९८ यथा कृतं तथा भुज्वते नित्यं विहितमात्मना ॥
आमना विहितं दुःखमात्मना विहितं सुखम् ॥ ४४ ॥
- ३९९ वित्तेन प्रज्ञया वाऽपि समर्थाः कर्तुमन्यथा ॥
स्वकृतान्युपभुज्जन्ति दुःखानि च सुखानि च ॥
हेतुं प्राप्य नरो नित्यं कर्मपादोऽच बध्यते ॥ ४६ ॥
- ४०० यथा घेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ॥
तथा शुभाशुभं कर्म कर्तारिमनुगच्छति ॥ ४७ ॥
- ४०१ उपभोगादृते तस्य नाश एव न विद्यते ॥
प्राक्तनं बन्धनं कर्म कोऽन्यथा कर्तुमर्हति ॥ ४८ ॥
- ४०२ सुशीघ्रमपि धावन्तं विधानमनुधावति ॥
शेते सह शयानेन पुराकर्म यथाकृतम् ॥ ४९ ॥
- ४०३ उपतिष्ठति तिष्ठन्तं गच्छन्तमनुगच्छति ॥
करोति कुर्वतः कर्म छायेवानुविधीयते ॥ ५० ॥
- ४०४ यथा छायातपो नित्यं संबद्धौ च परस्परम् ॥
तद्वकर्म च कर्ता च सुसम्बद्धौ परस्परम् ॥ ५१ ॥
- ४०५ येन यत्रोपभोक्तव्यं सुखं वा दुःखमेव वा ॥
स तत्र बद्धवा बन्धेन बलाद्देवेन नीयते ॥ ५२ ॥
- ४०६ अरक्षितं भवेत्सत्यं दैवं तमेव रक्षति ॥
दैवेन नाशितं यत्तु तस्य रक्षा न दृश्यते ॥ ५३ ॥
- ४०७ दैवं हि दुरतिक्रमम् ॥ ७ ॥ *Ibid*, स्व. ख., २२.
दैवाधीनेषु कामेषु दैवाधीनः स्वयं पुमान् ॥ २३ ॥ भागवत, ३, ३.

Ibid, भू. ख., ८१.

४०८ विषयो वा कि न स्याद्रतिर्थातुर्दुरत्यया ॥

उपस्थितो निवर्तेत निवृत्तः पुनरापत्तेत् ॥ ५० ॥ *Ibid*, १०, १.

४०९ एवं लोकं परं विद्याशश्वरं कर्मनिमितम् ॥

स तुल्यातिशयध्वंसं यथा मण्डलवत्तिनाम् ॥ २० ॥ *Ibid*, ११, ३.

४१० दैवाधीने शशीरेऽस्मिन्नुगुणभाव्येन कर्मणा ॥

वर्तमानोऽबुधस्तत्र कर्तास्मीति निबध्यते ॥ १० ॥ *Ibid*, ११, ११.

४११ जीवितं मरणं जन्तोर्गतिः स्वेनैव कर्मणा ॥ २५ ॥ *Ibid*, १२, ६

४१२ एवं पुरुषकारश्च कालश्च पुरुषोत्तम् ॥

त्रयमेतन्मनुष्यश्च पिण्डितं स्यात्कलावहम् ॥ ८ ॥

४१३ कृष्णवृष्टिसमायोगाद् दृश्यन्ते फलसिद्धयः ॥

तास्तु काले प्रवृश्यन्ते नैवाकाले कर्त्तव्यन् ॥ ९ ॥

४१४ तस्मात्सदैव कर्त्तव्यं सधर्मं पौरुषं नरेः ॥

विष्टावपि यस्येह परलोके ध्रुवं फलम् ॥ १० ॥

४१५ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्नि च दैवपरायणाः ॥

[तस्मात्सर्वप्रथत्नेन आचरेद्वर्ममुत्तमम् ॥ ११ ॥]

४१६ त्यक्त्वालसान्दैवपरामनुष्यान्

उत्थानयुक्तानुरुद्धाद्वि लक्ष्मीः ॥

अन्विष्य यत्नाद्वृणुयान्नपैन्द्र

तस्मात्सदोत्थानवता हि भाव्यम् ॥ १२ ॥ मत्स्य, २२१.

४१७ विपाककटु यत्कर्मं तज्ज जांसन्ति पिण्डिताः ॥ ४४ ॥ विष्णु, ५, ३०.

अर्जुन कहता है :

४१८ अहोऽतिबलवदैवं विना तेन महात्मना ॥

यदसामर्थ्ययुक्तेऽपि नीचवर्गे जयप्रदम् ॥ ३१ ॥

४१९ तौ बाहू स च मे मुष्टिः स्थानं तत्सोऽस्मि चार्जुनः ॥

पुण्येनैव विना तेन गतं सर्वमसारताम् ॥ ३२ ॥ विष्णु, ५, ३८.

४२० भविष्यं यद्भूवत्येव नास्ति तस्य निवर्तकः ॥

प्रारब्धाधीनमेवात्र प्रारब्धः स शिवः स्मृतः ॥ ९ ॥

शिव, कोटि४. सं., २१.

४२१ विपरीतो यदा कालः पुरुषस्य भवेत्तदा ॥

भूतमैत्रीं प्रकुर्वन्ति सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥ ३४ ॥

स्कांद, माहे. खं. के. खं., ९.

४२२ [न पुत्रबांधवा दारा न समस्तः सुहृज्जनः ॥]

सङ्कटेऽभ्युपगच्छन्ति ब्रजन्तमेकगामिनम् ॥ ३५ ॥]

४२३ यदेव कर्म कैवल्यं कृतं तेन शुभाशुभम् ॥

तदेव सार्थवत्तस्य भवत्यग्रे तु गच्छतः ॥ ३५ ॥

४२४ निर्धनस्यैव चरतो न भयं विद्यते ववचित् ॥

धनी भयर्न मुच्येत धनं तस्मात्यजाम्यहम् ॥ ३६ ॥

४२५ लुभाः पापानि कुर्वन्ति शूद्रांशा नंव मानवाः ॥

श्रुत्वा धर्मस्य सर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्य तत् ॥ ३७ ॥

Ibid, आवन्त्यखं. रेवाखं., २८.

४२६ स्वकर्मणोऽनुरूपं हि फलं भूत्तज्जन्ति जंतवः ॥

शुभेन कर्मणा भूतिद्वाखं स्थाप्यातकेन तु ॥ ३१ ॥

४२७ दृश्यन्ते चाऽभिशापाश्च पूर्वकर्मनिसङ्गिताः ॥

कष्टाः कष्टतरावस्था गताः केचिदनागसः ॥ ३५ ॥

४२८ न्हीमन्तो नयसंयुक्ता अन्ये बहूगुणेर्युताः ॥

दुर्गमामापदं प्राप्य निजकर्मसमुद्भवम् ॥ ३८ ॥

४२९ न सञ्ज्वरन्ति ये मर्त्या धर्मनिन्दां न कुर्वते ॥

इदमेव तपो मत्वा क्षिपन्ति सुविचेतसः ॥ ३९ ॥

Ibid, १९८.

४३० शीतं हृताशादपि देवयोगा-

त्सञ्जायते चन्द्रमसोऽपि तापः ॥

परिग्रहात्सौख्यसमुद्भवोऽत्र

भूतोऽभवद्भ्राविं (वी?) न मर्त्यलोके ॥ ५७ ॥

४३१ कष्टं वने निवसतोऽत्र सदा नरस्य

नो केवलं निजतनुप्रभवं भवेच्च ॥

देवं च पित्र्यमखिलं त विभाति कृत्यं

तस्माद् गृहे निवसतात्महितं प्रचिन्त्यम् ॥ ५४ ॥

Ibid, नागरखं., १४७.

१०. धन—दारिद्र्यम्

- ४३२ आदरं राजसदसि धनेन लभते नरः ॥
सुभटः शत्रुसङ्गामे विक्रमेण यथा जयम् ॥ ३७ ॥
- ४३३ गृहस्थस्तु धनं प्राप्य परां पुष्टिं व्रजत्यलम् ॥
शरत्परिणतं सस्यमनद्यवानिव विट्पते ॥ ३८ ॥
- ४३४ धनिनं न विमुञ्चन्ति बान्धवोऽन्ये च ये जनाः ॥
मधुमत्सुमनो युक्तं पादपं मधुपा इव ॥ ३९ ॥
- ४३५ धनाभावेन गृहिणां कृशत्वमुपजायते ॥
सर्वतो ग्रीष्मसमये त्वस्यसां सरसामिव ॥ ४० ॥
- ४३६ [तद्वनं वर्तते भूरि गृहे तव विशंपते ॥
कुतः कृशत्वमङ्गानां गोप्य चेन्न वदाद्य मे ॥ ४१ ॥]
- पद्म, उ. ख., २०१.
- ४३७ धनाद्वर्मः प्रभवति धनाच्च विपुलं यशः ॥
धनात्कुलमवाप्नोति भवेत्क वा धनादृते ॥ २५ ॥
- ४३८ धनहीनं जनं दृष्ट्वा संखापि हि पलायते ॥
मेघं शरद्यम्बुहीनं खण्डं खण्डं नयेन्महत् ॥ २६ ॥
- ४३९ खादितं प्राप्यते यावत्तावदेव हि बान्धवाः ॥
धनं यस्य कुलं तस्य बृद्धिस्तस्य स पण्डितः ॥ २७ ॥
- ४४० अर्थविहीनः पुरुषो जीवन्नपि मृतोपमः ॥
धर्मर्थविद्यार्जनतो मतिर्थस्य निवर्तते ॥ २८ ॥
- ४४१ ज्ञेयः स मूर्खः सुतरामधिकस्याधिकं फलम् ॥
कर्तव्यः सततं धर्मश्चाजितव्यं सदा धनम् ॥ २९ ॥
- ४४२ शिक्षितस्य सदा विद्या पुंभिरेवं विचक्षणेः ॥
दानाद्वनं च विद्या च वर्द्धते प्रतिवासरम् ॥ ३० ॥
- ४४३ धर्मस्तु वर्धते दानान्नधनेन विना नृणाम् ॥
काढं तूणं तुषं वापि सम्प्राप्य न परित्यजेत् ॥
पुमान्सञ्चयशीलो हि कदाचिन्नावसीदति ॥ ३२ ॥

Ibid, कि. ख., ४.

४४४ चतुःसागरपर्यन्तां यो भुजक्ते पूर्थिकीमिमाम् ॥

तुल्याश्मकाञ्चनो यश्च स कृतार्थो न पार्थिवः ॥ २६५ ॥

Ibid, सू. ख., १९.

४४५ वियद्वित्तस्य ददतो लब्धं लब्धं बुभुक्षतः ॥

निषिकञ्चनस्य धीरस्य सकुटुम्बस्य सीदतः ॥ ३ ॥ भागवत, ९, २१.

४४६ असतः श्रीमदात्मस्य दारिद्र्यं परमाञ्जनम् ॥

आत्मौपम्येन भूतानि दरिद्रः परमोक्तते ॥ १३ ॥

४४७ यथा कण्टकविद्वाङ्गो जन्मनेच्छति तां व्यथाम् ॥

जीवसाम्यं गतो लिङ्गगैर्न तथाऽविद्वद्कण्टकः ॥ १४ ॥

४४८ दरिद्रो निरहंस्तम्भो मुक्तिः सर्वमदैरिह ॥

कृच्छ्रं यदृच्छयाऽप्नोति तद्वि तस्य परं तपः ॥ १५ ॥

४४९ नित्यं कुत्कामदेहस्य दरिद्रस्थान्नकाङ्क्षणः ॥

इन्द्रियाण्याशु शुष्यन्ति हिसापि विनिवर्तते ॥ १६ ॥

४५० दरिद्रस्थैव युज्यन्ते साधवः समर्द्धिनः ॥

सद्ग्रुः क्षिणोति तं वर्णं तत आराद्विशुद्धचति ॥ १७ ॥

४५१ [साधूनां समचित्तानां मुकुन्दचरणेणिणाम् ॥

उपेक्षयैः किं धनस्तम्भैरसद्ग्रुरसदाश्रयैः ॥ १८ ॥] *Ibid*, १०, १०.

४५२ अहो ऐश्वर्यमत्तानां मत्तानामिव मानिनाम् ॥

असंबद्धा गिरो रुक्षाः कः सहेतानुशासिता ॥ ३९ ॥ *Ibid*, १०, ६८.

४५३ [हैहयो नहुषो वेनो रावणो नरकोऽपरे ॥

श्रीमदाद् भ्रंशितः स्थानादेवदैत्यनरेश्वराः ॥ २० ॥] *Ibid*, १०, ७३.

४५४ अहो ब्रह्मण्यदेवस्य वृष्टा ब्रह्मण्यता मया ॥

यद्दरिद्रतमो लक्ष्मीमाशिलष्टो विभ्रतोरसि ॥ १५ ॥ *Ibid*, १०, ८१.

४५५ नित्याजितेन वित्तेन दुर्लभेनात्ममृत्यूना ॥

गृहापत्याप्तपशुभिः का प्रीतिः साधितैश्चलैः ॥ १९ ॥

Ibid, ११, ३.

४५६ यशो यशस्विनां शुद्धं इलाद्या ये गुणिनां गुणाः ॥

लोभः स्वल्पोऽपि तान्हन्ति दिवत्रो रूपमिवेष्टितम् ॥ १६ ॥

- ४५७ अर्थस्य साधने सिद्ध उत्कर्षं रक्षणेऽव्यये ॥
नाशोपभोग आयासस्त्रासशिचन्ता भ्रमो नृणाम् ॥ १७ ॥
- ४५८ स्तेयं हिंसाऽनृतं दम्भः कामः क्रोधः स्मयो मदः ॥
भेदो वैरमविद्वासः संस्पर्धा व्यसनानि च ॥ १८ ॥
- ४५९ एते पञ्चदशानर्था ह्रार्थमूला मता नृणाम् ॥
तस्मादनर्थमथर्थ्यं श्रेयोऽर्थी दूरतस्त्यजेत ॥ १९ ॥
- ४६० भिद्धन्ते भ्रातरो दाराः पितरः सुहृदस्तथा ॥
एकाः स्तिरथाः काकिणिना सद्याः सर्वेऽरयः कृताः ॥ २० ॥
- ४६१ अर्थेनालपीयसा ह्रोते संरक्षा दीप्तमन्यवः ॥
त्यजन्त्याशुस्पृष्ठो धनन्ति सहस्रोऽसृज्य सौहृदम् ॥ २१ ॥
- ३६२ लक्ष्या जन्माऽमरप्रार्थ्यं मानुष्यं तद् द्विजामन्यताम् ॥
तदनादृत्य ये स्वार्थं धनन्ति यान्त्यशुभां गतिम् ॥ २२ ॥
- ४६३ स्वर्गपिवर्गयोद्वारां प्राप्य लोकमिमं पुमान् ॥
द्रविणे कोऽनुषज्जेत मर्थ्योऽनर्थस्य धामनि ॥ २३ ॥
- ४६४ व्यर्थयाऽर्थेह्या वित्तं प्रमत्तस्य वयो बलम् ॥
कुशला येन सिद्धधन्ति जरठः किं नु साधयेत् ॥ २४ ॥
- ४६५ कस्मात्संकिलश्यते विद्वान्क्यर्थयाऽर्थेह्याऽसकृत् ॥
कस्यचिन्मायया नूनं लोकोऽयं सुविमोहितः ॥ २५ ॥ *Ibid*, ११, २३.
- ४६६ यतः सत्त्वं लृतो लक्ष्मीः सत्त्वं भूत्यनुसारि च ॥
निःश्रीकाणां कुतः सत्त्वं विना तेन गुणाः कुतः ॥ २६ ॥
- ४६७ बलशौर्याद्यभावश्च पुरुषाणां गुणैविना ॥
लङ्घनीयः समस्तस्य बलशौर्यविवर्जितः ॥ २७ ॥
- ४६८ भवत्पवध्वस्तमतिलंघितः प्रथितः पुमान् ॥
एवमत्यन्तनिःश्रीके त्रैलोक्ये सस्ववर्जिते ॥ २८ ॥ *विष्णु*, १, ९.
- ४६९ अर्थलाभेऽपि महति स्वाध्यायं न समुत्सृजेत् ॥
कुलान्यकुलतां यान्ति स्वाध्यायस्य विवर्जनात् ॥ २९ ॥
विष्णुधर्मोत्तर, द्वि. ख., ८९.

- ४७० नाथनस्यास्त्ययं लोको न परद्वच कथंचन ॥
अभिशस्तं प्रपश्यन्ति दरिद्रं पाश्वंतः स्थितम् ॥ ७ ॥
- ४७१ दारिद्र्यं पातकं लोके कस्तच्छंसितुमहंति ॥
पतितः शोच्यते सर्वंनिर्धनश्चापि शोच्यते ॥ ८ ॥
- ४७२ यः कृशाश्वः कृशधनः कृशभूत्यः कृशातिथिः ॥
स वै प्रोक्तः कृशो नाम न शरीरकृशः कृशः ॥ ९ ॥
- ४७३ अर्थवान्वृष्ट्युलोनोऽपि लोके पूज्यतमो नरः ॥
शशिनस्तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ १० ॥
- ४७४ ज्ञानवृद्धा वयोवृद्धा ये च वृद्धा बहुश्रुताः ॥
ते सर्वे धनवृद्धस्य द्वारि तिष्ठन्ति किङ्कराः ॥ ११ ॥
- ४७५ यथाप्ययं त्रिभुवने अर्थोऽस्माकं पराम्र हि ॥
तथाप्यन्यप्रार्थितो हि तस्येव फलदो भवेत् ॥ १२ ॥

स्कान्द, माहेश्वरखं., कौ. खं., २.

- ४७६ अहो गुणाः सौम्यता च विद्वता जन्म सत्कुले ॥
दारिद्र्याम्बुधिमग्नस्य सर्वमेतन्न शोभते ॥ ११ ॥
- ४७७ विप्राः पुत्राश्व पौत्राश्व वान्धवा भ्रातरस्तथा ॥
शिव्याश्व सर्वे मनुजास्त्यजन्त्येष्वर्यंवर्जितम् ॥ १२ ॥

Ibid, वै.खं. वै.मा., २०.

- ४७८ अर्थश्चेत्सर्वया रक्ष्य इति केशिच्चदुवाहृतम् ॥
तत्कथं न हरिदचन्द्रोऽरक्षत्कुशिकनन्दने ॥ ३५ ॥
- ४७९ धर्मस्तु रक्षितः सर्वंरपि देहव्ययेन च ॥
शिविप्रभूतिभूपालंर्दधीचिप्रमुखैऽद्विजैः ॥ ३६ ॥

Ibid, काशीखं., ४६.

- ४८० अर्थसंपद्मोहाय विमोहो नरकाय च ॥
तस्मादवर्यं प्रयत्नेन श्रेयोऽर्थो दूरतस्त्यजेत् ॥ ४१ ॥

Ibid, नागरखं., ३२.

- ४८१ न सा विद्या न तच्छिल्यं न तत्कार्यं न सा कला ॥
अर्थार्थिभिर्न तज्ज्ञानं धनिनां यज्ञ दीयते ॥ ४३ ॥

- ४८२ इह लोके च धनिनां परोऽपि स्वजनायते ॥
स्वजनोऽपि दरिद्राणां कार्यार्थं दुर्जनायते ॥ ४४ ॥
- ४८३ अर्थम्यो हि विवृद्धेभ्यः संभूतेभ्यस्तस्ततः ॥
प्रवर्तन्ते क्रियाः सर्वाः पर्वतेभ्यो यथापगाः ॥ ४५ ॥
- ४८४ पूज्यते यदपूज्योऽपि यदगम्योऽपि गम्यते ॥
बन्धते यदवन्धोऽपि ह्यनुवन्धो धनस्य सः ॥ ४६ ॥
- ४८५ अशनादिन्द्रियाणीव स्युः कार्याण्यखिलानि ह ॥
सर्वस्मात्कारणाद्वित्तं सर्वसाधनमुच्यते ॥ ४७ ॥
- ४८६ अर्थार्थं सर्वलोकोऽयं इमशानमपि सेवते ॥
जनितारमपि त्यक्त्वा निःस्वः संयाति दूरतः ॥ ४८ ॥ *Ibid*, १५५.
- ४८७ अर्थसंपद्विमोहाय विमोहो नरकाय च ॥
तस्मादर्थमनर्थं तं मोक्षार्थं दूरतस्त्यजेत् ॥ १४ ॥
- ४८८ यथामिथं जले मत्स्यं भंक्ष्यते श्वापदेभुवि ॥
आकाशो पक्षिभिरुचैव तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ १५ ॥
- ४८९ दोषहीनोऽपि धनवान्भूपालैः परिताप्यते ॥
दरिद्रः कृतदोषोऽपि सर्वत्र निरपद्रवः ॥ १६ ॥ *Ibid*, १८५.
- ४९० लक्ष्म्या हीनस्य लोकस्य लोकेऽस्मिन्द्यर्थतां वजेत् ॥ २४ ॥
- ४९१ मृतो नरो गतश्चिको मृतं राष्ट्रमराजकम् ॥
मृतमश्चोत्रिये दातं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ २५ ॥
- ४९२ लक्ष्म्या हीनस्य मर्त्यस्य बान्धवोऽपि विजायते ॥
प्रार्थयिष्यन्ति मां नूनं दृष्ट्वा तं चान्यतो वजेत् ॥ २६ ॥
- ४९३ धनहीनं नरं त्यक्त्वा कुलीनमपि चोत्तमम् ॥
गच्छति स्वजनोऽन्यत्र शुष्कं वृक्षमिवाण्डजाः ॥ २८ ॥
- ४९४ तत्कार्यकरणार्थयि दरिद्रोऽभ्येति चेद्गृहम् ॥
धनिनो भर्त्संयन्त्येनं समागच्छन्ति नान्तिकम् ॥ २९ ॥
- ४९५ कृपणोऽपि धनाद्वचेदागच्छन्ति हि याचिनुम् ॥
एष दास्यति मे किञ्चिद्विति चित्ते नूणां भवेत् ॥ ३० ॥

४९६ मम त्वं पूर्ववंशीयः पिता ते च वितुर्मम ॥
सदा स्नेहपरश्चासीत्वं च स्नेहविवर्जितः ॥ ३१ ॥

४९७ एवं ब्रुवन्ति लोकेऽत्र धनिनां पुरतः स्थिताः ॥
कुलीना अपि पपानां दृश्यन्ते धनलिप्सया ॥
दरिद्रस्य ममुष्ट्व्य क्षितौ राज्यं प्रकुर्वतः ॥ ३२ ॥

४९८ प्रशोषः केवलं भावो हृदयस्य महामने ॥
द्वाविमौ कण्टकौ तीक्ष्णौ शरीरपरिशोषणौ ॥
यश्चाधनः कामयते यश्च कुप्यत्यनीश्वरः ॥ ३३ ॥

४९९ इमशानमपि सेवन्ते धनलुब्धा निशागमे ॥
जनेतारमपि त्यक्त्वा नित्यं यान्ति सुदूरतः ॥ ३४ ॥

५०० सुभूखोऽपि भवेद्विद्वानकुलीनोऽपि सत्कुलः ॥
यस्य वित्तं भवेद्दृम्ये विपरीतमतोऽन्यथा ॥ ३५ ॥ *Ibid*, २०९.

५०१ राज्यं हि बहु मन्यन्ते नरा विवर्यलोलुपाः ॥
मनीषिणस्तु पश्यन्ति तदेव नरकोपमम् ॥ ६९ ॥

Ibid, प्र. क्षे. मा., ३३८.

११. कालमहिमा

५०२ त्रयः कालकृताः पाशाः शक्यन्ते नातिवर्तितुम् ॥
विवाहो जन्ममरणं यदा यत्र तु येन च ॥ ४० ॥

५०३ यथा जलधरा व्योम्नि भ्राम्यन्ते मातरिश्वना ॥
तथेवं कर्मयुक्तेन कालेन भ्राम्यते जगत् ॥ ४१ ॥ पथ, भूमिख., ८१.

५०४ कालस्यैव वशे सर्वं दुर्गं दुर्गतरं च यत् ॥
काले कुद्दे कथं कालात्माणं नोऽद्य भविष्यति ॥ ५ ॥

५०५ लोकेषु त्रिषु यत्किञ्चिद्वृलं वै सर्वजन्तुषु ॥
कालस्य तदृशं सर्वमिति पंतामहो विधिः ॥ ६ ॥

५०६ अस्मिन्कः प्रभवेद्योगो ह्यसन्धार्येऽमितात्मनि ॥
लङ्घने कः समर्थः स्यादृते देवं महेश्वरम् ॥ ७ ॥ मत्स्य, १३६.

१२. मित्र-शत्रुः

५०७ आकोशकसमो लोके सुहृदन्यो न विद्यते ॥

यस्तु दुष्कृतमादाय सुकृतं स्वं प्रयच्छति ॥ ३४४ ॥

पद्म, स. ख., १९.

५०८ नेकत्र प्रियसंवासः सुहृदां चित्रकर्मणाम् ॥

ओधेन व्यूहामानानां प्लवानां लोतसो यथा ॥ २५ ॥

५०९ कच्चित्पश्यत्वं निरुतं भूयम्बुतूणवीरुधम् ॥

बृहद्रूपं तदधुना यत्रास्ते स्वं सुहृदूतः ॥ २६ ॥

५१० पुंसत्तिवर्गो विहितः सुहृदो हृष्णुभावितः ॥

न तेषु किलश्यमानेषु त्रिवर्गोऽप्यथ लक्ष्यते ॥ २८ ॥ भागवत, १०, ५.

५११ दातुः परीक्षा दुभिक्षे रणे शूरस्य जायते ॥

आपत्काले तु मित्रस्याशक्तीं स्त्रीणां कुलस्य हि ॥ १२ ॥

५१२ विनये सङ्कटे प्राप्तेऽवितथस्य परोक्षतः ॥

सुस्नेहस्य तथा तात नान्यथा सत्यमीरितम् ॥ १३ ॥

शिव, रुद्रसं. ख. ३, १७.

५१३ परेषामनपेक्ष्यव कृतप्रतिकृतं हि यः ॥

प्रवर्तते हितायैव सुहृत्योच्यते बुधैः ॥ २६ ॥

५१४ स्वार्थोद्युक्तधियो ये स्युरन्वर्थास्तेऽप्यसुंधराः ॥

मरणं प्रकृतिश्चेव जीवितं विकृतिर्यदा ॥ २७ ॥

५१५ प्राणिनां परमो लाभः केवलं भाविसौहृदम् ॥

वरिद्रा रागिणोऽसत्यप्रतिज्ञाता गुरुद्वृहः ॥ २८ ॥

५१६ मित्रावसानिनः पापाः प्रायो नरकमण्डनाः ॥

परार्थनष्टास्तदमी पञ्च संप्रति साधवः ॥ २९ ॥

स्कान्द, मा. ख., कौ. ख., १०.

१३. आत्मगुणाः (१) आत्मा

५१७ सर्वेषामपि भूतानां नृप स्वात्मेव वल्लभः ॥

इतरेऽप्यवित्ताद्यास्तद्वल्लभतयैव हि ॥ ५० ॥

५१८ तद्राजेन्द्र यथा स्नेहः स्वस्वकात्मनि देहिनाम् ॥

न तथा ममतालम्बिपुत्रवित्तगृहादिषु ॥ ५१ ॥

५१९ देहात्मवादिनां पुंसामपि राजन्यसत्तम् ॥

यथा देहः प्रियतमस्तथा न ह्यनुये च तम् ॥ ५२ ॥

भागवत, १०, १४.

आत्मगुण (२) उद्यमः

५२० विपद्यपि च प्राज्ञैर्न संत्याज्यः कवचिदुद्यमः ॥

कव च चञ्चलपुटस्तस्य क्वच च तत्पादपीडनम् ॥ ६६ ॥

५२१ कव च द्वयोस्तथाभूतं द्वारे मोक्षणमद्भूतम् ॥

दुर्बलेऽप्युद्यमः श्रेयानिति शास्त्रेषु गीयते ॥ ६७ ॥

५२२ तस्माद्भाग्यानुसारेण फलत्येव सदोद्यमः ॥

प्रशंसन्त्युद्यमं चातो विपद्यपि मनोविष्णः ॥ ६८ ॥

स्कान्द, आवन्त्यखं., च. मा., ४५.

आत्मगुण (३) धर्मपालनम्

५२३ धर्मश्चार्थश्च कामश्च मोक्षश्चैतच्चतुष्टयम् ॥

यथोक्तं सफलं ज्ञेयं विपरीतं तु निष्फलम् ॥ २ ॥

पद्म, उत्तरखं., १२८.

५२४ धृत्यमाण इवाङ्गारो निर्मलत्वं न गच्छति ॥

स्वोतांसि यस्य सततं प्रवहन्ति गिरेरिव (नरस्य) ॥ ७३ ॥

Ibid, भूमिखं., ६६.

५२५ धर्मवाक्यं न च स्त्रीषु न विवाहे तथा रिषो ॥

वञ्चने चार्थहानो च स्वनाशेऽनृतके तथा ॥ ५१ ॥ अहा, १२०.

५२६ धर्मव्यतिक्रमो ह्यस्य समाजस्य ध्रुवं भवेत् ॥

यत्राधर्मः समुत्तिष्ठेन स्थेयं तत्र कहिचित् ॥ ९ ॥ भागवत, १०, ४४.

५२७ एकः प्रसूयते जन्मुरेक एव प्रलीयते ॥

एको न भुक्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतम् ॥ २१ ॥ *Ibid*, १०, ४९.

५२८ नाधर्मश्चरितो राजन्सद्यः फलति गौरिव ॥

शनैरावत्यमानस्तु मूलान्यपि निकृन्तति ॥ २ ॥

मत्स्य, २८.

५२९ पारलोकिककार्येषु कः प्रतीक्षितुमुत्सहे ॥

न यस्य सौहृदं ब्रह्मन्कुतानेन बलीयसा ॥ ६ ॥

५३० धर्ममार्गे त्वरा कार्या चलं यस्माद्वि जीवितम् ॥

धर्ममार्गे रतो जन्मतुर्मूलोऽपि सुखमशनुते ॥ ७ ॥

५३१ प्राणो वायुश्चलत्वं च वायोविवितमेव च ॥

अत्र यज्जीव्यते ग्रह्यन्क्षणमात्रं तद्ग्रुतम् ॥ ८ ॥

विष्णुधर्मोत्तर, प्र. खं., ११७.

५३२ धर्मश्चार्थंश्च कामश्च त्रिवर्गं जीवतः फलम् ॥

धर्महीनस्य कामार्थो वन्ध्यासुतसमावुभौ ॥ ४ ॥

५३३ धर्मदीर्थस्तथा कामो धर्मलिलोकद्वयं तथा ॥

धर्मं एकोऽनुयात्येनं यत्र कुत्र च गामिनम् ॥ ५ ॥

५३४ शरीरेण समं नाशं सर्वमन्धद्वि गच्छति ॥

एको हि जायते जन्मतेरेक एव विपद्यते ॥ ६ ॥

५३५ धर्मस्तमनुयात्येको न सुहृष्ट च बान्धवाः ॥

रूपसोभाग्यलावण्यं संपद्मूर्णं लभ्यते ॥ ७ ॥ Ibid, द्वि.खं., ३९.

५३६ धर्मो माता पिता धर्मो धर्मो बन्धुः सुहृत्यथा ॥

आधारः सर्वभूतानां त्रैलोक्ये सच्चराचरे ॥ ८ ॥

स्कांद, आवन्त्यखं., रेवाखं., १३३.

५३७ धर्मः सुदुर्लभः पुंसां विशेषेण महीक्षिताम् ॥ ६६ ॥

५३८ यदि राजा मदाविष्टः स्वधर्मं न परित्यजेत् ॥

ततो जगति कस्तस्मात्पुमानप्यथिको भवेत् ॥ ६७ ॥

५३९ ध्रुवं जन्म सदा राजां मोहश्चापि सदा ध्रुवः ॥

मोहाद् ध्रुवश्च नरको राज्यं विन्दन्त्यतो दुधाः ॥ ६८ ॥

Ibid, प्र. खे. मा., ३३८.

आत्मगुण (४)-भावशुद्धिः

५४० स्वमूर्तिः क्षालिता तीर्थं न शुद्धिसंधिगच्छति ॥

अन्तर्भवप्रद्रुष्टस्य विशतोऽपि हृताशनम् ॥ ८५ ॥

- ५४१ न स्वर्गो नापवर्गश्च देहनिर्दहनं परम् ॥
भावशुद्धिः परं शोचं प्रमाणं सर्वकर्मसु ॥ ८६ ॥
- ५४२ अन्यथाऽलिङ्गयते कान्ता भावेन दुहिताऽन्यथा ॥
मनसा भिद्यते वृत्तिरभिन्नेष्वपि वस्तुषु ॥ ८७ ॥
- ५४३ अन्यथैव सती पुत्रं चिन्तयेदन्यथा पतिम् ॥
यथा यथा स्वभावस्य महाभाग उदाहृतम् ॥ ८८ ॥
- ५४४ परिष्वक्तोऽपि यद्गार्या भावहीनां न कारयेत् ॥
नाद्याद्विविधमज्ञात्यं रस्पानि सुरभीणि च ॥ ८९ ॥
- ५४५ अभावेन नरस्तस्माद्ग्रावः सर्वत्र कारणम् ॥
चित्तं शोधय यत्नेन किमन्यैर्बह्यशोधनैः ॥ ९० ॥
- ५४६ भावतः शुचिशुद्धात्मा स्वर्गं मोक्षं च विन्दति ॥
ज्ञानामलाभ्मसा पुंसः स वैराग्यमृदा पुनः ॥ ९१ ॥

पद्म, भूमिलं., ६६.

आत्मगुण (१)–सत्यपालनम्

- ५४७ सत्यं पुष्पफलं विद्यादात्मवृक्षस्य गीयते ॥
वृक्षेऽजीवति तत्र स्यादनृतं मूलमात्मनः ॥ ३९ ॥
- ५४८ तद्यथा वृक्ष उन्मूलः शुद्धत्युद्धर्ततेऽचिरात् ॥
एवं नष्टानृतः सद्य आत्मा शुद्धेन्न संशयः ॥ ४० ॥ भागवत, ८, १९.
- ५४९ त्यज चिन्तां महाराज स्वसत्यमनुपालय ॥
इमशानवद्वर्जनीयो नरः सत्यबह्यकृतः ॥ १७ ॥
- ५५० नातः परतरं धर्मं वदन्ति पुरुषस्य तु ॥
यावृशं पुरुषव्याघ्रं स्वसत्यपरिपालनात् ॥ १८ ॥
- ५५१ अग्निहोत्रमधीतं वा दानाद्याश्चाखिलाः क्रियाः ॥
भजन्ते तस्य वैफल्यं यस्य वाक्यमकारणम् ॥ १९ ॥
- ५५२ सत्यमत्यन्तमुद्दितं धर्मशास्त्रेषु धीमताम् ॥
तारणायानृतं तद्विपातनायाकृतात्मनाम् ॥ २० ॥
- ५५३ सप्ताश्वमेधानाहृत्य राजसूयं च पार्थिवः ॥
कृतिर्नाम च्युतः स्वगदिसत्यवच्चनात्सकृत् ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय, ८.

- ५५४ सत्येनार्कः प्रतपति सत्ये तिष्ठति मेदिनी ॥
सत्यं चोक्तं परो धर्मः स्वर्गः सत्ये प्रतिष्ठितः ॥ ४३ ॥
- ५५५ चक्षुःपूर्तं न्यसेत्पादं वस्त्रपूर्तं जलं पिबेत् ॥ *Ibid*, ४१.
- ५५६ सत्यं मूलं ब्राह्मणानां विणुः सत्ये प्रतिष्ठितः ॥
तस्य मूलं तपो राज्ञि राज्यं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥
नाहं मिथ्या प्रवक्ष्यामि कदाचिदपि सुन्दरि ॥ ९९ ॥ वराह, १३७०
- ५५७ सत्ये प्रतिष्ठितो लोको धर्मः सत्ये प्रतिष्ठितः ॥
उदधिः सत्यवाक्येन मर्यादां न विलङ्घयेत् ॥ ४३ ॥
- ५५८ विणवे पूर्विकीं दत्त्वा बलिः पातालमाश्रितः ॥
सत्यवाक्यं समाश्रित्य न निष्क्रामति देत्यपः ॥ ४४ ॥
- ५५९ यः स्वं वाक्यं प्रतिज्ञाय न करोति यथोदितम् ॥
कि तेन न कृतं पापं चौरेणाकृतबुद्धिना ॥ ४५ ॥ स्कांद, नागरखं., ५१.

आत्मगुण (६)—साधुवृत्तिः

- ५६० सुजनो न याति विकृतिं परहितनिरतो विनाशकालोऽपि ॥
छिन्नोऽपि चन्दनतरुः सुरभयति मुखं कुठारस्य ॥ २३ ॥
- ५६१ दैवं परं विनश्यति तनुरपि न श्रीनिवेदिता सत्सु ॥
अवशिष्यते हिमांशोः सेव कला शिरसि या शंभोः ॥ २४ ॥
- ५६२ ते साधवो भुवनमण्डलमौलिभूता
ये साधुतामनुपकारिषु दर्शयन्ति ॥
आत्मप्रयोजनवशात्कृतशिष्मवेहाः
पूर्वापिकारिषु खलोऽपि हितानुरक्तः ॥ २५ ॥ पद्म, उ.खं., ७.
- ५६३ न हासञ्चितपुण्यानां सद्भूरेकत्र सङ्गमः ॥ ३४ ॥ *Ibid*, १२८.
- ५६४ कुतश्चित्कारणात्साधोः कुद्रस्य प्रकृतिः क्षमा ॥
हुताशनप्रतप्तस्य शोतत्वमिव चाम्बुनः ॥ ५० ॥
अतः क्षमां विधायाशु विषेहृस्मिन्ननुग्रहम् ॥
बले विवेकरहिते क्षमासारा हि साधवः ॥ ५१ ॥ *Ibid*, २१५.

- ५६५ भजन्ति ये यथा देवान्देवा अपि तर्थं तान् ॥
छायेव कर्मसच्चिवाः साधवो दीनचत्सलाः ॥ २७ ॥
पथ, पातालखं., ८४; भागवत, ११. २, ६.
- ५६६ कोमलं हृदयं नूनं साधूनां नवनीतवत् ॥
वग्निसन्तापसन्तापं तदथा द्रवति स्फुटम् ॥ ३२ ॥ *Ibid*, १०१.
- ५६७ [स पूज्यः सर्वलोकेषु यशो विस्तारयन्वशी ॥
सदाचारविधिप्रज्ञः सर्वेन्द्रियमनोहरः ॥ ४६ ॥]
- ५६८ नृत्यवादित्रगीतज्ञः सुभगः प्रियदर्शनः ॥
नित्यमम्लानकुसुमो दिव्याभरणभूषितः ॥ ४७ ॥
- ५६९ नीलोत्पलदलशमामो नीलकुञ्जितमूर्धजः ॥
अजघन्याः सुमध्याइच सर्वसौभाग्यपुरिताः ॥ ४८ ॥
- ५७० सर्वेषवर्युग्मोपेता यौवनेनातिर्गविताः ॥
स्त्रियः सेवन्ति तत्रस्थाः शयने रमयन्ति च ॥ ४९ ॥
- ५७१ वीणावेणुनिनादैश्च सुप्तः संप्रति द्रुध्यत ॥ ५० ॥] *Ibid*, सू. खं., १५.
- ५७२ वाजिवारणलोहानां काष्ठपादाणवाससाम् ॥
नारीपुरुषतोयानामंतरं महादंतरम् ॥ ९२ ॥
- ५७३ अन्ये चेत्प्राकृता लोका बहुपापानि कुर्वते ॥
प्रधानपुरुषेणापि कार्यं तत्पृष्ठतो नु किम् ॥ ९३ ॥
- ५७४ तस्मात्सदा महद्विश्च आत्मार्थं च परार्थतः ॥
सतां धर्मो न संत्याज्यो न्यायं तच्छिक्षणं तव ॥ ९७ ॥ *Ibid*, १८.
- ५७५ नवनीतोपमा वाणी करुणाङ्गोमलं मनः ॥
धर्मबीजप्रसूतानामेतत्प्रत्यक्षलक्षणम् ॥ १३३ ॥ *Ibid*, ५१.
- ५७६ [प्रियं च वाक्यं वक्तव्यं सर्वप्रीतिकरं विभो ॥
कि त्वया न श्रुतो इलोको यावृक्तो वेदसा पुरा ॥
शृण्वतो देवदेवस्य व्योमकेशस्य भारत ॥ ४६ ॥]
- ५७७ यो धर्मशीलो जितमानरोषो
विद्याविनीतो न परोपतापी ॥

स्वदारतुष्टः परदारवज्जितो

न तस्य लोके भयमस्ति किञ्चित् ॥ ४७ ॥

५७८ न तथा शीतलसलिलं न चन्दनरसो न शीतला छाया ॥

प्रलहादयति च पुरुषं यथा मधुरभाविणी वाणी ॥ ४८ ॥ *

५७९ [तापत्रयमहाज्वालावन्हिभिः सततं नूणाम् ॥

संतप्तानां मुनिश्वेष्ठ विष्णुभक्तिसुधार्णवम् ॥ २ ॥]

परम, सू.ख., २२४.

५८० [अबलाबुद्धिनाया दोषं क्षत्तुं सदाहर्षि ॥]

मूढस्य सततं दोषं क्षमा कुर्वन्ति साधवः ॥ ब्रह्मव., द्वि.भा., १३.

५८१ यस्तु दुष्टैस्तु दण्डाद्यैर्वचसापि च ताङ्गितः ॥

न च क्षोभमवाप्नोति स साधुः परिकोत्थंते ॥ ११ ॥

५८२ ताडयेत्ताडयन्तं यो न च साधुः स पापभाक् ॥

क्षमयाहंणतां प्राप्ताः [साधवो भ्राह्मणा वयम् ॥] ॥ १२ ॥

ब्रह्माण्ड, म. भा., ३२.

५८३ सकृज्जलपन्ति राजानः सकृज्जलपन्ति पण्डिताः ॥

सकृतप्रदीयते कन्या त्रीष्येतानि सकृत्सकृत् ॥ २९ ॥

भविष्य, उ.प., ४, १०२.

५८४ प्रायशः साधवो लोके परेद्वैन्द्रेषु योजिताः ॥

न व्यथन्ति न हृष्यन्ति यत आत्मागुणाध्यः ॥ ५० ॥

भागवत, १, १८.

५८५ शास्त्रस्य हि ब्रह्मण एष पन्था

यन्मामभिर्धायति धोरपार्थः ॥

परिभ्रमस्तत्र न विन्दतेऽर्था-

न्मायामये वासनया शयानः ॥ २ ॥

५८६ अतः कविनमिसु यावदर्थः

स्पादप्रमत्तो व्यवसायबुद्धिः ॥

सिद्धेऽन्यथाऽर्थं न यतेत भूयः

परिभ्रमं तत्र समीक्षमाणः ॥ ३ ॥

- ५८७ सत्यां क्षिती कि कशिपोः प्रयासे—
बाही स्वसिद्धे ह्युपवर्हणैः किम् ॥
सत्यञ्जलौ कि पुरुषान्नपात्र्या
दिग्बल्कलादौ सति कि दुकूलैः ॥ ४ ॥
- ५८८ चीराणि कि पथि न सन्ति दिशन्ति भिक्षां
नैवांश्रिपाः परभृतः सरितोऽप्यशुष्यन् ॥
रुद्धा गुहाः किमजितोऽवति नोपसन्नान्
कस्माद्गूजन्ति कवयो धनदुर्मदान्धान् ॥ ५ ॥ *Ibid*, २, २.
- ५८९ पुत्रस्यैव तु पुत्राणां भवितैकः सतां मतः ॥
गास्यन्ति यद्यशः शुद्धं भगवद्यशसा समम् ॥ ४४ ॥
- ५९० योगेहेऽमेव दुर्बर्णं भावयिष्यन्ति साधवः ॥
निर्बैरादिभिरात्मानं यच्छीलमनुवर्तितुम् ॥ ४५ ॥ *Ibid*, ३, १४.
- ५९१ तं सुखाराध्यमूजुभिरनन्यशरणैर्नैभिः ॥
कृतज्ञः को न सेवेत दुराराध्यमसाधुभिः ॥ ३६ ॥ *Ibid*, १९.
- ५९२ त एते साधवः साध्वि सर्वसङ्गविवर्जिताः ॥
सङ्गस्तेष्वथ ते प्रार्थ्यः सङ्गदोषहरा हि ते ॥ २४ ॥
- ५९३ सतां प्रसङ्गान्मम वीर्यसंविदो
भवन्ति हृत्कर्णरसायनाः कथाः ॥
तज्जोषणादाश्वपवर्गवर्तमनि
अद्धा रतिर्भवितरनुकमिष्यति ॥ २५ ॥ *Ibid*, २५.
- ५९४ यदा न योगोपचितासु चेतो
मायासु सिद्धस्य विषज्जतेऽङ्ग ॥
अनन्यहेतुष्वथ मे गतिः स्या—
दात्यन्तिकी यत्र न मृत्युहासः ॥ ३० ॥ *Ibid*, २७.
- ५९५ ततो वर्णाश्व चत्वारस्तेषां आह्याण उत्तमः ॥
आह्याणेष्वपि वेदज्ञो हृयंजोऽभ्यधिकस्ततः ॥ ३१ ॥
- ५९६ अर्थज्ञात्संशयच्छेत्ता ततः श्रेयान्स्वकमंकृत् ॥
मुक्तसङ्गस्ततो भूयानदोषाधा धर्ममात्मनः ॥ ३२ ॥ *Ibid*, २९.

- ५९७ तेष्वशान्तेषु मूढेषु खण्डितात्मस्वसाधुषु ॥
सर्गं न कुर्यच्छोच्येषु योषित्कीडामृगेषु च ॥ ३४ ॥
- ५९८ न तथाऽस्य भवेन्मोहो बन्धश्चान्यप्रसङ्गतः ॥
योषित्सङ्गगाद्यथा पुंसो यथा तत्संगिसङ्गतः ॥ ३५ ॥
- ५९९ प्रजापतिः स्वां दुहितरं दृष्ट्वा तद्रूपधर्षितः ॥
रोहिन्द्रूतां सोऽन्वधावद्वक्षरूपी हतत्रपः ॥ ३६ ॥ *Ibid*, ३१.
- ६०० यस्मिन्यदा पुष्करनाभमायया
दुरन्तयास्पृष्टधियः पृथग्दृशः ॥
कुर्वन्ति तत्र ह्यनुकम्पया कृपां
न साधयो देवबलात्कुते कमम् ॥ ४८ ॥ *Ibid*, ४, ६.
- ६०१ गुणायनं शीलधनं कृतज्ञं
बूद्धाश्रयं संबृणुतेऽनु सम्पदः ॥ ४४ ॥ *Ibid*, २१.
- ६०२ न नूनं मुक्तसंङ्गानां तावशानां हिजर्बभ ॥
गृहेष्वभिनिवेशोऽयं पुंसां भवितुमर्हति ॥ २ ॥
- ६०३ महतां खलु विप्रवेऽउत्तमश्लोकपादयोः ॥
छायानिर्वृत्तचित्तानां न कुटुम्बे स्पृहामतिः ॥ ३ ॥ *Ibid*, ५, १.
- ६०४ यद्यच्छीर्षण्याचरितं तत्तदनुवर्तते लोकः ॥ १५ ॥ *Ibid*, ४.
- ६०५ देहवाग्वुद्धिजं धीरा धर्मज्ञाः शद्व्यान्विताः ॥
क्षिपन्त्ययं महदपि वेणुगुलमस्तिवानलः ॥ १४ ॥ *Ibid*, ६, १.
- ६०६ आत्मनः प्रीयते नात्मा परतः स्वत एव वा ॥
लक्षयेऽलव्यक्तामं त्वां चिन्तया शबलं मुखम् ॥ २१ ॥ *Ibid*, १४.
- ६०७ स्मृत्वेहायां परिक्लेशं ततः फलविपर्ययम् ॥
अभयं चाप्यहीनायां सङ्कल्पाद्विरसेत्कविः ॥ ५९ ॥ *Ibid*, १६.
- ६०८ सङ्क्षिप्ते वर्तमानानां कालचोदितकर्मणाम् ॥
कोतिर्जयोऽजयो मृत्युः सर्वेषां स्युरनुकमात् ॥ ७ ॥
- ६०९ तदिवं कालरक्षनं जनाः पश्यन्ति सूरयः ॥
न हृष्यन्ति न शोचन्ति तत्र यूयमपण्डिताः ॥ ८ ॥ * *Ibid*, १८.
- ६१० महापुरुषपूजायाः सिद्धिः काप्यनुवंगिणी ॥ ७३ ॥ *Ibid*, १८.

- ६११ महीयसां पादरजोऽभिषेकं
निष्किञ्चनानां न वृणीत यावत् ॥ ३२ ॥ *Ibid*, ७, ५.
- ६१२ साधुषु प्रहितं तेजः प्रहतुः कुरुते शिवम् ॥
तपो विद्या च विप्राणां निःश्रेष्ठसकरे उभे ॥
त एव दुविनीतस्य कल्पेते कर्तुरन्यथा ॥ ७० ॥ *Ibid*, ९, ४.
- ६१३ सङ्गं त्यजेत मिथुनवतिनां मुमुक्षुः
सर्वात्मना न विसृजेद्विरन्द्रियाणि ॥
एकद्वचरन्नहसि चित्तमनन्त ईशे
युक्तीत तद् व्रतिषु साधुषु चेत्प्रसङ्गः ॥ ५१ ॥ *Ibid*, ६.
- ६१४ साधूनां समचित्तानां सुतरां मत्कृतात्मनाम् ॥
दर्शनाशो भवेद्वन्धः पुंसोऽश्वोः सवितुर्यथा ॥ ४१ ॥ *Ibid*, १०, १०.
- ६१५ अहो येषां वरं जन्म सर्वप्राण्युपजीवनम् ॥
सुजनस्येव येषां च विमुखा यान्ति नाथिनः ॥ ३३ ॥ *Ibid*, १०, २२.
- ६१६ न हि गोप्यं हि साधूनां कृत्यं सर्वात्मनामिह ॥
अस्तस्वपरदृष्टीनामभित्रोदास्तविद्विषाम् ॥
उदासीनोऽरिवद्वज्यं आत्मवत्सुहृदुच्यते ॥ ५ ॥
- ६१७ ज्ञात्वाऽज्ञात्वा च कर्माणि जनोऽयमनुतिष्ठति ॥
विदुषः कार्यसिद्धिः स्यात्तथा नाविदुषो भवेत् ॥ ६ ॥ *Ibid*, २४.
- ६१८ ईश्वराणां वचः सत्यं तथेवाच्चरितं क्वचित् ॥
तेषां यस्त्वचोयुक्तं दुद्धिमांस्तत्समाचरेत् ॥ ३२ ॥ *Ibid*, ३३.
- ६१९ कालत्रयोपयन्नानि जन्मकर्माणि मे नूप ॥
अनुक्रमन्तो नैवान्तं गच्छन्ति परमर्थयः ॥ ३९ ॥ *Ibid*, ५१.
- ६२० सम्यग्व्यवसितं राजन्भवता शत्रुकशिनी ॥
कल्याणी येन ते कीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ॥ ७ ॥ *Ibid*, ७२.
- ६२१ कि दुर्मिं तितिक्षूणां किमकार्यमसाधुभिः ॥
कि न देयं वदान्यानां कः परः समर्दशिनाम् ॥ १९ ॥ *Ibid*.
- ६२२ न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मूच्छिलामयाः ॥
ते पुनर्न्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ॥ ११ ॥ *Ibid*, ८४.

- ६२३ वित्तेषणां यज्ञदानं गृहैरसुतैषणाम् ॥
आत्मलोकेषणां देव कालेन विसूजेद्भुधः ॥ ३८ ॥
- ६२४ भूत्तराक्रम्यभाणोऽपि वीरो दैववशानुगैः ॥
तद्विद्वान्न चलेन्मार्गदिव्यक्षिणं क्षितेर्वृतम् ॥ ३७ ॥
- ६२५ प्राणवृत्त्यैव संतुष्ट्येन्मुनिन्देन्द्रियप्रियैः ॥
ज्ञानं यथा न नश्येत नावकीर्येत वाङ्मनः ॥ ३९ ॥
- ६२६ गुणेरुणानुपादत्ते यथाकालं विमुञ्जति ॥
न तेषु युज्यते योगी गोभिर्गा इव गोपतिः ॥ ५० ॥ *Ibid*, ११, ७.
- ६२७ मुनिः प्रसन्नगम्भीरो दुविगाहो दुरस्त्ययः ॥
अनन्तपारो ह्यक्षोभ्यः स्तिभितोद इवाण्वः ॥ ५ ॥ *Ibid*, ८.
- ६२८ देहस्थोऽपि न देहस्थो विद्वान् स्वप्नाश्चथोत्तितः ॥
अदेहस्थोऽपि देहस्थः कुमतिः स्वप्नवृथथा ॥ ८ ॥ *Ibid*, ११.
- ६२९ अकिञ्चनस्य वान्तस्य शान्तस्य समचेतसः ॥
मया सनुष्टमनसः सर्वाः सुखमया विशः ॥ १३ ॥ *Ibid*, १४
- ६३० समाहितं यस्य मनः प्रशान्तं
द्वानादिभिः किं वद तस्य कृत्यम् ॥
असंशयं यस्य मनो विनश्य—
द्वानादिभिश्चेदपरं किमेभिः ॥ ४७ ॥ *Ibid*, २३.
- ६३१ सन्तो दिशन्ति चक्षुषिं बहिरक्षः समुत्तितः ॥
देवता वान्धवाः सन्तः सन्त आत्माहमेव च ॥ ३४ ॥ *Ibid*, २६.
- ६३२ एतद्विद्वान्मदुवितं ज्ञानविज्ञानं गृपुणम् ॥
न निन्दति न च स्तौति लोके चरति सूर्यवत् ॥ ८ ॥ *Ibid*, २८.
- ६३३ पुंसो ये नाभिनन्दन्ति वृत्तेनाभिजनेन च ॥
न तेषु निवसेत्प्राज्ञः अयोऽर्थो पापवुद्दिषु ॥ १० ॥
- ६३४ ये नैनमभिज्ञानन्ति वृत्तेनाभिजनेन च ॥
तेषु साधुषु वस्तव्यं स वासः अष्ट उच्यते ॥ ११ ॥ मत्स्य, २८.
- शब्दुजितने ऋतध्वजसे कहा:
- ६३५ [पराक्रमवता वीर त्वया तद्वृहुलीकृतम् ॥
यदुपात्तं यशः पितृधनं वीर्यमथापि वा ॥ १४ ॥]

- ६३६ तन्न हापयते यस्तु स नरो मध्यमः स्मृतः ॥
तद्विष्टविष्टिं यस्तु पुनरन्यत्स्वशक्तिः ॥ १५ ॥
- ६३७ निष्पादयन्ति तं प्राज्ञा बदन्ति नरमुत्तमम् ॥
यः पित्रा समुपात्तीनि धनवीर्यं यशांसि वै ॥ १६ ॥
- ६३८ न्यूनतां नयति प्राज्ञास्तमाहुः पुरुषाधमम् ॥
तन्मया ब्राह्मणत्राणं कृतमासीद्यथा त्वया ॥ १७ ॥ मार्कण्डेय, १९.
- ६३९ जीवितं गुणिनः इलाद्यं जीवश्च पि मूरोजुणी ॥
गुणवास्त्रिवृत्तिं पित्रोः शत्रूणां हृदये उवरम् ॥ १० ॥
- ६४० करोत्यात्महितं कुर्वन्विश्वासं च महाजने ॥ ॥ ११ ॥
- ६४१ देवताः पितरो विप्रा मित्रार्थविभवादयः ॥
बान्धवाश्च तथेच्छन्ति जीवितं गुणिनिच्चरम् ॥ १२ ॥
- ६४२ परवादनिवृत्तानां दुर्गतेषु दयावताम् ॥
गुणिनां सफलं जन्म संभितानां विपद्रूतं ॥ १३ ॥ Ibid, २१.
- ६४३ तस्माच्चरेत वै योगी सतां धर्ममदूषयन् ॥
जना यथावमन्येरन् गच्छेयुर्नेव सङ्गतिम् ॥ ४३ ॥ विष्णु, २, १३.
- ६४४ निःसङ्गता मुक्तिपदं यतीनां
सङ्गादशेषाः प्रभवन्ति दोषाः ॥
आरुदयोगो विनिपात्यतेऽधः
सङ्गेन योगी किमुताल्पबुद्धिः ॥ १२४ ॥ Ibid, ४, २.
- ६४५ जगत्तु धार्यते सद्ग्निः सतामर्यस्तथा भवान् ॥
तेन त्वामभियान्त्या मे बलमो देव न विद्यते ॥ १२ ॥
- विष्णुधर्मोत्तर, द्वि. खं., ३८.
- ६४६ इदमेव महद्वीर्यं धोराणां सुतपस्त्रिनाम् ॥
विघ्नवन्त्यपि संप्राप्य यद्विनैर्न विहृन्यते ॥ ३८ ॥
- शिव, चद्रसं., ३, १३.
- ६४७ यद्विजनरं च सेवेत तादृशं फलमशनुते ॥
महतस्सेवयोच्चत्वं भुद्रस्य भुद्रतां तथा ॥ २२ ॥
- ६४८ सिहस्य भंडिरे सेवा भुक्ताफलकरी मता ॥
शुगालमंडिरे सेवा त्वस्त्विलाभकरी स्मृता ॥ २३ ॥

- ६४९ उत्तमानां स्वभावोऽयं परदुःखसहिष्णुता ॥
स्वयं दुःखं च संप्राप्तं मन्यतेऽन्यस्य वार्यते ॥ २४ ॥
- ६५० वृक्षाश्च हाटकं चैव चन्दनं चंकुकस्तथा ॥
एते भूवि परार्थं च दक्षा एवं न केचन ॥ २५ ॥
- ६५१ दयालुरमदस्पर्शः उपकारी जितेन्द्रियः ॥
एतैश्च पुण्यस्तम्भैश्च चतुर्भिर्धर्यते मही ॥ २६ ॥

स्कान्द, माहेश्वरखं., के.खं., १.

- ६५२ स सुखी परमार्थज्ञः स विद्वान्स च पण्डितः ॥
येन मुक्तौ कामरागौ स मुक्तः स सुखी भवेत् ॥ १४० ॥

Ibid, ३४.

- ६५३ [आपो वस्त्रं तिलास्तैलं गन्धो वा सयवा तथा ॥
पुण्याणामधिवासेन तथा संसर्गं जा गुणाः ॥ १२५ ॥]

- ६५४ मोहजालस्य यो योनिर्मूढैरिह समागमः ॥
अहन्यहनि धर्मस्य योनिः साधुसमागमः ॥ १२६ ॥

- ६५५ तस्मात्प्राज्ञेश्च बृद्धिश्च शुद्धभावैस्तपस्त्विभिः ॥
सद्भिश्च सह संसर्गः कार्यः शमपरायणः ॥ १२७ ॥

- ६५६ न नोचेनर्थ्यविद्विद्विनानात्मज्ञेविशेषतः ॥
येषां त्रीण्यवदातानि योनिर्विद्या च कर्म च ॥ १२८ ॥

- ६५७ तांश्च सेवेद्विशेषेण शास्त्रं येषां हि विद्यते ॥
असतां बश्ननस्वर्णसञ्जल्पासनभोजनैः ॥ १२९ ॥

- ६५८ धर्मचारात्प्रहीयन्ते न च सिद्धयन्ति मानवाः ॥
बृद्धिश्च हीयते प्रसां नीचं सह समागमात् ॥
मध्येश्च मध्यतां याति श्रेष्ठतां याति चोत्तमेः ॥ १३१ ॥

Ibid, मा.खं., कौ.खं., ४५.

- ६५९ दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥
न हि ज्ञानविरुद्धेषु बहूपायेषु कर्मसु ॥ २२ ॥
- ६६० मूलधातिषु सज्जन्ते बृद्धिमंतो भवद्विधाः ॥
अष्टाङ्गां बृद्धिमाहूर्यां सर्वश्रेयोविधातिनीम् ॥ २३ ॥

- ६६१ आपत्सु च न मुहूर्न्ति नराः पण्डितवुद्धयः ॥
मनोवेहसमृथ्याभ्यां दुःखाभ्यामपितं जगत् ॥ २५ ॥
- ६६२ चतुर्भिः कारणेर्वुःखं शारीरं मानसं च यत् ॥
मानसं चाप्यप्रियस्य संयोगः प्रियवर्जनम् ॥ २६ ॥
- ६६३ स्नेहाच्च सज्जनो नित्यं जन्मतुर्वुःखमुपैति च ॥
स्नेहमूलानि दुःखानि स्नेहजानि भयानि च ॥ ३३ ॥
- ६६४ तस्मात्स्नेहं न लिप्सेति मित्रेभ्यो धनसञ्चयात् ॥
स्वशारीरसमृथं च ज्ञानेन विनिवर्तयेत् ॥ ३७ ॥
- ६६५ ज्ञानान्वितेषु सिद्धेषु शास्त्रज्ञेषु कृतात्मसु ॥
न तेषु सज्जते स्नेहः पश्यपत्रेणिवोदकम् ॥ ३८ ॥
- ६६६ या दुस्त्यजा दुर्मंतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ॥
योऽस्ती प्राणान्वितको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥ ४१ ॥
- ६६७ अनाश्रयं तु सा तृष्णा ह्यन्तदेहगता नृणाम् ॥
विनाशयति सम्भूता लोहं लोहमलं यथा ॥ ४२ ॥
- ६६८ यर्थवेदःसमृथेन वन्हिना नाशमृच्छति ॥
तथाऽकृतात्मा लोभेन स्वोपत्पन्नेन विनाशयति ॥ ४३ ॥
- ६६९ तस्माल्लोभो न कर्तव्यः शरीरे चात्मवन्धुषु ॥
प्राप्तेषु वा न हृष्येत नाशे वापि न शोचयेत् ॥ ४४ ॥ *Ibid.*
- ६७० श्रेयः प्राप्तमविद्येन प्रायः पुण्यात्मनां भुवि ॥
घटते धर्मसंयोगो मनोरथफलप्रदः ॥ २६ ॥ *Ibid.*, अ. मा. (पू.), ४.
- ६७१ मनसा चिन्तितान्कामांस्तांश्च प्राप्नोति पुष्कलाम् ॥
तदेव पुरुषो मुक्तो जन्मदुःखजरादिभिः ॥ ३१ ॥
- ६७२ आरण्यकानां भवने नागराणां कुतः सुखम् ॥ ४७ ॥ *Ibid.*, आवत्त्यखं., च. लि. मा., ५५.
- ६७३ कुलं विद्या धनं चैव बलिनां मदकारणम् ॥
भवादृशानां भव्यानां तानि प्रथयकारणम् ॥ १० ॥ *Ibid.*, वै. खं., पु. मा., ८५.
- ६७४ *Ibid.*, वै. खं., वै. मा., ३१.

६७४ यथा गङ्गा मनुष्याणां पापनाशस्य भाविनी ॥

तथा मन्दसमुद्धारस्वभावाः साधवः स्मृताः ॥ १ ॥

Ibid, वै.खं., वै.मा., १८.

६७५ सतां साप्तपदी मैत्री तन्मे मैत्र्या प्रणोदिती ॥ ३५ ॥

Ibid, काशीखं., ९.

६७६ न हि सत्यवतां किञ्चिच्चवशुभं विद्यते क्वचित् ॥ ५८ ॥

Ibid, नागरखं., ५१.

६७७ अनुग्रहप्रदानेन क्षमा यस्मात्पस्त्विनाम् ॥

कोकिलानां स्वरो रूपं नारीरूपं पतिव्रता ॥

विद्या रूपं कुरुणाणां क्षमा रूपं तपस्त्विनाम् ॥ १०८ ॥ *Ibid*, २७१.

१४. गृहेऽपि मोक्षः

६७८ किमरथे त्वदान्तस्य दान्तस्यापि किमाथमे ॥ ३१५ ॥

६७९ आर्जवे वर्तमानस्य आथमैः किं प्रयोजनम् ॥ ३१६ ॥

६८० वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणां

गृहेऽपिैपञ्चेन्द्रियनिप्रहस्तपः ॥

अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते

निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ॥ ३१७ ॥

६८१ स्वकर्मधर्मार्जितजीवितानां

स्वेष्वेव दारेषु सदा रत्नानाम् ॥

जितेन्द्रियाणामतिथिप्रियाणां

गृहेऽपि मोक्षः पुरुषोत्तमानाम् ॥ ३१८ ॥

६८२ न शब्दशस्त्रेनिरतस्य मोक्षो

न वर्णसङ्गे निरतस्य चैव ॥

न भोजनाच्छादनतपरस्य

न लोकचित्प्रहृणे रतस्य ॥ ३१९ ॥

६८३ एकान्तशीलस्य बृद्धवतस्य

सर्वेन्द्रियप्रीतिनिवर्तकस्य ॥

अध्यात्मयोगे गत (कृत?) मानसस्य

मोक्षो ध्रुवं नित्यमहितकस्य ॥ ३२० ॥

६८४ आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ३५९ ॥

६८५ पुत्रार्थं मैथुनं यस्य स्वर्गीर्थं यस्य जीवितम् ॥

एतद्दुर्वेच्च सर्वस्वं धातूनामिव काञ्चनम् ॥ ३६० ॥

६८६ कामक्रोधी विनिर्जित्य किमरण्यः करिष्यति ॥

अन्नेन धार्यते देहः कुलं शीलेन धार्यते ॥ ३४७ ॥

६८७ प्राणा मित्रेण धार्यन्ते कोधः सत्येन धार्यते ॥

यस्तु क्रोधं समुत्पन्नं संधारयति चाऽऽत्मनः ॥ ३४८ ॥ पद्म, सू. ख., १९.

६८८ भयं प्रमत्तस्य बनेष्वपि स्या-

चतः स आस्ते सह षट्सप्तनः ॥

जितेन्द्रियस्यात्मरतेबुर्धस्य

गृहाश्वमः किं नु करोत्यवद्यम् ॥ १७ ॥

Ibid, ५, १.

१५. मानवजीवनम्

६८९ स एष जीवन्नलुसंपरेतो

बतैत योऽत्यन्तनूर्जसितेन ॥

देहे मृते तं मनुजाः शपन्ति

गन्ता तमोऽन्धं तनुमानिनो ध्रुवम् ॥ २२ ॥ भागवत, १०, २

६९० ऋतेन जीवेदनृतेन जीवेत्

मितेन जीवेतप्रमितेन जीवेत् ॥

सत्यानृताभ्यामथवापि जीवेत्

श्ववृत्तिमेकां परिवर्जयेत् ॥ ३४ ॥ बिणुध., हि. ख., ८२.

६९१ धिगजन्मभाग्यरहितं धिगजन्म धनवर्जितम् ॥

धिगजन्म कीर्तिरहितं धिगजन्मातिष्ठवर्जितम् ॥ ८ ॥

६९२ धिगजन्माचाररहितं धिगजन्म ज्ञानवर्जितम् ॥

धिगजन्म यत्नरहितं धिगजन्म सुखवर्जितम् ॥ ९ ॥

६९३ धिगजन्म बन्धुरहितं धिगजन्मस्यातिवर्जितम् ॥

नरस्य बह्वपत्यस्य धिगजन्मैश्वर्यवर्जितम् ॥ १० ॥

स्कान्द, बैष्णवख., वेंकटाचलमा., २०.

६९४ धिगजीवितं शास्त्रकलोज्जितस्य

धिगजीवितं चोद्यमवर्जितस्य ॥

धिग्जीवितं ज्ञातिपराजितस्य

धिग्जीवितं व्यर्थमनोरथस्य ॥ ६५ ॥

६९५ कर्थं भुनक्ति स दिवा कर्थं रात्रौ स्वपित्यहो ८

रहः शर्मं कर्थं तस्य यथाभिभवनं रिषोः ॥ ६६३। Ibid, काशीलं., १.

१६. इतस्ततः

६९६ अवेषणबो हृतो विप्रो हृतं श्राद्धमदक्षिणम् ॥

अब्रह्मण्यं हृतं क्षेत्रमनाचारं हृतं कुलम् ॥ १९ ॥

६९७ सदम्भिश्च हृतो धर्मः क्रोधेनैव हृतं तपः ॥

अदुर्दं च हृतं ज्ञानं प्रमादेन हृतं श्रुतम् ॥ २० ॥

६९८ गुर्वभक्ता हृता नारी ब्रह्मचारी तया हृतः ॥

अदीप्ताग्निहृतो होत्रो हृता बुद्धिरसाक्षिका ॥ २१ ॥

६९९ उपजोव्या हृता कन्या स्वार्थं पाककिया हृता ॥

शूद्रभिक्षाहृतो यागः कृपणस्य हृतं धनम् ॥ २२ ॥

७०० अनभ्यासा हृता विद्या हृतो राजविरोधकृत् ॥

जीवनार्थं हृतं तीर्थं जीवनार्थं हृतं व्रतम् ॥ २३ ॥

७०१ असत्या च हृता वाणी तथा पैशुन्यवादिनी ॥

सन्दिग्धश्च हृतो मन्त्रो व्यप्रचित्तो हृतो जपः ॥ २४ ॥

७०२ हृतमश्रोत्रियं दानं हृतो लोकश्च नास्तिकः ॥

अशद्या हृतं सर्वं कृतं यत्पारलोकिकम् ॥ २५ ॥

७०३ इह लोको हृतो नृणां दारिद्र्येण यथा नृप ॥

मनुष्याणां तथा जन्म माघस्नानं विना हृतम् ॥ २६ ॥

पथ, उत्तरखं., २४२(आ).

७०४ द्वौ संमताविहृ मूल्य दुरापौ

यद् ब्रह्मसंधारण्या जितासुः ॥

कलेवरं योगरतो विजह्नात्

यदग्रणीवरिशयेऽनिवृत्तः ॥ ३४ ॥

भागवत, ६, १०.

७०५ कामः क्रोधश्च लोभश्च मदो मानस्तथैव च ॥

हृष्टश्च शत्रवो हृते नाशाय कुम्हीभृताम् ॥ १४ ॥

७०६ कामप्रसक्तमात्मानं स्मृत्वा पाण्डुं निपातितम् ॥

निवर्त्येत्था क्रोधावनुन्हादं हृतात्मजम् ॥ १५ ॥

- ७०७ हृतमैलं तथा लोभान्मदाद्वेनं द्विजैर्हृतम् ॥
मानादनायुः पुत्रं हृतं हृष्टपुरञ्जजयम् ॥ १६ ॥
- ७०८ एभिजितैर्जितं सर्वं महत्तेन महात्मना ॥
स्मृत्वा विवर्जयेदेतान्वद्वोषांश्च महीपतिः ॥ १७ ॥ मार्कण्डेय, २०.
- ७०९ घिकतस्य जन्म यः पित्रा लोके विज्ञायते नरः ॥
यत्पुत्रात्स्यातिमभ्येति तस्य जन्म सुजन्मनः ॥ १० ॥
- ७१० आत्मज्ञानो यतो धन्यो मध्यः पितृपितामहैः ॥
मातृपक्षेण मात्रा च ख्यातिं याति नराधमः ॥ १२ ॥ Ibid, १९.
- ७११ अपुत्रता मनुष्याणां श्रेयसे न कुपुत्रता ॥ ७ ॥
- ७१२ कुपुत्रो हृदयायासं सर्वदा कुरुते पितुः ॥
मातुश्च स्वर्गसंस्थांश्च स्वपितृन्पातयत्यधः ॥ ८ ॥
- ७१३ सुहृदां नोपकाराय पितृणां च न तृप्तये ॥
पित्रोर्दुःखाय धिग्जन्म तस्य दुष्कृतकर्मणः ॥ ९ ॥
- ७१४ धन्यास्ते तनया येषां सर्वलोकाभिसंभताः ॥
परोपकारिणः शान्ताः साधुकर्मण्यनुव्रताः ॥ १० ॥
- ७१५ अनिर्बृतं तथा मन्दं परलोकपराङ्मुखम् ॥
नरकाय न सद्रूपं कुपुत्रालम्बिजन्म वै ॥ ११ ॥
- ७१६ करोति सुहृदां देव्यमहितानां तथा मुदम् ॥
अकाले च जरां पित्रोः कुसुतः कुरुते ध्रुवम् ॥ १२ ॥ Ibid, अ. ७२.
- ७१७ विद्याबुद्धिरविद्यायांमज्ञानात्तात् जायते ॥
बालोऽग्निं किं न खद्योतमसुरेश्वर मन्यते ॥ ४० ॥
- ७१८ तत्कर्म यन्न बन्धाय सा विद्या या विमुक्तये ॥
आयासायापरं कर्म विद्यान्या शिल्पनेतुणम् ॥ ४१ ॥
- ७१९ तस्माद्यतेत पुण्येषु य इच्छेन्महृतीं श्रियम् ॥
यतितद्यं समत्वे च निर्बाणमपि चेच्छता ॥ ४६ ॥ विष्णु, १, १९.
- ७२० यत्रेण पीडिता यद्विश्वसाराःस्युस्तिलाः कणात् ५
तथा शरीरं निःसारं योनियन्त्रनिपीडनात् ॥ ३८ ॥ शिव, उमासं., २२.

द्वितीयो भागः ।
का व्य यो गः ।

१. आधिपत्याभिषेचनम्

[Immediately after his coronation ceremony, King Prithu is said to have appointed the various Heads of all the items of the world. Here is a fine description of the same.]

(मत्स्य, अ. ८.)

यदाऽभिषिक्तः सकलाधिराज्ये पूर्वुर्धित्र्यामधिषो बभूव ॥
तदौषधीनामधिषं चकार यज्ञवतानां तपसां च चन्द्रम् ॥ २ ॥
नक्षत्रताराद्विजवृक्षगुल्मलता वितानस्य च रक्षमगर्भः ॥
अपामधीशं वरुणं धनानां राजां प्रभुं वैश्वरणं च तदृत् ॥ ३ ॥
विष्णुं रवीणामधिषं वसूनामर्णिन च लोकाधिपतिश्चकार ॥
प्रजापतीनामधिषं च दक्षं चकार शक्रं महतामधीशम् ॥ ४ ॥
दैत्याधिपानामथ दानवानां प्रह्लादमीशं च यमं पितृणाम् ॥
पिशाचरकः पशुभूतयक्षवेतालराजं त्वथ शूलपाणिम् ॥ ५ ॥
प्रालेयशं च पर्ति गिरीणामीशं समुद्रं ससरिज्जदानाम् ॥
गन्धर्वविद्याधरकिङ्गराणामीशं पुनश्चित्ररथं चकार ॥ ६ ॥
नागाधिषं वासुकिमुग्रबोर्यं सर्पाधिषं तक्षकमादिदेश ॥
दिशां गजानामधिषं चकार गजेन्द्रमैरावतनामधेयम् ॥ ७ ॥
सुपर्णमीशं पततामथाश्वराजानमुच्चैःश्वसं चकार ॥
सिंहं मृगाणां वृषभं गवां च प्लक्षं पुनः सर्ववनस्पतीनाम् ॥ ८ ॥
पितामहः पूर्वमथाभ्यविठ्चच्चैतान्पुनः सर्वदिशाधिनाथान् ॥
पूर्वेण दिक्पालमथाभ्यविठ्चच्छाम्ना सुधर्मणिमरातिकेतुम् ॥ ९ ॥
ततोऽधिषं दक्षिणतश्चकार सर्वेश्वरं शङ्खपदाभिधानम् ॥
स केतुमन्तं च दिगीशमीशश्चकार पश्चाद्गुवनाण्डगर्भः ॥ १० ॥
हिरण्यरोमाणमुदगिदगीशं प्रजापतिर्देवसुतं चकार ॥
अद्यापि कुर्वन्ति दिशामधीशाः शत्रून्दहन्तस्तु भुवोऽभिरक्षाम् ॥ ११ ॥

चतुभिरेभिः पृथुनामधेयो नूपोऽभिधिकतः प्रथमं पृथिव्याम् ॥
गतेन्तरे चाक्षुषनामधेये वैवस्वतारूपे च पुनःप्रवृत्ते ॥
प्रजापतिः सोऽस्य चराचरस्य बभूव सूर्यान्वयवंशचिन्हः ॥ १२ ॥

२. महारासवर्णनम्

[The Rāsa Dance of Kṛiṣṇa and Gopīs in Gokula has engrossed the attention of eminent writers, and men and women devotees of Lord Kṛiṣṇa. The Viṣṇu and Bhāgavata Purāṇas seem to be the early sources of the same.]

(भागवत, १०. २९.)

भगवानपि ता रात्रीः शरदोत्कुलमलिलकाः ।
बीक्ष्य रन्तुं मनश्चके योगमायामुपाश्रितः ॥ १ ॥
तदोडुराजः ककुभः करंसुखं प्राच्या विलिम्पन्नरुणेन शन्तमः ॥
स चर्षणीनामुदगाच्छुचो मृजन् प्रियः प्रियाया इव दीर्घदर्शनः ॥ २ ॥
वृष्ट्वा कुमुद्वन्तमखण्डमण्डलं रमाननार्भं नवकुड्कुमारणम् ॥
वनं च तत्कोमलगोभिरञ्जितं जगौ कलं वामदृशां मनोहरम् ॥ ३ ॥
निशम्य गीतं तदनङ्गावर्धनं वजस्त्रियः कुण्ठगृहीतमानसाः ॥
आजमुरन्योन्यमलक्षितोथमः स यत्र कान्तो जवलोलकुण्डलाः ॥ ४ ॥

दुहन्त्योऽभियुः काश्चिद् दोहं हित्वा समत्सुकाः ॥

पयोऽधिश्वित्य संयावमनुद्वास्यापरा ययुः ॥ ५ ॥

परिवेषयन्त्यस्तद्वित्वा पाययन्त्यः शिशून्ययः ॥

शुभ्रूषन्त्यः पतोऽकाशिच्चदशनन्त्योऽपास्य भोजनम् ॥ ६ ॥

लिम्पन्त्यः प्रमृजन्त्योऽन्या अङ्गन्त्यः काश्च लोचने ॥

व्यत्यस्तवस्त्राभरणाः काश्चित्कृष्णान्तिकं ययुः ॥ ७ ॥

ता वार्यमाणाः पतिभिः पितृभिर्भ्रातृबन्धुभिः ॥

गोविन्दापहृतात्मानो न न्यवर्तन्त मोहिताः ॥ ८ ॥

अन्तर्गृहगताः काश्चिद् गोप्योऽलब्धविनिर्गमाः ॥

कृष्णं तद्वावनायुक्ता दध्युर्मौलितलोचनाः ॥ ९ ॥

दुःसहप्रेष्ठविरहतीवतापघुताशुभाः ॥
ध्यानप्राप्ताच्युताइलेषनिर्वृत्या ऋणमङ्गलाः ॥ १० ॥
तमेव परमात्मानं जारद्वद्वधापि संगताः ॥
जहुर्गुणमयं देहं सद्यः प्रक्षीणवन्धनाः ॥ ११ ॥

श्रीभगवानुवाच—

स्वागतं वो महाभागाः प्रियं कि करवाणि वः ॥
व्रजस्यानामयं कच्चिद् बूतागमनकारणम् ॥ १८ ॥
रजन्येषा घोररूपा घोरसत्त्वनिषेविता ॥
प्रतियात वर्ज नेह स्थेयं स्त्रीभिः सुमध्यमाः ॥ १९ ॥
मातरः पितरः पुत्रा भ्रातरः पतयहन् वः ॥
विक्षिन्वन्ति हृष्पश्यन्तो मा कृद्वं वन्धुसाध्वसम् ॥ २० ॥
दृष्टं वनं कुमुमितं राकेशाकरकञ्जितम् ॥
यमुनानिललीलैजत्तर्षपल्लवशोभितम् ॥ २१ ॥
श्रवणाद् दर्शनाद्वधानान्मयि भावोऽनुकीर्तनात् ॥
न तथा सक्षिकर्षेण प्रतियात ततो गृहान् ॥ २७ ॥

श्रीशुक उवाच—

इति विप्रियमाकर्ण्य गोप्यो गोविन्दभाषितम् ॥
विषण्णा भगवसङ्कल्पाशिचन्तामापुरुरत्ययाम् ॥ २८ ॥
कृत्वा मुखान्यवशुचः श्वसनेन शुष्यद्
विष्वाधराणि चरणेन भुवं लिखन्त्यः ॥
अस्त्रैरुपात्तमषिभिः कुचकुड्कुमानि
तस्युम्भजन्त्य उखुःखभराः स्म तृणीम् ॥ २९ ॥
प्रेष्ठं प्रियेतरमिदं प्रतिभाषमाणं
कृष्णं तदर्थं विनिर्वित्तितसर्वकामाः ॥
नेत्रे विमृज्य रुदितोपहते स्म किञ्च—
त्संरम्भगद्रवगिरोऽङ्गुवतानुरक्ताः ॥ ३० ॥

गोप्य ऊचुः—

मैवं विभोऽर्हति भवान्मदितुं नृशंसं संत्यज्य सर्वविषयांस्तत्र पादमूलम् ॥
 भवता भजस्व दुरवप्रह मा त्यजास्मान् देवो यथाऽदिपुरुषो भजतो मुमुक्षन् ॥
 यत्पत्यपत्यसुहृदामनुवृत्तिरङ्ग स्त्रीणां स्वधर्म इति धर्मविदा त्वयोक्तम् ॥
 अस्त्वेवमेतदुपदेशपदे त्वयीशो प्रेष्ठो भवांस्तनुभृतां किल बन्धुरात्मा ॥ ३२ ॥
 कुर्वन्ति हि त्वयि रति कुशालाः स्व आत्मन् नित्यप्रिये पतिसुतादिभिरार्तिदैः किम्
 तमः प्रसीद परमेश्वर मा स्म छिन्दा आशां भूतां त्वयि चिरादरवन्दनेत्र ॥
 चित्तं सुखेन भवतापहृतं गृहेषु यन्निविशत्युत करावपि गृह्याकृत्ये ॥
 पादौ पदं न चलतस्तत्र पादमूलाद यामः कथं द्रजमथो करवाम किं वा ॥ ३४ ॥
 सिद्धचाङ्ग नस्त्वदधरामृतपूरकेण हासावलोककलगीतजहृच्छयार्निम् ॥
 नो चेद्वयं विरहजान्युपयुक्तदेहा ध्यानेन याम पदयोः पदवीं सखे ते ॥ ३५ ॥
 यहृम्बुजाक्ष तत्र पादतलं रमाया दत्तक्षणं क्वचिद्वरण्यजनप्रियस्य ॥
 अस्त्राक्षम तत्प्रभृति नान्यसमक्षमङ्ग स्थात् त्वयाभिरमिता बत पारयामः ॥ ३६ ॥
 श्रीर्थत्पदाम्बुजरजश्चकमे तुलस्या लङ्घवापि वक्षसि पदं किलभूत्यजुष्टम् ॥
 यस्याः स्ववीक्षणकृतेऽन्यसुरप्रयासस्तद्वृ वयं च तत्र पादरजः प्रव्यामः ॥ ३७ ॥
 तमः प्रसीद वृजिनार्दनं तेऽद्विमूलं प्राप्ता विसृज्य वसतीस्त्वदुपासनाशाः ॥
 त्वत्सुन्दरस्मितनिरीक्षणतीव्रकामातप्तात्मनां पुरुषभूषण देहि दास्यम् ॥ ३८ ॥
 वीक्षयालकावृतमुखं तत्र कुण्डलथीगण्डस्थलाधरसुखं हसितावलोकम् ॥
 वत्ताभयं च भुजदण्डयुगं विलोक्य वक्षःश्रियैकरमणं च भवाम दास्यः ॥ ३९ ॥
 का स्थिङ्ग ते कलपदायतमूलिष्ठतेन सम्मोहिताऽर्थचरितान्न चलेत्विलोक्याम् ॥
 ग्रैलोक्यसौभग्यमिदं च निरीक्ष्य रूपं यद् गोद्विजद्वृमूगाः पुलकान्यविभ्रन् ॥ ४० ॥
 व्यवतं भवान् द्रजभयार्तिहरोऽभिजातो देवो यथाऽदिपुरुषः सुरलोकगोप्ता ॥
 तमो निधेहि करपङ्कजमार्त्तवन्धो तप्तस्तनेषु च शिरस्मु च किङ्करीणाम् ॥
 श्रीशुक उवाच—

इति विवलवितं तासां श्रुत्वा योगेश्वरेश्वरः ॥

प्रहस्य सदयं गोपीरात्मारामोऽप्यरीरमत् ॥ ४२ ॥

ताभिः समेताभिरुदारचेष्टिः प्रियेक्षणोत्कुलमुखीभिरच्युतः ॥

उदारहासद्विजकुन्ददीधितिर्वर्योत्तरेणाङ्गक इवोऽुभिर्वृतः ॥ ४३ ॥

उपगीयमान उद्भायन् वनिताशतयूथपः ॥
 मालां विभ्रूजयन्तीं व्यचरन्मण्डयन्वनम् ॥ ४४ ॥
 नद्याः पुलिनमाविश्व गोपीभिर्हिमवालुकम् ॥
 रेमे तत्तरलानन्वकुमुदामोदवायुना ॥ ४५ ॥
 बाहुप्रसारपिभकरालकोरुनोबोस्तनालभननर्मनखाग्रपातैः ॥
 क्षेल्यावलोकहसितर्क्षंसुन्दरीणामुत्तम्भयन् रतिपर्ति रमयाऽन्वकार ॥ ४६ ॥
 एवं भगवतः कृष्णाललधमाना महात्मनः ॥
 आत्मानं मेनिरे स्त्रीणां मानिन्योऽभ्यधिकं भूवि ॥ ४७ ॥
 तासां तत्सौभगमदं वीक्षयं मानं च केशवः ॥
 प्रशामाय प्रसादाय तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४८ ॥

गोपीचित्तक्षोभः

(Ibid, ३०.)

अन्तर्हिते भगवति सहस्रैव व्रजाङ्गनाः ॥
 अतप्यस्तमचक्षाणाः करिष्य इव यूथपम् ॥ १ ॥
 गत्यानुरागस्मितविभ्रमेक्षितं—
 र्मनोरमालापविहारविभ्रमः ॥
 आक्षिप्तचित्ताः प्रमदा रमापते—
 स्तास्ता विचेष्टा जगृहुस्तदात्मिकाः ॥ २ ॥
 गतिस्मितप्रेक्षणभाषणादिषु
 प्रियाः प्रियस्य प्रतिरूपमूर्तयः ॥
 असावहं वित्यवलास्तदात्मिका
 न्यवेदिषुः कृष्णविहारविभ्रमाः ॥ ३ ॥
 गायन्त्य उच्चरमुमेव संहता
 विचिक्युरुन्मत्तकवहनाद्वनम् ॥
 पप्रच्छुराकाशवदस्तरं बहि—
 भूतेषु सन्तं पुरुषं वनस्पतीन् ॥ ४ ॥
 दृष्टो वः कच्चिदश्वत्य एलक्ष न्यग्रोष्ठ नो मनः ॥
 नन्वसूनुर्गतो हृत्वा प्रेमहासावलोकनः ॥ ५ ॥

कच्चित्कुरुबकाशोकनागपुन्नागचम्पकाः ॥
 रामानुजो मानिनीनामितो दर्पहरस्मितः ॥ ६ ॥
 कच्चित्तुलसि कल्याणं गोविन्दचरणप्रिये ॥
 सह त्वालिकुलेद्विभ्रद् दृष्टस्तेऽतिप्रियोऽच्युतः ॥ ७ ॥
 मालत्यर्दर्शि वः कच्चित्तमलिके जाति यूथिके ॥
 प्रीति वो जनयन्यातः करस्पशेन माधवः ॥ ८ ॥

चूतप्रियालपनसासनकोविदार—

जम्बवर्कविल्वबकुलाम्रकदम्बनीपाः ॥
 येऽन्ये परार्थभवका यमुनोपकूलाः
 शंसन्तु कृष्णपदवीं रहितात्मनां नः ॥ ९ ॥
 कि ते कृतं क्षिति तपो बत केशवांश्रि—
 स्पशेऽत्सवोत्पुलकिताङ्गरुहैविभासि ॥
 अप्यंत्रिसंभव उरुक्रमविक्रमद्वा
 आहो वराहवपुषः परिरम्भणेन ॥ १० ॥

अप्येणपत्न्युपगातः प्रिययेह गात्रै—
 स्तन्वन् दृशां सखि मुनिर्वृतिमच्युतो वः ॥
 कान्ताङ्गसङ्गकुचकुडकुमरञ्जितायाः
 कुन्दलजः कुलपतेरिह वाति गन्धः ॥ ११ ॥
 बाहुं प्रियांसं उपधाय गृहीतपद्मो
 रामानुजस्तुलसिकालिकुलं दान्धैः ॥
 अन्वीहमान इह वस्तरवः प्रणामं

कि वाभिनन्दति चरन्त्रणयावलोकः ॥ १२ ॥
 पृच्छतेमा लता बाहूनप्याशिलष्टा वनस्पतेः ॥
 नूनं तत्करजस्पृष्टा विभ्रत्युत्पुलकान्यहो ॥ १३ ॥
 इत्युन्मत्तवचो गोप्यः कृष्णान्वेषणकातराः ॥
 लीला भगवतस्तास्ता ह्यनुचकुस्तदात्मिकाः ॥ १४ ॥
 कस्याशिचत्पूतनावन्त्याः कृष्णायन्त्यपिब्रत्स्तनम् ॥
 तोकायित्वा रुदत्यन्या पदाऽहृत्यशकटायतीम् ॥ १५ ॥

दैत्यायित्वा जहारान्यामेका कृष्णार्भभावनाम् ॥
 रिङ्गायामास काऽप्यन्त्रो कर्वन्ती घोषनिःस्वनेः ॥ १६ ॥
 कृष्णरामायिते द्वे तु गोपायन्त्यइव काश्चन ॥
 वत्सायन्तीं हन्ति चान्या तत्रैका तु बकायतीम् ॥ १७ ॥
 आहूय दूरगा यद्वत् कृष्णस्तमनुकुर्वतीम् ॥
 वेणुं कवणन्तीं कीडन्तीमन्या शंसन्ति साध्विति ॥ १८ ॥
 कस्यांचित् स्वभुजं न्यस्य चलन्त्याहापरा ननु ॥
 कृष्णोऽहं पश्यत गति लितामिति तन्मनाः ॥ १९ ॥
 मा भेष्ट वातवरभ्यां तत्वाणं विहितं मया ॥
 इत्युक्त्वैकेन हस्तेन यतन्त्युग्निदधेऽन्वरम् ॥ २० ॥
 आरहृष्टांका पदाऽकम्य शिरस्याहापरां नूप ॥
 दुष्टाहे गच्छ जातोऽहं खलानां ननु दण्डधूक् ॥ २१ ॥
 तत्रैकोवाच हे गोपा दावाग्नि पश्यतोल्बणम् ॥
 चक्षुभ्यांश्वपिदध्वं वो विधास्ये क्षेममञ्जसा ॥ २२ ॥
 बद्धान्यया स्रजा काचित्तन्वी तत्र उलूखले ॥
 भीता सुदृढ़ पिधायास्यं भेजे भीतिविडम्बनम् ॥ २३ ॥
 एवं कृष्णं पृच्छमाना वन्दावनलतास्तरून् ॥
 व्यचक्षत वनोद्देशो पदानि परमात्मनः ॥ २४ ॥
 पदानि व्यक्तमेतानि नन्दसूनोर्महात्मनः ॥
 लक्ष्यन्ते हि श्वजाम्भोजवज्ञाङ्कुशायवादिभिः ॥ २५ ॥
 तैस्तैः पदैस्तत्पदवीमन्विलक्ष्यन्त्योऽग्रतोऽबलाः ॥
 वधवाः पदैः सुपृक्तानि विलोक्याताः समवृत्तन् ॥ २६ ॥
 कस्याः पदानि चैतानि याताया नन्दसूनुना ॥
 अंसन्यस्तप्रकोष्ठायाः करेणोः करिणा यथा ॥ २७ ॥
 अनयाऽराधितो नूनं भगवान्हरिरीश्वरः ॥
 यक्षो विहाय गोविन्दः प्रीतो यामनवद्रहं ॥ २८ ॥
 घन्या अहो अभी आल्यो गोविन्दांश्यव्यञ्जरेणवः ॥
 यान् ब्रह्मेशो रमा देवी वशुर्मूर्ध्यं धनुत्तये ॥ २९ ॥

तस्या अमूनि नः क्षोभं कुर्वन्त्युच्चैः पदानि यत् ॥
 यैकापहृत्य गोपीनां रहो भुजक्तेऽच्युताधरम् ॥ ३० ॥
 न लक्ष्यन्ते पदान्यत्र तस्या नूनं तुणाङ्कुरैः ॥
 खिद्यत्सुजातां ग्रितलाभुन्निन्ये प्रेयसीं प्रियः ॥ ३१ ॥
 इमान्यधिकमग्नानि पदानि वहतो वधूम् ॥
 गोप्यः पश्यत कृष्णस्य भाराकान्तस्य कामिनः ॥ ३२ ॥
 अत्रावरोपिता कान्ता पुष्पहेतोर्महात्मना ॥
 अत्र प्रसूनावचयः प्रियार्थे प्रेयसा कृतः ॥
 प्रपदाक्रमणे एते पश्यतासकले पदे ॥ ३३ ॥
 केशप्रसाधनं त्वत्र कामिन्याः कामिना कृतम् ॥
 तानि चूडयता कान्तामुपविष्टमिह श्रुतम् ॥ ३४ ॥
 रेमे तथा चात्मरत आत्मारामोऽप्यखण्डतः ॥
 कामिनां दर्शयन् देव्यं स्त्रीणां चैव दुरात्मताम् ॥ ३५ ॥
 हृत्येवं दर्शयन्त्यस्ताइचेरुगोप्यो विचेतसः ॥
 यां गोपीमनयकृष्णो विहायान्याः स्त्रियो वने ॥ ३६ ॥
 सा च मेने तदाऽत्मानं वरिष्ठं सर्वयोषिताम् ॥
 हित्वा गोपीः कामयाना मामसौ भजते प्रियः ॥ ३७ ॥
 ततो गत्वा बनोदेशं दृप्ता केशवमब्रवीत् ॥
 न पारयेऽहं चलितुं नय मां यत्र ते मनः ॥ ३८ ॥
 एवमुक्तः प्रियामाह स्कन्ध आरुह्यातामिति ॥
 ततश्चान्तर्दधे कृष्णः सा वधूरन्वतप्यत ॥ ३९ ॥
 हा नाथ रमण प्रेष्ठ क्वासि क्वासि महाभूज ॥
 दास्यास्ते कृष्णाया मे सखे दर्शय सन्निधिम् ॥ ४० ॥
 अन्विच्छन्त्यो भगवतो मार्गं गोप्योऽविदूरतः ॥
 ददृशुः प्रियविश्लेषमोहितां दुःखितां सखीम् ॥ ४१ ॥
 तथा कथितमाकर्ष्य मानप्राप्ति च माधवात् ॥
 अवमानं च दौरात्म्याद् विस्मयं परमं ययुः ॥ ४२ ॥
 ततोऽविशन् बनं चन्द्रज्योत्स्ना यावद्विभाव्यते ॥
 तमः प्रविष्टमालक्ष्य ततो निवृतुः स्त्रियः ॥ ४३ ॥

तन्मनस्कास्तदालापास्तद्विचेष्टास्तदात्मिकाः ॥
तद्गुणानेव गायत्र्यो नात्मागाराणि सस्मरः ॥ ४४ ॥
पुनः पुलिनमागत्य कालिन्द्याः कृष्णभावनाः ॥
समवेता जगुः कृष्णं तदागमनकांक्षिताः ॥ ४५ ॥

गोपीगीतम्

(अ. ३१)

गोप्य ऊचु—

जयति तेऽधिकं जन्मना व्रजः अयत इन्दिरा शश्वदत्र हि ॥
दयित दृश्यतां दिक्षु तावकास्त्वयि धृतासवस्त्वां विचिन्वते ॥ १ ॥
शरदुदाशये साधुजातसत्सरसिजोदरक्षीमुषा दृशा ॥
सुरतनाथ तेऽशुल्कदासिका वरद निष्ठनतो नेह किं वधः ॥ २ ॥
विषजलाप्ययाद् व्यालराक्षसाद् वर्षमारुताद् वैद्युतानलात् ॥
बूष्मयात्मजाद् विश्वतोभयादृषभ ते वयं रक्षिता मुहुः ॥ ३ ॥
न खलु गोपिकानन्दनो भवानखिलदेहिनामन्तरात्मदृक् ॥
विखनसार्थितो विश्वगुप्तये सख उदेयिवान् सात्वतां कुले ॥ ४ ॥
विरचिताभयं वृष्णिधुर्यं ते चरणमीयुषां संसूतेर्भयात् ॥
करसरोरुहं कान्त कामदं शिरसि धेहि नः श्रीकरप्रहम् ॥ ५ ॥
नजजनातिहन् बीर योषितां निजजनसमयध्वंसनस्मित ॥
भज सखे भवतिकडकरोः स्म नो जलरुहाननं चारु दर्शय ॥ ६ ॥
प्रणतदेहिनां पापकर्णानं तूनचरानुगं श्रीनिकेतनम् ॥
फणिकणार्पितं ते पदाम्बुजं कृष्णं कुचेषु नः कृन्ध हृच्छयम् ॥ ७ ॥
मधुरया गिरा वल्गुवाकप्या बुधमनोजया पुष्करेक्षण ॥
विधिकरीरिमा बीर मृहृतीरधरसीधुनाऽप्याययस्व नः ॥ ८ ॥
तव कथामृतं तप्तजीवनं कविभिरोडितं कलमषापहम् ॥
श्वरणमङ्गलं श्रीमदाततं भुवि गृणन्ति ते भूरिवा जनाः ॥ ९ ॥
प्रहसितं प्रियं प्रेमवीक्षणं विहरणं च ते ध्यानमङ्गलम् ॥
रहसि संविदो या हृदिस्पृशः कुहक नो मनः क्षोभयन्ति हि ॥ १० ॥

चलसि यद् व्रजाच्चारयन् पश्चान् नलिनसुन्दरं नाथ ते पदम् ॥
 शिलतृणाङ्कुरैः सीदतीति नः कलिलतां मनः कान्त गच्छति ॥ ११ ॥
 दिनपरिक्षये नोलकुन्तलं वर्णरुहाननं विभ्रदावृतम् ॥
 घनरजस्वलं दर्शयन्महुर्मनसि नः स्मरं वीर यच्छसि ॥ १२ ॥
 प्रणतकामदं पश्चजाच्चितं धरणिमण्डनं ध्येयमापदि ॥
 चरणपङ्कजं शान्तमं च ते रमण नः स्तनेष्वर्पयाधिहन् ॥ १३ ॥
 सुरतवर्धनं शोकनाशानं स्वरितवेणुना सुषु चुम्बितम् ॥
 इतररागविस्मारणं नृणां वितर वीर नस्तेऽधरामृतम् ॥ १४ ॥
 अटति यद्भूवानन्हि काननं त्रुटिर्युगायते त्वामपश्यताम् ॥
 कुटिलकुन्तलं श्रीमुखं च ते जड उदोक्षतां पक्षमकुद् दृशाम् ॥ १५ ॥
 पतिसुतान्वयभ्रातृबान्धवानतिविलङ्घय तेऽन्त्यच्युतागताः ॥
 गतिविदस्त्वो द्रुतमोहिताः कितव योषितः कस्त्यजेन्निशि ॥ १६ ॥
 रहसि संविवं हृच्छयोदयं प्रहसिताननं प्रेमवीक्षणम् ॥
 बृहदुरः श्रियो वीक्ष्य धाम ते मुहुरतिस्पृहा मुह्यते मनः ॥ १७ ॥
 व्रजवनोकसां त्यक्तिरङ्गग ते बृजिनहृन्धयलं विश्वमङ्गलम् ॥
 त्यज मनाक् च नस्त्वत्स्पृहात्मनां स्वजनहृद्रुजां यज्ञिष्वूदनम् ॥ १८ ॥

यस्ते सुजातचरणाम्बुद्धं स्तनेषु
 भीताः शानैः प्रिय दधीमहि कर्कशेषु ॥
 तेनाटवीमटसि तद् व्यथते न किंस्वित्
 कूर्पादिभिर्भ्रमति धीर्भवदायुषां नः ॥ १९ ॥

गोपीसान्त्वनम्

(अ. ३२)

इति गोप्यः प्रगायन्त्यः प्रलपन्त्यक्षं चित्रधा ॥
 रुदुः सुस्वरं राजन् कृष्णदर्शनलालसाः ॥ १ ॥
 तासामाविरभूच्छोरिः स्मयमानमुखाम्बुजः ॥
 पीताम्बरधरः लग्बी साक्षान्मन्मथमन्मथः ॥ २ ॥
 तं विलोक्यागतं प्रेष्ठं प्रीत्युत्फुल्लदृशोऽवलाः ॥
 उत्तस्थुर्युगपत्सर्वास्तन्वः प्राणमिवागतम् ॥ ३ ॥

काचित्कराम्बुजं शौरेजंगृहेऽजलिना मुदा ॥

काचिहृधार तद्वाहुमंसे चन्दनरूपितम् ॥ ४ ॥

काचिदव्जलिना गृह्णात्तन्वी ताम्बूलचर्वितम् ॥

एका तदंश्रिकमलं संतप्ता स्तनयोरधात् ॥ ५ ॥

एका भ्रुकुटिमाबध्य प्रेमसंरम्भविहृला ॥

धनतीवेक्षत्कटाक्षैर्पैः संदष्टदशनच्छदा ॥ ६ ॥

अपरनिमिषद्वृभ्यां जुषाणा तम्भुखाम्बुजम् ॥

आपीतमपि नातृप्यत्सन्तस्तच्चरणं यथा ॥ ७ ॥

तं काचिष्ठेत्रन्द्रेण हृदिकुत्य निमील्य च ॥

पुलकाङ्गयुपगृह्णास्ते योगीवानन्दसंप्लुता ॥ ८ ॥

सर्वास्ताः केशवालोकपरमोत्सवनिवृत्ताः ॥

जहृविरहं तापं प्राज्ञं प्राप्य यथा जनाः ॥ ९ ॥

ताभिविधूतशोकाभिर्भगवानच्युतो वृतः ॥

व्यरोचिताधिकं तात पुश्वः शक्तिभिर्यथा ॥ १० ॥

ताः समावाय कालिन्था निर्विश्य पुलिनं विभुः ॥

विकसत्कुन्दमन्दारमुरभ्यनिलघट्पदम् ॥ ११ ॥

शरच्चन्द्रांशुसंदोहृष्वस्तदोवातमः शिवम् ॥

कृष्णाया हस्ततरलाचितकोमलवालुकम् ॥ १२ ॥

तदर्शनाह्नादविधूतहृजो मनोरथान्तं श्रुतयो यथा ययुः ॥

स्वैरुत्तरीयैः कुचकुडकुमाङ्गिकतंरचोक्लृपन्नासनमात्मब्रह्मवे ॥ १३ ॥

तत्रोपविष्टो भगवान्स ईश्वरो योगेश्वरान्तर्हृदि कल्पितासनः ॥

चकास गोपीपरिषद्गृतोऽचित्स्वेलोक्यलक्ष्येकपदं वपुर्दधत् ॥ १४ ॥

सभाजयित्वा तमनङ्गदीपनं सहासलीलेक्षणविभ्रमभ्रुवा ॥

संस्पर्शनेनाङ्गककृतांश्रिहस्तयोः संस्तुत्य ईषत्कुपिता बभाषिरे ॥ १५ ॥

गोप्य ऊचु—

भजतोऽनुभजन्त्येक एक एतद्विपर्ययम् ॥

नोभयांश्च भजन्त्येक एतन्नो त्रूहि सावु भोः ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच—

मिथो भजन्ति ये सख्यः स्वाथकान्तोद्यमा हि ते ॥

न तत्र सौहृदं धर्मः स्वार्थार्थं तद्विनान्यथा ॥ १७ ॥

भजन्त्यभजतो ये वै करुणाः पितरो यथा ॥

धर्मो निरपवादोऽत्र सौहृदं च सुमध्यमाः ॥ १८ ॥

भजतोऽपि न वै केचिद् भजन्त्यभजतः कुतः ॥

आत्मारामा ह्रगाप्तकामा अकृतज्ञा गुच्छद्वाहाः ॥ १९ ॥

नाहं तु सख्यो भजतोऽपि जन्मून् भजाम्यमीवामनुवृत्तिवृत्तये ॥

यथाधनो लब्धधने विनष्टे तच्चिन्तयान्यन्निभूतो न वेद ॥ २० ॥

एवं मदर्थोऽजिष्ठलोकवेदस्वानां हि वो मध्यनुवृत्तयेऽवलाः ॥

मया परोक्षं भजता तिरोहितं मासूयितुं मार्हण्यं तत्प्रियं प्रियाः ॥ २१ ॥

न पारयेऽहं निरवद्यसंयुजां स्वसाधुकृत्यं विवृधायुषापि वः ॥

या माभजन् दुर्जरगेहशृङ्खलाः संवृक्ष्य तद्वः प्रतियातु साधुना ॥ २२ ॥

महारासवर्णनम्

(अ. ३३)

इत्थं भगवतो गोप्यः श्रुत्वा वाचः सुपेशलाः ॥

जहुर्विरहजं तापं तवङ्गोपचिताशिष्यः ॥ १ ॥

तत्रारभत गोविन्दो रासक्रीडामनुद्रतेः ॥

स्त्रीरत्नंरन्वितः प्रीतैरन्योन्याबद्वाहुभिः ॥ २ ॥

रासोत्सवः संप्रवृत्तो गोपीमण्डलमंडितः ॥

योगेश्वरेण कृष्णेन तासां मध्ये द्वयोर्द्वयोः ॥

प्रविष्टेन गृहीतानां कण्ठे स्वनिकटं स्थित्यः ॥ ३ ॥

यं मन्येरन् न भस्तावद् विमानशतसङ्कुलम् ॥

दिवौकसां सदाराणामौत्सुक्यपहृतात्मनाम् ॥ ४ ॥

ततो दुन्दुभयो नेदुनिपेतुः पुष्पवृष्टयः ॥

जगुर्गन्धवंपतयः सस्त्रीकास्तद्यशोऽमलम् ॥ ५ ॥

वलयानां नूपुराणां किकिणीनां च योषिताम् ॥

सप्रियाणामभूच्छब्दस्तुमुलो रासमण्डले ॥ ६ ॥

तत्रातिशुशुभे ताभिर्भगवान् देवकीसुतः ॥
 मध्ये मणीनां हैमानां महामरकतो यथा ॥ ७ ॥

पादन्यासंभुजविधुतिभिः सस्मितैर्भूविलासे—
 भंज्यन्मध्यैश्चलकुचपटैः कुण्डलैर्गण्डलोलैः ॥
 स्थिद्यन्मुख्यः कबररशनाप्रन्थयः कृष्णवध्वो
 गायत्यस्तं तडित इव ता मेघचक्रे विरेजुः ॥ ८ ॥

उच्चैर्जगुर्नृत्यमाना रक्तकण्ठो रतिप्रियाः ॥
 कृष्णाभिमर्शमुदिता यद्वीतेनेदमावृतम् ॥ ९ ॥

काचित्समं मुकुन्देन स्वरजातीरमिथिताः ॥
 उश्मिन्ये पूजिता तेन प्रीयता साधु साधिवति ॥
 तदेव ध्रुवमुक्तिन्ये तस्य मानं च बह्वदात् ॥ १० ॥

काचिद्रासपरिश्रान्ता पादर्वस्यस्य गदाभूतः ॥
 जग्राह बाहुना स्कन्धं श्लथद्वलयमलिलका ॥ ११ ॥

तत्रकांसगतं बाहुं कृष्णस्योत्पलसौरभम् ॥
 चन्वनालिप्तमाद्राय हृष्टरोमा चुचुम्ब ह ॥ १२ ॥

कस्याश्चिन्नाटचविक्षिप्तकुण्डलत्विषमण्डितम् ॥
 गण्डं गण्डे सन्धत्या अदात्तः भूलचवितम् ॥ १३ ॥

नृत्यन्ती गायती काचित् कूजन्नपुरमेखला ॥
 पादर्वस्थाच्युतहस्ताङ्गं श्रान्ताधात्स्तनयोः शिवम् ॥ १४ ॥

गोप्यो लब्धाच्युतं कान्तं श्विष एकान्तबलभम् ॥
 गृहीतकण्ठस्तदोभ्यां गायत्यस्तं विजन्हिरे ॥ १५ ॥

कर्णोत्पलालकविट्ठकपोलधर्म—
 वक्त्रश्रियो वलयन्नपुरघोषवार्यैः ॥

गोप्यः समं भगवता ननृतुः स्वकेश—
 लस्तखजो भ्रमरसायकरासगोष्ठयाम् ॥ १६ ॥

एवं परिव्यङ्गकराभिमर्श—
 स्त्रिरधेक्षणोद्वामविलासहासेः ॥

रेमे रमेशो ब्रजसुन्दरीभिः—
 यथार्भकः स्वप्रतिविम्बविभ्रमः ॥ १७ ॥

तदङ्गसङ्गप्रमुदाकुलेन्द्रियाः
केशान्दुकूलं कुचपट्टिकां वा ॥
नाड्जः प्रतिव्योद्धुमलं वजस्त्रियो
विस्त्रस्तमालाभरणाः कुरुद्धृह ॥ १८ ॥

कृष्णविक्रीडितं वीक्ष्य मुमुक्षुः स्वेच्छस्त्रियः ॥
कामार्दिताः शशाङ्ककश्च सगणो विस्मितोऽभवत् ॥ १९ ॥
कृत्वा ताथन्तमात्मानं यावतीर्गोपयोषितः ॥
रेमे स भगवास्ताभिरात्मारामोऽपि लीलया ॥ २० ॥
तासामतिविहरेण आन्तानां वदनानि सः ॥
प्रामृजत्करुणः प्रेम्णा शन्तमेनाङ्गं पाणिना ॥ २१ ॥

गोप्यः स्फुरत्पुरटकुण्डलकृत्तलत्विङ्—
गण्डश्चिया सुधितहासनिरीक्षणेन ॥
मार्न दधत्य श्रूष्टभस्य जगुः कृतानि
पुण्यानि तत्करुहस्पर्शप्रमोदाः ॥ २२ ॥

ताभिर्धुतः अममपोहितुमङ्गसङ्ग—
घृष्टशजः स कुचकुडकुमरञ्जितायाः ॥
गन्धर्वपालिभिरनुद्रुत आविशद् वा:
आन्तो गजीभिरिभराडिव भिन्नसेतुः ॥ २३ ॥
सोऽभस्यलं युवतिभिः परिविच्यमानः
प्रेम्णेक्षितः प्रहसतीभिरितस्ततोऽङ्ग ॥

वैमानिकः कुसुमवर्णभिरोडचमानो
रेमे स्वयं स्वरतिरत्र गजेन्द्रलीलः ॥ २४ ॥
ततश्च कृष्णोपवने जलहथल—
प्रसूनगन्धानिलजुष्टविक्तटे ॥
चचार भृङ्गप्रमदागणावृतो
यथा मदच्युद् द्विरदः करेणुभिः ॥ २५ ॥
एवं शशाङ्कांशुविराजिता निशाः
स सत्यकामोऽनुरताबलागणाः ॥

सिथेव आत्मन्यबहुदूसीरतः
सर्वाः शर्तकाव्यकथारसाश्रयाः ॥ २६ ॥

राजोवाच —

संस्थापनाय धर्मस्य प्रशासायेतरस्य च ॥
अवतीर्णो हि भगवानंशेन जगदीश्वरः ॥ २७ ॥
स कथं धर्मसेतुनां वक्ता कर्ताभिरक्षिता ॥
प्रतीपमाचरद् ब्रह्मन् परदाराभिर्मर्शनम् ॥ २८ ॥
आप्तकामो यदुपतिः कृतवान्वै जुगुप्तिम् ॥
किमभिप्राय एतं नः संशयं छिन्धि सुन्नत ॥ २९ ॥

श्रीशुके उवाच —

धर्मव्यतिक्रमो दृष्ट ईश्वरणां च साहसम् ॥
तेजीयसां न दोषाय वन्हे: सर्वभुजो यथा ॥ ३० ॥
नैतत्समाचरेज्जातु मनसापि हृचनीश्वरः ॥
विनशत्याचरन्मौढ्याद् यथा रुद्रोऽविधिं विषम् ॥ ३१ ॥
ईश्वरणां वचः सत्यं तर्थवाचरितं क्वचित् ॥
तेषां यत्स्ववचोयुक्तं बुद्धिमांस्तत्समाचरेत् ॥ ३२ ॥
कुशलाचरितेनैषामिह स्वार्थो न विद्यते ॥
विषयेण बानर्थो निरहंकारिणां प्रभो ॥ ३३ ॥
किमृताखिलसत्त्वानां तिर्यङ्गमत्यंदिवौकसाम् ॥
ईशितुश्चेशितव्यानां कुशलाकुशलाभ्यः ॥ ३४ ॥
यत्पादपङ्कजपरागनिषेवतृप्ता
योगप्रभावविधुताखिलकर्मवन्धाः ॥
स्वैरं चरन्ति मुनयोऽपि न नह्यमाना—
स्तस्येच्छयाऽऽत्तवपुष्टः कुत एव बन्धः ॥ ३५ ॥
गोपीनां तत्पतीनां च सर्वेषामेव वेहिनाम् ॥
योऽन्तश्चरति सोऽव्यक्षः क्रीडनेनेह वेहभाक् ॥ ३६ ॥

अनुग्रहाय भूतानां मानुषं देहमास्थितः ॥
 भजते तादृशीः क्रीडा यः श्रुत्वा तत्परो भवेत् ॥ ३७ ॥
 नासूयन्खलु कृष्णाय मोहितास्तस्य मायया ॥
 मन्यमानाः स्वपाश्वस्थान् स्वान् स्वान् दारान् वजीकसः ॥ ३८ ॥
 ब्रह्मरात्र उपावृत्ते वासुदेवानुमोदिताः
 अनिच्छन्त्यो यथुर्गोप्यः स्वगृहान्भगवत्रियाः ॥ ३९ ॥
 विकीडितं वज्रवधूभिरिदं च विष्णोः
 श्रद्धान्वितोऽनुशृणुपादथ वर्णयेद्यः ॥
 भक्ति परां भगवति प्रतिलभ्य कामं
 हृद्रोगमाश्वपहिनोत्यचिरेण धीरः ॥ ४० ॥

३. राधाकृष्णलीला

(ब्रह्मवैवर्त, द्वि. भा., अ. १५)

[Rādhā picks up the child Kṛiṣṇa from the shoulders of Nanda. After a while, Kṛiṣṇa assumes an elderly form. Here is a graphic description of their love scene.]

राधावर्णनम्—

एकदा कृष्णसहितो नन्दो वृन्दावनं ययौ ॥
 तत्रोपवनभाष्टोरे चारयामास गोधनम् ॥ १ ॥
 सरःसु स्वादुतोयं च पाययामास तत्परौ ॥
 उवास वृक्षमूले च बालं कृत्वा स्ववक्षसि ॥ २ ॥
 एतस्मिन्नंतरे कृष्णो मायामानुषविग्रहः ॥
 चकार माययाऽकस्मान्मेघाच्छङ्गं नभो मुने ॥ ३ ॥
 मेघावृतं नभो दृष्ट्वा इयामलं काननान्तरम् ॥
 क्षञ्जसावातं मेघशब्दं वज्रशब्दं च वारणम् ॥ ४ ॥
 विद्विधाराभितस्थलां कस्यमानाश्च पादपान् ॥
 दृष्ट्वैवं पतितस्कन्धान्नदो भयमवाप ह ॥ ५ ॥

कथं यास्यामि गोवत्सान्विहाय स्वाथमं बत ॥
 गृहं यदि न यास्यामि भविता बालकस्य किम् ॥ ६ ॥
 एवं नन्दे प्रबद्धति हरोद श्रीहरिस्तदा ॥
 पयोभिया हरिश्चैव पितुः कण्ठं दधार सः ॥ ७ ॥
 एतस्मिन्नंतरे राधा जगाम कृष्णसंनिधिम् ॥
 गमनं कुर्वती राजहंसखञ्जनगञ्जनम् ॥ ८ ॥
 शरत्पार्वणचन्द्राभामुष्टवक्त्रमनोहरा ॥
 शारन्मध्याहृपद्मानां शोभामोचनलोचना ॥ ९ ॥
 परितस्तारकापक्षमविचित्रकमलोज्जवला ॥
 खगेन्द्रचञ्चलाहथीशंसानाशकनासिका ॥ १० ॥
 तन्मध्यस्थलशोभार्हस्थूलमुक्ताफलोज्जवला ॥
 कबरीवेषसंयुक्ता मालतीमाल्यवेष्टिता ॥ ११ ॥
 ग्रीष्ममध्याहृमार्तण्डप्रभामुष्टिककुण्डला ॥
 पक्षविम्बफलानां च श्रीमुष्टाधरयुग्मका ॥ १२ ॥
 मुक्तापंक्तिप्रभातैकदन्तपंक्तिसमुज्जवला ॥
 इष्टप्रफुल्लकुन्दानां सुप्रभानाशकस्मिता ॥ १३ ॥
 कस्तूरीविन्दुसंयुक्तसिन्दूरविन्दुभूषिता ॥
 कपालं मल्लिकायुक्तं विभ्रती श्रीयुतं सती ॥ १४ ॥
 सुचारुवर्तुलाकारकपोलपुलकान्विता ॥
 मणिरत्नेन्द्रसाराणां हारोरःस्थलभूषिता ॥ १५ ॥
 सुचारुशीफलयुगकठिनस्तनसङ्गतां ॥
 पत्रावली श्रियायुक्ता दीप्ता सद्रलतेजसा ॥ १६ ॥
 सुचारुवर्तुलाकारमुदरं सुमनोहरम् ॥
 विचित्रत्रिवलीयुक्तं निमनांभिं च विभ्रती ॥ १७ ॥
 सद्रलतसाररचितमेखलाजालभूषिता ॥
 कामास्वसारभ्रूभडगयोगीन्द्रचित्तमोहिनी ॥ १८ ॥
 कठिनशोणियुगुलं धरणीधरतिनिदितम् ॥
 स्थलपद्मप्रभामुष्टचरणं दधती मुदा ॥ १९ ॥

रत्नभूषणसंयुक्तं याथकद्रवसंयुतम् ॥
 मणीन्द्रशोभासंमुष्टसालक्तकपुलभैर्वम् ॥ २० ॥
 सद्रत्नसाररचितकवणन्मञ्जीररञ्जितम् ॥
 रत्नकडकणकेयूरचारुषाङ्गविभूषिता ॥ २१ ॥
 रत्नाङ्गुलीयनिकरवन्हिशुद्धांशुकोज्ज्वला ॥
 चारुचम्पकपुष्पाणां प्रभामुष्टकलेवरा ॥ २२ ॥
 सहस्रदलसंयुक्तकीडाकमलमञ्जवलम् ॥
 श्रीमुखश्रीदर्शनार्थं विभ्रती रत्नवर्षणम् ॥ २४ ॥

Rādhā picks up Kṛiṣṇa from Nanda—

कृत्वा वक्षसि तं कामाच्छ्लेषं इलेषं चुचुम्ब च ॥
 पुलकांकितसर्वाङ्गी संस्मार रासमण्डलम् ॥ ३९ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे राधा मायासद्रत्नमण्डपम् ॥
 ददर्श रत्नकलशशतेन च समन्वितम् ॥ ४० ॥
 नानाविचित्रचित्राङ्गदं चित्रकाननशोभितम् ॥
 सिन्धुराकारमणिभिः स्तम्भसंधेविराचितम् ॥ ४१ ॥
 चन्दनागुरुकस्तूरीकुहकुमद्रवयुक्तया ॥
 संयुक्तं मालतीमालासमूहपुष्पशश्यया ॥ ४२ ॥
 नानाभोगसमायुक्तं दिव्यदर्पणसंयुतम् ॥
 मणीन्द्रमुक्तामाणिक्यमालाजालैविभूषितम् ॥ ४३ ॥
 मणीन्द्रसाररचितकपाटेन समन्वितम् ॥
 भूषितं भूषितर्वस्त्रैः पताकानिकरैर्वरैः ॥ ४४ ॥
 कुङ्कुमाकारमणिभिः सप्तसोपानसंयुतम् ॥
 युक्तं षट्पदसंयुक्तं पुष्पोद्यानं च पुष्पितेः ॥ ४५ ॥
 सा देवी मण्डपं दृष्ट्वा जगामाभ्यन्तरं मुदा ॥
 ददर्श तत्र ताम्बूलं कर्पूराविसमन्वितम् ॥ ४६ ॥
 जलं च रत्नकुम्भस्थं स्वच्छं शीतं मनोहरम् ॥
 मुधामधुभ्यां पूर्णानि रत्नकुम्भानि नारद ॥ ४७ ॥
 पुरुषं कमनीयं च किशोरं श्यामसुन्दरं ॥
 कोटिकन्दर्पलीलाभं चन्दनेन विभूषितम् ॥ ४८ ॥

शयनं पुष्पशश्यायां सत्त्वितं सुमनोहरम् ॥
 पीतवस्त्रपरीधानं प्रसन्नवदनेक्षणम् ॥ ४९ ॥
 मणीन्द्रसारनिर्माणं क्वणन्मञ्जीररञ्जितम् ॥
 सद्रत्तसारनिर्माणकेयूरवलयान्वितम् ॥ ५० ॥
 मणीन्द्रकुण्डलाभ्यां च गण्डस्थलविराजितम् ॥
 कौस्तुभेन मणीन्द्रेण वक्षःस्थलसमुज्ज्वलम् ॥ ५१ ॥
 शारतपार्वणचन्द्रास्यप्रभामुष्टमुखोज्ज्वलम् ॥
 शारतप्रकुल्लकमलप्रभामोचनलोचनम् ॥ ५२ ॥
 मालतीमाल्यसंहित्तशिलिपिच्छासुशोभितम् ॥
 त्रिवडकचूडां विभ्रन्तं पश्यन्तं रत्नमन्दिरम् ॥ ५३ ॥
 क्रोडं बालकशून्यं च दृष्ट्वा तं नवयौवनम् ॥
 सर्वस्मृतिस्वरूपा सा तथाऽपि विस्मयं यदौ ॥ ५४ ॥
 रूपं रासेश्वरी दृष्ट्वा मुमोह सुमनोहरम् ॥
 कामाच्चक्षुश्चकोराभ्यां मुखचन्द्रं पपौ मुदा ॥ ५५ ॥
 निमेषरहिता राधा नवसङ्गमलालसा ॥
 पुलकांकितसर्वाणी सत्त्विता मदनातुरा ॥ ५६ ॥
 तामुवाच हरिस्तत्र स्मेराननसरोऽहम् ॥
 नवसङ्गमयोग्यां च पश्यन्ती वक्रवक्षुषा ॥ ५७ ॥

राधाविलासः

श्रीकृष्णस्य वचः श्रुत्वा विधाता जगतां मुने ॥
 प्रणम्य राधां कृष्णं च जगाम स्वालयं मुदा ॥ १३६ ॥
 गते छहूणि सा देवी सत्त्विता वक्रवक्षुषा ॥
 सा ददर्श हरेर्वक्त्रं चच्छाद त्रीडया मुखम् ॥ १३७ ॥
 पुलकांडिकतसर्वाङ्गी कामवाणप्रपीडिता ॥
 प्रणम्य श्रीहरिं भक्त्या जगाम शयनं हरेः ॥ १३८ ॥
 चन्दनांगुरुपङ्कं च कस्तूरीकुड्कुमान्वितम् ॥
 ललाटे तिलकं कृत्वा वदौ कृष्णस्य वक्षसि ॥ १३९ ॥
 सुधापूर्णं रत्नपात्रं मधुपूर्णं मनोहरम् ॥
 प्रददौ हरये भक्त्या बुभुजे जगतीपतिः ॥ १४० ॥

ताम्बूलं च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम् ॥
 ददौ कृष्णाय सा राधा सादरं बुभुजे हरिः ॥ १४१ ॥
 चखाद स्तिमता राधा हरिदत्तं सुधारसम् ॥
 ताम्बूलं तेन वत्तं च बुभुजे पुरतो हरेः ॥ १४२ ॥
 कृष्णश्चर्वितताम्बूलं राधिकायै मुदा ददौ ॥
 चखाद परया भक्त्या पपौ तन्मुखपद्मकजम् ॥ १४३ ॥
 राधाचर्वितताम्बूलं यथाचे मधुसूदनः ॥
 जह्नास न ददौ राधा क्षमेत्युक्तं तया मुदा ॥ १४४ ॥
 चन्दनागुणकस्तूरीकुहकुमद्रवमृत्तमम् ॥
 राधिकायाइच सर्वाङ्गे प्रददौ नाथवः स्वयम् ॥ १४५ ॥
 यः कामो ध्यायते नित्यं यस्यैकचरणाम्बुजम् ॥
 बभूव तस्य स वशो राधासंतोषकारणात् ॥ १४६ ॥
 यदभूत्यभूत्यर्मदनो जितः सर्वक्षणं मुने ॥
 स्वेच्छामयो हि भगवान्जितस्तेन कुतूहलात् ॥ १४७ ॥
 करे धूत्वा च तां कृष्णः स्थापयामास वक्षसि ॥
 चकार शिथिलं वस्त्रं चुम्बतं च चतुर्विधम् ॥ १४८ ॥
 बभूव रतियुद्धेन विच्छिन्ना क्षुद्रघण्टिका ॥
 चुम्बनेनौड्डरागइच ह्याश्लेषेण च पत्रकम् ॥ १४९ ॥
 शूद्गारेणवं कबरी सिन्दूरतिलकं मुने ॥
 जगामालवत्काङ्कशच विपरीतादिकेन च ॥ १५० ॥
 पुलकाङ्कितसर्वाङ्गी बभूव नवसङ्गमात् ॥
 मूर्च्छामिवाप सा राधा बुबुधे न दिवानिशम् ॥ १५१ ॥
 प्रत्यङ्गेनैव प्रत्यङ्गमङ्गेनाङ्गं समाशिलषत् ॥
 शूद्गाराङ्कविधं कृष्णश्चकार कामशास्त्रवित् ॥ १५२ ॥
 पुनस्तां च समाशिलष्य स्तिमतां बकलोचनाम् ॥
 क्षतविक्षतसर्वाङ्गीं नखदन्तेश्चकार ह ॥ १५३ ॥
 कङ्कणानां किंकिणीनां भज्जीराणां मनोहरः ॥
 बभूव शब्दस्तत्रैव शूद्गारसमरोद्भवः ॥ १५४ ॥

पुनस्तां च समाकृष्ट्य शश्यादां च निवेश्य ह ॥
 चकार रहितां राधां कवरीवन्धवाससा ॥ १५५ ॥
 निर्जने कौतुकात्कृष्णः कामशास्त्रविशारदः ॥
 चूडावेषांशुकैर्हीनं चकार तं च राधिका ॥ १५६ ॥
 न कस्य कस्माद्वानिश्च ती ह्रौ कार्यविशारदो ॥
 जग्राह राधाहस्तात् माधवो रत्नवर्णणम् ॥ १५७ ॥
 मुरलीं माधवकराज्जग्राह राधिका बलात् ॥
 चित्तापहारं राधायाइच्चाकार माधवो बलात् ॥ १५८ ॥
 जहार राधिका रासान्माधवस्यापि मानसम् ॥
 निवृत्ते कामयुद्धे च सस्मिता वक्तलोचना ॥ १५९ ॥
 प्रददी मुरलीं प्रोत्या श्रीकृष्णाय महात्मने ॥
 प्रददी दर्घणं कृष्णः कीडाकमलमुज्ज्वलम् ॥ १६० ॥
 चकार कवरों रम्यां सिन्धूरतिलकं ददौ ॥
 विचित्रपत्रकं वेषं चकारैवंविधं हरिः ॥ १६१ ॥
 विश्वकर्मा न जानाति सखीनामपि का कथा ॥
 वेषं विधातुं कृष्णस्य यदा राधा समुद्यता ॥ १६२ ॥

४. सावित्र्युपाख्याने वनदर्शनम्

[There is not even a single soul in India who does not know the episode of Sāvitri, the daughter of King Aśvapati. Sāvitri married Satyavān, the son of King Dyumatsena, who had lost his kingdom. Satyavān went to a forest for fetching fuel. Sāvitri followed him. The former gives an interesting description how all the animal couples in nature are enjoying life.]

[चतुर्येऽहनि मर्तव्यं तथा सत्यवता द्विजाः ॥
 शब्दुरेणाभ्यनुज्ञाता तदा राजसुताऽपि सा ॥ १७ ॥
 चके विराव्रं धर्मज्ञा प्राप्ते तस्मिस्तदा दिने ॥
 दारुपुष्पफलाहारी सत्यवांस्तु ययौ वनम् ॥ १८ ॥

इवशुरेणाभ्यनुज्ञाता याचनाभद्रगभीरुणा ॥

सावित्रयपि जगामास्तर्ता सह भर्ता महद्वनम् ॥ १९ ॥

चेतसा दूष्यमानेन गूहमाना महद्दूष्यम् ॥

वने प्रच्छ भर्तारं द्रुमांश्चासदृशांस्तथा ॥ २० ॥

आश्वासयामास स राजपुत्रो बलान्तां वने पश्यविशालनेत्राम् ॥

संदर्शनेनाथ द्रुमद्विजानां तथा मृगाणां विपिने नृवीरः ॥ २१ ॥]

(मत्स्य, अ. २०८)

सत्यवानुवाच-

वनेऽस्मिन्ब्लाद्वलाकीर्णे सहकारं मनोहरम् ॥

नेत्रद्वाणसुखं पश्य वसन्ते रतिवर्धनम् ॥ १ ॥

वनेऽप्यशोकं दृष्ट्वैनं रागवनं सुपुष्पितम् ॥

वसन्तो हस्तीबायं मामेवाऽप्यतलोचने ॥ २ ॥

दक्षिणे दक्षिणेनेतां पश्य रम्यां वनस्थलीम् ॥

पुष्पितैः किंशुकैर्युक्तां ज्यलितानलसप्रभैः ॥ ३ ॥

सुगन्धिकुसुमामोदो वनराजिविनिर्गतः ॥

करोति वायुर्दक्षिण्यमावयोः बलमनाशनम् ॥ ४ ॥

पश्चिमेन विशालाक्षि कर्णिकारं सुपुष्पितः ॥

काङ्क्षनेन विभात्येषा वनराजी मनोरमा ॥ ५ ॥

अतिमुक्तलताजालरुद्रमार्गा वनस्थली ॥

रम्या सा चारुसर्वांगि कुसुमोत्करभूषणा ॥ ६ ॥

मधुमत्तालिकाङ्क्षकारव्याजेन वरवर्णिनि ॥

चापाङ्किष्ठि करोतीव कामः पान्थजिघासया ॥ ७ ॥

फलास्वादलसद्वक्त्रपुंस्कोकिलविनादिता ॥

विभाति चारुतिलका त्वभिर्वेषा वनस्थली ॥ ८ ॥

कोकिलशूतशिखरे मञ्जरीरेणुपिङ्जरः ॥

गदितैर्यन्वक्ततां याति कुलीनश्चेष्टितैरिव ॥ ९ ॥

पुष्परेणुविलिप्ताङ्गर्णि प्रियामनुसरन्वने ॥

कुसुमं कुसुमं याति कूजन्कामी शिलीमुखः ॥ १० ॥

मञ्जरीं सहकारस्य कान्ता चञ्चवप्रखण्डताम् ॥
 स्वदत्ते बहुपुष्पेऽपि पुंस्कोकिलयुवा वने ॥ ११ ॥
 काकः प्रसूतां वृक्षाये स्वामेकाग्रेण चञ्चुना ॥
 काकीं संभावयत्येव पक्षाच्छादितपुत्रकाम् ॥ १२ ॥
 भूभागं निम्नमासाद्य दयितासहितो युवा ॥
 ताऽऽहारमपि चाऽऽदत्ते कामाकान्तः कपिङ्गलः ॥ १३ ॥
 कलविडकस्तु रमयन्त्रियोत्सङ्घं समास्थितः ॥
 मुहुर्मुहुविशालाक्षि उत्कण्ठयति कामिनः ॥ १४ ॥
 वृक्षशाखां समारूढः शुकोज्यं सह भार्यया ॥
 करेण लम्बयच्छाखां करोति सफलामिव ॥ १५ ॥
 वनेऽत्र पिशितास्वादतृप्तो निद्रामुपागतः ॥
 शेते सिहृथुवा कान्ता चरणान्तरगामिनी ॥ १६ ॥
 व्याघ्रयोमिथुनं पश्य शैलकन्दरसंस्थितम् ॥
 ययोर्नेत्रप्रभालोके गुहा भिन्नेव लक्ष्मणे ॥ १७ ॥
 अयं द्वीपी प्रियां लेदि जिह्वाग्रेण पुनः पुनः ॥
 प्रोतिमायाति च तथा लिहृमानः स्वकान्तया ॥ १८ ॥
 उत्सङ्गकृतमूर्धनिं निद्रापहृतचेतसम् ॥
 जन्मुद्धरणतः कान्तं सुखयत्येव वानरी ॥ १९ ॥
 भूमौ निपतिरां रामां भाजारो दशितोदरीम् ॥
 नखैर्दन्तैर्दशत्येव न च पीडयते तथा ॥ २० ॥
 शशकः शशकी चोभे संसुप्ते पीडिते इमे ॥
 संलीनगात्रचरणे कर्णैर्द्युवितमुपागते ॥ २१ ॥
 स्वास्वा सरसि पद्माद्यचे नागस्तु मदनप्रियः ॥
 संभावयति तन्वंगि मृणालकबलैः प्रियाम् ॥ २२ ॥
 कान्तप्रोथसमुथानैः कान्तमार्गनुगामिनी ॥
 करोति कवलं मुस्तैर्वराही पोतकानुगा ॥ २३ ॥
 वृदाङ्गसन्धिर्महिषः कर्दमाक्षतनुर्वर्णे ॥
 अनुव्रजति धावन्तीं प्रियामुद्धतमुत्सुकः ॥ २४ ॥

पश्य चार्वद्विग्नि सारङ्गं त्वं कटाक्षविभावनेः ॥
 सभायं मां हि पश्यन्तं कौतूहलसमन्वितम् ॥ २५ ॥
 पश्य पश्चिमपादेन रोही कण्डूयते मूखम् ॥
 स्नेहाद्र्बभावात्कर्त्तन्ती भर्तारं शृङ्गकोटिना ॥ २६ ॥
 द्रागिमां चमरीं पश्य सितबालामगच्छतीम् ॥
 अन्वास्ते चमरः कामी मां च पश्यति गर्वितः ॥ २७ ॥
 आतपे गवयं पश्य प्रहृष्टं भार्यया सह ॥
 रोमन्थनं प्रकुर्वाणं काकं ककुदि वारयन् ॥ २८ ॥
 पश्याजं भार्यया साधं न्यस्ताप्रचरणद्वयम् ॥
 विपुले बद्रीस्कन्धे बद्राशनकाम्यया ॥ २९ ॥
 हंसं सभायं सरसि विचरन्तं सुनिर्मलम् ॥
 सुमुक्तस्येन्दुविम्बस्य पश्य वे श्रियमुद्धरन् ॥ ३० ॥
 सभार्यश्वकवाकोऽथं कमलाकरमध्यगः ॥
 करोति पश्यनीं कान्तां सुपुण्यामिव सुन्दरि ॥ ३१ ॥
 मया फलोच्चयः सुभ्रु त्वया पुष्पोच्चयः कृतः ॥
 इन्धनं न कृतं सुभ्रु तत्करिष्यामि सांप्रतम् ॥ ३२ ॥
 त्वमस्य सरसस्तीरे द्रुमच्छायां समाश्रिता ॥
 क्षणमात्रं प्रतीक्षस्व विश्रमस्व च भास्मिनि ॥ ३३ ॥ *Ibid*, २०९.

५. त्रिपुरवर्णनम्

(मत्स्य, १३९)

[Śiva is said to have darted his arrow against Tripura, and burnt it to ashes. Here is a fine description of the magnificent town during night time just before it is set ablaze.]

सूत उवाच—

[तारकाख्ये हते युद्धे उत्सार्य प्रमथान्मयः ॥
 उवाच दानवान्मूर्यो भयः स तु भयावृतान् ॥१ ॥

भोऽसुरेन्द्राधुना सर्वे निबोधध्वं प्रभाषितम् ॥
 यत्कर्तव्यं मया चैव युष्माभिश्च महाबलेः ॥ २ ॥
 पुष्यं समेष्यते काले चन्द्रश्चन्द्रनिभाननाः ॥
 यदेकं त्रिपुरं सर्वं क्षणमेकं भविष्यति ॥ ३ ॥
 कुरुध्वं निर्भयाः काले कोकिलाशांसितेन च ॥
 स कालः पुष्ययोगस्य पुरस्य च मया कृतः ॥ ४ ॥
 काले तस्मन्पुरे यस्तु संभावयति संहतिम् ॥
 स एनं कारयेच्छूर्णं बलिनैकेषुणा सुरः ॥ ५ ॥
 यो वः प्राणो बलं यच्च या च वो वैरिताऽसुराः ॥
 तत्कृत्वा हृदये चैव पालयध्वमिदं पुरम् ॥ ६ ॥
 महेश्वररथं ह्योकं सर्वप्राणेन भीषणम् ॥
 विमुखोकुरुतात्यर्थं यथा नोत्सृजते शरम् ॥ ७ ॥
 तत एवं कुतेऽस्माभिस्त्रिपुरस्यापि रक्षणे ॥
 प्रतीक्षिष्यन्ति विवशाः पुष्ययोर्ग विवौकसः ॥ ८ ॥
 इति संमंश्यं हृष्टास्ते पुरान्तर्विद्यारथः ॥
 प्रदोषे मदिता भूत्वा चेष्टमन्मथचारताम् ॥ १४ ॥]
 मुहूर्मुक्तोदयो भ्रान्त उदयात्रं महामणिः ॥
 तमांस्युत्सार्य भगवांचन्द्रो जूम्भति सोऽम्बरम् ॥ १५ ॥
 कुमुदालङ्कृते हंसो यथा सरसि विस्तृते ॥
 सिहो यथा चोषविष्टो वैदूर्यशिखरे महान् ॥ १६ ॥
 विष्णोर्यथा च विस्तीर्णं हारश्चोरसि संस्थितः ॥
 तथावगाढे नभसि चन्द्रोऽत्रिनयनोद्भवः ॥
 भ्राजते भ्राजयेल्लोकान्मृजञ्जयोत्सनारसं बलात् ॥ १७ ॥
 शीतांशावुदिते चन्द्रे ज्योत्सनापूर्णे पुरेऽसुराः ॥
 प्रदोषे ललितं चक्रगृहमात्मानमेव च ॥ १८ ॥
 रथ्यासु राजमार्गेषु प्रासादेषु गृहेषु च ॥
 दीपाश्चम्पकपुष्पाभा नाल्पस्तेहप्रदीपिताः ॥ १९ ॥
 तदा मठेषु ते दीपाः स्नेहपूर्णाः प्रदीपिताः ॥
 गृहाणि वसुमन्त्येषां सर्वरत्नमयानि च ॥
 ज्वलतोऽदीपयन्दीपांश्चन्द्रोदय इव प्रहाः (हान्) ॥ २० ॥

चंद्राशुभिर्भासिमानमन्तर्दीपिः सुदीपितम् ॥

उपद्रवैः कुलमिव पीयते त्रिपुरे तमः ॥ २१ ॥

तस्मिन्पुरे वै तरुणप्रदोषे चन्द्रादृहासे तरुणप्रदोषे ॥

रत्यथिनो वै दनुजा गृहेषु सहाङगानाभिः सुचिरं विरेमुः ॥ २२ ॥

विनोदिता ये तु वृषध्वजस्य पञ्चेषवस्ते मकरध्वजेन ॥

तत्रासुरेष्वासुरपुडगवेषु स्वाङगाङगानाः स्वेदयुता बभूवुः ॥ २३ ॥

कलप्रलापेषु च दानवीनां वीणाप्रलापेषु च मूर्च्छतेषु ॥

मत्तप्रलापेषु च कोकिलानां सच्चापवाणो मदनो ममन्थ ॥ २४ ॥

तमांसि नेशानि द्रुतं निहृत्य ज्योत्स्नावितानेन जगद्वितत्य ॥

खे रोहिणीं तां च प्रियां समेत्य चन्द्रः प्रभाभिः कुरुतेऽविराज्यम् ॥ २५ ॥

स्थित्वैव कान्तस्य तु पादमूले काचिद्वृस्त्री स्वकपोलमूले ॥

विशेषकं चाहतरं करोति तेनाऽनन्तं स्वं समलङ्घकरोति ॥ २६ ॥

वृष्ट्वाऽनन्तं भण्डलदर्पणस्थं महाप्रभा मे मुख्येति जप्त्वा ॥

स्मृत्वा वराङ्गी रमणेरितानि तेनैव भावेन रत्तीमवाप ॥ २७ ॥

रोमाञ्चितं गतिवर्द्धयो रतानुरागाद्रमणेन चान्याः ॥

स्वयं द्रुतं यान्ति मदाभिभूताः क्षपा यथा चार्कदिनावसाने ॥ २८ ॥

पेपीयते चातिरसानुविद्वा विमार्गिताऽन्या च प्रियं प्रसन्ना ॥

काचित्प्रियस्यातिचिरात्प्रसन्ना आसीत्रलापेषु च संप्रसन्ना ॥ २९ ॥

गोशीर्षयुक्तैर्हरिचन्दनैश्च पडकांकिताक्षो च वराऽसुरीणाम् ॥

ममोज्ञरूपा रुचिरा बभूवुः पूर्णमृतस्येव सुवर्णकुम्भाः ॥ ३० ॥

अताधरोष्ठा द्रुतदोषरक्ता ललन्ति देत्या दयितासु रक्ताः ॥

तन्त्रोप्रलापास्त्रिपुरेषु रक्ताः स्त्रीणां प्रलापेषु पुनर्विरक्ताः ॥ ३१ ॥

वच्चित्प्रवृत्तं भधुराभिगानं कामस्य बाणं सुकृतं निधानम् ॥

आपानभूमोषु सुखप्रमेयं गोयं प्रवृत्तं त्वथ साधयन्ति ॥ ३२ ॥

गोयं प्रवृत्तं त्वथ शोधयन्ति केचित्प्रियां तत्र च साधयन्ति ॥

केचित्प्रियां संप्रति बोधयन्ति संबुध्य संबुध्य च रामयन्ति ॥ ३३ ॥

चूतप्रसूनप्रभवः सुवन्धः सूर्ये गते वै त्रिपुरे बभूव ॥

समर्मरी नूपुरमेखलानां शब्दश्च संबाधति कोकिलानाम् ॥ ३४ ॥

प्रियावगूढा दयितोपगूढा काचित्प्रलडाङ्गरहाऽपि नारी ॥
 सुचारुवाष्पाङ्कुरपलवानां नवाम्बुसिकता इव भूमिरासीत् ॥ ३५ ॥
 शशाङ्कपादैरुपशोभितेषु प्रासादवर्येषु वराङ्गनानाम् ॥
 माथुर्यंभूताभरणा महान्तः स्वना बभूर्मदनेषु तुल्याः ॥ ३६ ॥
 पानेन लिङ्गा दयितातिवेलं कपोलमाजिद्व्रसि कि ममेदम् ॥
 आरोह मे श्रोणिमिमां विशालां पीनोष्टतां काञ्चनमेखालाङ्गाम् ॥ ३७ ॥
 रथ्यासु चन्द्रोदयभासितासु सुरेन्द्रमार्गेषु च विस्तृतेषु ॥
 देवत्याङ्गना यूथगता विभान्ति तारा यथा चन्द्रमसो दिवान्ते ॥ ३८ ॥
 अट्टाङ्गहसेषु च चामरेषु प्रेङ्गखासु चाया मदलोलभावात् ॥
 संदोलयन्ते कलसंप्रहासाः प्रोवाच काञ्ची गुणसूक्ष्मनादा ॥ ३९ ॥
 अम्लानमालान्वितसुन्दरीणां पर्याय एषोऽस्ति च हृषितानाम् ॥
 श्रूयन्ति वाचः कलधौतकल्पा वापीषु चान्ये कलहंसशब्दाः ॥ ४० ॥
 काञ्चीकलापश्च सहाङ्गरागः प्रेङ्गखासु तद्रागकृताश्च भावाः ॥
 छिन्दन्ति तासामसुराङ्गतानां प्रियालयान्ममथमार्गणानाम् ॥ ४१ ॥
 चित्राम्बरद्वचोद्भूतकेशपाशः संदोल्यमानः क्षुशुभेऽसुरीणाम् ॥
 सुचारुवेशाभरणंस्येतस्त्वारागणेऽज्योतिरिवास चन्द्रः ॥ ४२ ॥
 संदोलनादुच्छविसितैङ्गसूत्रैः काञ्चीभ्रष्टैर्मणिभिर्विप्रकीर्णः ॥
 दोलाभूमिस्तंविचित्रा विभाति चन्द्रस्य पाश्वेषोपगतैर्विचित्रा ॥ ४३ ॥
 सचन्द्रके सोपवने प्रदोषे रुतेषु वृन्देषु च कोकिलानाम् ॥
 शरव्ययं प्राप्य पुरेऽसुराणां प्रक्षीणवाणो मदनश्चचार ॥ ४४ ॥

इति तत्र पुरेऽमरद्विषाणां

सपदि हि पश्चिमकौमुदी तदाऽसीत् ॥

रणशिरसि पराभविष्यतां च

भवतुरग्नेः कृतसंक्षया अरीणाम् ॥ ४५ ॥

चन्द्रोऽथ कुन्दकुसुमाकरहारवर्णो

ज्योत्स्नावितानरहितोऽभ्रसमानवर्णः ॥

विच्छायतां हि समुपेत्य न भाति तद्व-

द्वाग्यक्षये धनपतिश्च नरो विवर्णः ॥ ४६ ॥

चन्द्रप्रभामरणसारथिनाऽभिभूय
संतप्तकाङ्गनरथाङ्गसमानविस्वः ॥
स्थित्वोदयाग्रमुकुटे बहुरेव सूर्यो
भात्यस्वरे तिमिरतोयवहां तरिष्यन् ॥ ४७ ॥

६. त्रिपुरदहनम्
(मत्स्य, १४०)

[Here is a graphic description of the towns of Tripura in flames on account of the arrow darted against it by Śiva. One can have from this, just an idea of the probable effects of the Hydrogen Bomb on humanity in general.]

अथ नन्दीश्वरस्तूर्णं भनोमारुतवह्नली ॥
शरे त्रिपुरमायाति त्रिपुरं प्रविवेश सः ॥ ५० ॥
स मय प्रेक्ष्य गणपः प्राह काङ्गनसंनिभः ॥
विनाशस्त्रिपुरस्यास्य प्राप्तो मय सुदाहणः ॥
अनेनैव गृहेण त्वमपकाम ब्रह्मीम्यहम् ॥ ५१ ॥
श्रुत्वा तत्त्वन्विवचनं दुष्टभक्तो महेश्वरे ॥
तेनैव गृहमुख्येण त्रिपुरादपर्सितः ॥ ५२ ॥
सोऽपीषुः पत्रपुरवह्नग्ध्वा तत्त्वगत्रयम् ॥
त्रिधा इव हुताशश्च सोमो नारायणस्तथा ॥ ५३ ॥
शरतेजः परीतानि पुराणि द्विजपुंगवाः ॥
दुष्टुवदोषाद्व्यान्ते कुलान्यूच्चं यथा तथा ॥ ५४ ॥
भेषकैलासकल्पानि भन्दराग्रनिभानि च ॥
सकपाटगबाक्षाणि बलिभिः शोभितानि च ॥ ५५ ॥
सप्रासादानि रम्याणि कूटागारोत्कटानि च ॥
सजलानि समाल्यानि सावलोकनकानि च ॥ ५६ ॥
बद्धवजपताकानि स्वर्णरौच्यमयानि च ॥
गृहाणि तस्मिस्त्रिपुरे दानवानामुपद्रवे ॥
बह्यान्ते दहनाभानि दहनेन सहलशः ॥ ५७ ॥

प्रासादाप्रेषु रम्येषु बनेषूपवनेषु च ॥
 बातायनगताश्चान्याश्चाऽकाशस्य तलेषु च ॥ ५८ ॥
 रमणैरुपगूढाश्च रमन्त्यो रमणः सह ॥
 दहून्ते दानवेन्द्राणामग्निना ह्यपि ताः स्त्रियः ॥ ५९ ॥
 काचित्प्रियं परित्यज्य अशक्ता गन्तुमन्यतः ॥
 पुरः प्रियस्य पञ्चत्वं गताऽग्निवदने क्षयम् ॥ ६० ॥
 उवाच शतपथ्राक्षी साम्नाक्षीव कृताऽज्जलिः ॥
 हृष्यवाहृन भार्याऽहं परस्य परतापन ॥
 धर्मसाक्षी त्रिलोकस्य न मां स्प्रष्टुमिहार्हसि ॥ ६१ ॥
 शायितं च मया देव शिवया च शिवप्रभ ॥
 परेण प्रैहि मुक्त्वेदं गृहं च दयितं हि मे ॥ ६२ ॥
 एका पुत्रमुपादाय बालकं दानवाङ्गना ॥
 ह्रुताशनसमीपस्था इत्युवाच ह्रुताशनम् ॥ ६३ ॥
 बालोऽयं दुःखलब्धश्च मया पावक पुत्रकः ॥
 नार्हस्येतमुपादात् दयितं षष्ठमुखप्रिय ॥ ६४ ॥
 काश्चित्प्रियान्परित्यज्य पीडिता दानवाङ्गनाः ॥
 निपतन्त्यर्णवजले सिङ्गमानविभूषणाः ॥ ६५ ॥
 तात पुत्रेति मातेति मातुलेति च विह्वलम्
 चक्रन्दुस्त्रिपुरे नार्यः पावकज्वालवेषिताः ॥ ६६ ॥
 यथा दहृति शैलाग्निः साम्बुजं जलजाकरम् ॥
 तथा स्त्रीवक्त्रपद्मानि चावहृत्पुरेऽनलः ॥ ६७ ॥
 तु बारराशिः कमलाकराणां यथा दहृत्यम्बुजकानि शीते ॥
 तथैव सोऽग्निस्त्रिपुराङ्गनानां ददाह चक्रेक्षणपञ्चकज्ञानि ॥ ६८ ॥
 शराग्निपातात्समभिद्रुतानां तत्राङ्गनानामतिकीमलानाम् ॥
 वभूव काङ्गचीगुणन्तुपुराणामाक्रम्बितानां च रवोऽतिमिश्रः ॥ ६९ ॥
 दग्धाधर्चन्द्राणि सवेदिकानि विशीर्णहम्यर्णणि सतोरणानि ॥
 दग्धानि दग्धानि गृहणि तत्र पतन्ति रक्षार्थमिवार्णवौघे ॥ ७० ॥
 गृहेः पतद्विज्वलनावलीडंरासीत्समुद्रे सलिलं प्रतप्तम् ॥
 कुपुत्रदोषेः प्रहतानुविद्धं यथा कुलं याति धनान्वितस्य ॥ ७१ ॥

गृहप्रतापैः क्वचितं समन्तात्तदाऽर्णवे तोयमुदीर्णयेगम् ॥
 विद्रासयामास तिभीन्सनकांस्तिमिगिलांस्तत्क्वचितांस्तथाऽन्यान् ॥ ७२ ॥
 सगोपुरो मन्दरपादकल्पः प्राकारवर्यस्त्रिपुरे च सोऽथ ॥
 तैरेव सार्थं भवनैः पपात शब्दं महान्तं जनयन्समद्रे ॥ ७३ ॥
 सहस्रशृङ्खर्गैर्भवनैर्यदा (आ) सीत्सहस्रशृङ्खगः स इवाचलेशः ॥
 नामावशेषं त्रिपुरं प्रजज्ञे ह्रुताशनाहारवलिप्रथुक्तम् ॥ ७४ ॥
 प्रदह्यमानेन पुरेण तेन जगत्सपातालदिवं प्रतप्तम् ॥
 दुःखं महत्प्राप्य जलावमग्नं यस्मिन्महान्सोधवरो मयस्य ॥ ७५ ॥
 तद्देवेशो वचः श्रुत्वा इन्द्रो वज्रधरस्तदा ॥
 शशाप तदगृहं चापि मयस्यादितिनन्दनः ॥ ७६ ॥

७. सुरनदीवर्णनम्

(मत्स्य, ११६)

[Can there be anything more enchanting than this-the Himalayan river scenery ?]

स ददर्श नदीं पुष्ट्यां दिव्यां हैमवतीं शुभाम् ॥
 गन्धर्वैर्च संमाकोणीं नित्यं शक्तेण सेविताम् ॥ १ ॥
 सुरेभमदसंसिकतां समन्तात् विराजिताम् ॥
 मध्येन शक्त्यापाभ्यां तस्मिन्नहनि सर्वदा ॥ २ ॥
 तपस्त्विवरणोपेतां महाकाश्यणसेविताम् ॥
 ददर्श तपनीयाभां महाराजः पुरुरवाः ॥ ३ ॥
 सितहंसावलिच्छिन्नां काशचामरराजिताम् ॥
 साभिषिकताभिव सतां पश्यन्प्रीति परां यथो ॥ ४ ॥
 पुष्ट्यां सुशीतलां हृद्यां मनसः प्रीतिवर्धनीम् ॥
 क्षयवृद्धियुतां रम्यां सोममूर्तिभिवापराम् ॥ ५ ॥
 सुशीतशीघ्रपानीयां द्विजसङ्घनिषेविताम् ॥
 सुतां हिमवतः श्रेष्ठां चञ्चट्टीचिविराजिताम् ॥ ६ ॥
 अमृतस्वादुसलिलां तापसैरुपशोभिताम् ॥
 स्वर्गारोहणनिःश्रेणीं सर्वकल्मषनाशिनीम् ॥ ७ ॥

अग्न्यां समुद्रमहिर्णीं महेषिणसेविताम् ॥
 सर्वलोकस्य चौत्सुक्यपकारिणीं सुमनोहराम् ॥ ६ ॥
 हितां सर्वस्य लोकस्य नाकमार्गप्रदायिकाम् ॥
 गोकुलाकुलतीरान्तां रस्यां शैवालवजिताम् ॥ ७ ॥
 हंससारससंघटां जलजंहपशोभिताम् ॥
 आवर्तनाभिगम्भीरां द्वीपोहजघनस्थलीम् ॥ ८ ॥
 नीलनीरजनेत्राभामुत्फुलकमलाननाम् ॥
 हिमाभकेनवसनां चक्रवाकाधरां शुभाम् ॥
 बलाकापंक्तिदशनां चलन्मत्स्यावलिभ्रुवम् ॥ ९ ॥
 स्वजलोद्भूतमातडगरम्यकुम्भपयोधराम् ॥
 हंसनूपुरसंघटां भूणालवलयावलीम् ॥ १० ॥
 तस्यां रूपमदोन्मत्ता गन्धवर्णनुगताः सदा ॥
 मध्याह्नसमये राजनकीडन्त्यप्सरसां गणाः ॥ १३ ॥
 तामप्सरोविनिर्भुक्तं वहन्तीं कुञ्जकुमं शुभम् ॥
 स्वतीरदुमसंभूतनानावर्णसुगन्धिनीम् ॥ १४ ॥
 तरङ्गवातसंक्रान्तसूर्यमण्डलदुर्दृशम् ॥
 सुरेभजनिताधातविकूलद्वयभूषिताम् ॥ १५ ॥
 शकेभगण्डसलिलेदेवस्त्रीकुचचन्दनैः ॥
 संयुतं सलिलं तस्याः षट्पदेहपसेव्यते ॥ १६ ॥
 तस्यास्तीरभवा वृक्षाः सुगन्धकुसुमाञ्जिताः ॥
 तथाऽपकृष्टसंभ्रान्तभ्रमरस्तनिताकुलाः ॥ १७ ॥
 यस्यास्तीरे रत्ति यान्ति सदा कामवशा मूगाः ॥
 तपोवनाश्च ऋषयस्तथा देवाः सहाप्सराः ॥ १८ ॥
 लभन्ते यत्र पूताङ्गा देवेभ्यः प्रतिमानिताः ॥
 स्त्रियश्च नाकबहुलाः पदेन्दुप्रतिमानताः ॥ १९ ॥
 या विभर्ति सदा तोयं देवसङ्घवैरपीडितम् ॥
 पुलिन्दनूपसङ्घवैश्च व्याघ्रवृन्दैरपीडितम् ॥ २० ॥
 सतामरसपानीयो सतारगगनामलाम् ॥
 स तां पश्यन्ययौ राजा सतामोप्सितकामदाम् ॥ २१ ॥

यस्यास्तोरक्ष्मैः काशैः पूर्णेऽचन्द्रांशुसंनिभैः ॥
 राजते विविधाकारै रम्यं तीरं महाद्रुमैः ॥
 या सदा विविधं विप्रदेवैश्चापि निषेध्यते ॥ २२ ॥
 या च सदा सकलौघविनाशं भक्तजनस्य करोत्यचिरेण ॥
 याऽनुगता सरितां हि कदम्बैयज्ञिनुगता सततं हि मुनीन्द्रैः ॥ २३ ॥
 या हि सुतानिव पाति मनुष्यान्या च युता सततं हिमसङ्घैः ॥
 या च युता सततं सुरवृद्धैर्या च जनैः स्वहिताय श्रिता वै ॥ २४ ॥
 युक्ता च केसरिगणैः करिवृन्दजुष्टा
 संतानयुक्तसलिलापि सुवर्णयुक्ता ॥
 सूर्यांशुतापपरिवृद्धिविवृद्धशीता
 शीतांशुतुल्यशसा ददृशे नृपेण ॥ २५ ॥

८. शरद्वर्णनम्

(विष्णु, ५, १०)

[Here is an example of exquisite poetry regarding the description of the setting in of Winter.]

पराशर उवाच —

तथोर्विहृतोरेवं रामकेशवयोर्वर्जे ॥
 प्रावृद्ध व्यतीता विकसत्सरोजा चाभवच्छरत् ॥ १ ॥
 अवापुस्तापमत्यर्थं शकर्यः पल्वलोदके ॥
 पुत्रक्षेत्रादिसक्तेन ममत्वेन यथा गृही ॥ २ ॥
 मयूरा भौनमातस्थुः परित्यक्तमदा वने ॥
 असारतां परिज्ञाय संसारस्येव योगिनः ॥ ३ ॥
 उत्सूज्य जलसर्वस्वं विमलास्तिमूर्त्यः ॥
 तत्यजुइचाम्बरं मेघा गृहं विज्ञानिनो यथा ॥ ४ ॥
 शरत्सूर्यांशुतप्तानि ययुश्शोषं सरांसि च ॥
 बह्वालम्बममत्वेन हृवयानीव देहिनाम् ॥ ५ ॥

कुमुदैश्वारवम्भांसि योग्यतालक्षणं यथुः ॥
 अवबोधैर्मनांसीव समत्वममलात्मनाम् ॥ ६ ॥
 तारकाविमले व्योम्नि रराजाखण्डमण्डलः ॥
 चन्द्रहचरमदेहात्मा योगी साधुकुले यथा ॥ ७ ॥
 शनकैश्चनकैस्तीरं तत्पञ्जुश्च जलाशयाः ॥
 ममत्वं क्षेत्रपुत्रादिरुद्रुमुच्चर्यथा बुधाः ॥ ८ ॥
 पूर्वं त्यक्तंस्सरोऽभिहृंसा योगं पुनर्यंयुः ॥
 क्लेशैःकुयोगिनोऽशेषैरन्तरायहृता इव ॥ ९ ॥
 निभृतोऽभवदत्यर्थं समुद्रः स्तिमितोदकः ॥
 क्रमावाप्तमहायोगो निश्चलात्मा यथा यतिः ॥ १० ॥
 सर्वंत्रातिप्रसन्नानि सलिलानि तथाभवन् ॥
 ज्ञाते सर्वंगते विष्णो मनांसीव सुमेधसाम् ॥ ११ ॥
 यभूव निर्मलं व्योम शरवा ध्वस्ततोयदम् ॥
 योगामिनदग्धक्लेशौर्धं योगिनामिव मानसम् ॥ १२ ॥
 सूर्याशुजनितं तापं निन्ये तारापतिः शमम् ॥
 अहंमानोऽद्वृद्वं दुःखं विवेकः सुमहानिव ॥ १३ ॥
 नभसोऽद्वं भुवः पद्मकं कालुष्यं चाम्भसश्चरत् ॥
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रत्याहार इवाहरत् ॥ १४ ॥
 प्राणायाम इवाम्भोभिस्सरसां कृतपूरकैः ॥
 अभ्यस्यतेऽनुदिवसं रेचका कुम्भकादिभिः ॥ १५ ॥
 विमलाम्ब्वरनक्षत्रे काले चाभ्यागते वजे ॥
 ददर्शेन्द्रमहारम्भायोद्यतान्वजौकसः ॥ १६ ॥
 कृष्णस्तानुत्सुकान्वृष्ट्वा गोपानुत्सवलालसान् ॥
 कौतूहलादिवं वाक्यं प्राह वृद्धान्महामतिः ॥ १७ ॥
 कोऽयं शक्मखो नाम येन बो हृष्टं आगतः ॥
 प्राह तं नन्दगोपश्च पूच्छन्तमतिसादरम् ॥ १८ ॥

९. पुष्करवर्णनम्

(पद्म, सूष्टिखण्ड, १५.)

नानाद्रुमलताकीर्णं नानापुष्पयोपशोभितं ॥
 नानापक्षिरवाकीर्णं नानामृगगणाकुलम् ॥ २२ ॥
 द्रुमपुष्परसामोदैर्वासितं यत्समन्ततः ॥
 बृद्धिपूर्वमिव न्यस्तैः पुष्पैर्भूषितभूतलम् ॥ २३ ॥
 नानागन्धरसैरन्यैः पक्वापक्वैः षडरुकैः ॥
 फलैः सुवर्णपुष्पादृथैश्चणिदृष्टिमनोहरैः ॥ २४ ॥
 जीर्णपत्रं तूणं यत्र शुष्ककाष्ठफलानि च ॥
 वहिः क्षिपति जातानि मारुतोऽनुप्रहादिव ॥ २५ ॥
 नानापुष्पसमूहानां गन्धमादाय मारुतः ॥
 शीतलो वाति खां भूमि दिशो यत्राभिवासयन् ॥ २६ ॥
 हरितस्तिनग्धनिश्छिल्द्रैरकीटवनकोटरैः ॥
 वृक्षरनेकसंज्ञयं द्रूषितं शिखरान्वितैः ॥ २७ ॥
 अरोगैर्दर्शनीयैच सुवृत्तैः कैश्चिद्बुज्ज्वलैः ॥
 कुट्टम्बमिव विप्राणामृतिवज्जैर्भीति सर्वशः ॥ २८ ॥
 शोभन्ते धातुसंकाशैरडकुरैः प्रसृता द्रुमाः ॥
 कुलीनैरिव निश्छिल्द्रैः स्वगुणैः प्रसृता नराः ॥ २९ ॥
 पवनाविद्वशिखरैः स्पृशन्तीव परस्परम् ॥
 आजिङ्गन्तीव चान्योन्यं पुष्पशाखावतंसकाः ॥ ३० ॥
 नागवृक्षाः क्वचित्पुष्पैर्द्विमवानीरकेशारैः ॥
 नयनैरिव शोभन्ते धबलैः कृष्णतारकैः ॥ ३१ ॥
 पुष्पसंपन्नशिखराः कर्णिकारद्रुमाः क्वचित् ॥
 युग्मयुग्मद्विधा चेह शोभन्ते साधुदंपती ॥ ३२ ॥
 सुपुष्पप्रभवाटोपैः सिन्धुवारद्रुपद्मतयः ॥
 मूर्तिमत्य इवाऽभान्ति पूजिता वनदेवताः ॥ ३३ ॥
 क्वचित्क्वचित्कुन्दलताः स्वपुष्पाभरणोज्ज्वलाः ॥
 दिक्षु वृक्षेषु शोभन्ते बालचन्द्रा इवोदिताः ॥ ३५ ॥

अतिक्रम्य द्रुमाग्राणि भासन्ते यूथिकालताः ॥
 पुष्पिताः पुष्पनिकरं वीजयन्त्य इवोत्थिताः ॥ ३५ ॥

सर्जिनाः कवचिद्द्रुन्ति वनोदेशेषु पुष्पिताः ॥
 धौतकौशेयवासोभिः प्रावृताः पुरुषा इव ॥ ३६ ॥

अतिभूक्तकवल्लीभिः पुष्पिताभिस्तथा द्रुमाः ॥
 उपगूढा विशाजन्ते नारीभिरिव सुप्रिया ॥ ३७ ॥

चूताश्वतिलकाइचैव मञ्जरीभिः करैरिव ॥
 वायुधातादि चान्योन्यं दौकन्तीवाथ सज्जनाः ॥ ३८ ॥

अपरस्परसंसक्तैः शालाशोकाश्च पल्लवैः ॥
 हस्तहस्तान्स्पृशन्तीति सुहृदशिच्चरसङ्गताः ॥ ३९ ॥

फलपुष्पभरा नाञ्चाः पतसाः सरलार्जुनाः ॥
 अन्योन्यमर्चयन्तीव पुष्पैश्चैव फलस्तथा ॥ ४० ॥

वायुना वेगसंशिलष्टैः पादपाः शालवाहुभिः ॥
 अभ्याशमागते लोके प्रीतिभावैरिवोत्थिताः ॥ ४१ ॥

पुष्पाणामवरोधेन स्वशोभार्थं वजन्ति वै ॥
 वसन्तमहमासाद्य पुरुषाः स्पर्धयेव हि ॥ ४२ ॥

पुष्पशोभाभरन्तैः शिलरैवर्युकम्पितैः ॥
 नृत्यन्तीव नराः प्रीताः स्नागलंकृतशेखराः ॥ ४३ ॥

भूङ्गाः पर्यन्तविक्षिप्ताः पुष्पावलिलताधृताः ॥
 सबल्लीकाः प्रनृत्यन्ति मानवा इव संगताः ॥ ४४ ॥

स्वपुष्पोश्नतवल्लीभिः पादपाः कवचिदावृताः ॥
 भान्ति तारागणैश्चित्रं शरदीव नभस्तलम् ॥ ४५ ॥

द्रुमाणामथवाऽप्येषु पुष्पिता मालतीलताः ॥
 शेखरा इव शोभन्ते रचिता बुद्धिपूर्वकम् ॥ ४६ ॥

हरिताः काञ्चनच्छायाः फलिताः पुष्पिता द्रुमाः ॥
 सौहृदं वर्णयन्तीव नराः साधुसमागमे ॥ ४७ ॥

पुष्पकिङ्गलककपिला गताः सर्वलतासु च ॥
 कदम्बपुष्पसंकाशा धोषयन्तीव षट्पदाः ॥ ४८ ॥

कवचित्पुष्पासवक्षीवाः सम्पतन्ति यतस्ततः ॥
 पुंस्कोकिलगणा वृक्षगहनेभिव सुप्रिया ॥ ४९ ॥

शिरीषपुष्पसंकाशः शुका मिथुनकुञ्चिताः ॥
 कीर्तयन्ति गिरश्चत्राः पूजिता ब्राह्मणा यथा ॥ ५० ॥
 सहचारिसुसंयुक्ता मयूराश्चत्रबर्हिणः ॥
 वनन्तेष्वपि नृथन्ति शोभन्त इव नर्तकाः ॥ ५१ ॥
 कूजन्तः पक्षिसंघाताः नानाद्रुमविचारिणः ॥
 कुर्वन्ति रमणोयं वै रमणोयतरं वनम् ॥ ५२ ॥
 नानामृगणाकीर्णं नित्यं प्रमुदिताण्डजम् ॥
 तद्वनं नन्दनसमं मनोदृष्टिविवर्धनम् ॥ ५३ ॥

१०. वाराणसीस्थित—उद्यानवर्णनम्
 (मत्स्य, अ. १८०)

निर्जंगाम च देवेशः पार्वत्या सह शङ्करः ॥
 उद्यानं दर्शयामास देव्या देवः पिनाकधृक् ॥ २३ ॥

देवदेव उवाच —

प्रोत्फुल्लनानाविधगुल्मशोभितं लताप्रतानावनतं मनोहरम् ॥
 विरुद्धपुष्पैः परितः प्रियङ्गगुभिः सुपुष्पितैः कण्ठकितैश्च केतकः ॥ २४ ॥
 तमालगुल्मैनिचितं सुगन्धिभिः सकणिकारं बंकुलैश्च सर्वंशः ॥
 अशोकपुंनागवरं सुपुष्पितं द्विरेफमालाकुलपुष्पसंचये ॥ २५ ॥
 कवचित्प्रकुल्लाम्बुजे णुरुषितं विहृत्वा रुक्लप्रणाविभिः ॥
 विनादितं सारसमण्डनादिभिः प्रमत्तदात्पूर्ह इतैश्च वल्गुभिः ॥ २६ ॥
 कवचिच्च चक्राह्वरवोपनादितं कवचिच्च कादम्बकदम्बकं युतम् ॥
 कवचिच्च कारण्डवनादनादितं कवचिच्च मत्तालिकुलाकुलीकृतम् ॥ २७ ॥
 मदाकुलाभिस्त्वमराङ्गनादिभिनिवेवितं चाहसुगन्धिपुष्पम् ॥
 कवचित्सुपुष्पैः सहकारवृक्षैर्लतोपगूढस्तिलकद्रुमैश्च ॥ २८ ॥
 प्रगीतविद्याधरसिद्धचारणं प्रवृत्तनृत्याप्सरसां गणाकुलम् ॥
 प्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितं प्रमत्तहारीतकुलोपनावितम् ॥ २९ ॥
 मृगेन्द्रनादाकुलसस्त्वमानसैः कवचित्कवचिच्च वृद्धं दकदम्बकं मृगैः ॥
 प्रफुल्लनानाविधचारुपडकजैः सरस्तडागैरुपशोभितं कवचित् ॥ ३० ॥

निविडनिचुलनीलं नीलकण्ठभिरामं

मदमुदितविहङ्गग्रातनादाभिरामम् ॥

कुसुमिततदशाखालीनमत्तद्विरेकं

नवकिसलयशोभाशोभितप्रान्तशाखम् ॥ ३१ ॥

ववचिच्च दन्तिक्षतचाहवीरुद्धं ववचिलतालिङ्गतचाहवृक्षम् ॥

ववचित्तिलासालसगामिवहिणं निवेवितं किपुरुषद्रजे: ववचित् ॥ ३२ ॥

पारावतध्वनिविकूजितचारशुडगं रथं कवेः सितमनोहरचारुल्पैः ॥

आकीर्णपुष्पनिकुरम्बविमुक्तहासैविभ्राजितं त्रिदशदेवकुलैरनेके: ॥ ३३ ॥

फुलोत्पलागुरुसहस्रवितानपुक्तस्तोयाशयैः समनुशोभितदेवमार्गम् ॥

मार्गान्तरागलितपुष्पविचित्रभवितसंबद्धगुलमविटपैविहर्णहृपेतम् ॥ ३४ ॥

तुङ्गाग्रैर्नीलपुष्पस्तबकभरनतप्रान्तशाखैरशोके-

मंत्तालिद्रातगीतश्रुतिसुखजननेभासितान्तमनोज्ञैः ॥

रात्रो चन्द्रस्य भासा कुसुमिततिलकंरेकतां संप्रयातं

छायासुप्तप्रबृद्धस्थितहरिणकुलालुप्तदर्भाङ्कुराग्रम् ॥ ३५ ॥

हंसानां पक्षपातप्रचलितकमलस्वच्छविस्तीर्णतोयं

तोयानां तीरजातप्रयिकचकदलोबाटनृत्यन्मयूखम् ॥

मायूरैः पक्षचन्द्रैः ववचिदपि पतितं रञ्जितक्षमाप्रदेशं

देशे देशे विकोर्णप्रमुदितविलसन्मत्तहारोतवृक्षम् ॥ ३६ ॥

सारङ्गाः ववचिदपि सेवितप्रदेशं संछन्नं कुसुमचयैः ववचित्तिवित्रैः ॥

हृष्टाभिः ववचिदपि किनराङ्गनाभिः क्षीवाभिः समधुरगीतवृक्षखण्डम् ॥ ३७ ॥

संसर्षटः ववचिद्वृपलिप्तकीर्णपुष्पैरावासैः परिवृतपादर्पं मुतीनाम् ॥

अभूलात्कलनिचितः ववचित्तिशालैरुत्तुङ्गाः पतसमहृष्टहृपेतम् ॥ ३८ ॥

फुलातिमुक्तकलतागृहसिद्धलीलं सिद्धाङ्गनाकनकनूपुरनादरम्यम् ॥

रम्यप्रियडगुतहमञ्जरिसक्तभृद्गं भृद्गावलोस्खलितचारुकदम्बपुष्पम् ॥ ३९ ॥

पुष्पोत्करानिलविघूणितपादपाग्रमप्रेसरे भूक्ति निपातितवंशगुलम् ॥

गुलमान्तरप्रसूतभीतमग्रीसमूहं संमहृतां तनुभूतामपवर्गदातु ॥ ४० ॥

चंद्राशुजालधवलस्तिलकंरेज्ञैः सिन्धुरकुद्गकुम्भकुसुम्भनिभेरशोकैः ॥

चामीकरप्रतिसमर्थं कर्णिकारैः फुलारविन्दरचितं सुविशालशाखैः ॥ ४१ ॥

कवचिद्गजतपणभैः कवचिद्द्विमसंनिभैः ॥

कवचित्काञ्चनसङ्काशैः पुष्पेराचितभूतलम् ॥ ४२ ॥

पुष्पागेषु द्विजगणविहृतं रक्ताशोकस्तवकभरतमितम् ॥

रम्योपान्तश्रमहरपवनं फुल्लाब्जेषु भ्रमरविलसितम् ॥ ४३ ॥

सकलभूवनभर्ता लोकनाथस्तदानों तुहिनशिखरिपुत्र्याः सार्वमिष्टर्गणेशैः ॥

विविधतरविशालं मत्तहृष्टान्यपुष्टमुपवनतरुरम्यं दर्शयामास देव्या: ॥ ४४ ॥

देव्युवाच —

उद्यानं दर्शितं देव शोभया परया युतम् ॥ ४५ ॥

११. देवासुरसङ्घामे रणवर्णनम्

(मत्स्य, १५३)

[The after-effects of a battle.]

तैरस्त्रैदनिवैर्मुक्तंवेषानोकेषु भोवणैः ॥

बाहुभिर्धरणिः पूर्णा शिरोभिइच सकुण्डलैः ॥ १३४ ॥

उरुभिर्गजहस्ताभैः करीन्द्रैर्वैश्वलोपमैः ॥

भग्नेवादण्डचक्राक्षे रथैः सारथिभिः सह ॥ १३५ ॥

दुःसंचाराऽभवत्पृथ्वी मांसशोणितकर्दमा ॥

रुधिरौघन्हवावर्ता शवराशिशिलोच्चयैः ॥ १३६ ॥

कवन्धननृत्यसङ्कुले खबडसालकर्दमे

जगत्वयोपसंहृतौ समे समस्तदेहिनाम् ॥

शृगालगृध्रवायसाः परं प्रमोदमादधुः

कवचिद्द्विकृष्टलोचनः शवस्य रौति वायसः ॥ १३७ ॥

विकृष्टपीवरान्त्रकाः प्रयान्ति जम्बुकाः कवचित्

कवचित्स्थितोऽतिभीषणः इवचञ्चचर्वितो वकः ॥

मृतस्य मांसमाहरच्छवजातयश्च संस्थिताः

कवचिद्दूको गजासृजं पपी निलीयतान्त्रितः ॥ १३८ ॥

कवचित्तुरङ्गमण्डली विकृष्टते इवजातिभिः

कवचित्पिशाचजातकैः प्रपीतशोणितासवैः ॥

स्वकामिनीयुतंद्रुतं प्रमोदमत्तसंभ्रमे—

मंमंतदानयाऽनन्नं खुरोऽयमस्तु मे प्रियः ॥ १३९ ॥

करोऽयमब्जसंनिभो ममास्तु कर्णपूरकः
 सरोषमीक्षतेऽपरा वपां विना प्रियं तदा ॥
 परा प्रिया ह्यवाप यद् भूतोष्णशोणितासवं
 विकृष्ट्य शवचर्म तत्प्रबद्धसान्द्रपल्लवम् ॥ १४० ॥
 दकार यक्षकामिनी तरुं कुठारपाटितं
 गजस्य दन्तमात्मजं प्रगृह्य कुम्भसंपुटम् ॥
 विपाटच मौकितकं परं प्रियप्रसादमिच्छते
 समांसशोणितासवं पपुश्च यक्षराक्षसाः ॥ १४१ ॥
 मृताश्वकेशवासितं रसं प्रगृह्य पाणिना
 प्रियाविमुक्तजीवितं समानयासूगासवम् ॥
 न पथ्यतां प्रयाति मे गतं इमशानगोचरं
 नरस्य तज्ज्हात्यसौ प्रशस्य किनराननम् ॥ १४२ ॥
 स नाग एष नो भयं ददाति मुक्तजीवितो
 न दानवस्य शक्यते मया तदेकयाऽननम् ॥
 इति प्रियाय वल्लभा वदन्ति यक्षयोधितः
 परे कपालपाणयः पिशाच्यक्षराक्षसाः ॥ १४३ ॥
 वदन्ति देहि देहि मे ममातिभक्षयचारिणः
 परेऽवतीर्य शोणितापगामु धीतमूर्तया ॥
 पितृन् प्रतर्प्य देवताः समर्चयन्ति चाऽमिष्वै—
 गंजोडुये सुसंस्थितास्तरन्ति शोणितं हृष्वम् ॥ १४४ ॥
 इति प्रगाढसंकटे सुरासुरे सुसंगरे
 भयं समुज्ज्य दुर्जया भटाः स्फुटन्ति मानितः ॥ १४५ ॥

१२. भ्रमरगीतम्

(भागवत, १०, ४७)

[The Gopis make the Bee their ambassador and enquire about the whereabouts of Kṛiṣṇa. Is the Megha-dūta an imitation of this ?]

इति गोप्यो हि गोवित्वे गतवाक्कायमात्मसाः ॥

कृष्णद्वृते वजं याते उद्धवे त्यक्तलौकिकाः ॥ ५ ॥

गायन्त्यः प्रियकर्मणि रुदन्त्यश्च गतहित्यः ॥
 तस्य संस्मृत्य संस्मृत्य यानि कैशोरदाल्ययोः ॥ १० ॥
 काचिन्मधुकरं दृष्ट्वा व्यायन्ती कृष्णसङ्गमम् ॥
 प्रियप्रस्थापितं दूत कल्पयित्वेदमन्नवोत् ॥ ११ ॥

गोप्युवाच —

मधुप कितवबंधो मा स्पृशाऽन्ने सपत्न्याः
 कुचविलुलितमालाकुड़कुमश्मशुभिर्नः ।
 वहतु मधुपतिस्तन्मानिनीनां प्रसादं
 यदुसदसि विडम्ब्यं यस्य दूतस्त्वमीदृक् ॥ १२ ॥
 सकृदधरसुधां स्वां मोहिनीं पाययित्वा
 सुमनस इव सद्यस्तत्यजेऽस्मान् भवादृक् ॥
 परिचरति कथं तत्पादपथं तु पद्मा
 ह्यापि बत हृतचेता उत्तमश्लोकजल्पैः ॥ १३ ॥
 किमिह बहु षड्डछन्ते गायसि त्वं यदूना—
 मधिपतिमगृहाणामप्रतो नः पुराणम् ॥
 विजयसखसखीनां गोयतां तत्प्रसङ्गः
 क्षपितकुचरजस्ते कल्पयन्तीष्टमिष्टाः ॥ १४ ॥
 दिवि भुवि च रसायां काः स्त्रियस्तद्वारापाः
 कपटरुचिरहासभ्रविजुभस्य याः स्युः ॥
 चरणरज उपास्ते यस्य भूतिर्वयं का
 अपि च कृपणपक्षे हृद्युत्तमश्लोकशब्दः ॥ १५ ॥
 विसूज शिरसि पादं वेदम्यहं चाटुकारै—
 रनुनयविदुषस्तेऽभ्येत्य दौत्यैर्मुकुन्दात् ॥
 स्वकृत इह विसूष्टापत्यपत्यन्यलोका
 व्यसूजवकृतचेताः किनु संघेयमस्मिन् ॥ १६ ॥
 मृगयुरिव कपीन्द्रं विद्यधे लुब्ध्यर्मा
 स्त्रियमकृत विरूपां स्त्रीजितः कामयानाम् ॥
 बलिमपि बलिमत्वावेष्टयद् व्याङ्कक्षवद्य-
 स्तदलमसितसख्यैर्द्युस्त्यज्ञेतत्कथार्थः ॥ १७ ॥

यदनुचरितलीला कर्णपीयूषविप्रुट्—
 सकृददनविधूतहन्दधर्मा विनष्टाः ॥
 सपदि गृहकुटुम्बं दीनमृत्सृज्य दीना
 बहव इह विहङ्गा भिक्षुचर्चार्या चरन्ति ॥ १८ ॥
 वयमृतमिव जिह्वव्याहृतं श्रद्धानाः
 कुलिकस्तमिवाज्ञाः कृष्णवध्वो हरिण्यः ॥
 ददृशुरसकृदेतत्प्रज्ञस्पर्शतीव्र—
 स्मररुज उपमंत्रिन् भण्यतामन्यवार्ता ॥ १९ ॥
 प्रियसख पुनरागाः प्रेयसा प्रेषितः किं
 वरय किमनुरुन्धे माननीयोऽसि मेऽङ्ग ॥
 नवसि कथमिहास्मान् दुस्त्यजद्वन्द्वपाइर्व
 सततमुरसि सौम्य श्रीवंधुः साकमास्ते ॥ २० ॥
 अपि बत मधुपुर्यामायंपुत्रोऽसुनाऽस्ते
 स्मरति स पितृगेहान् सौम्य बंधुइच गोपान् ॥
 कवचिदपि स कथा नः किङ्करीणां गृणीते
 भुजमगुरुसुगन्धं मूर्धन्यधास्यत्कदा नु ॥ २१ ॥

श्रीशुक उवाच —

अथोद्ग्रुदो निशम्यैवं कृष्णदर्शनलालसाः ॥
 सान्त्वयन् प्रियसन्देशौर्गोपीरिदमभाषत ॥ २२ ॥

१३. अशोकसुन्दरीवर्णनम्

(पद्म, भूमिखण्ड, १०२.)

[Here is a fine description of the Sri-Nandana tree (or Tree of Life). It created a beautiful woman, as per wishes of Parvati. She named her as Asoka-Sundari. All the womanly refinements are detailed here.]

पार्वत्युवाच—

गुणांश्च शंभो मम कीर्तयस्व वृक्षाधिपस्थ्यापि शुभान्सुपुण्यान् ॥ ३७ ॥
 १८

आकर्ष्य देवो वचनं वभावे देव्यास्तु सर्वं सुतरोहितस्य ॥
 यं यं तु कल्पयन्ति सुपुष्ट्ययुक्ता देवोपमा देववराश्च देवि ॥ ३८ ॥
 तं तं हि वृक्षः प्रददाति तेभ्यः फलाद्रसानां स च वृक्ष एकः ॥
 तस्माच्च सर्वं प्रभवन्ति पुण्या दुष्प्राप्यमत्रैव तपोधिकास्ते ॥ ३९ ॥
 जीवाधिकं रत्नमयं सुदिव्यं देवास्तु भुञ्जन्ति महाप्रधानाः ॥
 शुश्राव देवी वचनं शिवस्य आश्चर्यभूतं मनसा विचिन्त्य ॥ ४० ॥
 तस्यानुमत्या परिकल्पितं च स्त्रीभावरूपं सुगुणं सुरूपम् ॥
 सर्वाङ्गारूपं सुगुणं सुरूपं तस्मात्तदा सा गिरिजा प्रलेभे ॥ ४१ ॥
 विश्वस्य मोहाय यथोपविष्टा सहायरूपा मकरध्वजस्य ॥
 कीडानिधानं सुखसिद्धिरूपं सर्वाभिपन्ना कमलायतालो ॥ ४२ ॥
 पश्चानना पश्चकरा सुपद्मा चामोकरस्यापि यथा सुमूर्तिः ॥
 प्रभासु तद्विमला सुतेजा लीलासुतेजाश्च सुकृदिव्यतास्ते ॥ ४३ ॥
 प्रलम्बकेशाः परिसूक्ष्मवद्वाः पुष्पैः सुगन्धैः परिलेपिताश्च ॥
 प्रबद्धकुन्ता दृढकेशवर्घ्यर्विभाति सा रूपवरेण वाला ॥ ४४ ॥
 सीमन्तमार्गे च मुक्ताफलानां माला विभात्येव यथा तङ्णाम् ॥
 सीमन्तमूले तिलकं सुदेव्या यथोदितो दैत्यगुरुः सुतेजाः ॥ ४५ ॥
 भाले सुपद्मे मृगनाभिपद्मसमुत्यतेजःप्रकरैर्विभाति ॥
 सीमन्तमूले तिलकस्य तेजः प्रकाशयेद्वूपविधिं सुलोके ॥ ४६ ॥
 केशेषु मुक्ताफलके च भाले तस्या: सुशोभां विकरोति नित्यम् ॥
 यथा तु चंद्रः परितो विभाति सुरम्यचेष्टेव विभाति तद्वत् ॥ ४७ ॥
 सम्पूर्णचन्द्रोऽपि यथा विभाति ज्योत्सनानिपातेन हिमांशुतेजः ॥
 तस्यास्तु वक्त्रं परिभाति तद्वच्छोभाकरं विश्वविश्वारदं च ॥ ४८ ॥
 हिमांशुरेवापि कलडकयुक्तः संक्षीयते नित्यकलाविहीनः ॥
 संपूर्णमस्त्येव सदैव हृष्टं तस्यास्तु वक्त्रं परिनिष्ठकलडकम् ॥ ४९ ॥
 गन्धं विकाशं कमले स्वकीयं ततः समालोक्य सुखं न लेभे ॥
 पश्चानना सर्वगुणोपन्ना मदीयभावैः परिनिर्मितेयम् ॥ ५० ॥
 गन्धं स्वकीयं तु विषयं पर्यं तस्या मुखाद्वापि जगत्समीरः ॥
 लज्जाभियुक्तं सहसा बभूव जलं समाश्रित्य सदैव तिष्ठति ॥ ५१ ॥

कतिमतिनियतबुद्धा सुधियो बदन्ति समदननूपते: कोशं समुद्रकलाभिः ॥
सुवरदशनरत्नहृस्यलभियुक्ता अरुण-अधरविम्बं शोभमानस्तु आस्यः ॥५२॥

शुद्धा सुनासिका तस्याः सुकर्णा रत्नभूषितौ ॥

हेमकान्तिसमोपेती कपोलौ दीप्तिसंयुतौ ॥ ५३ ॥

रेखात्रयं प्रशोभेत ग्रीवाधां परिसंस्थितम् ॥

सौभाग्यसंपच्छूडगारैस्तिलो रेखा इहैव हि ॥ ५४ ॥

सुस्तनी कठिनी पीनी वर्तुलौ बिल्वसंनिभौ ॥

तस्याः कन्दर्पकलशावभिषेकाय कल्पितौ ॥

अंसावतीव शोभेते सुसमी मानसान्विती ॥ ५५ ॥

सुभुजो वर्तुलौ स्तिर्घी सुवर्णा लक्षणान्वितौ ॥

सुसमी करपदो तो पद्मवर्णा सुशीतली ॥ ५६ ॥

दिव्यलक्षणसंपन्नो पद्मस्वस्तिकसंयुती ॥

सरलाः पद्मसंयुक्ता अङ्गगुल्यो नखसंयुताः ॥ ५७ ॥

नखानि मणिभासीनि जलबिन्दुनिभानि च ॥

पद्मगर्भप्रतिच्छङ्गो वर्णस्तदङ्गसंभवः ॥ ५८ ॥

पद्मगन्धा च सर्वाङ्गे पद्मेव भाति भासिनी ॥

सर्वलक्षणसंपन्ना नगकन्या सुशोभिता ॥ ५९ ॥

रत्नोत्पलनिभौ पादो सुशक्ती चातिशोभनी ॥

रत्नज्योतिः समाकारा नखाः पादाग्रसंभवाः ॥ ६० ॥

यथोद्दिष्टं च शास्त्रेषु तथा चाङ्गे प्रदृश्यते ॥

सर्वाभरणशोभांगी हारकङ्कणनूपुरा ॥ ६१ ॥

मेखलाकटिसूत्रेण काञ्चीनादेन राजते ॥

नीलेन पट्टवस्त्रेण परां शोभां गता तु सा ॥ ६२ ॥

कञ्चुकेनापि दिव्येन सुरक्तेन गुणान्विता ॥

पार्वती कल्पिताद्ग्रावादुणं प्राप्ता महोदयम् ॥ ६३ ॥

कल्पद्रुमामुदं लेभे शंकरं वाक्यमग्रवीत् ॥

यथोक्तं तु त्वया देव तथा दृष्टं वनं मया ॥

यादृशं कथ्यते भावस्तादृशं परिदृश्यते ॥ ६४ ॥

१४. स्त्रीप्रभावः

(पद्म, उत्तरखण्ड, २४७)

[Be cautious of a woman !]

ऋषिकुमार उवाच-

ज्ञात्यविष्णुगिरिशादयः सुरा येऽपि सिद्धमुनयः पुराविदः ॥

तेऽपि योगबलिनो विमोहिता लीलया तदबलाभिरद्गुतम् ॥ ४८ ॥

योवितां नयनतीक्षणसायकं भ्रूलताकुटिलचापनिर्गतैः ॥

धन्विना मकरकेतुना हतः कस्य नो पतति हा मनोमृगः ॥ ४९ ॥

तावदेव नयधीर्विराजते तावदेव जनताभयं भवेत् ॥

तावदेव दृढचित्तता भूशं तावदेव गणना कुलस्य च ॥ ५० ॥

तावदेव तपसः प्रगल्भता तावदेव यमसेवनं नृणाम् ॥

यावदेव वनितेक्षणासवैर्मर्द्यतेऽद्गुतमवैर्न पूरुषः ॥ ५१ ॥

मोहयन्तु मदयन्तु रागिणो योवितः स्वललितं मनोहरैः ॥

मोहयन्ति मदयन्ति मामिमा धर्मरक्षणपरं हि कर्मणैः ॥ ५२ ॥

मांसरक्तमलमूलनिमिते योवितां व्युषि निर्गुणेऽशुचौ ॥

कामिनश्च परिकल्प्य चारुतां हा रमन्ति सुविमूढवेतसः ॥ ५३ ॥

दारुणो हि परिकीर्तितोऽङ्गनासंनिधिविमलबुद्धिर्भर्तरैः ॥

यावदत्र न समीपगा इमास्तावदेव हि गृहं द्रजाम्यहम् ॥ ५४ ॥

१५. मदनवर्णनम्

(शिव, हड्डसंहिता, २, २)

[Here is the description of Cupid, the God of Love !]

मानसः पुरुषो मंजुराविर्भूतो महाद्गुतः ॥ २३ ॥

कांचनोकृतजाताभः पीनोरस्कस्मुनासिकः ॥

सुवृत्तोरुकटीजंघो नीलवेलितकेशः ॥ २४ ॥

लग्नभ्रूयुगलो लोलः पूर्णचंद्रनिभाननः ॥

कपाटायतसद्वक्षो रोमराजीवराजितः ॥ २५ ॥

अन्धमातंगकाकारः पीनो नीलसुवासकः ॥

आरक्तपाणिनयनमुखपावकरोद्गुवः ॥ २६ ॥

क्षीणमध्यश्चारुदंतः प्रमत्तगजगंधनः ॥
 प्रफुल्लपद्मपत्राक्षः केशरप्राणतर्पणः ॥ २७ ॥
 कंबुधीयो मीनकेतुः प्रांशुर्मंकरवाहनः ॥
 पञ्चपुष्पायुधो वेणी पुष्पकोदंडमंडितः ॥ २८ ॥
 कांतः कटाक्षपातेन भ्रामयन्नप्रयन्द्रयम् ॥
 सुगंधिमाश्तो तात शृंगाररससेवितः ॥ २९ ॥

ब्रह्मा उवाच—

अनेन त्वं स्वरूपेण पुष्पबाणैश्च पंचभिः ॥
 मोहयन्पुरुषांस्त्रीैश्च कुरु सूर्ब्धं सनातनीम् ॥ ३७ ॥

१६. मोहिनीवर्णनम्

(ब्रह्माण्ड, उत्तरभाग, १०.)

[God Viṣṇu is said to have assumed the form of the beautiful Moihni. Even Siva felt enamoured of her. Here is the description of her beauty.]

[शर्वोऽपि सर्वतश्चक्षुर्मुहूर्व्यपिरथन्वचित् ॥
 अदृष्टपूर्वमाराममभिरामं व्यलोकयत् ॥ ५०
 विकसत्कुसुमश्रेणी विनोदिमधुपालिकम् ॥
 चंपकस्तवकामोदसुरभीकृतदिक्तटम् ॥ ५१ ॥
 माकन्दवृन्दमाध्यीकमाद्यदुल्लोलकोकिलम् ॥
 अशोकमण्डलीकांडसतांडवशिखपिण्डकम् ॥ ५२ ॥
 भूंगालिनवज्ञकारजितवल्लकिनिस्वनम् ॥
 पाठलोदारसौरभ्यपाठलीकुसुमोज्ज्वलम् ॥ ५३ ॥
 तमालतालहितालकृतमालाविलासितम् ॥
 पर्यन्तदीर्घिकादीर्घपद्मकजश्रीपरिष्कृतम् ॥ ५४ ॥
 वातपातचलच्चाक्षपल्लवोत्फुल्लपुष्पकम् ॥
 सन्तानप्रसवामोदसन्तानाधिकवासितम् ॥ ५५ ॥
 तत्र सर्वत्र पुष्पादधे सर्वलोकमनोहरे ॥
 पारिजाततरोमूले कान्ता काचिददृश्यत ॥ ५६ ॥]

बालार्कपाटलाकारा नवयौवनदर्पिता ॥
 आकृष्टपद्मरागाभा चरणावजनखच्छदा ॥ ५७ ॥
 यावकशीविनक्षेपपादलौहित्यवाहिनी ॥
 कलनिःस्वनमंजीरपदपद्मनोहरा ॥ ५८ ॥
 अनंगवीरतूणीरदर्पोन्मदनजंघिका ॥
 करिशुण्डाकदलिकाकांतितुल्योहशोभिनी ॥ ५९ ॥
 अरुणेन दुकूलेन सुस्पर्शेन तनीयसा ॥
 अलंकृतनितम्बाद्यथा जघनाभोगभासुरा ॥ ६० ॥
 नवमाणिक्यसम्भद्रेहमकांचीविरजिता ॥
 नतनाभिमहावर्त्तत्रिवल्यूमिप्रभासरा ॥ ६१ ॥
 स्तनकुड्मलहिंदोलमुक्तादामशतावृता ॥
 अतिपीवरवक्षोजभारभंगुरमध्यभूः ॥ ६२ ॥
 शिरोषकोमलभुजा कंकणांगदशालिनी ॥
 सोमिकांगुलिमन्मृष्टशंखसुंदरकन्धरा ॥ ६३ ॥
 मुखदर्पणवृत्ताभचुकुपाटलाधरा ॥
 शुचिभिः पंकितभिः शुद्धैविद्यारूपैविभास्वरैः ॥ ६४ ॥
 कुंदकुड्मलसच्छायैर्दतेर्दशितचंद्रिका ॥
 स्थूलमौकितकसम्भ्रहनासाभरणभासुरा ॥ ६५ ॥
 केतकांतहृलद्रोणिदीर्घदीर्घविलोचना ॥
 अर्धेन्दुतुलिता काले सम्यक्वलृप्तालकच्छटा ॥ ६६ ॥
 पालोबतसंसाणिक्यकुंडलामंडितश्रुतिः ॥
 नवकर्पूरकस्तूरीरसामोदितवीटिका ॥ ६७ ॥
 शरच्चारुनिशानायम्डलीमधुरानना ॥
 स्फुरत्कस्तूरितिलका नीलकुंतलसंहतिः ॥ ६८ ॥
 सीमंतरेखाविन्यस्तसिंदूरश्रेणिभास्वरा ॥ ६९ ॥
तामिमां कंदुककोडालोलामालोलभूषणाम् ॥ ७१ ॥

१७. पूर्वचित्तिवर्णनस्

(भागवत, ५, २.)

[Agnidhra, waking up from his penance, addresses the Apsarās Pūrvacitti.]

का त्वं चिकीर्षसि च कि मुनिवर्य शैले मायासि कापि भगवत्परदेवतायाः ॥
 विजये विभवि धनुषो सुहृदात्मनोऽर्थे कि वा मृगान् मृगयसे विपिने प्रमतान् ॥
 आणाविमो भगवतः शतपत्रपत्रौ शांतावपुङ्गवचिरावतिगमदन्तौ ॥
 कस्मै पुरुषक्षसि वने विचरन्न विद्यः क्षेमाय नो जडधियां तव विक्रमोऽस्तु ॥८॥
 शिष्या इमे भगवतः परितः पठन्ति गायन्ति साम सरहस्पमजस्त्रमीशाम् ॥
 युध्मचित्तखाविलुलिताः सुमनोऽभिवृष्टीः सर्वे भजन्त्यृषिगणा इव वेदशाखा ॥
 वाचं परं चरणपञ्जरतितिरीणां ब्रह्मप्ररूपमुखरां शृणवाम तुभ्यम् ॥
 लब्धा कदम्बरचिरडकविटडकविम्बे यस्यामलातपरिधिः कव च बल्कलं ते ॥
 कि संभृतं रचिरयोद्दिज शृङ्गयोस्ते मध्ये कुशो वहसि यत्र दृशिः श्रिता मे ॥
 पद्मकोऽरुणः सुरभिरात्मविषाण ईंदृग् येनाश्रमं सुभग मे सुरभीकरोषि ॥११॥
 लोकं प्रदर्शय सुहृत्तम तावकं मे यत्रत्य इत्थमुरसावयवावपूर्वो ॥
 अस्मद्द्विधस्य मनउन्नयनौ विभर्ति बहुद्भूतं सरसरात्सुधादि वक्त्रे ॥ १२ ॥
 का वाऽस्त्वयृत्तिरदनाद्विरडग वाति विष्णोः कलास्यनिषिद्धोन्मकरौ च कर्णो ॥
 उद्दिग्नमीनयुगलं द्विजपंचितशोचिरासन्नभृङ्गनिकरं सर इन्मुखं ते ॥ १३ ॥
 योऽस्ती त्वया करसरोजहृतः पतडगो दिक्षु भ्रमन् भ्रमत एजयतेऽक्षिणी मे ॥
 मुक्तं न ते स्मरति वक्त्रजटावर्धं कष्टोऽनिलो हरति लम्घट एष नीवीम् ॥
 रूपं तपोधनं तपश्चरतां तपोद्धनं ह्येतत्तु केन तपसा भवतोपलब्धम् ॥
 चतुं तपोऽहंसि मया सह मित्र मह्यं कि वा प्रसीदति स च भवभावनो मे ॥
 न त्वां त्यजामि दयितं द्विजदेवदत्तं यस्मिन्मनो दृग्यि नो न वियाति लग्नम् ॥
 मां चाहशृङ्गर्धर्हसि नेतुमनुव्रतं ते चित्तं यतः प्रतिसरन्तु शिवाः सचिद्यः ॥१६॥

१८. वेणुगीतम्
(भागवत, १०, २१.)

[Kṛiṣṇa, while grazing the cows in the forest, used to play on flute. The whole world felt amused with its tunes. The Gopis are giving a graphic description of the same.]

गोप्य ऊचुः—

इत्थं शरत्स्वच्छजलं पदाकरसुगन्धिना ॥
न्यविशद्वायुना चातं सगोगोपालकोऽच्युतः ॥ १ ॥
कुसुमितनवराजिशुभिम्भूडगद्विजकुलघुष्टसरःसरिन्महीश्रम् ॥
मधुपतिरवगाह्य चारयन् गा: सहवशुपालबलश्चकूज वेणुम् ॥ २ ॥
तद् ब्रजस्त्रिय आश्रुत्य वेणुगीतं स्मरोदयम् ॥
काश्चित्पत्परोक्तं कृष्णस्य स्वसखीभ्योऽन्ववर्णयन् ॥ ३ ॥
तद्वर्णयितुमारव्धाः स्मरन्त्यः कृष्णचेष्टितम् ॥
नाशकन्त्स्मरवेगेन विक्षिप्तमनसो नृप ॥ ४ ॥
बहृपीडं नटवरव्युः कर्णयोः कर्णिकारं
विभ्रद्वासः कतककपिशं वैजयन्तीं च मालाम् ॥
रन्ध्रान्वेणोरधरसुधया पूरयन् गोपवृन्दे—
वृन्दारण्यं स्वपदरमणं प्राविशद्वीतकीर्तिः ॥ ५ ॥
इति वेणुरवं राजन्सर्वभूतमनोहरम् ॥
श्रुत्वा ब्रजस्त्रियः सर्वा वर्णवन्त्योऽभिरेमिरे ॥ ६ ॥
अक्षण्ठतां फलमिदं न परं विदामः सख्यः पश्नननुविवेशयतोर्बर्यस्यः ॥
वक्त्रं वजेशासुतयोरनुवेणु जुष्टं यैर्वा निपीतमनुरक्तकटाक्षमोक्षम् ॥ ७ ॥
चूतप्रवालबहुस्तब्कोट्पलाङ्गमालानुपूक्तपरिधानविचित्रवेषौ ॥
मध्ये विरेजतुरलं पशुपालगोष्ठधां रङ्गे यथा नटवरौ क्वच गायमानौ ॥ ८ ॥
गोप्यः किमाचरदयं कुशलं स्म वेणुर्दमोदराधरसुधामपि गोपिकानाम् ॥
भुडकते स्वयं यदवशिष्टरसं ह्रुदिन्यो हृष्टपत्त्वचोऽक्षु मुमुक्षुस्तरबो यथाऽर्ज्याः ॥ ९ ॥
वृन्दावनं सखि भुवो वितनोति कीर्ति यद् देवकीसुतपदाम्बुजलब्धलक्ष्मि ॥
गोविन्दवेणुमनुमत्तमयूरनृत्यं प्रेक्षाद्विसान्वपरतान्यसमस्तसत्त्वम् ॥ १० ॥

धन्याः स्म मूढमतयोऽपि हरिण्य एता या नन्दनन्दनमुपात्तविचित्रवेषम् ॥
 आकर्णं वेणुरणितं सहकृष्णसाराः पूजां दधुर्विरचितां प्रणयावलोकेः ॥ ११ ॥
 कृष्णं निरीक्ष्य बनितोत्सवरूपशीलं श्रुत्वा च तत्कवणितवेणुविचित्रगोतम् ॥
 देव्यो विमानगतयः स्मरनुभ्रसारा भ्रश्यत्प्रसूनकवरा मुमहुर्विनीव्यः ॥ १२ ॥
 गावश्च कृष्णमुखनिर्गतवेणुगीतपीयूषमुत्तभितकर्णपुटैः पिबन्त्यः ॥
 शायाः स्नुतस्तनपयःकवलाः स्म तस्थुर्गोविन्दमात्मनि दृशाश्रुकलाः स्पृशन्त्यः ॥
 प्रायो बताम्ब विहृगा मुनयो वनेऽस्मिन् कृष्णेभितं तदुदितं कलवेणुगीतम् ॥
 आरह्य ये द्रुमभुजान् इच्चरप्रवालान् शृण्वन्त्यमीलितदृशो विगतान्यवाचः ॥ १४ ॥
 नद्यस्तदा तदुपधार्य मुकुन्दगीतमावर्तलक्षितमनोभवभग्नवेगाः ॥
 आलिङ्गनस्थगितमूर्मिभुज्मरुरारेमैल्लित पादयुगलं कमलोपहाराः ॥ १५ ॥
 दृष्ट्वाऽत्तेषे व्रजपश्नून् सहरामगोपैः संचारयन्तमनु वेणुमुदीरयन्तम् ॥
 प्रेमप्रवृद्ध उद्दितः कुमुमावलीभिः सखुर्वर्धात्स्ववपुषाम्बुद आतपत्रम् ॥ १६ ॥
 पूर्णीः पुलिन्द्य उद्दायपदाब्जरागश्चीकुङ्कुमेन दयितास्तनमण्डितेन ॥
 तदूर्ध्नस्मररुजस्तृणरुषितेन लिम्पन्त्य आनन्दकुवेषु जुहुस्तदाधिम् ॥ १७ ॥
 हन्तायमद्विरबला हरिदासवर्यो यद्रामकृष्णचरणस्पर्शप्रमोदः ॥
 मानं तनोति सहगोगणयोस्तथोर्यत् पानीयसूप्रवसकन्दरकन्दमूलैः ॥ १८ ॥
 गा गोपकेरनुवनं नयतोरुदारवेणुस्वनैः कलपदेस्तनुभृत्यु सल्यः ॥
 अस्पन्दनं गतिमतां पुलकस्तरुणां निर्योगपाशकृतलक्षणयोविचित्रम् ॥ १५ ॥

एवंविधा भगवतो या वृन्दावनचारिणः ॥
 वर्णयन्त्यो मिथो गोप्यः क्रीडास्तन्मयतां यथः ॥ २१ ॥

१९. युगमगीतम्

(भागवत, १०, ३५)

[After Kṛiṣṇa went to the forest, the Gopis, suffering from the pangs of separation, went on singing about his deeds.]

गोप्युवाच —

वामवाहुकृतवामकपोलो वल्गितभ्रुरधरापितवेणुम् ॥

कोमलाङ्गुलिभिराश्रितमार्गं गोप्य हरयति यत्र मुकुन्दः ॥ २ ॥

व्योमयानवनिताः सह सिद्धैर्विस्मितास्तदुपधार्यं सलज्जाः ॥
 काममार्गणसमर्पितचित्ताः कश्मलं ययुरप्यस्मृतनीव्यः ॥ ३ ॥
 हन्त चित्रमबलाः शुण्टुतेदं हारहास उरसि स्थिरविद्युत् ॥
 नन्दसूनुरथमार्तजनानां नर्मदो यहि कूजितवेणुः ॥ ४ ॥
 वृन्दशो व्रजबूषा मृगगायो वेणुवाद्यहृतचेतस आरात् ॥
 दन्तदण्डकबला धृतकर्णा निद्रिता लिङ्गितचित्रमिवासन् ॥ ५ ॥
 वर्हिणस्तवकधातुपलाशीर्द्धमल्लपरिबहूविडम्बः ॥
 कर्हिचित् सबल आलि स गोपेणाः समाहृयति यत्र मुकुन्दः ॥ ६ ॥
 तर्हि भग्नगतयः सरितो वै तत्पदाम्बुजरजोऽनिलनीतम् ॥
 स्पृहयतीर्वयमिवावहुपुण्याः प्रेमवेपितभुजाः स्त्रिमितायः ॥ ७ ॥
 अनुचरैः समनुवर्णितवीर्यं आदिपूरुष इवाचलभूतिः ॥
 वनचरो गिरितटेषु चरन्तीर्णेणुनाऽहृपति गाः स यदा हि ॥ ८ ॥
 वनलतास्तरव आत्मनि विष्णुं व्यञ्जयन्त्य इव पुष्पकलाढच्याः ॥
 प्रणतभारविट्या भवुधारा: प्रेमहृष्टतनवः ससूजुः स्म ॥ ९ ॥
 दर्शनोयतिलको वनमालादिव्यगम्भतुलसीमधुमत्तैः ॥
 अलिकुलैरलघुगीतमभीष्टमाद्रियन् यहि सन्धितवेणुः ॥ १० ॥
 सरसि सारसहंसविहङ्गाश्चारुगीतहृतचेतस एत्य ॥
 हरिमुपासत ते यतचित्ता हन्त भीलितदृशो धृतमीनाः ॥ ११ ॥
 सहवलः खगवतंसविलासः सानुषु क्षितिभूतो व्रजदेव्यः ॥
 हर्षयन् यहि वेणुरवेण जातहर्षं उपरम्भति विश्वम् ॥ १२ ॥
 महदतिक्रमणशंकितचेता मन्दमन्दमनुगर्जति मेघः ॥
 सुहृदमभ्यवर्षत् सुमनोभिश्छायया च विदधतप्रतपत्रम् ॥ १३ ॥
 विविधगोपचरणेषु विदध्यो वेणुवाद्य उरुधा निजशिक्षाः ॥
 तव सुतः सति यदाधरविम्बे दत्तवेणुरनयतस्वरजातिः ॥ १४ ॥
 सवनशस्तदुपधार्यं सुरेशाः शक्तशर्वपरमेष्ठिपुरोगाः ॥
 कवय आनतकन्धरचित्ताः कश्मलं ययुरनिदिततस्त्वाः ॥ १५ ॥
 निजपदाढजदलं धर्वजवज्ञनीरजाढकुशविच्च ब्रललामः ॥
 व्रजभुवः शमयन् खुरतोदं वर्षमधुर्यं गतिरीडितवेणुः ॥ १६ ॥

वज्रति तेन वयं सविलासवीक्षणापितमनोभववेगः ॥
 कुञ्जगर्ति गमिता न विदामः कहमलेन कदरं वसनं वा ॥ १७ ॥
 मणिधरः वच्चिदागणयन् गा मालया दयितगन्धतुलस्याः ॥
 प्रणयिनोऽनुचरस्य कवांसि प्रक्षिपन् भुजमगायत यत्र ॥ १८ ॥
 ववणितवेणुरवविक्षितचित्ताः कृष्णमन्वसत कृष्णगृहिण्यः ॥
 गुणगणार्णमनुगत्य हृरिण्यो गोपिका हव विमुक्तगृहाशाः ॥ १९ ॥
 कुन्दवामकृतकौतुकवेषो गोपगोधनवृतो यमुनायाम् ॥
 नन्दसूनुरनधे तव वत्सो नर्मदः प्रणयिनां विजहार ॥ २० ॥
 मन्दवायुरुपवात्यनकूलं मानयन्मलयजस्पशेन ॥
 वन्दिनस्तमुपदेवगणा ये वाद्यगीतबलिभिः परिवतुः ॥ २१ ॥
 वत्सलो ब्रजगवां यदगद्धो बन्द्यमानचरणः पथि बृद्धैः ॥
 कृत्स्नगोधनमुपोह्य दिनान्ते गीतवेणुरनुगेडितकीर्तिः ॥ २२ ॥
 उत्सवं अमहत्त्वापि दृशीनामुम्भयन् खुररजश्छुरितस्क ॥
 दित्सयेति सुहृदाशिष एष देवकीजठरभूरुदुराजः ॥ २३ ॥
 मदविघूर्णितलोचन इष्वन्मानदः स्वसुहृदां वनमाली ॥
 बदरपाण्डुवदनो मृदुगण्डं मण्डयन्कनककुण्डललक्ष्म्या ॥ २४ ॥
 यदुपतिर्द्विरदराजविहारो यामिनीपतिरिवैष दिनान्ते ॥
 मुदितववत्र उपयाति दुरन्तं मोचयन्द्रजगदां दिनतायम् ॥ २५ ॥

२०. ताण्डवनृत्यम्

(स्कान्द, नागरखण्ड, अ. २५४)

[Siva performs the Tāṇḍava dance in Cāturmāsya just to please भवानी. Here is a description of the varieties of Indian music— all a creation of Siva, which followed the dance.]

ततो गणा नंद्रिमुखा रत्नानि प्रददुस्तथा ॥
 भूषणानि च वासांसि मून्यादिभ्यो यथाक्रमम् ॥ २० ॥

ततो वाद्यसहस्रेषु वादिव्रेषु समंततः ॥
 सर्वज्ञयेति चैवोक्ता भगवान्यतमादिशत् ॥ २१ ॥
 भवानी हृष्टहृदया महावेवं व्यलोकयत् ॥
 जया च विजया चैव जयन्ती मठगलारुणा ॥ २२ ॥
 चतुष्टयसखीमध्ये विरराज शुभानना ॥
 तस्याः साम्निव्ययोगेन जगद्ग्राति गुणोत्तरम् ॥ २३ ॥
 यस्याः शरीरजा शोभा वर्णितुं नैव शक्यते ॥
 ईशोऽपि गणकोटीभिर्नानावस्त्राभिरीक्षितः ॥ २४ ॥
 पिशाचभूतसंघेश्च वृतः परमशोभनः ॥
 स्वर्णवेत्रधरो नन्दी बभौ कपिमुखोऽग्रतः ॥ २५ ॥
 विद्याधराश्च गंधवर्वाइश्चत्र सेनादयस्तथा ॥
 चित्रन्यस्ता इव बभूतस्त्र नागा मुनीश्वराः ॥ २६ ॥
 श्रीरागप्रमुखा रागास्तस्य पुत्रा महोजसः ॥
 अमूर्ताक्षेव ते पुत्रा हरदेवसमुद्भवाः ॥ २७ ॥
 एकंकस्य च षष्ठ्यार्थाः सर्वासां च पितामहः ॥
 ताभिः सहैव ते रागा लीलावपुर्वरास्तथा ॥ २८ ॥
 प्रादुर्बभूवुः सहसा चितितास्तेन शंभुना ॥
 तेषां नामानि ते वच्च शृणुष्व त्वं महाधन ॥ २९ ॥
 श्रीरागः प्रथमः पुत्र ईश्वरस्य विमोहनः ॥
 आसांचक्रे भ्रुवोऽमध्ये परद्वयप्रदायकः ॥ ३० ॥
 तन्मध्यश्चैव माहेशात्समुद्भूतो गणोत्तमः ॥
 द्वितीयोऽथ वसन्तोऽभूत्कटिदेशान्महायशाः ॥ ३१ ॥
 महादंकश्च भूतानां चक्राच्चैव विशुद्धितः ॥
 पञ्चमस्तु तृतीयोऽभूतसुतो विश्वविभूषणः ॥ ३२ ॥
 महेश्वरहृदो जातं चक्रं चैव मनाहृतम् ॥
 नासादेशात्समुद्भूतो भैरवो भैरवः स्वयम् ॥ ३३ ॥
 भणिपूरकनामेदं चक्रं तद्दि विमुक्तिदम् ॥
 पञ्चाशच्च तथा वर्णा अंका नाम महेश्वरात् ॥ ३४ ॥

राशयो द्वादश तथा नक्षत्राणि तथैव च ॥
 स्वाधिष्ठानसमुद्भूता जगद्वौजसमन्विताः ॥ ३५ ॥
 कणेन वृद्धिमायान्ति ततो रेतः प्रवर्तते ॥
 रेतस्तु जगत्सूच्टं तदीशजननेद्विष्यम् ॥ ३६ ॥
 आधाराच्च महान्वष्ठो नरो नारायणोऽभवत् ॥
 महेशबलभः पुत्रो नीलो विष्णुपराक्रमः ॥ ३७ ॥
 एते भूतिधरा रागा जाता भार्यासिहायिनः ॥
 भार्यास्तेषां समुद्भूताः शिरोभागात्पिनाकिनः ॥ ३८ ॥
 षट्क्रियात्परिमाणेन ततस्तास्त्वं निशामय ॥
 गोरो कोलाहली धीरा द्राविडी मालकौशिकी ॥ ३९ ॥
 षष्ठी स्याद्वेषगान्धारी श्रीरागस्य प्रिया इमाः ॥
 आन्दोला कौशिकी चैव तथा चरममञ्जरी ॥ ४० ॥
 गंडगिरी देवशाखा रामगिरी चसन्तगा ॥
 त्रिगुणा स्तम्भतीर्था च अहिरी कुंकुमा तथा ॥ ४१ ॥
 वैराटी सामवेरी च षट्भार्याः पंचमे मताः ॥
 भैरवी गुर्जरी चैव भाषा वेलागुली तथा ॥ ४२ ॥
 कण्टकी रक्तहंसा षट्भार्या भैरवानुगाः ॥
 बंगाली मधुरा चैव कामोदा चाक्षिनारिका ॥ ४३ ॥
 देवगिरी च देवाली मेघरागानुगा इमा ॥
 ओटकी भोडकी चैव नरादुम्बो तथैव च ॥ ४४ ॥
 मल्हारी सिन्धुमल्हारी नटनारायणानुगाः ॥
 एताः हि गिरिशं नत्वा महेशं च महेश्वरीम् ॥ ४५ ॥

Musical Instruments:

स्वमूत्रिवाहनोपेताः स्वभत्तुंसहिताः स्थिताः ॥
 ब्रह्मा मृदंगवादेन तोषयामास शंकरम् ॥ ४६ ॥
 चतुरक्षरवाच्येन सुवाद्यं चाकरोत्पुनः ॥
 तालक्रियां महेशाय दर्शयामास केशवः ॥ ४७ ॥

वायवस्तत्र वाद्यं च चक्रः सुस्वरमोजसा ॥
 महेन्द्रो वंशवाद्यं च सुगिरं सुस्वरं बहुः ॥ ४८ ॥
 वह्निः शूर्परवं चक्रे पणवं च तथाशिवनौ ॥
 उपांगवादनं चक्रे सोमः सूर्यः समंततः ॥ ४९ ॥
 घटानां वादनं चक्रुर्गणाः शतसहस्रशः ॥
 मुनीश्वरास्तथा देव्यः पांचतीसहितास्तथा ॥ ५० ॥
 स्वर्णभद्रासनेष्वेते हच्छुपविष्टा व्यलोकयन् ॥
 शृंगाणां वादनं चक्रुर्बसवः समहोरगाः ॥ ५१ ॥
 भेरोध्वनि तथा साध्या वाद्यान्यन्ये सुरोत्तमाः ॥
 इश्वरीगोमुखादीनि साध्याइचक्रुर्महोत्सवे ॥ ५२ ॥
 तन्त्रीलयसमायुक्ता गंधर्वा मधुरस्वराः ॥
 सुवर्णशृंगनादं च चक्रः सिद्धाः समंततः ॥ ५३ ॥
 ततस्तु भगवानीसन्महानटवपुर्धरः ॥
 मुकुटाः पञ्चशीर्षे तु पञ्चरूपशोभिताः ॥ ५४ ॥
 जटा विमूल्य सकला भस्मोद्भूलितविग्रहः ॥
 बाहुभिर्देशभिर्युक्तो हारकेशूरसंयुतः ॥ ५५ ॥
 ब्रैलोक्यव्यापकं रूपं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥
 कृत्वा ननर्त भगवान्भासुरं स महानगे ॥ ५६ ॥
 ततो वीणादिकं वाद्यं कांस्यतालादिकं धनम् ॥
 वंशादिकं तु वादित्रं तोमरादिकनामकम् ॥ ५७ ॥
 चतुर्विधं ततो वाद्यं तुमुलं समजायत ॥
 तालानां पटहादीनां हस्तकानां तथेव च ॥ ५८ ॥
 मानानां चैव तानानां प्रत्यक्षं रूपमावभौ ॥
 सुकण्ठं सुस्वरं मुक्तं सुगम्भीरं महास्वनम् ॥ ५९ ॥
 विश्वावसुनरिवश्च तुबुद्धिचैव गायकाः ॥
 जगुर्गन्धर्वपतयोऽप्सरसो मधुरस्वराः ॥ ६० ॥
 ग्रामत्रयसमोपेतं स्वरसप्तकसंयुतम् ॥
 दिव्यं शुद्धं च सांकल्पं तत्र गेयमवर्ततः ॥ ६१ ॥

पर्वतोऽपि महानादं हरयादतलाहृतः ॥
 भ्रमिभ्रमयस्तत्र महीं सपुरकाननाम् ॥ ६२ ॥
 हस्तकांश्चतुराशीति स सर्जं सदाशिवः ॥
 ललाटफलकस्वेदात्सूतमागधर्वदिनः ॥ ६३ ॥
 महेशहृदयाञ्जाता गंधर्वा विश्वगायकाः ॥
 ते मूर्त्ता देवदेवस्य सुरंगालयसंयुताः ॥ ६४ ॥
 ऊर्जशूक्लचतुर्दशयां प्रसन्ना गिरिजा तदा ॥
 समाप्तवत्तचर्यः स ईश्वरोऽपि तदा वभौ ॥ ६५ ॥

२१. दक्षिणापथवर्णनम्

(स्कान्द, काशीखण्ड, अ. २.)

[Here is a very beautiful description of Dakṣināpatha.]

लवंगेलाभूगमदचन्द्रचन्दनचिताम् ॥ ७ ॥
 ताम्बूलीरागरक्तौष्ठीं द्राक्षास्तबकसुस्तनीम् ॥
 लवलीवल्लिलोबंल्लीं कडकोलीपल्लवाङ्गुलिम् ॥ ८ ॥
 मलयानिलनिःश्वासां क्षीरोदकवराम्बराम् ॥
 त्रिकूटस्वर्णरत्नाङ्गों सुवेलाद्रिनितम्बिनीम् ॥ ९ ॥
 कावेरीगौतमीजंघां चोलचोलांशुकावृताम् ॥
 सहृदर्दुरवक्षोजां कांतीकाञ्चीविभूषणाम् ॥ १० ॥
 सुकोमलमहाराष्ट्रोवाग्विलासमनोहराम् ॥
 अद्यापि न महालक्ष्मीर्था विमुञ्चति सदुणाम् ॥ ११ ॥
 [सुवक्षदक्षिणामाशामाशानाथः प्रतस्थिवान् ॥ १२ ॥]

तृतीयो भागः
स्तो त्र यो गः

१. परमेश्वरस्तत्त्वनम्
(भागवत, १२, १३)

यं ब्रह्मा वरुणेन्द्रहङ्कमरुतः स्तुत्यन्ति दिव्यैः स्तवै—
बैदैः साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः ॥
ध्यानावस्थिततद्रुतेन मनसा पद्यन्ति यं योगिनो
यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ॥ १ ॥
पृष्ठे भ्राम्यदमन्दमन्दरगिरिग्रावाप्रकण्डूयना—
ग्रिद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः इवासानिलाः पान्तु वः ॥
यत्संस्कारकलानुवर्तनवशाद् वेलानिभेनाम्भसां
यातायातमतन्द्रितं जलनिधेनाद्यापि विश्वाम्यति ॥ २ ॥

२. वैराजस्तोत्रम्
(वराह, ७१)

रुद्र उवाच —

नमोस्त्वनंताय विशुद्धचेतसे सरूपलूपाय सहस्रबाहुवे ॥
सहस्ररक्षिमप्रभवाय वेधसे विशालदेहाय विशुद्धकर्मणे ॥ १८ ॥
समस्तविश्वार्णिहराय शम्भवे सहस्रसूर्यानिलतिगमतेजसे ॥
समस्तविद्याविष्टुताय चक्रिणे समस्तगोवर्णितुते सदा नमः ॥ १९ ॥
अनादिवेवाच्युत शोषशोखर प्रभो विभो भूतपते महेश्वर ॥
भरत्यपते सर्वपते जगत्पते भुवःपते भुवनपते सदा नमः ॥ २० ॥
जलेशनारायण विश्वशङ्कर क्षितीश विश्वेश्वर विश्वलोचन ॥
शशाङ्ककसूर्याच्युतबीर विश्वग प्रतवर्यमूर्तेऽमृतमूर्तिरव्यय ॥ २१ ॥
ज्वलद्वुताशार्चिविशुद्धमण्डलं प्रपाहि नारायण विश्वतोमुख ॥
नमोऽस्तु देवार्तिहरामृताव्यय प्रपाहि मां शरणगतं सदाच्युत ॥ २२ ॥

वक्त्राण्यनेकानि विभो तवाहुं पश्यामि मध्यस्तगतं पुराणम् ॥
 अह्माणमीदां जगतां प्रसूतिं नमोऽस्तु तुभ्यं तु पितामहाय ॥ २३ ॥
 संसारचक्रभ्रमणेरनेके: क्लृचिद्ग्रावान्देववराऽदिदेव ॥
 सन्मार्गिभिज्ञनविशुद्धसत्त्वरूपास्पते कि प्रणमान्यहं त्वाम् ॥ २४ ॥
 एकं भवन्तं प्रकृतेः परस्ताद्यो वेत्ति वा सर्वविदादिदेव ॥
 गुणा न तेषु प्रसभं विभेदा विशालमूर्तिर्हि सुसूक्ष्मरूपः ॥ २५ ॥
 वाग्योनिमाश्चो विगतेन्द्रियोऽसि विकर्मभावान्न विगतेकर्मा ॥
 संसारवास्त्वं हि न तादृशोऽसि परं वपुदेव विशुद्धभावेः ॥ २६ ॥
 संसारविच्छिन्नतिकर्यज्ञिद्वरतोऽवगीयेत चतुर्भुजस्त्वम् ॥
 परं न जानाति यतो वपुःस्ते देवादयोऽप्यद्भूतकारणं तत् ॥ २७ ॥
 अतोऽवतारोक्ततनुं पुराणमाराधयेयुः कमलासनाद्याः ॥
 न ते वपुविश्वसूगच्ययोनिरेकान्ततो वेद महानुभावः ॥ २८ ॥
 परं त्वहं वेद्यि कर्वि पुराणं भवन्तमादां तपसा विशुद्धः ॥
 पष्टासनो मे जनकः प्रतिद्विष्वेतः प्रसूतावसकृत्पुराणः ॥ २९ ॥
 सम्बूद्ध्यते नाय न महिधाऽपि विद्वर्भवन्तं तपसा विहीनाः ॥
 अह्मादिभिस्तत्प्रवरं त्वां देवरूपाः समनन्तनत्या ॥ ३० ॥
 प्रबोधमिच्छन्ति न तेषु बुद्धेष्वारकीर्तिलिपि वेदहीनाः ॥
 जन्मान्तरं वेदविदां विवेकं द्विर्भवेन्नाथ तव प्रसादात् ॥ ३१ ॥
 त्वललब्धलाभस्य न मानुषत्वं न देव गन्धर्वगतिः शिवं स्यात् ॥
 त्वं विश्वरूपोऽसि भवानुसूक्ष्म स्थूलोऽसि चेदं कृतकृत्यतात्य ॥ ३२ ॥
 स्थूलः सुसूक्ष्मः सुलभोऽसि वेव त्वद्वाह्यवृत्त्या नरके पतन्ति ॥
 किमुच्यते वा भवति स्थितेऽस्मिन्नाये तु वस्त्वकं मरुन्महीभिः ॥ ३३ ॥
 सत्त्वैः सतोयैः समरूपधारिष्यात्महवरुपे विततस्वभावे ॥
 इति स्तुतीर्में भगवाननन्त जुषस्य भक्तस्य विशेषतश्च ॥ ३४ ॥
 सृष्टि सूजस्वेति तवोवितस्य सर्वज्ञतां देहि नमोऽस्तु विष्णो ॥
 चतुर्भुखो वा यदि कोटिवक्त्रो भवेन्नरः कोऽपि विशुद्धचेताः ॥ ३५ ॥
 स मे गुणानामयुतेरनेकवेत्तवा देववर प्रसीद ॥
 समो वियुक्तस्य विशुद्धभावस्तद्भावभावैकमनोऽनुगस्य ॥ ३६ ॥

सदा हृविस्थोऽसि भवान्नमस्ते न सर्वगस्यास्ति पृथगव्यवस्था ॥
इति प्रकाशं कृतमेतदीश स्तवं मया सर्वगतं विबुद्ध्वा ॥ ३७ ॥

३. विभुस्तोत्रम् (भागवत, १२, ८)

मार्कण्डेय उवाच—

कि वर्णये तव विभो यदुदीरितोऽसुः संस्पन्दते तमनु वाङ्मनहन्दियाणि ॥
स्पन्दन्ति वे तनुभूतामजशार्थ्योऽच्च स्वस्याप्यथापि भजतामसि भावबन्धुः ॥
मूर्ती इमे भगवतो भगवंस्त्रिलोक्याः क्षेमाय तापविरमाय च मृत्युजित्यै ॥
नाना विभर्घ्यवितुमन्यतनूर्यथेवं सृष्ट्वा पुनर्प्रससि सर्वमिवोर्णनाभिः ॥ ४१ ॥
तस्यावितुः स्थिररचेशितुरंग्रिमूलं यस्त्वं न कर्मणुकालहजः स्पृशन्ति ॥
यद्वै स्तुवन्ति निनमन्ति यजन्त्यभीक्षणं ध्यायन्ति वेदहृदया मुनयस्तदाप्त्यै ॥
नान्यं तवांष्ट्युपनयादपवर्गमूर्तेः क्षेमं जनस्य परितोभिय ईश विष्यः ॥
ब्रह्मा विभेत्यलमतो द्विपरार्धविष्ट्यः कालस्य ते किमुत तत्कृतभौतिकानाम् ॥
तद्वै भजाम्यूतप्रियस्तव पादमूलं हित्वेदमात्मच्छिदि चात्मगुरोः परस्य ॥
देहाद्यपार्थमसदन्त्यमभिज्ञमात्रं विन्देत ते तर्हि सर्वमनीषितार्थम् ॥ ४४ ॥
सत्त्वं रजस्तम इतीश तवात्मबन्धो मायामयाः स्थितिलयोदयहेतवोऽस्य ॥
लीला धृता यदपि सत्त्वमयो प्रशान्त्ये नान्ये नृणां व्यसनमोहुभियश्च याम्याम् ॥
तस्मात्तवेह भगवन्नय तावकानां शुक्लां तनुं स्वदवितां कुशला भजन्ति ॥
यत्सात्त्वताः पुरुषरूपमुशन्ति सत्त्वं लोको यतोऽभयमुतात्मसुखं न चान्यत् ॥
तस्मै नमो भगवते पुरुषाय भूम्ने विश्वाय विश्वगुरवे परदेवतार्थै ॥
नारायणाय ऋषये च नरोत्तमाय हृंसाय संयतगिरे निगमेश्वराय ॥ ४७ ॥
यं वै न वेद वित्याक्षण्ये भ्रमद्वौः सन्तं स्वखेष्वसुषु हृष्ट्यपि दृक्पथेषु ॥
तन्माययाऽऽवृतमतिः स उ एव साक्षादाद्यस्तवाख्यिलगुरोऽप्यसाद्य वेदम् ॥ ४८ ॥
यदृशंनं निगम आत्मरहः प्रकाशं मुहूर्नि यत्र कवयोऽजपरा यतन्तः ॥
तं सर्ववादविषयप्रतिरूपशीलं बन्दे महापुरुषमात्मनि गूढबोधम् ॥ ४९ ॥

४. नारायणस्तोत्रम् (ब्रह्मपारः)

(पथ, सूलिखण्ड, १४)

रुद्र उवाच—

परं पराणां परमं पुराणं परात्परं विष्णुमन्तबोधम् ॥
 स्मरामि नित्यं पुरुषं वरेष्यं नारायणं त्रिप्रथमं पुराणम् ॥ १४० ॥
 परापरं पूर्वजमुग्रवेणं गम्भीरगम्भीरविद्यां प्रधानम् ॥
 नतोऽस्मि देवं हरिमीशितारं परं परं धामपरं च धाम ॥ १४१ ॥
 परात्परं शुद्धपरं विशालं परापरेणं पुरुषं विशालम् ॥
 नारायणं स्तौमि विशुद्धभावं परापरं सूक्ष्ममिदं ससर्जे ॥ १४२ ॥
 सदास्थितत्वात्पुरुषः प्रधानो ज्ञानं प्रधानं शरणं भमास्तु ॥
 नारायणं वीतमलं पुराणं परापरं विष्णुमयारपारम् ॥ १४३ ॥
 पुरातनं नोतिमतां प्रधानं धूतिज्ञमाशान्तिपरं क्षितीशम् ॥
 शुभं सदा स्तौमि महानुभावं सहस्रमूर्धनिमनेकपादम् ॥ १४४ ॥
 अनन्तबाहुं शशिसुर्यनेत्रं क्षराक्षरं क्षीरसमुद्रनिद्रम् ॥
 नारायणं स्तौमि परं परेणं परात्परं यत्त्रिवशैरगम्यम् ॥ १४५ ॥
 त्रिसर्गसंस्थं त्रिहृताशनेत्रं त्रितत्त्वलक्ष्यं त्रिलयं त्रिनेत्रम् ॥
 नमामि नारायणमप्रमेयं कृते सितं रक्ततनुं नरेशम् ॥ १४६ ॥
 त्रेतायुगे पीततनुं नरेशं तथा हरिं द्वापरतः कलौ च ॥
 नमामि नारायणमप्रमेयं कृष्णं कृतात्मानमयो नमामि ॥ १४७ ॥
 ससर्ज यो वक्त्रत एव विप्रं भुजान्तरे क्षत्वमयोरुपुमे ॥
 वैश्यं पदाग्रेषु तथैव शूद्राज्ञमामि तं विश्वतनुं पुराणम् ॥ १४८ ॥
 परात्परं पारगमप्रमेयं सुधापर्ति कार्यत एव कृष्णम् ॥
 गदासित्तकानुसूतोप्रपाणिं नमामि नारायणमप्रमेयम् ॥ १४९ ॥
 विश्वमूर्ति महामूर्ति नारायणं त्रिमूर्तिकम् ॥
 कवचं सर्वदेवानां नमस्ये वारिजेक्षणम् ॥ १५० ॥
 सहस्रशीर्षं देवेशं सहस्राक्षं महाभुजम् ॥
 जगत्संब्याप्य तिष्ठन्तं नमस्ये परमेववरम् ॥ १५१ ॥
 शरण्यं शरणं देवं विष्णुं जिष्णुं सनातनम् ॥
 नीलमेघप्रतीकाशं नमस्ये शाङ्कर्पाणिनम् ॥ १५२ ॥

शुद्धं सर्वं गतं नित्यं व्योमस्थं सनातनम् ॥
 भावाभावविनिर्मुक्तं नमस्ये सर्वं हरिम् ॥ १५३ ॥
 न चात्र किञ्चित्पश्यामि व्यतिरिक्तं तवाच्युत ॥
 त्वन्मयं च प्रपश्यामि सर्वं नेतच्चराचरम् ॥ १५४ ॥

५. नारायणस्तोत्रम्

(पथ, सृष्टिखण्ड, ४३)

[देवा ऊचुः—

यस्त्वया विष्वते देव नारसिंहमिदं वपुः ॥
 एतदेवार्चयिष्यन्ति परापरविदो जनाः ॥ १८९ ॥]

ब्रह्मोवाच—

भवान्नह्या च रुद्रश्च महेन्द्रो देवसत्तम ॥
 भवान्कर्ता विकर्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ॥ १९० ॥
 परं च सिद्धं च परं च सत्त्वं परं रहस्यं परमं हविश्च ॥
 परं च धर्मं परमं यशश्च त्वामाहुररम्यं परमं पुराणम् ॥ १९१ ॥
 परं च सत्यं परमं तपश्च परं पवित्रं परमं च मार्गम् ॥
 परं च यज्ञं परमं च होत्रं त्वामाहुररम्यं परमं पुराणम् ॥ १९२ ॥
 परं शारीरं परमं च ब्रह्मं परं च योगं परमां च वाणिम् ॥
 परं रहस्यं परमां गतिं च त्वामाहुररम्यं परमं पुराणम् ॥ १९३ ॥

६. यज्ञनारायणस्तोत्रम्

(वराह, ५)

वराह उवाच—

नमामि नित्यं त्रिदशाधिष्ठय भवस्य सूर्यस्य हृताशनस्य ॥
 सोमस्य राजो मरुतामनेककूपं हरिं यज्ञतनुं नमस्ते ॥ ४९ ॥
 सुभीमदंड्युं शशिसूर्यनेत्रं संवत्सरद्वचाप्नयुमकुञ्जिम ॥
 दर्भाङ्गरोमाणमयोग्यशक्तिं सनातनं यज्ञनरं नमामि ॥ ५० ॥
 आवापृथिव्योरिदमन्तरं हि व्याप्तं शरीरेण दिशश्च सर्वाः ॥
 तमीडचमीशं जगतां प्रसूति जनार्दनं तं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५१ ॥

सुरासुराणामजयो जयाय युगे युगे यत्स्वशरीरमाद्यम् ॥
 सूजत्यनादिः परमेश्वरो यस्तं यज्ञमूर्ति प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५२ ॥
 कवचित्सहस्रं शिरसां दधानः कवचिन्महापर्वततुल्यकायः ॥
 कवचित्स एव ऋसरेणुतुल्यो यस्तं सदा यज्ञनरं नमामि ॥ ५३ ॥
 चतुर्मुखो यः सूजते समयं रथाङ्गपाणिः प्रतिपालनाय ॥
 क्षयाय कालानलसन्निभो यस्तं यज्ञमूर्ति प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५४ ॥
 संसारचक्रक्रमणक्रियाय य इज्यते सर्वगतः पुराणः ॥
 यो योगिनां ध्यानगतोऽप्रमेयस्तं यज्ञमूर्ति प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५५ ॥
 सम्पङ्कमनस्यपितवानहं ते यदा सुदृशं स्वतनौ तु तत्त्वम् ॥
 न चान्यदस्तीति मतिः स्थिरा मे यतस्ततो याति विशुद्धभावम् ॥ ५६ ॥
 इतीरतस्तस्य हुताशनार्चिः प्रस्थं तु तेजः पुरतो बभूत् ॥
 तस्मिन्स राजा प्रविवेश बुद्धं कृत्वा लयं प्राप्तवान्यज्ञमूर्तौ ॥ ५७ ॥

७. ब्रह्मध्यानम्
 (गुरुङ, पूर्वखण्ड, ४४)

हरिरुचाच—

पूजयित्वा पवित्राश्चर्हस्य ध्यात्वा हरिर्भवेत् ॥
 ब्रह्मध्यानं प्रवक्ष्यामि मायायन्त्रप्रमर्दकम् ॥ १ ॥
 यच्छेदाङ्गमनसा प्राज्ञस्तं यजेद् ज्ञानमात्मनि ॥
 ज्ञानं महति संयच्छेद् य इच्छेद् ज्ञानमात्मनि ॥ २ ॥
 वेदेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहङ्कारवर्जितम् ॥
 वर्जितं भूततन्मात्रैर्गुणजन्माशनादिभिः ॥ ३ ॥
 स्वप्रकाशं निराकारं सदानन्दमनादि यत् ॥
 नित्यं शुद्धं बुद्धमृद्धं सत्यमानन्दमहयम् ॥ ४ ॥
 तुरीयमक्षरं बहा अहमस्मि परं पदम् ॥
 अहं ब्रह्मेत्यवस्थानं समाधिरपि गीयते ॥ ५ ॥
 आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु ॥
 इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयास्तेषु गोचराः ॥ ६ ॥

आत्मेन्द्रियमनोयुक्तो भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥
 यस्तु विज्ञानवाहूनेन युक्तेन मनसा सदा ॥
 स तु तत्पदमाप्नोति स हि भूयो न जायते ॥ ७ ॥
 विज्ञानसारथियंस्य मनःप्रग्रह्वाग्नरः ॥
 स्वर्धून्याः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ८ ॥
 अहिंसादि यमः प्रोक्तः शौचादि नियमः स्मृतः ॥
 पश्चाद्युक्तं आसनञ्च प्राणायामो मरुजनयः ॥ ९ ॥
 प्रत्याहारो जयः प्रोक्तो ध्यानमीश्वरचिन्तनम् ॥
 मनोर्धूतिधरणा स्पात्समाधिर्भूणि स्थितिः ॥ १० ॥
 अमूर्ता चेत् ऋणी स्यात् ततो मूर्ति विचिन्तयेत् ॥
 हृत्पद्मकणिकामध्ये शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ११ ॥
 श्रीबत्सकौस्तुभयुतो बनमालाश्रिया युतः
 नित्यः शुद्धो बुद्धियुक्तः सत्यानन्दावहयः परः ॥ १२ ॥
 आत्माहं परमं ब्रह्म परमज्योतिरेव तु ॥
 चतुर्विशतिमूर्तिः स शालग्रामशिलास्थितः ॥ १३ ॥
 द्वारकादिशिलासंस्थो ध्येयः पूज्योऽपि वा हरिः ॥
 मनसोऽभीप्सितं प्राप्य देवो वैमानिको भवेत् ॥
 निष्कामो मुक्तिमाप्नोति मूर्ति ध्यायन् स्तुवन् जपन् ॥ १४ ॥

८. ब्रह्मस्तोत्रम् (पदम्, सूचितखण्ड, १५)

देवा ऊचुः-

ब्रह्मणे ब्रह्मवेहाय ब्रह्मध्यायाजिताय च ॥
 नमस्कुर्मः सुनियताः क्रतुवेदप्रदायिने ॥ ११६ ॥
 भक्तानुकम्पिने देव सूचितरूपाय ते नमः ॥
 पञ्चास्य शुभया भक्त्या वेदजाप्यस्तुताय च ॥ ११७ ॥
 बहुरूपत्वरूपाय रूपाणां शतधारिणे ॥
 सावित्रीपतये देव गायत्रीपतये नमः ॥ ११८ ॥

पद्मासनाय पद्माय पद्मवक्त्राय ते नमः ॥
 वरदाय वराहीय कूर्माय च मृगश्च च ॥ ११९ ॥
 जटामुकुटयुक्ताय श्रवश्रुतिनिधारिणे ॥
 मृगाङ्गक मृगधर्माय धर्मनेत्राय ते नमः ॥ १२० ॥
 विश्वकर्मेनाय विश्वाय विश्वेशाय नमो नमः ॥
 धर्मनेत्र ऋणमस्मादधिकं कर्तुमर्हसि ॥ १२१ ॥
 बाढमनःकायभावैस्त्वां प्रपञ्चः स्म पितामह ॥
 [एवं स्तुतस्तदा देवैः ग्रहा ब्रह्मविदां वरः ॥ १२२ ॥
 प्रदास्यामि स्मृतो बाढममोघं दर्शनं हि वः ॥
 ब्रुवन्तु वाऽन्धिष्ठातं पुत्राः प्रदास्यामि न संशयः ॥ १२३ ॥]

९. ब्रह्मस्तोत्रम् (पथ, सृष्टिखण्ड, ४०)

देवा ऊचुः—

नम अङ्काराङ्कुरादिप्रसूत्ये विश्वस्यानानन्तभेदस्य पूर्वम् ॥
 संभूतस्यानन्तरं सत्त्वमूले संहारेच्छोस्ते नमः सत्त्वमूर्ते ॥ ९ ॥
 व्यक्तीनां त्वामादिभूतं महिमा चास्मादस्मानभिधानाद्विचित्त्य ॥
 द्यावापृथ्योरुद्धर्लोकास्तथाऽधश्चाण्डादस्मात्वं विभागं चकार ॥ १० ॥
 व्यक्तं चेतद्यज्जरायुस्तवाभूदेवं विश्वस्त्वप्रणीतोऽवकाशः ॥
 व्यक्तंदेवा जज्ञिरे यस्य वेहादेहस्यान्तश्चारिणो वेहभाजः ॥ ११ ॥
 चौस्ते मूर्धा लोचने चन्द्रसूर्यो व्यालाः केशा श्रोत्ररन्ध्रे दिशस्ते ॥
 गात्रं यज्ञः सिन्धवः सन्धयो वै पादौ भूमिस्तूदरं ते समूद्राः ॥ १२ ॥
 मायाकारः कारणं त्वं प्रसिद्धो वेदैः शान्तो जपोतिरक्षस्त्वमुक्तः ॥
 वेदार्थेन त्वां विवृष्टन्ति बुद्धधा हृत्पच्यान्तःसंनिविष्टं पुराणम् ॥ १३ ॥
 त्वां चाऽऽत्मानं लब्धयोगा गृणन्ति सांख्यैर्यास्ताः सत्त्व सूक्ष्माः प्रणीताः ॥
 तासां हेतुर्याऽद्धमो चापि गीता तास्वन्तःस्थो जीवभूतस्त्वमेव ॥ १४ ॥
 दृष्ट्वा मूर्ति स्थूलसूक्ष्मां चकार ये वै भावाः कारणे केचिदुक्ताः ॥
 संभूतास्ते त्वत् एवाऽदिसर्गे भूयस्तास्त्वां वासनान्तेऽभ्युपेयाः ॥ १५ ॥

त्वत्सङ्केतस्त्वन्तरा यो निगृहः कालोऽमेर्यो ध्वस्तसंल्याविकल्पः ॥
भावाभावव्यक्तिसंहारहेतुः सोऽनन्तस्त्वं तस्य कर्ता निदानम् ॥ १६ ॥
स्थूलः सर्वानिर्थभूतस्ततोऽन्यः सोऽर्थः सूक्ष्मो यो हि तेभ्योऽपि गीतः ॥
स्थूला भावाश्चाऽऽवृतो यश्च तेषां तेभ्यः स्थूलस्त्वं पुराणे प्रणीतः ॥ १७ ॥
भूतं भूतं भूतिमङ्गूतभावं भावे भावे भावितं त्वं युनक्षि ॥
युक्तं युक्तं व्यक्तिभावाश्चिरस्य स्थाने स्थाने व्यक्तिवृत्तिं करोषि ॥
इत्थं देवो भक्तिभाजां शरण्यस्त्राता गोऽता भावितोऽनन्तमूर्तिः ॥ १८ ॥

१०. विष्णुकप्रचम्

(गरुड, पूर्वखण्ड, अ. १९४)

हरिरुचाच—

सर्वव्याधिहरं वक्ये विष्णुवं कवचं शुभम् ॥
येन रक्षा कृता शम्भोनांत्रि कार्या विचारणा ॥ १ ॥
प्रणम्य देवमोशानमजं नित्यमनामयम् ॥
देवं सर्वेश्वरं विष्णुं सर्वव्यापिनमत्ययम् ॥ २ ॥
बध्नाम्यहं प्रतीकारं नमस्कृत्य जनार्दनम् ॥
अमोघाप्रतिमं सर्वं सर्वदुःखनिवारणम् ॥ ३ ॥
विष्णुर्भास्मिग्रतः पातु कृष्णो रक्षतु पृष्ठतः ॥
हरिमें रक्षतु शिरो हृदयश्च जनार्दनः ॥ ४ ॥
मनो मम हृषीकेशो जिव्हां रक्षतु केशवः ॥
पातु नेत्रे वासुदेवः श्रोत्रे सङ्कर्षणो विभुः ॥ ५ ॥
प्रश्नुम्नः पातु मे ग्राणमनिरुद्धस्तु चर्म च ॥
वनमाली गलस्यान्तं श्रीवत्सो रक्षतामधः ॥ ६ ॥
पाश्वं रक्षतु मे चक्रं वामं देत्यनिवारणम् ॥
दक्षिणं तु गदादेवो सर्वसुरनिवारिणी ॥ ७ ॥
उदरं मुष्टलं पातु पृष्ठं मे पातु लाङ्गलम् ॥
ऊर्ध्वं रक्षतु मे शाङ्कां जङ्घे रक्षतु नन्दकः ॥ ८ ॥
पाणीं रक्षतु शङ्खश्च पथं मे चरणावुभौ ॥
सर्वकार्यार्थंसिद्धघर्षं पातु मां गरुडः सदा ॥ ९ ॥

वराहो रक्षतु जले विष्मेषु च वामनः ॥
 अटव्यां नारासहश्च सर्वतः पातु केशवः ॥ १० ॥
 हिरण्यगर्भो भगवान् हिरण्यं मे प्रयच्छतु ॥
 सांख्याचार्यस्तु कपिलो धातुसाम्यं करोतु मे ॥ ११ ॥
 श्वेतद्वीपनिवासी च श्वेतद्वीपं नयत्वजः ॥
 सर्वान् शत्रून् सूदयतु मधुकंटभसूदनः ॥ १२ ॥
 विष्णुः सदा चाकर्णतु किलिवं मम विप्रहात् ॥
 हंसो मत्स्यस्तथा कूर्मः पातु मां सर्वतो विशम् ॥ १३ ॥
 त्रिविक्रमस्तु मे देवः सर्वान्विषान् निगृह्णतु ॥
 तथा नारायणो देवो बुद्धि पालयतां मम ॥ १४ ॥
 शेषो मे निर्मलं ज्ञानं करोत्वज्ञाननाशनम् ॥
 बद्धवामुखो नाशयतु कल्पवं यत्कृतं भया ॥ १५ ॥
 पद्मचां बद्धातु परमं सुखं मूर्धन मम प्रभुः ॥
 दत्तात्रेयः कल्पयतु सपुत्रपशुबद्धवम् ॥ १६ ॥
 सर्वानीरीन् नाशयतु रामः परशुना मम ॥
 रक्षोद्धनस्तु दाशरथिः पातु नित्यं महाभुजः ॥ १७ ॥
 शत्रून्हलेन मे हन्यात् रामो यादवनन्दनः ॥
 प्रलम्बकेशिचाणूरपूतनाकंसनाशनः ॥
 कृष्णस्य यो बालभावः स मे कामान्प्रयच्छतु ॥ १८ ॥
 अन्धकारतमोघोरं पुरुषं कृष्णपिङ्गलम् ॥
 पश्यामि भयसन्त्रस्तः पाशहस्तमिवान्तकम् ॥ १९ ॥
 ततोऽहं पुण्डरीकाक्षमच्युतं शरणं गतः ॥
 धन्योऽहं निर्भयो नित्यं यस्य मे भगवान्हरिः ॥ २० ॥
 ध्यात्वा नारायणं देवं सर्वोपद्रवनाशनम् ॥
 वैष्णवं कवचं बद्धवा विचरामि महीतले ॥ २१ ॥
 अप्रधृष्टोऽस्मि भूतानां सर्वदेवमयो हृहम् ॥
 स्मरणाद्वेवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ॥ २२ ॥
 सिद्धिर्भवतु मे नित्यं यथा मन्त्रमुदाहृतम् ॥
 यो मां पश्यति चक्षुभ्यां यं च पश्यामि चक्षुषा ॥ २३ ॥

सर्वेषां पापदुष्टानां विष्णुर्बन्धनाति चक्षुषो ॥
 वासुदेवस्य यच्चकं तस्य चक्षस्य ये त्वराः ॥ २४ ॥
 ते हि छिन्दन्तु पापान्मे मम हितन्तु हिसकान् ॥
 राक्षसेषु पिशाचेषु कान्तारेष्वटवीषु च ॥ २५ ॥
 विवादे राजमार्गेषु लूतेषु कलहेषु च ॥
 नदीसन्तारणे घोरे संप्राप्ते प्राणसंशये ॥ २६ ॥
 अग्निचौरनिपातेषु सर्वग्रहनिवारणे ॥
 विद्युत्सर्वविषोद्देशे रोगे च विघ्नसङ्कटे ॥ २७ ॥
 जप्यमेतज्जपेश्चित्यं शारीरे भयमागते ॥
 अयं भगवतो मन्त्रो मन्त्राणां परमो महान् ॥ २८ ॥
 विलयातं कवचं गृह्णं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 स्वमायाकृतनिर्मणकल्पात्मतग्रहनं महत् ॥ २९ ॥
 अं अनाद्यनन्त ! जगद्वौज ! पवनाभ ! नमोऽस्तु ते ॥ ३० ॥

११. विष्णुध्यानम्

(विष्णु, ६, ७)

तद्रूपं विश्वलृपस्य तस्य योगयुजा नृप ॥
 चित्त्यमात्मविशुद्धयर्थं सर्वकिलिव्यथनाशनम् ॥ ७३ ॥
 यथाग्निरुद्धतशिखः कक्षं दहति सानिलः ॥
 तथा चित्तस्थितो विष्णुर्योगिनां सर्वकिलिव्यम् ॥ ७४ ॥
 तस्मात्समस्तशक्तीनामाधारे तत्र चेतसः ॥
 कुर्वोति संस्थिति सा तु विजेया शुद्धधारणा ॥ ७५ ॥
 शुभाश्रयः स चित्तस्य सर्वं गस्याचलात्मनः ॥
 त्रिभावभावनातीतो मुक्तये योगिनो नृप ॥ ७६ ॥
 अन्ये तु पुरुषव्याघ्र चेतसो ये व्यपाश्रयाः ॥
 अशुद्धास्ते समस्तास्तु वेवाद्याः कर्मयोनयः ॥ ७७ ॥
 मूर्तं भगवतो रूपं सर्वपाश्रयनिःस्पृहम् ॥
 एषा वै धारणा प्रोक्ता यच्चित्तं तत्र धार्यते ॥ ७८ ॥
 यच्च मूर्तं हरे रूपं यादृक्षिच्छयं नराधिप ॥
 तच्छ्रूयतामनाधारा धारणा नोपपद्धते ॥ ७९ ॥

प्रसन्नवदनं चारुपद्मएत्रोपमेक्षणम् ॥
 सुकपोलं सुविस्तीर्णलाटफलकोज्जवलम् ॥ ८० ॥
 समकणन्तिविन्यस्तचारुकुण्डलभूषणम् ॥
 कम्बुशीवं सुविस्तीर्णश्रीवत्सांकितवक्षसम् ॥ ८१ ॥
 वलित्रिभंगिना मग्ननाभिना ह्युदरेण च ॥
 प्रलम्बाष्टभुजं विष्णुमयवापि चतुर्भुजम् ॥ ८२ ॥
 समस्थितोरुजडघं च सुस्थितांश्रिवराम्बुजम् ॥
 चिन्तयेद्वह्नाभूतं तं पीतनिर्मलवाससम् ॥ ८३ ॥
 किरीटहारकेयूरकटकाविभूषितम् ॥ ८४ ॥
 शाङ्कगंशाङ्कखगदाखाङ्गचक्राक्षवलयान्वितम् ॥
 वरदाभयहस्तं च मुद्रिकारत्नभूषितम् ॥ ८५ ॥
 चिन्तयेत्तन्मयो योगो समाधायात्ममानसम् ॥
 तावद्यावद्वृदीभूता तत्रैव नृप धारणा ॥ ८६ ॥
 ऋजतस्तिष्ठतोऽन्यद्वा स्वेच्छया कर्म कुर्वतः ॥
 नापयाति यदा चित्तात्सिद्धां मन्येत तां तदा ॥ ८७ ॥
 ततः शाङ्कखगदाचक्रशाङ्कगार्दिरहितं बुधः ॥
 चिन्तयेद्गवद्वूपं प्रशान्तं साक्षसूत्रकम् ॥ ८८ ॥
 सा यदा धारणा तद्ववस्थानवती ततः ॥
 किरीटकेयूरमुखैर्भूषणे रहितं स्मरेत् ॥ ८९ ॥
 तदेकावयवं देवं चेतसा हि पुनर्बुधः ॥
 कुर्यात्ततोऽवयविनि प्रणिधानपरो भवेत् ॥ ९० ॥
 तद्वूपप्रत्यया चैका सन्ततिश्चान्यनिःस्पृहा ॥
 तद्वयानं प्रथमैरङ्गैः वडभिर्निष्पाद्यते नृप ॥ ९१ ॥
 तस्यैव कल्पनाहीनं स्वरूपप्रहणं हि यत् ॥
 मनसा ध्याननिष्पाद्यं समाधिः सोऽभिधीयते ॥ ९२ ॥
 विज्ञानं प्रापकं प्राप्ये परे ऋह्यणि पार्थिव ॥
 प्रापणीयस्तथैवात्मा प्रक्षीणाशोषभावनः ॥ ९३ ॥

१२. विष्णुस्तवनम्

(कूर्म, पूर्वार्ध, १७)

अदितिरुचाच—

जयाशेषदुःखीघनाशैकहेतो जयानन्तमाहात्म्ययोगाभियुक्तम् ॥
 जयानादिमध्यान्तविज्ञानमूर्ते जयाकाशकल्पाभलानन्वरूप ॥ १९ ॥
 नमो विष्णवे कालरूपाय तुभ्यं नमो नारासिंहाय शेषाय तुभ्यम् ॥
 नमः कालरुद्राय संहारकत्रै नमो वासुदेवाय तुभ्यं नमस्ते ॥ २० ॥
 नमो विश्वमायाविधानाय तुभ्यं नमो योगगम्याय सत्याय तुभ्यम् ॥
 नमो धर्मविज्ञाननिष्ठाय तुभ्यं नमस्ते वराहाय भूयो नमस्ते ॥ २१ ॥
 नमस्ते सहलार्कचन्द्राभमूर्ते नमो वेवविज्ञानधर्माभिगम्य ॥
 नमो भूष्ठरायाप्रमेयाय तुभ्यं प्रभो विश्वयोनेऽथ भूयो नमस्ते ॥ २२ ॥
 नमः शम्भवे सत्यनिष्ठाय तुभ्यं नमो हेतवे विश्वरूपाय तुभ्यम् ॥
 नमो योगपीठान्तरस्थाय तुभ्यं शिवायैकरूपाय भूयो नमस्ते ॥ २३ ॥

१३. विष्णुस्तवनम्

(ब्रह्म, गोतमीमाहात्म्य, ५२)

धन्वंतरिरुचाच—

जय विष्णो जयाचिन्त्य जय जिह्नो जयाच्युत ॥
 जय गोपाल लक्ष्मीश जय कृष्ण जगन्मय ॥ २९ ॥
 जय भूतपते नाय जय पन्नशायिने ॥
 जय सर्वग गोविन्द जय विश्वकृते नमः ॥ ३० ॥
 जय विश्वभुजे देव जय विश्वधृते नसः ॥
 जयेश सदसत्त्वं वै जय माधव धर्मिणे ॥ ३१ ॥
 जय कामद काम त्वं जय राम गुणार्णव ॥
 जय पुष्टिव पुष्टीश जय कल्पणादायिने ॥ ३२ ॥
 जय भूतप भूतेश जय मातविश्वायिने ॥
 जय कर्मद कर्म त्वं जय पीतान्बरुच्छद ॥ ३३ ॥
 जय सर्वेश सर्वस्त्वं जय मङ्गलरूपिणे ॥
 जय सत्त्वाधिनाथाय जय वेवविवे नमः ॥ ३४ ॥

जय जन्मद जन्मस्थ परमात्मज्ञमोऽस्तु ते ॥
 जय मुक्तिव मुक्तिस्त्वं जय मुक्तिद केशव ॥ ३५ ॥
 जय लोकद लोकेश जय पापविनाशन ॥
 जय वत्सल भक्तानां जय चक्रधृते नमः ॥ ३६ ॥
 जय मानद मानस्त्वं जय लोकनमस्कृत ॥
 जय धर्मद धर्मस्त्वं जय संसारपारग ॥ ३७ ॥
 जय अन्नद अन्नं त्वं जय वाचस्पते नमः ॥
 जय शक्तिव शक्तिस्त्वं जय जीत्रवरप्रद ॥ ३८ ॥
 जय यज्ञद यज्ञस्त्वं जय पश्यदलेखण ॥
 जय दानद दानं त्वं जय कैटभसूदन ॥ ३९ ॥
 जय कीर्तिद कीर्तिस्त्वं जय मूर्तिद मूर्तिधृक् ॥
 जय सौख्यद सौख्यात्मज्जय पावनपावन ॥ ४० ॥
 जय शान्तिद शान्तिस्त्वं जय शङ्करसंभव ॥
 जय पानद पानस्त्वं जय ज्योतिःस्वरूपिणे ॥ ४१ ॥
 जय वामन वित्तेश जय धूमपताकिने ॥
 जय सर्वस्य जगतो दातूमूर्ते नमोऽस्तु ते ॥ ४२ ॥

त्वमेव लोकत्रयवर्तिजीवनिकायसंक्लेशविनाशदक ॥
 श्रीपुण्डरीकाल्कृपानिष्ठे त्वं निधेहि पार्णि मम मूर्धन विष्णो ॥४३॥

१४. विष्णुस्तवनम्

(वराह, ८)

व्यास उवाच—

नमामि विष्णुं त्रिवशारिनाशनं विशालवक्षःस्थलसंभितिभियम् ॥
 सुशासनं नीतिमतां परां गति त्रिविक्रमं मन्दवरधारिणं सदा ॥ ४३ ॥
 दामोदरं निजितभूतलं धिया पशोऽशृशुभ्रं भ्रमराङ्गसप्रभम् ॥
 भवे भवं वैत्यरिपुं पुरुष्टुतं नमामि विष्णुं शरणं जनार्दनम् ॥ ४४ ॥
 त्रिधा स्थितं तिरमरथाङ्गपाणिनं नयस्थितं युक्तमनुत्तमर्गुणेः ॥
 निःश्रेयसाख्यं क्षयितेतरं गुहं नमामि विष्णुं पुरुषोत्तमं त्वहम् ॥ ४५ ॥
 महावराहो हविवां भुजो जनो जनार्दनो भे हितकृच्छ्रतुर्मुखः ॥
 महीधरो मामुदधिप्लवे महान्तं पातु विष्णुः शरणार्थिनं तु माम् ॥४६॥

मायाततं येन जगत्त्रयं कृतं यथाग्निनैकेन ततं चराचरम् ॥
 चराचरस्य स्वयमेव सर्वतः स मेऽस्तु विष्णुः शरणं जगत्पतिः ॥ ४७ ॥
 भवे भवे यश्च सर्वजं कं ततो जगत्प्रसूतं सचराचरं त्विदम् ॥
 ततश्च रुद्रात्मवति प्रलीयते ततो हरिविष्णुहरस्तयोच्यते ॥ ४८ ॥
 रबीन्दुपृथ्वीपवनादिभास्करा जलं च यस्य प्रभवन्ति मूर्तयः ॥
 स सर्वदा मे भगवान्सनातनो ददातु शं विष्णुरचिन्त्यरूपधूक् ॥ ४९ ॥

१५. आदिदेवस्तोत्रम्

(पथ, उत्तरखण्ड, २०८)

ब्राह्मणा ऊचुः—

नमस्तेऽतसीपुष्पसङ्काशभासं तनुं विभ्रते पीतवासोवृताय ॥
 लसत्कुण्डलप्रोतनानोपलाय श्रुतौ चञ्चलाभ्यापिनीलाम्बुदाय ॥ ३५ ॥
 भवितस्त्वदीया किल कल्पवल्ली समाधिता यच्छति चित्तवाङ्गिष्ठतम् ॥
 यथा तथेथा किल कोशला विभो जना उभे ते कृपया तवाऽन्तनुयुः ॥ ३६ ॥
 वन्दामहे ते चरणारविन्दं वृन्दारकर्वन्दितमीश्वराद्यैः ॥
 विचिन्त्यमानं हृदि योगिवृन्दैः कन्दं परानन्दभूतो विमुक्तेः ॥ ३७ ॥
 प्राप्ताः कामं श्रीपतेत्वस्त्वरूपं श्रीवत्साद्यैलक्षितं चारुचिह्नैः ॥
 वाञ्छामस्ते दासभावं तथाऽपि प्रायः सर्वेरावृतं नारदाद्यैः ॥ ३८ ॥
 यत्सोऽप्यं ते दासभावं गतानां तन्मो लक्ष्म्या वक्षसोऽन्तर्बसन्त्याः ॥
 तज्जानाति श्रीपते श्रीमहेशो नान्यो लोके येन तच्चानुभूतम् ॥ ३९ ॥
 मध्येऽस्माकं श्रीपते सेवकानां नीरागाणामप्यसौ माननीयः ॥
 अस्मात्तं ते नारदाद्या मुनीशा स्वद्वृक्त्याप्त्य लोकनाथं भजन्ते ॥ ४० ॥
 कामं बहानन्दभास्तोऽन्तरात्मा त्वद्वास्ये नो तृप्तिमायाति शम्भुः ॥
 वारं वारं त्वद्वृणानुग्रहोता नृत्यत्युच्चैस्त्वत्परो भावयुक्तः ॥ ४१ ॥
 हेतोरस्मादेहि नः स्वस्य दास्यं यत्प्राप्तानां नोर्मयः संभवन्ति ॥
 त्वच्चिह्नाङ्गो द्वारपालो त्वदीयौ मोहादभ्रष्टो प्रापितो तत्स्वकीयम् ॥ ४२ ॥
 लोकादस्मादन्तरेण त्वदिच्छां त्वलोकानां नोद्यते चाऽशुपातः ॥
 को जानीयात्तावकीमत्र मायां दुर्विज्ञेयां ब्रह्मशर्वाविदेवं ॥ ४३ ॥

१६. पुरुषोत्तमस्तोत्रम्
(पथ, पातालखण्ड, २१)

राजोवाच —

जद दीन दयारुर प्रभो जय दुःखापह मङ्गलाहृय ॥
जय भक्तजनार्तिनाशककृतवधमंडजय दुष्टघातक ॥ २० ॥
अम्बरीषमय वीक्ष्य दुःखितं विप्रशापहतसर्वमङ्गलम् ॥
धारयन्निजकरे सुदर्शनं स्वं रक्ष जठराधिवासतः ॥ २१ ॥
दैत्यराजपितृकारितव्ययः शूलपाशजलबहिंपातनेः ॥
श्रीनृसिंहतनुधारिणा त्वया रक्षितः सपदि पश्यतः पितुः ॥ २२ ॥
ग्राहकक्रपतितांश्रिमुद्गुटं वारणेन्द्रमतिदुःखपीडितम् ॥
वीक्ष्य साधु करुणार्द्मानसस्त्वं गरुत्मति कृतारुहकिषः ॥ २३ ॥
त्यक्तपक्षिपतिरात्तचक्रो वेगकम्पयुतमालिकाम्बरः ॥
गीयसेऽसुभिरमुव्य नक्तो मोचकः सपदि तद्विनाशकः ॥ २४ ॥
यत्र यत्र तव सेवकार्द्दनं तत्र तत्र बत देहवारिणा ॥
पाल्यतेऽत्र भवता त्वया निजः पापहारिचरितं मनोहरैः ॥ २५ ॥
दीननाथ सुरमौलिहीरकोद्घटपावतल भक्तवल्लभ ॥
पापकोटिपरदाहूक प्रभो दर्शयस्व मम पादपञ्चरूपम् ॥ २६ ॥
पापकुद्धिं जनोऽहमागतो मानसे तव तथा हि दर्शय ॥
तावका वयमधैघनाशन विस्मृतं न हि सुरामुराचित ॥ २७ ॥
ये वदन्ति तव नाम निर्मलं ते तरन्ति सकलाधसागरम् ॥
सच्छुद्दिर्यदि कृता तदा मया प्राप्यतां सकलदुःखहारक ॥ २८ ॥

१७. श्रीपतिस्तवनम्
(पथ, उत्तरखण्ड, २११)

मुनिरुवाच —

श्रीपते श्रीकराभ्भोजसंमितपदाम्बुजम् ॥
भवतो भवतापद्मं वन्दे त्रिदशवन्दितम् ॥ ९९ ॥
त्वदीयमायया नाथ मोहिता येऽत्र जन्तवः ॥
तेषां कवाचिन्निस्तारो न कृपामन्तरेण ते ॥ १०० ॥

सत्तीर्थसेवनादीश तथा सज्जनसङ्गमात् ॥
 पुंसां भवितस्तु येषां च जायते कृपया तव ॥ १०१ ॥
 साधुभिर्बहु उदीरितं हरे यो निशम्य गुणकीर्तनं तव ॥
 कीर्तयत्यखिलपापनाशनं मातृगर्भकुहरे स नो पतेत् ॥ १०२ ॥
 श्रीपते तव जनस्य मानसं देवतस्तु पतितं महारणे ॥
 गुणितं च रजसा जहाति नो निर्मलत्वमिव रत्नमुक्तमभ् ॥ १०३ ॥
 यः पुमान्पतिति ते पदाम्बुजे वण्डवत्पुलकमङ्गके दधत् ॥
 सोऽन्वयं नयति तावकं पदं स्वं च बाङ्गितमशेषयोगिभिः ॥ १०४ ॥
 जीव एष तव मायया विभो मोहितो भ्रमति विश्ववर्तमसु ॥
 त्वत्कृपाललितलोचनाव्चलस्तत्क्षणं तरति विश्ववारिधिम् ॥ १०५ ॥

१८. वासुदेवस्तोत्रम्

(गण्ड, पूर्वलग्न, २२६)

सकलमनिभिराद्यादिचन्त्यते यो हि सिद्धो
 निखिलहृदि निविष्टं वेत्ति यः सर्वसाक्षी ॥
 तमजममृतमीशं वासुदेवं नतोऽस्मि
 त्वभयमरणहीनं नित्यमानन्दरूपम् ॥ ५० ॥
 निखिलभूवननायं शाश्वतं सुप्रसन्नम्
 अतिविमलविशुद्धं निर्गृणं भावपुण्ये ॥
 सुखमुवितसमस्तं पूजयाम्यात्मभावं
 विशतु हृदयपथे सर्वसाक्षी चिदात्मा ॥ ५१ ॥
 एवं भयोक्तं परमप्रभावमाद्यन्तहीनस्य परस्य विष्णोः ॥
 तस्माद्विचिन्त्यः परमेश्वरोऽसौ विमुक्तिमागेण नरेण सम्यक् ॥ ५२ ॥
 बोधस्वरूपं पुराणं आदित्यवर्णं विमलं विशुद्धम् ॥
 सञ्चिन्त्य विष्णुं परमद्वितीयं कस्तत्र योगो न लयं प्रवाति ॥ ५३ ॥
 इमं स्तवं यः सततं मनुष्यः पठेच्च तद्वत्प्रयतः प्रशान्तः ॥
 स धौतपाप्मा विततप्रभावः प्रयाति लोकं विततं मुरारेः ॥ ५४ ॥
 यः प्रार्थयत्यर्थमशेषसौख्यं धर्मञ्चकामञ्च तथैव मोक्षम् ॥
 स सर्वमुत्सृज्य परं पुराणं प्रयाति विष्णुं शरणं वरेण्यम् ॥ ५५ ॥

विभुं प्रभुं विश्वधरं विशुद्धमशेषसंसारविनाशहेतुम् ॥
यो वासुदेवं विमलं प्रपञ्चः स मोक्षमाप्नोति विमुक्तसङ्गः ॥ ५६ ॥

१९. वासुदेवस्तोत्रम् (पूजाकाले)

(गण्ड, पूर्वखण्ड, २२६)

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमः सर्वपापहारिणे ॥
नमो यज्ञवराहाय गोविन्दाय नमो नमः ॥
नमस्ते परमानन्द ! नमस्ते परमाक्षर ! ॥ ६ ॥
नमस्ते ज्ञानसद्ग्राव ! नमस्ते ज्ञानदायक ! ॥
नमस्ते परमाद्वैत ! नमस्ते पुरुषोत्तम ॥ ७ ॥
नमस्ते विश्वकृदेव ! नमस्ते विश्वभावन ! ॥
नमस्तेऽस्तु विश्वनाथ ! नमस्ते विश्वकारण ! ॥ ८ ॥
नमस्ते मधुदैत्यघन ! नमस्ते रावणान्तक ! ॥
नमस्ते कंसकेशिघ्न ! नमस्ते कैटभार्दन ! ॥ ९ ॥
नमस्ते शतपथ्राक्ष ! नमस्ते गरुडध्वज ! ॥
नमस्ते कालनेमिघ्न ! नमस्ते गरुडासन ॥ १० ॥
नमस्ते देवकीपुत्र ! नमस्ते वृष्णिनन्दन ! ॥
नमस्ते रुक्मिणीकान्त ! नमस्ते दितिनन्दन ! ॥
नमस्ते गोकुलावास ! नमस्ते गोकुलप्रिय ! ॥ ११ ॥
जय गोपबपुःकृष्ण ! जय गोपीजनप्रिय ! ॥
जय गोवर्द्धनाधार ! जय गोकुलवर्धन ! ॥ १२ ॥
जय रावणबीरघ्न ! जय चाणूरनाशन ! ॥
जय वृष्णिकुलोद्योत ! जय कालीयमर्दन ! ॥ १३ ॥
जय सत्य जगत्साक्षिन् ! जय सर्वार्थसाधक ॥
जय वेदान्तविद्वैष्ट ! जय सर्वद ! माधव ! ॥ १४ ॥
जय सर्वाश्रियाव्यक्त ! जय सर्वद ! माधव ! ॥
जय सूक्ष्म चिदानन्द ! जय चित्तनिरञ्जन ॥ १५ ॥

जयस्तेऽस्तु निरालम्ब ! जय शान्त ! सनातन ! ॥
 जय नाथ ! जगत्पुष्ट ! जय विष्णो ! नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥
 दिवारात्रौ च सन्ध्यायां सर्वावस्थासु चेष्टतः ॥
 अचला तु हरे ! भक्तिस्तवांश्रियुगले मम ॥ ३७ ॥
 शरीरेण तथा प्रोतिर्न च धर्मादिकेषु च ॥
 यथा त्वयि जगन्नाथ ! प्रीतिरात्यन्तिकी मम ॥ ३८ ॥
 पूजां कर्तुं तथा स्तोत्रं कः शक्नोति तवाच्युत ॥
 स्तुतं तु पूजितं मेऽद्य तत्कामस्व नमोऽस्तु ते ॥ ४० ॥

२०. गोविन्दस्तवनम्

(वराह, ३६)

राजोवाच—

नमामि देवं जगतां च मूर्ति गोपेन्द्रमिन्द्रानुजमप्रमेयम् ॥
 संसारचक्रक्रमणैकदक्षं पृथ्वीधरं देववरं नमामि ॥ १२ ॥
 भवोदधौ दुःखशतोऽस्मिभीमे जरावर्ते कृष्ण पातालमूले ॥
 तदन्त एको ददते सुखं मे नमोऽस्तु ते गोपतयेऽप्रमेय ॥ १३ ॥
 व्याघ्रादियुक्तैः पुरुषैर्यहैश्च सङ्खघटमानं पुनरेव देव ॥
 नमोऽस्तु ते युद्धरते महात्मज्जनाद्दोपेन्द्र समस्तवन्धो ॥ १४ ॥
 त्वमुत्तमः सर्वविदां सुरेश त्वया ततं विश्वमिदं समस्तम् ॥
 गोपेन्द्र मां पाहि महानुभाव भवाद्ग्रीतं तिग्मरथ्याङ्गपाणे ॥ १५ ॥
 परोऽसि देव प्रवरः सुराणां पुराणरूपोऽसि शशिप्रकाशः ॥
 ह्रुतशब्दवत्राच्युतं तीवभाव गोपेन्द्र मां पाहि भवे पतन्तम् ॥ १६ ॥
 संसारचक्रक्रमणान्यनेकान्याविर्भवन्त्यच्युतं देहिनां यत् ॥
 त्वन्मायया मोहितानां सुरेश कस्ते माया तरते द्रुन्धधामा ॥ १७ ॥
 अगोत्रमस्पर्शमरुपगन्धमनामनिहृशमजं वरेष्यम् ॥
 गोपेन्द्र ये त्वामुपासन्ति धीरास्ते भुक्तिभाजो भवधर्ममृक्ताः ॥ १८ ॥
 शब्दातिगं व्योमरूपं विमूर्ति विकर्मिणं शुभभावं वरेष्यम् ॥
 चक्राङ्गपाणिं तु तथोपचाराद्वुक्तं पुराणे सततं नमामि ॥ १९ ॥

त्रिविकमं कीतजगत्त्रयं च चतुर्मूर्ति विश्वजगत्क्षतीशम् ॥
 शम्भुं विभुं भूतपर्ति सुरेण नमाम्यहं विष्णुमनन्तमूर्तिम् ॥ २० ॥
 त्वं देव सर्वाणि चराचराणि सूजस्यथो संहरसे त्वमेव ॥
 मां मुक्तिकामं नय देव शीघ्रं यस्मिन् गता योगिनो नोपयान्ति ॥ २१ ॥
 जयस्व गोविन्द महानुभाव जयस्व विष्णो जय पद्यनाभ ॥
 जयस्व सर्वं जयाप्रमेय जयस्व विश्वेश्वर विश्वमूर्ते ॥ २२ ॥

२१. अष्टावक्रकृतगोविन्दस्तोत्रम्

(ऋष्य, द्वि. भाग, अ. २९.)

[ध्यानाद्विरतमये च पश्यन्तं बहिरेव तत् ॥
 सर्वायववकत्रं च कृष्णं सर्वं दिगम्बरम् ॥ ३५ ॥
 नामाऽलटवकं जटिलं ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ॥
 मुखतोऽग्निमुद्विरन्तं तपोराशिमिवोत्थितम् ॥ ३६ ॥
 अहो किं वा ब्रह्मतेजो मूर्तिमन्तमिह स्वयम् ॥
 नखशमश्रुसुदीर्घं च शान्तं तेजस्त्वनं परम् ॥ ३७ ॥
 पुटाङ्गलियुतं भक्त्या भीतं प्रणतकन्धरम् ॥
 दृष्ट्वा हसन्तीं राधां तां वारयामास माघवः ॥ ३८ ॥
 प्रभावं कथयामास मुनोद्वस्य महात्मनः ॥
 अथ प्रणम्य गोविन्दं तुष्टाव मुनिपुङ्गवः ॥
 यस्तोत्रं च पुरा दत्तं शङ्करेण महात्मनः ॥ ३९ ॥]

अष्टावक्र उवाच—

गुणातीत गुणधार गुणवीज गुणात्मक ॥
 गुणीश गुणिनां बीज गुणायन नमोऽस्तु ते ॥ ४० ॥
 सिद्धिस्वरूप सिद्धचेश सिद्धबीज परात्पर ॥
 सिद्धिसिद्धं गुणाधीश सिद्धानां गुरवे नमः ॥ ४१ ॥
 हे वेदबीज वेदज्ञ वेदिन्वेदविदां वर ॥
 वेदज्ञाताऽज्ञायरूपेश वेदज्ञेश नमोऽस्तु ते ॥ ४२ ॥

ब्रह्मानन्तेशशेषेन्द्रधर्मदीनामधीश्वर ॥
 सर्वं सर्वेशं शार्वेशं बीजरूपं न० ॥ ४३ ॥
 प्रकृते प्राकृते प्रकृते प्रकृतीशं परात्पर ॥
 संसारचूक्षं तद्वैजकलरूपं न० ॥ ४४ ॥
 सृष्टिस्थित्यन्तबीजेशं सृष्टिस्थित्यन्तकारण ॥
 महाविराद्वैतरोर्बीजं राधिकेशं न० ॥ ४५ ॥
 अहो यस्य ऋयः स्कन्धा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥
 शाखाप्रशाखा वेदाद्यास्तपांसि कुसुमानि च ॥ ४६ ॥
 संसारा विफला एष प्रकृत्यङ्गकुरमेत्य च ॥
 तदाधारं निराधारं सर्वाधारं न० ॥ ४७ ॥
 तेजोरूपं निराकारं प्रत्यक्षानूहमेव च ॥
 सर्वकारातिप्रत्यक्षं स्वेच्छामयं न० ॥ ४८ ॥
 [इत्युक्त्वा स मुनिश्रेष्ठो निपत्य चरणाम्बुजे ॥
 प्राणांस्तत्याजं योगेन तयोः प्रत्यक्षं एव च ॥ ४९ ॥
 पपात तत्र तद्वैः पादपथसमीपतः ॥
 तत्त्वेजश्च समुत्तस्यौ ज्यलदग्निशिखोपमः ॥ ५० ॥
 सप्ततालप्रमाणं तु चोत्थाय च पपात ह ॥
 भ्रामं भ्रामं च परितो लीनं चाभूत्पदाम्बुजे ॥ ५१ ॥
 अष्टावक्रकृतं स्तोत्रं प्रातहृत्याय यः पठेत् ॥
 परं निर्वाणं मोक्षं च समाप्नोति न संशयः ॥ ५२ ॥
 प्राणाधिको मुमुक्षुराणं स्तोत्राराजश्च नारद ॥
 हरिणाऽहो पुरा दत्ता वैकुण्ठे शङ्कराय च ॥ ५३ ॥]

२२. मत्स्यावतारस्तोत्रम्

(बराह, ९)

जलोवाच-

नमोऽस्तु वेदान्तरगाप्रतर्क्ष्य नमोऽस्तु नारायणं मत्स्यरूपं ॥
 नमोऽस्तु ते सुस्तरं विश्वभूतेऽनमोऽस्तु विश्वाद्वयरूपधारिन् ॥२८॥

नमोऽस्तु चन्द्रार्कं अनेकरूपं जलान्तविश्वस्थितं चाहनेत्र ॥
 नमोऽस्तु विष्णो शरणं ब्रजामः प्रपाहि नो मत्स्यतनुं विहाय ॥ २९ ॥
 त्वया ततं विश्वमनन्तमूर्ते पृथग्न ते किञ्चिद्विहास्ति देव ॥
 भवान्न चास्य व्यतिरिक्तमूर्तिस्त्वतो वयं ते शरणं प्रपश्नाः ॥ ३० ॥
 खामेन्दुबहिंश्च मनश्च रूपं पुराणमूर्तोस्तवं चाकजनेत्र ॥
 क्षमस्वं शाम्भो यदि भवितहीनं त्वया जगद्भासति देवदेव ॥ ३१ ॥
 विशद्गमेतत्तवं देवरूपं सुभाषणं सुस्वतमग्नितुल्यम् ॥
 पुराणदेवेशा जगन्निवासं शाम्भं प्रयाहृच्युतं तीक्रभानो ॥ ३२ ॥
 नमाम सर्वे शरणं प्रपश्ना भयाच्च ते रूपभिदं च दृष्ट्वा ॥
 लोके समस्तं भवता विनाश्य न विद्यते देहगतं पुराणम् ॥ ३३ ॥

२३. वराहस्तवनम्

(विष्णु, १, ४)

श्रीपराशर उवाच—

एवं संस्तुयमानस्तु पृथिव्या धरणीधरः ॥
 सामस्वरघ्निः श्रीमाङ्गजगर्जं परिघर्घरम् ॥ २५ ॥
 ततः समुत्क्षिप्य धरां स्वदंष्ट्रया महावराहः स्फटपथलोक्यनः ॥
 रसातलाद्युत्पलपत्रसञ्जिभः समुत्थितो नीलं इवाच्चलो महान् ॥ २६ ॥
 उत्तिष्ठता तेन मुखानिलाहृतं तत्संभवाम्भो जनलोकसंश्रयान् ॥
 प्रक्षालयामात् हि ताम्हाद्युतीन् सनन्दनादीनपकलमवान्मुनीन् ॥ २७ ॥
 प्रयान्ति तोयानि खुराग्रविक्षतरसातलेऽथः कृतशब्दसन्ततिः ॥
 इवासानिलाहृताः परितः प्रयान्ति सिद्धां जना ये नियता वसन्ति ॥ २८ ॥
 उत्तिष्ठतस्तस्य जलाद्र्वक्षेमहावराहस्य महीं विगृह्य ॥
 विघ्नवतो वेदमयं शरीरं रोमान्तरस्था मूनयः स्तुवन्ति ॥ २९ ॥
 तं तुष्टुवुस्तोषपरीतचेतसो लोके जने ये निवसन्ति योगिनः ॥
 सनन्दनांश्च हृतिनम्भकन्धरा धराधरं धीरतरोद्दतेशणम् ॥ ३० ॥
 जयेश्वरराणां परमेश केशवं प्रभो गवान्नकल्पधरासिचकथूक् ॥
 प्रसूतिनाशस्थितिहेतुरोश्वरस्त्वमेव नान्यत्परमं च यत्पदम् ॥ ३१ ॥

पादेषु वेदास्तव यूपदण्डं दन्तेषु यज्ञादिचतयश्च वक्त्रे ॥
 हुताशजिव्होऽसि तनूरुहाणि दर्भाः प्रभो यज्ञपुमांस्त्वमेव ॥ ३२ ॥
 विलोचने रात्र्यहनो महात्मन्सर्वाक्षियं ब्रह्म परं शिरस्ते ॥
 सूक्तान्यशेषाणि सटाकलापो द्वारां समस्तानि हृवीषि देव ॥ ३३ ॥
 खुक्तुण्ड सामस्वरघीरनाद प्राभ्यंशकायाखिलसत्रसन्धे ॥
 पूर्वोष्टधर्मथवणोऽसि देव सनातनात्मगवन्प्रसीद ॥ ३४ ॥
 पदक्रमाकान्तभुवं भवन्त्मादिस्थिति चाक्षर विश्वमूर्ते ॥
 विश्वस्य विश्यः परमेश्वरोऽसि प्रसीद नाथोऽसि परावरस्य ॥ ३५ ॥
 दण्डाग्रविन्यस्तमशेषमेतद्गुणदलं नाथ विभाव्यते ते ॥
 विगाहतः पश्यवनं विलग्नं सरोजिनीपत्रमिवोढपञ्चकम् ॥ ३६ ॥
 द्यावापूर्थिव्योरतुलप्रभाव यवन्तरं तद्विषया तवेव ॥
 व्याप्तं जगद्वचाप्तिसमर्थदीप्ते हिताय विश्वस्य विभो भवं त्वम् ॥ ३७ ॥
 परमार्थस्त्वमेवंको नान्योऽस्ति जगतःपते ॥
 तवेष महिमा येन व्याप्तमेतच्चराचरम् ॥ ३८ ॥
 यदेतद्गुणयते मूर्त्तमेतज्ज्ञानात्मनस्तव ॥
 आन्तिज्ञानेन पश्यन्ति जगद्गूपमयोगिनः ॥ ३९ ॥
 ज्ञानस्वरूपमखिलं जगदेतदबुद्धयः ॥
 अर्थस्वरूपं पश्यन्तो भ्राम्यन्ते मोहसंलबे ॥ ४० ॥
 ये तु ज्ञानविधः शुद्धचेतसस्तेऽखिलं जगत् ॥
 ज्ञानात्मकं प्रपश्यन्ति त्वद्गूरं परमेश्वर ॥ ४१ ॥
 प्रसीद सर्वं सर्वात्मवासाय जगतामिमां ॥
 उद्धरोर्बोममेयात्मञ्छन्नो देहाङ्गलोचन ॥ ४२ ॥
 सत्त्वोद्विक्तोऽसि भगवन् गोविन्दं पृथिवीमिमाम् ॥
 समुद्धर भवायेष शशो देहाङ्गलोचन ॥ ४३ ॥
 सर्गप्रवृत्तिर्भवतो जगतामुपकारिणी ॥
 भवत्वेषा नमस्तेऽस्तु शशो देहाङ्गलोचन ॥ ४४ ॥

२४. श्रीवामनस्तवः

(वामन, अ. ३०)

ब्रह्मोवाच—

जयाधीश जयाजेय जयं सर्वगुरो हरे ॥

जन्ममृत्युजरातीत जयानन्त जयाच्युत ॥ १८ ॥

जयाजित जयाशेष जयाव्यक्तस्थिते जय ॥

परमार्थार्थसर्वज्ञ ज्ञानज्ञेयार्थनिश्चित ॥ १९ ॥

जयाशेषजगत्साक्षिङ्गतकर्त्तर्जगदुरो ॥

जगतोऽजगतश्चेष स्थितौ पालयसे जय ॥ २० ॥

जयाखिल जयाशेष जय सर्वहृदिस्थित ॥

जयादिमध्यान्तमय सर्वज्ञानमयोत्तम ॥ २१ ॥

मुमुक्षुभिरनिर्देश नित्यहृष्ट जयेश्वर ॥

योगिभिर्मुक्तकामैस्तु दमादिगुणभूषण ॥ २२ ॥

जयातिसूक्ष्मदुर्ज्ञेय जगन्मूल जगन्मय ॥

जयं सूक्ष्मातिसूक्ष्म त्वं जय योगिन्नतीन्द्रिय ॥ २३ ॥

जय स्वमायायोगस्य शोषभोगशयाक्षर ॥

जयंकदंष्ट्राप्रान्तेन समुद्भूतवसुन्धर ॥ २४ ॥

नकेसरिन्मुरारातिवक्षःस्थलविदारण ॥

सांप्रतं जय विश्वात्मन्मायावामन केशव ॥ २५ ॥

स्वमायापटलच्छङ्गजगद्वार्जनार्दन ॥

जयाचिन्त्य जयानेकस्वरूपकनिधे प्रभो ॥ २६ ॥

वद्वस्व वद्वितानेकविकारप्रकृते हरे ॥

त्वयेषा जगती शोषसंस्थिता धर्मपद्धतिः ॥ २७ ॥

न त्वामहं न चेशानो नेन्द्राद्यास्त्रिवशा हरे ॥

ज्ञातुमोशा न ऋषयः सनकाद्या न योगिनः ॥ २८ ॥

त्वं मायापटसंबोतो जगत्यत्र जगत्पते ॥

कस्त्वां वेत्स्यति सर्वेषां त्वत्प्रसादं विना नरः ॥ २९ ॥

त्वमेवाराधितो येन प्रसादसुमुखं प्रभो ॥
 स एष केवलं देव वेति त्वां नेतरो जनः ॥ ३० ॥
 नन्दीश्वरेश्वरेशान् विभो वर्द्धस्व वामन ॥
 प्रभवायास्य विश्वस्य विश्वात्मन्पृथुलोचन ॥ ३१ ॥

२५. चित्रकूटस्थितश्रीरामस्तवनम्

(वराह, १२)

दुर्जयनृप उवाच—

नमामि रामं नरनाथमच्युतं कवि पुराणं त्रिदशारिनाशनम् ॥
 शिवस्वरूपं प्रभवं महेश्वरं सदा प्रपश्नातिहरं धूतश्चियम् ॥ ५ ॥
 भवान् सदा देव समस्ततेजसां करोषि तेजांसि समस्तरूपधूक् ॥
 क्षिती भवान् पञ्चगुणस्तथा जले चतुष्प्रकारः त्रिविधोऽयं तेजसि ॥ ६ ॥
 ह्रिधाऽयं बायौ विषयि प्रतिष्ठितो भवां हरिः शदूचरः पुमानसि ॥
 भवान्तच्छशीसूर्यंहृताशानोऽसि त्वयि प्रलीनं जगदेतदुच्यते ॥ ७ ॥
 भवत्प्रतिष्ठं रमते जगद्यातः ततोऽसि रामेति जगत्प्रतिष्ठितः ॥
 भवाणवे दुःखतरोमिसङ्कुले तथाक्षमीनग्रहनकभीषणे ॥ ८ ॥
 न मज्जति त्वत्स्मरणप्लवो नरः स्मृतोऽसि रामेति तथा तपोवने ॥
 वेदेषु नष्टेषु भवांस्तथा हरे करोषि मात्स्यं वपुरात्मनः सदा ॥ ९ ॥
 युगक्षये रञ्जितसर्वदिङ्गमुखे भवांस्तथागिर्बहुरूपधूरिष्वभो ॥
 कौर्मं तथा स्वं वपुरास्थितः सदा युगेयुगे माधव सिन्धुमन्थने ॥ १० ॥
 न चान्यदस्तोति भवत्समं कवचिज्जनादंनाद्यत्रवभूव चोत्तमम् ॥
 त्वया ततं विश्वमिदं महात्मैलोकाख्लिला वेद दिशश्च सर्वाः ॥ ११ ॥
 कथं त्वमाद्यं परमं तु धाम विहाय चान्यं शरणं वजामि ॥
 भवानेकः पूर्वमासीत्तश्च महानहं सलिलं वक्त्रिरूपेः ॥
 वायुस्तथा खं च मनोऽपि बुद्धिस्त्वत्तो गुणास्त्वत्प्रभवं च सर्वम् ॥ १२ ॥
 त्वया ततं विश्वमिदं समस्तं सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥
 समस्तविश्वेश्वर विश्वमूर्ते सहस्रबाहो जय देवदेव ॥ १३ ॥
 नमोऽस्तु रामाय महानुभाव इति स्तुतो देववरः प्रसन्नः ॥
 तदा तु राजा युवाच सुप्रतीकाय मूर्ति सन्दर्शयामास ततोऽभ्युवाच ॥ १४ ॥

२६. श्रीरामचन्द्राष्टोत्तरशतनामावलिः
(पद्म, उत्तरखण्ड, २८१)

ॐ श्रीरामो रामचन्द्रश्च रामभद्रश्च शाश्वतः ॥
राजीवलोक्नः श्रीमान् राजेन्द्रो रघुपुञ्जगवः ॥ ३० ॥
जानकीवल्लभो जंब्रो जितामित्रो जनार्दनः ॥
विश्वामित्रप्रियो दान्तः शरण्यत्राणतत्परः ॥ ३१ ॥
वालिप्रमथनो वास्मी सत्यवाक्सत्यविक्रमः ॥
सत्यवतो व्रतफलः सदा हनुमदाश्रयः ॥ ३२ ॥
कौसलेयः खरचंवस्ती विराघवधपण्डितः ॥
विभीषणपरित्राता वशप्रीवशिरोहरः ॥ ३३ ॥
सप्ततालप्रभेत्ता च हरकोदण्डखण्डनः ॥
जामदग्न्यमहादर्पदलनस्ताङ्कान्तकृत् ॥ ३४ ॥
वेदान्तपारो वेदात्मा भववन्धैकभेषजः ॥
दूषणत्रिशिरोऽरिइच त्रिमूर्तिस्त्रिगुणस्त्रियी ॥ ३५ ॥
त्रिविक्रमस्त्रिलोकात्मा पुण्यचारित्रकीर्तनः ॥
त्रिलोकरक्षको धन्वो दण्डकारण्यवासकृत् ॥ ३६ ॥
अहल्यापावनश्चैव पितृभक्तो वरप्रदः ॥
जितेन्द्रियो जितकोधो जितलोभो जगदुरुः ॥ ३७ ॥
ऋक्षवानरसङ्घाती त्रिकूटसमाश्रयः ॥
जयन्तत्राणवरदः सुमित्रापुत्रसेवितः ॥ ३८ ॥
सर्वदेवाधिदेवश्च मृतवानरजीवनः ॥
मायामारी च हन्ता च महाभागो महाभूजः ॥ ३९ ॥
सर्वदेवस्तुतः सोम्यो ऋग्याण्यो मुनिसत्तमः ॥
महायोगी महोदारः सुपीवस्थिरराज्यदः ॥ ४० ॥
सर्वपुण्याधिकलः स्मृतः सर्वधनाशनः ॥
आदिपुरुषो महापुरुषः परमः पुरुषस्तथा ॥
पुण्योदयो महासारः पुराणः पुरुषोत्तमः ॥
स्मितवक्त्रो मितभाषी पूर्वभाषी च राघवः ॥ ४२ ॥

अनन्तगुणगम्भीरो धीसोदात्तगुणोत्तरः ॥
 मायामानुषचारित्रो सहादेवाभिपूजितः ॥ ४३ ॥
 सेतुकुञ्जितवारीशः सर्वतीर्थमयो हरिः ॥
 श्यामाङ्गः सुन्दरः शूरः पीतवासा धनुर्धरः ॥ ४४ ॥
 सर्वयज्ञाधिष्ठो यज्ञो जरामरणवर्जितः ॥
 शिवलिङ्गप्रतिष्ठाता सर्वद्यगणवर्जितः ॥ ४५ ॥
 परमात्मा परं ब्रह्म सच्चिदानन्दविग्रहः ॥
 परंज्योतिः परं धाम पराकाशः परात्परः ॥ ४६ ॥
 परेशः पारगः पारः सर्वभूतात्मकः शिवः ॥
 इति श्रीरामचन्द्रस्य नाम्नामष्टोत्रं शतम् ॥ ४७ ॥

२७. श्रीकृष्णनामाष्टोत्रशतस्तोत्रसू

(ब्रह्माण्ड, भग्यभाग, ३६)

छन्दोऽनुष्टुद्वेवता तु योगः कृष्णप्रियावहः ॥
 श्रीकृष्णः कमलानाथो वासुदेवः सनातनः ॥ २१ ॥
 वसुदेवात्मजः पुण्यो लीलामानसविग्रहः ॥
 श्रीवत्सकोस्तुभधरो यशोदावत्सलो हरिः ॥ २२ ॥
 चतुर्भुजातचक्रासिगदाक्षांखाश्युतायुधः ॥
 देवकीनन्दनः श्रीशो नन्दगोपप्रियात्मजः ॥ २३ ॥
 यमुनावेगसंहारी बलभद्रप्रियानुजः ॥
 पूतनाजीवितहरः शकटासुरभञ्जनः ॥ २४ ॥
 नन्दवज्रजनानन्दो सच्चिदानन्दविग्रहः ॥
 नवनीतविलिप्ताङ्गो नवनीतनटोऽनघः ॥ २५ ॥
 नवनीतलवाहारी मुचुकुन्दप्रसादकृतः ॥
 घोडशस्त्रीसहस्रेशस्त्रिभंगी मधुराकृतिः ॥ २६ ॥
 शुकवागमृताब्धीन्दुर्गोविद्वदो गोविदां पतिः ॥
 वत्सपालनसङ्खारी वेनुकासुरभर्वनः ॥ २७ ॥
 तृणोक्ततृणावर्तो यमलार्जुनभञ्जनः ॥
 उत्तालतालभेत्ता च तमालश्यामलाकृतिः ॥ २८ ॥

गोपगोपीश्वरो योगी सूर्यंकोटिसमप्रभः ॥
 इलापतिः परंज्योतिर्यदिवेन्द्रो यद्गृहः ॥ २९ ॥
 बनमालो पीतवासाः पारिजातापहारकः ॥
 गोवर्धनाचलोद्धर्ता गोपालः सर्वपालकः ॥ ३० ॥
 अजो निरञ्जनः कामजनकः कञ्जलोचनः ॥
 मधुहा मथुरानाथो द्वारकानाथको बली ॥ ३१ ॥
 वृन्दावनान्तसंचारी तुलसीदामभूषणः ॥
 स्यमन्तकमणेर्हर्ता नरनारायणात्मकः ॥ ३२ ॥
 कुञ्जाकृष्टाम्बवरधरो मायी परमपूरुषः ॥
 मुष्टिकासुरचाणूरमल्लयुद्धविशारदः ॥ ३३ ॥
 संसारवैरी कंसारिर्मुरारिनंरकान्तकः ॥
 अनादिब्रह्मचारी च कृष्णाक्षयसनकर्षकः ॥ ३४ ॥
 शिशुपालशिरक्षेत्ता दुर्योधनकुलान्तकृत् ॥
 विद्वुराकूरवरदो विश्वरूपप्रदर्शकः ॥ ३५ ॥
 सत्यवाक् सत्यसंकल्पः सत्यभामारतो जयो ॥
 सुभद्रापूर्वजो विष्णुर्भृष्ममुक्तिप्रवायकः ॥ ३६ ॥
 जगद्गुर्जगन्धाथो वेणुवाद्यविशारदः ॥
 वृषभासुरविघ्वसी बकारिर्बणिवाहुकृत् ॥ ३७ ॥
 युधिष्ठिरप्रतिष्ठाता बहिर्बहिर्वितंसकः ॥
 पार्थसारथिरव्यक्तो गीतामृतमहोविः ॥ ३८ ॥
 कालीयफणिमाणिक्यरञ्जितश्रीपदाम्बुजः ॥
 दामोदरो यज्ञभोक्ता दानवेन्द्रविनाशनः ॥ ३९ ॥
 नारायणः परं ब्रह्म पश्चगाशनवाहनः ॥
 जलक्रीडासमासक्तगोपीवस्त्रापहारकः ॥ ४० ॥
 पुण्यश्लोकस्तीर्थपादो वेदवेदो दयानिधिः ॥
 सर्वतोथत्मकः सर्वप्रहृष्टी परात्परः ॥ ४१ ॥
 इत्येवं कृष्णदेवस्य नाम्नामष्टोत्तरं शतम् ॥
 कृष्णेन कृष्णभक्तेन श्रुत्वा गीतामृतं पुरा ॥ ४२ ॥

स्तोत्रं कृष्णप्रियकरं कृतं तस्मान्मया श्रुतम् ॥
 कृष्णप्रेमामृतं नाम परमानन्ददायकम् ॥ ४३ ॥
 अत्युपद्रवदुःखचर्णं परमायुधवर्द्धनम् ॥
 दानं ब्रतं तपस्तीर्थं यत्कृतं त्विहृ जन्मनी ॥ ४४ ॥
 पठतां शृण्वतां चैव कोटिकोटिगुणं भवेत् ॥
 पुत्रप्रदमपुत्राणामगतीनां गतिप्रदम् ॥ ४५ ॥
 धनवाहं वरिद्राणां जयेच्छूनां जयावहम् ॥
 शिशूनां गोकुलानां च पुष्टिवं पुष्टवर्द्धनम् ॥ ४६ ॥
 यालरोगप्रहादीनां शमनं शान्तिकारकम् ॥
 अन्ते कृष्णस्मरणं भवतापत्रयापहम् ॥ ४७ ॥
 असिद्धसाधकं भद्रे जपादिकरमात्मनाम् ॥
 कृष्णाय यादवेन्द्राय ज्ञानमुद्राय योगिने ॥ ४८ ॥
 नाथाय रुक्मणीशाय नमो वेदान्तवेदिने ॥
 इमं मन्त्रं महादेवि जपन्नेव दिवानिशम् ॥ ४९ ॥
 सर्वग्रहानुग्रहभावसर्वप्रियतमो भवेत् ॥
 पुत्रपोत्रैः परिवृतः सर्वसिद्धिसमृद्धिमात् ॥
 निषेध्य भोगानन्तेऽपि कृष्णसायुज्यमाव्यात् ॥ ५० ॥

२८. दशावतारस्तोत्रम्

(वराह, १५)

गौमुख उवाच —

स्तोत्ये महेन्द्रं रिपुवर्पं हं शिवं नारायणं ब्रह्मविदां वरिठ्ठम् ॥
 आवित्यचन्द्रादिश्वयुगस्थमाद्यं पुराततं दैत्यहरं सदा हरिम् ॥ १ ॥
 चकार मात्स्यं वपुरात्मनो यः पुरातनं वेदविनाशकाले ॥
 महामहीभृद्धपुरग्रपृच्छच्छटाहवार्चिः सुरशब्रुहाद्यः ॥ १० ॥
 तथाविधमन्यानकृते गिरीन्द्रं वधार यः कोम्मंवपुः पुराणम् ॥
 हितेच्छयाप्तः पुरुषः पुराणः प्रपातु मां दैत्यहरः सुरेशः ॥ ११ ॥
 महावराहः सततं पृथिव्यास्तलातलं प्राविशश्चो महात्मा ॥
 यजाङ्गगसंज्ञः सुरसिद्धसंघः प्रपातु मां दैत्यहरः पुराणः ॥ १२ ॥

नूसिहरूपी च बभूव योऽसौ युगे युगे योगिवरोऽय भीमः ॥
 करालवक्त्रः कनकाग्रवर्चा वराशयोऽस्मानसुरान्तकोऽव्यात् ॥ १३ ॥
 बलेर्भर्खध्वंसकृदप्रमेयो योगात्मको योगवतुः स्वरूपः ॥
 स दण्डकाठाजिनलक्षणः क्षिर्ति योऽसौ महाकान्तवान्नः पुनातु ॥ १४ ॥
 त्रिःसप्तकृत्वो जगतीं जिगाय कृत्वा ददौ कश्यपाय प्रचण्डः ॥
 स जामदग्न्योऽभिजनस्य गोप्ता हिरण्यगर्भोऽनुरहा प्रपातु ॥ १५ ॥
 चतुष्प्रकारं च वपुर्य आद्यं हैरण्यगर्भप्रतिमानलक्ष्यम् ॥
 रामादिरूपैर्वृक्षपर्वतं चकार सोऽस्मानसुरान्तकोऽव्यात् ॥ १६ ॥
 चाणूरकं सामुरदर्पं भीते भीतामराणाम भयाय देवः ॥
 युगे युगे वासुदेवो बभूव कल्पे भवत्यद्भुतरूपकारी ॥ १७ ॥
 युगे युगे कलिकनाम्ना महात्मा वर्णस्थिर्ति कर्तुमनेकरूपः ॥
 सनातनो ब्रह्मयः पुरातनो न पस्य रूपं सुरसिद्धदेवत्याः ॥ १८ ॥
 पश्यन्ति विज्ञानगर्ति विहाय अतो यमेनापि समर्च्चयन्ति ॥
 मत्स्यादिरूपाणि चराणि सोऽव्यात् पुनश्च भूयोऽपि नमोनमस्ते ॥ १९ ॥
 नमोनमस्ते पुरुषोत्तमाय पुनश्च भूयोऽपि नमोनमस्ते ॥
 नमोनमः कारणकारणाय नयस्व मां मुक्तिपदं नमस्ते ॥ २० ॥

२९. गजेन्द्रमोक्षणे विष्णुस्तवः

(वामन, अ. ८५)

३५ नमो मूलप्रकृतये अजिताय महात्मने ॥
 अनाश्रिताय देवाय निःस्पृहाय नमोऽस्तु ते ॥ ३२ ॥
 नम आद्याय वामाय आश्रियादिप्रबत्तिने ॥
 अनन्तराय चैकाय अव्यक्ताय नमोनमः ॥ ३३ ॥
 नमो गृह्णाय गृढाय गुणाय गुणवत्तिने ॥
 अतक्यायाप्रमेयाय अतुलाय नमोनमः ॥ ३४ ॥
 नमः शिवाय शान्ताय निहिताय यशस्विने ॥
 सनातनाय पूर्वाय पुराणाय नमोनमः ॥ ३५ ॥
 नमोऽस्तु तस्मे देवाय निरुणाय गुणात्मने ॥
 नमो जगत्प्रतिष्ठाय गोविन्दाय नमोनमः ॥ ३६ ॥

नमोऽस्तु पव्यनाभाय सांख्ययोगोऽद्भुवाय च ॥

विश्वेश्वराय देवाय शिवाय हरये नमः ॥ ३७ ॥

नमोऽस्तु तस्मै देवाय निर्गुणाय गुणात्मने ॥

नारायणाय विश्वाय देवाय परमात्मने ॥ ३८ ॥

नमोनमः कारणवामनाय नारायणायामितविक्रमाय ॥

श्रीशाङ्कर्गचक्रासिगदाधराय नमोऽस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥ ३९ ॥

गुह्याय वेवनिलयाय महोरगाय सिंहाय दैत्यनिधनाय चतुर्भुजाय ॥

अहोन्द्ररुद्रमुनिचारणसंस्तुताय देवोत्तमाय सकलाय नमोऽच्युताय ॥ ४० ॥

नार्गेन्द्रभोगशयनाय च सुप्रियाय गोक्षीरहेमशुक्रनीलघनोपमाय ॥

पीताम्बराय मधुकेटभनाशनाय विश्वायचारुमुकुटाय नमोऽक्षराय ॥ ४१ ॥

नाभिप्रजातकमलस्थचतुर्मुखाय क्षीरोदकार्णवनिकेतयशोधराय ॥

नानाविचित्रकनकाङ्गदभूषणाय सर्वेश्वराय वरदाय नमो वराय ॥ ४२ ॥

भक्तिप्रियाय वरदीप्तसुदर्शनाय देवेन्द्रविघ्नशमनोद्यतपौरुषाय ॥

फुल्लारविन्दविमलायतलोचनाय योगेश्वराय वरदाय नमो वराय ॥ ४३ ॥

ब्रह्मायनाय त्रिदशायनाय लोकायनायात्महितायनाय ॥

नारायणायात्मविकाशनाय महाबराहाय नमः सुरोऽसि ॥ ४४ ॥

कृतस्थमव्यवत्तमचिन्त्यरूपं नारायणं कारणमादिवेम् ॥

युगान्तशथं पुरुषं पुरातनं तं देवदेवं शरणं प्रपद्ये ॥ ४५ ॥

योगेश्वरं चारुविचित्रभौलिमज्ञेयमर्ण्यं प्रकृतेः परस्थम् ॥

क्षेत्रज्ञमात्मप्रभवं वरेष्यं तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥ ४६ ॥

अदृश्यमव्यवत्तमचिन्त्यमव्ययं ब्रह्मर्णयो ब्रह्मसंयं सनातनम् ॥

वदन्ति यं वं पुरुषं सनातनं तं देवगुह्यं शरणं प्रपद्ये ॥ ४७ ॥

यदक्षरं ब्रह्म वदन्ति सर्वगं निशम्य यं मृत्युमुखात्प्रमुच्यते ॥

तमोश्वरं तृष्णमनुत्तमर्णुणीः प्रारायणं विष्णुमुपैमि शाश्वतम् ॥ ४८ ॥

कार्यं क्रियाकारणमप्रमेयं हिरण्यनाभं वरपथनाभम् ॥

महाबलं देवनिधि सुरेशं व्रजामि विष्णुं शरणं जनार्दनम् ॥ ४९ ॥

किरीटकेयूरमहार्हनिष्ठकर्मव्युत्तमालङ्कृतसर्वगात्रम् ॥

पीताम्बरं काञ्चनभक्तिचित्रं मालाधरं केशावमभ्युपैमि ॥ ५० ॥

तारोद्भुवं वेदविदां वरिष्ठं योगात्मनां सांख्यविदां वरिष्ठम् ॥
 आदित्यरुद्रादिवसुप्रभावं प्रभुं प्रपद्येऽच्युतमादिभूतम् ॥ ५१ ॥
 श्रीवत्साङ्कं महादेवं देवगुह्यं मनोरमम् ॥
 प्रपद्ये सूक्ष्ममनुलं वरेष्यमभयप्रवम् ॥ ५२ ॥
 प्रभवं सर्वभूतानां निर्गुणं परमेश्वरम् ॥
 प्रपद्ये मुक्तसङ्गानां यतीनां परमां गतिम् ॥ ५३ ॥
 भगवन्तं गुणाध्यक्षमक्षरं पुष्करेक्षणम् ॥
 शारण्यं शरणं भक्तया प्रपद्ये भक्तवत्सलम् ॥ ५४ ॥
 त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं सर्वेषां प्रवितामहम् ॥
 योगात्मानं महात्मानं प्रपद्येऽहं जनार्दनम् ॥ ५५ ॥
 आदिदेवमजं शम्भुं व्यक्ताव्यक्तं सनातनम् ॥
 नारायणमणीयांसं प्रपद्ये ब्रह्मणप्रियम् ॥ ५६ ॥
 नमो हराय देवाय नमः सर्वमहाय च ॥
 प्रपद्ये देवदेवेशमणीयांसं तनोः सदा ॥ ५७ ॥
 एकाय लोकतत्त्वाय परतः परमात्मने ॥
 नमः सहस्रशिरसे अनन्ताय महात्मने ॥ ५८ ॥
 त्वमेव शरणं देवमूर्खयो देवपारगाः ॥
 कोर्त्यन्ति च यं सर्वे ब्रह्मादीनां परायणम् ॥ ५९ ॥
 नमस्ते पुण्डरीकाक्ष भक्तानामभयप्रव ॥
 सुब्रह्मण्यं नमस्तेऽस्तु त्राहि मां शरणागतम् ॥ ६० ॥

३०. पापप्रश्नमनस्तवः

(बामन, ८८)

पुलस्त्य उवाच—

द्वितीयं पापशमनं स्तवं वक्ष्यामि ते मुने ॥
 येन सम्यगधीतेन पापनार्थं तु गच्छति ॥ १ ॥
 मत्स्यं नमस्ये देवेशं कूर्मं देवेशमेव च ॥
 हृषीर्थं नमस्येऽहं भवं विष्णु विविक्रमम् ॥ २ ॥
 नमस्ये माधवेशानो हृषीकेशकुमारिली ॥
 नारायणं नमस्येऽहं नमस्ते गरुडासन ॥ ३ ॥

जयेशं नरसिंहं च रूपधारं कुरुध्वजम् ॥
 कामपालमखण्डं च नमस्ये ब्राह्मणप्रियम् ॥ ४ ॥
 अग्नितं विश्वकर्माणं पुष्टिरीकं द्विजप्रियम् ॥
 हरिं शम्भुं नमस्ये च ब्रह्माणं सप्रजापतिम् ॥ ५ ॥
 नमस्ये शूलबाहुं च देवं चक्रधरं तथा ॥
 शिवं विष्णुं सुवर्णाक्षं गोपांति पीतधाससम् ॥ ६ ॥
 नमस्ये च गदापाणिं नमस्ये च कुशेशयम् ॥
 अर्धनारीश्वरं देवं नमस्ये पापनाशनम् ॥ ७ ॥
 गोपालं च सर्वकुण्ठं नमस्ये चापधारिणम् ॥
 नमस्ये विष्णुरूपं च ज्येष्ठेशं पञ्चमं तथा ॥ ८ ॥
 उपशान्तं नमस्येऽहं मार्कण्डेयं सजन्मवृक्षम् ॥
 नमस्ये पश्यकिरणं नमस्ये वडवामुखम् ॥ ९ ॥
 कार्तिकेयं नमस्येऽहं ब्राह्मिकं शंखिनं तथा ॥
 नमस्ये पश्यकिरणं नमस्ये च कुशेशयम् ॥ १० ॥
 नमस्ये स्थाणुमनधं नमस्ये बनमालिनम् ॥
 नमस्ये लाङ्गलीशं च नमस्येऽहं श्रियःपतिम् ॥ ११ ॥
 नमस्ये च त्रिणयनं नमस्ये हृद्यवाहनम् ॥
 नमस्ये च त्रिसौपर्णं नमस्ये धरणीधरम् ॥ १२ ॥
 विणाच्चिकेतं ब्रह्माणं नमस्ये शशिभूषणम् ॥
 कर्पदिनं नमस्ये च सर्वामियविनाशनम् ॥ १३ ॥
 नमस्ये शशिनं सूर्यं ध्रुवं रुद्रं महोजसम् ॥
 पश्यनार्भं हिरण्याक्षं नमस्ये स्कन्दमव्ययम् ॥ १४ ॥
 नमस्येऽहं भीमहंसौ नमस्ये हाटकेश्वरम् ॥
 सदा हंसं नमस्ये च नमस्ये ब्राणतर्पणम् ॥ १५ ॥
 नमस्ये रुक्मिकवचं महायोगिनमोश्वरम् ॥
 नमस्ये श्रीनिवासं च नमस्ये पुरुषोत्तमम् ॥ १६ ॥
 नमस्ये च चतुर्बाहुं नमस्ये च सुधाधिपम् ॥
 वनस्पति मधुपर्ति नमस्ये भनुमव्ययम् ॥ १७ ॥

श्रीकण्ठं वासुदेवं च नीलकण्ठं सदाशिवम् ॥
 नमस्ये शर्वमनवं गौरीशं लकुडेश्वरम् ॥ १८ ॥
 मनोहरं च कृष्णेशं नमस्ये चक्रपाणिनम् ॥
 यशोधनं महाबाहुं नमस्ये च कुशप्रियम् ॥ १९ ॥
 भूधरं छादितगदं सुनेत्रं सुरशंसिनम् ॥
 भद्राक्षं वीरभद्रं च नमस्ये शङ्कुर्कणिनम् ॥ २० ॥
 वृषभवं भृशं च विश्वमित्रं शशिप्रभम् ॥
 उपेन्द्रं च सगोविन्दं नमस्ये पङ्कजप्रियम् ॥ २१ ॥
 सहस्रशिरसं देवं नमस्ये कुन्दमालिनम् ॥
 कालार्गिन रुद्रदेवेशं नमस्ये कृत्तिवाससम् ॥ २२ ॥
 नमस्ये छागलेशं च नमस्ये पङ्कजासनम् ॥
 सहस्राक्षं कोकनदं नमस्ये हरिशङ्करम् ॥ २३ ॥
 अगस्त्यं गरुडं विष्णुं कपिलं ब्रह्मबाङ्मयम् ॥
 सनातनं च ब्रह्माणं नमस्ये ब्रह्मतत्परम् ॥ २४ ॥
 अप्रतंक्यं चतुर्बाहुं सहस्रांशुं तपोमयम् ॥
 नमस्ये धर्मराजानं देवं गरुडवाहनम् ॥ २५ ॥
 शर्वभूतगतं शान्तं निर्मलं सर्वलक्षणम् ॥
 महायोगिनमव्यक्तं नमस्ये पापनाशनम् ॥ २६ ॥
 निरञ्जनं निराकारं निर्गुणं निलयं पदम् ॥
 नमस्ये पापहत्तरं शरणं शरणं व्रजे ॥ २७ ॥
 एतत्पवित्रं परमं पुराणं प्रोक्तं त्वगस्त्येन महर्षिणा च ॥
 धन्यं यशस्यं बहुपापनाशनं संकीर्तनात्स्मरणात्स्पर्शनात्च ॥ २८ ॥

३१. विष्णुसहस्रनामस्तोत्रम्

(गरुड, पूर्वखण्ड, आचारकाण्ड, १५)

[ॐ अस्य श्रीविष्णुस्तोत्रनामस्तोत्रमन्तर्हस्य मार्कण्डेयकृष्णिः विष्णु-देवता अनुष्टुपच्छन्दः सर्वकामाप्त्यर्थं जपे विनियोगः ॥ अथ ध्यानम् ॥
 सजलजलदनीलं दर्शितोदारशीलं करतलधृतशीलं वेणुबाद्ये रसालम् ॥
 व्रजजनकुलपालं कामिनीकेलिलोलं तदणतुलसिमालं नौमि गोपालबालम् ॥]
 २४

रुद्र उवाच—संसारसागराद्घोरान्मुच्यते किं जपन्त्रभो । नरस्तन्मे परं
जप्यं कथय त्वं जनार्दन ॥ १ ॥ हरिरुवाच—परेश्वरं परं ब्रह्म परमात्मान-
मध्ययम् । विष्णुं नामसहलेण स्तुवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥ २ ॥ यत्पवित्रं परं
जप्यं कथयामि बृषद्वज ! । शृणुद्वावहितो भूत्वा सर्वपापविनाशनम् ॥ ३ ॥
ॐ वासुदेवो महाविष्णुर्वामिनो वासवो वसुः । बालचन्द्रनिभो बालो बलभद्रो
बलाधिपः ॥ ४ ॥ बलिवन्धनकुद्वेषा (११) वरेण्यो वेदवित्कविः । वेदकर्ता
वेदरूपो वेदो वेदपरिष्ठुतः ॥ ५ ॥ वेदाङ्गवेत्ता वेदेशी (२०) बलाधारो
बलार्दनः । अविकारो वरेशश्च वरणो वरणाधिपः ॥ ६ ॥ वीरहा च बृहद्वीरो
वन्दितः परमेश्वरः (३०) । आत्मा च परमात्मा च ग्रत्यगात्मा वियत्परः
॥ ७ ॥ पद्यनाभः पद्यनिधिः पद्यहस्तो गदाधरः । परमः (४०) परभूतश्च पुरुषोत्तम
ईश्वरः ॥ ८ ॥ पद्यजड्डघः पुण्डरीकः पद्यमालाधरः प्रियः । पद्याक्षः पद्य-
गर्भश्च पर्जन्यः (५०) पद्यसंस्थितः ॥ ९ ॥ अपारः परमार्थश्च पराणां च
परः प्रभुः । दण्डितः पण्डितेभ्यश्च पवित्रः पापमर्दकः ॥ १० ॥ शुद्धः (६०)
प्रकाशरूपश्च पवित्रः परिरक्तकः । पिपासावर्जितः पाद्यः पुरुषः प्रकृतिस्तथा
॥ ११ ॥ प्रधानं पृथिवीपर्यन्तं पद्यनाभः (७०) प्रियप्रदः । सर्वेशः सर्वगः सर्वः
सर्ववित्सर्वदः परः ॥ १२ ॥ सर्वश्च जगतो धाम सर्वदर्शी च सर्वभूत् (८०) ।
सर्वानुप्रहृष्टेवः सर्वभूतहृदि स्थितः ॥ १३ ॥ सर्वपूज्यश्व सर्वाद्यः सर्वदेव-
नमस्कृतः । सर्वस्य जगतो भूलं सकलो निष्कलोऽनलः (९०) ॥ १४ ॥ सर्व-
गोप्ता सर्वनिष्ठः सर्वकारणकारणम् । सर्वध्येयः सर्वमित्रः सर्वदेवस्वरूपधूक्
॥ १५ ॥ सर्वाधिकाः सुराऽध्यक्षः सुरासुरनमस्कृतः । दुष्टानां चासुराणां च
सर्वदा धातकोऽन्तकः (१०१) ॥ १६ ॥ सत्यपालश्च सन्नाभः सिद्धेशः सिद्ध-
वन्दितः । सिद्धसाध्यः सिद्धसिद्धः साध्यसिद्धो हृषीश्वरः ॥ १७ ॥
शरणं जगतश्चैव (११०) श्रेयः क्षेमस्तथैव च । शुभकृच्छोभनः सौम्यः सत्यः
सत्यपराक्रमः ॥ १८ ॥ सत्यस्थः सत्यसङ्कल्पः सत्यवित्सत्य (त्प) दस्तया
(१२१) । धर्मो धर्मी च कर्मी च सर्वकर्मविवर्जितः ॥ १९ ॥ कर्मकर्ता
च कर्मेव क्रियाकार्यं तर्येव च । श्रीपतिर्नृपतिः (१३१) श्रीमान्सर्वस्य पति-
र्जितः ॥ २० ॥ स देवानां पतिश्चैव बृणीनां पतिरीढितः । पतिहिरर्घ्यगर्भस्य
त्रिपुरान्तपतिस्तथा ॥ २१ ॥ पशूनां च पतिः प्रायो वसूनां पतिरेव च (१४०) ।

पतिराखण्डलस्यैव बहुणस्य पतिस्तथा ॥ २२ ॥ बनस्पतीनां च पतिरनिलस्य
पतिस्तथा । अनलस्य पतिश्चैव यमस्य पतिरेव च ॥ २३ ॥ कुबेरस्य पति-
श्चैव नक्षत्राणां पतिस्तथा । ओषधीनां पतिश्चैव वृक्षाणां च पतिस्तथा
(१५०) ॥ २४ ॥ नागानां पतिरक्षस्य दक्षस्य पतिरेव च । सुहृदां च पति-
श्चैव नूपाणां च पतिस्तथा ॥ २५ ॥ गन्धर्वाणां पतिश्चैव वसुनां पतिरुत्तमः ।
पर्वतानां पतिश्चैव निम्नगानां पतिस्तथा ॥ २६ ॥ सुराणां च पतिः श्रेष्ठः
(१६०) कपिलस्य पतिस्तथा । लतानां च पतिश्चैव वीरुद्धां च पतिस्तथा
॥ २७ ॥ मुनीनां च पतिश्चैव सूर्यस्य पतिरुत्तमः । पतिश्चन्द्रमसः श्रेष्ठः
शुक्रस्य पतिरेव च ॥ २८ ॥ ग्रहाणां च पतिश्चैव राक्षसानां पतिस्तथा ।
किञ्चराणां पतिश्चैव (१७०) द्विजानां पतिरुत्तमः ॥ २९ ॥ सरितां च
पतिश्चैव समुद्राणां पतिस्तथा । सरसां च पतिश्चैव भूतानां च पतिस्तथा
॥ ३० ॥ वेतालानां पतिश्चैव कूर्खमाण्डानां पतिस्तथा । पक्षिणां च पतिः
श्रेष्ठः पश्चानां पतिरेव च ॥ ३१ ॥ महात्मा (१८०) मङ्गलो मेयो मन्दरो
मन्दरेश्वरः । मेरुर्मता प्रमाणं च माधवो मलवज्जितः ॥ ३२ ॥ मालाधरो
(१९०) महादेवो महादेवेन पूजितः । महाशान्तो महाभागो मधुसूदन एव च
॥ ३३ ॥ महावीर्यो महाप्राणो मार्कण्डेयप्रबन्दितः (२००) । मायात्मा
मायया बद्धो मायया तु विवज्जितः ॥ ३४ ॥ मुनिस्तुतो मुनिर्मत्रो (२१०)
महाना(रा)सो महाहनुः । महाबाहुर्महादन्तो मरणेन विवज्जितः ॥ ३५ ॥
महावक्त्रो महात्मा च महाकायो महोदरः । महापादो महाप्रीतो महामानी
महामनाः ॥ ३६ ॥ महामतिर्महाकीर्तिर्महारूपो (२२०) महासुरः । मधुश्च
माधवश्चैव महादेवो महेश्वरः ॥ ३७ ॥ मखेष्टो मखरूपी च माननीयो
(२३०) मखेश्वरः । महावातो महाभागो महेशोऽतीतमानुषः ॥ ३८ ॥ मान-
वश्च मनुश्चैव मानवानां प्रियंकरः । मृगश्च मृगपूज्यश्च (२४०) मृगाणां
च पतिस्तथा ॥ ३९ ॥ बुधस्य तु पतिश्चैव पतिश्चैव वृहस्पतेः । पतिः
शनैश्चरस्यैव राहोः केतोः पतिस्तथा ॥ ४० ॥ लक्ष्मणो लक्षणश्चैव लम्बौष्ठो
ललितस्तथा ॥ (२५०) । नानालङ्घकारसंयुक्तो नानाचन्दनचिच्छतः ॥ ४१ ॥
नानारसोऽज्ज्वलदृष्ट्रो नानापुष्पोपशोभितः । रामो रमापतिश्चैव सभाव्यः
परमेश्वरः ॥ ४२ ॥ रत्नदो रत्नहर्त्ता च (२६०) रूपी रूपविवज्जितः ।

महारूपोग्रकृपश्च सौम्यरूपस्तथैव च ॥ ४३ ॥ नीलमेघनिभः शुद्धः कालमेघ-
निभस्तथा । धूमवर्णः पीतवर्णो नानारूपो (२७०) हृवर्णकः ॥ ४४ ॥ विश्वपो रूपदशचैव शुक्लवर्णस्तथैव च । सर्ववर्णो महायोगी यज्ञो (याज्यो)
यज्ञकृदेव च ॥ ४५ ॥ सुवर्णवर्णवांशचैव सुवर्णस्तथैव च (२८०) ।
सुवर्णविष्ववश्चैव सुवर्णः स्वर्णमेखलः ॥ ४६ ॥ सुवर्णस्य प्रदाता च सुवर्णेश-
स्तथैव च । सुवर्णस्य प्रियशचैव सुवर्णादिग्रहस्तथैव च ॥ ४७ ॥ सुपर्णी
च महापर्णः सुपर्णस्य च कारणम् (२९०) । वैनतेयस्तथादित्य आदिरादिकरः
शिवः ॥ ४८ ॥ कारणं महतशचैव प्रधानस्य च कारणम् । बुद्धीनां कारणं
चैव कारणं मनसस्तथा ॥ ४९ ॥ कारणं चेतसशचैव (३००) अहृष्टकारस्य
कारणम् । भूतानां कारणं तद्वत्कारणं च विभावसोः ॥ ५० ॥ आकाशकारणं
तद्वत्पृथिव्याः कारणं परम् । अप्तस्य कारणं चैव प्रकृतेः कारणं तथा ॥ ५१ ॥
देहस्य कारणं चैव चक्षुषशचैव कारणम् । श्रोत्रस्य कारणं (३१०) तद्वत्कारणं
च त्वचस्तथा ॥ ५२ ॥ जिह्वायाः कारणं चैव प्राणस्यैव च कारणम् । हस्तयोः
कारणं तद्वत्पादयोः कारणं तथा ॥ ५३ ॥ वाचश्च कारणं तद्वत्पादयोश्चैव तु
कारणम् । इन्द्रस्य कारणं चैव कुबेरस्य च कारणम् ॥ ५४ ॥ यमस्य कारणं
चैव (३२०) ईशानस्य च कारणम् । यक्षाणां कारणं चैव रक्षसां कारणं
परम् ॥ ५५ ॥ नृपाणां कारणं श्रेष्ठं धर्मस्यैव तु कारणम् । जन्मूनां कारणं
चैव वसूनां कारणं परम् ॥ ५६ ॥ भन्नूनां कारणं चैव पक्षिणां कारणं परम् ।
मुनीनां कारणं श्रेष्ठं (३३०) योगिनां कारणं परम् ॥ ५७ ॥ सिद्धानां कारणं
चैव यक्षाणां कारणं परम् । कारणं किञ्चराणां च गन्धवणां च
कारणम् ॥ ५८ ॥ नवानां कारणं चैव नदीनां कारणं परम् । कारणं
च समुद्राणां वृक्षाणां कारणं तथा ॥ ५९ ॥ कारणं वीरधां चैव (३४०)
लोकानां कारणं तथा । पातालकारणं चैव देवानां कारणं तथा ॥ ६० ॥ सर्पणां
कारणं चैव श्रेयसां कारणं तथा । पद्मूनां कारणं
चैव सर्वेषां कारणं तथा ॥ ६१ ॥ देहात्मा चेन्द्रियात्मा च आत्मा (३५०)
बुद्धिस्तथैव च । मनसश्च तथैवात्मा चात्माहृष्टकारचेतसः ॥ ६२ ॥ जाग्रतः
स्वपतश्चात्मा (३६०) महावात्मा परस्तथा । प्रधानस्य परात्मा च आका-
शात्मा हृष्यां तथा ॥ ६३ ॥ पृथिव्याः परमात्मा च रसस्यात्मा तथैव च ।

गन्धस्य परमात्मा च रूपस्थात्मा परस्तथा ॥ ६४ ॥ शब्दात्मा चैव (३७०) वागात्मा स्पर्शात्मा पुरुषस्तथा । श्रोत्रात्मा च त्वगात्मा च जिह्वायाः परमस्तथा ॥ ६५ ॥ ब्राणात्मा चैव हस्तात्मा पादात्मा परमस्तथा (३८०) । उपस्थस्य तथैवात्मा पाद्यात्मा परमस्तथा ॥ ६६ ॥ इन्द्रात्मा चैव ब्रह्मात्मा रुद्रा (शान्ता)त्मा च मनोस्तथा । दक्षप्रजापतेरात्मा सत्या (खण्डा)त्मा परमस्तथा ॥ ६७ ॥ इंशात्मा (३९०) परमात्मा च रौद्रात्मा मोक्षविद्यतिः । यत्नवांशच तथा यत्नविद्यम् खड्गयुत्तरान्तकः ॥ ६८ ॥ ह्रीप्रवत्तनशीलश्च यतीनां च हिते रतः । यतिरूपी च (४००) योगी च योगिध्येयो हरिः शितिः ॥ ६९ ॥ संविनमेधा च कालश्च ऊर्ध्वा वर्षा म(न)तिस्तथा (४१०) । संवत्सरो मोक्षकरो मोहप्रवृत्तसक्तस्तथा ॥ ७० ॥ मोहकर्ता च दुष्टानां माण्डल्यो बडवामुखः । संवर्तकः कालकर्ता गौतमो भूगुरंगिराः (४२०) ॥ ७१ ॥ अत्रिवैसिष्ठः पुलहः पुलस्य कुत्स एव च । याजवलक्ष्यो देवलश्च व्यासश्चैव पराशारः ॥ ७२ ॥ शर्मदिवश्चैव (४३०) गाढगेयो हृषीकेशो बृहच्छ्रवाः । केशवः क्लेशहन्ता च सुकर्णः कर्णविजितः ॥ ७३ ॥ नारायणो महाभागः प्राणस्य पतिरेव च (४४०) । अपानस्य पतिश्चैव व्यानस्य पतिरेव च ॥ ७४ ॥ उदानस्य पतिः श्रेष्ठः समानस्य पतिस्तथा । शब्दस्य च पतिः श्रेष्ठः स्पर्शस्य पतिरेव च ॥ ७५ ॥ रूपाणां च पतिश्वाद्यः खड्गपाणिर्हृलायुधः (४५०) । चक्रपाणिः कुण्डलो च श्रीबत्साङ्ककस्तथैव च ॥ ७६ ॥ प्रकृतिः कौस्तुभग्रीवः पीताम्बरधरस्तथा । सुमुखो दुर्मुखश्चैव मुखेन तु विवर्जितः ॥ ७७ ॥ अनन्तो-अनन्तरूपश्च (४६१) सुनखः सुरमन्दरः । सुकपोलौ विभुजिष्ठुभ्रजिष्ठु-शेषयुधीस्तथा ॥ ७८ ॥ हिरण्यकशिपोर्हन्ता हिरण्याक्षविमर्दकः (४७०) । निहन्ता पूतनायाहच भास्करान्तविनाशनः ॥ ७९ ॥ केशिनो दैलनश्चैव मुष्टिकस्य विमर्दकः । कंसदानवभेत्ता च चाणूरस्य प्रमर्दकः ॥ ८० ॥ अरिष्टस्य निहन्ता च अकूरप्रिय एव च । अकूरः कूररूपश्च (४८०) अकूरप्रियवन्दितः ॥ ८१ ॥ भगहा भगवान् भानुस्तथा भागवतः स्वयम् । उद्घवश्चोद्घवस्येषो ह्युद्घवेन विदि-नितिः ॥ ८२ ॥ चक्रधृक् चक्रचलश्चैव (४९०) चलाचलविवर्जितः । अहंकारो मतिशिवतं गगनं पृथिवी जलम् ॥ ८३ ॥ वायुश्चक्षुस्तथा श्रोत्रं (५००) जिह्वा च प्राणमेव च । वाक्याणिपादजवनः पायूपस्थस्तथैव च ॥ ८४ ॥ शङ्कर-श्चैव खर्वश्च क्षान्तिदः क्षान्तिकूलरः (५११) । भक्तप्रियस्तथा भर्ता

भवितमान् भवितवद्धनः ॥ ८५ ॥ भवतस्तुतो भवतपरः कीर्तिः कीर्तिवद्धनः ।
 कीर्तिर्दीप्तिः (५२०) धमा कान्तिर्भवितश्चैव (५३०) दया परा ॥ ८६ ॥
 दानं दाता च कर्ता च देवदेवप्रियः शुचिः । शुचिमान्सुखदो (५३०) मोक्षः
 कामश्चार्थः सहस्रपात् ॥ ८७ ॥ सहस्रशीर्षा वैद्यश्च मोक्षद्वारं तथैव च ।
 प्रजाद्वारं सहस्राक्षः सहस्रकर एव च (५४०) ॥ ८८ ॥ शुक्रश्च सुकिरोटी च
 सुग्रीवः कौस्तुभस्तथा । प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च हयप्रीवश्च सूकरः ॥ ८९ ॥
 मत्स्यः परशुरामश्च (५५०) प्रह्लादो बलिरेव च । शरण्यश्चैव नित्यश्च बुद्धो
 मुक्तः शरीरभूत ॥ ९० ॥ खरदूषणहन्ता च रावणस्य प्रमर्दनः । सीतापतिश्च
 (५६०) वद्धिष्ठुर्भरतश्च तथैव च ॥ ९१ ॥ कुम्भेन्द्रजिन्हन्ता च कुम्भ-
 कर्णप्रमर्दनः । नरान्तकान्तकश्चैव देवान्तकविनाशनः ॥ ९२ ॥ बुद्धासुरनिहन्ता
 च शम्बरारिस्तथैव च । नरकस्य निहन्ता च त्रिशीर्षस्य विनाशनः (५७०)
 ॥ ९३ ॥ यमलाञ्जुनभेत्ता च तपो हितकरस्तथा । बादित्रं चैव वाद्यं च बुद्ध-
 श्चैव वरप्रदः ॥ ९४ ॥ सारः सारप्रियः सीरः कालहन्तुनिकृतनः (५८०) ।
 अगस्त्यो देवलहश्चैव नारदो नारदप्रियः ॥ ९५ ॥ प्राणोऽपानस्तथा व्यानो रजः
 सत्त्वं तमः (५९०) शरत । उदानश्च समानश्च भेषजं च भिषक् तथा ॥ ९६ ॥
 कूटस्थः स्वच्छरूपश्च सर्वदेहविवर्जितः । चक्षुरिन्द्रियहीनश्च वाग्निन्द्रियविवर्जितः
 (६००) ॥ ९७ ॥ हस्तेन्द्रियविहीनश्च पादाभ्यां च विवर्जितः । पायूपस्थ-
 विहीनश्च मरुतापविवर्जितः ॥ ९८ ॥ प्रबोधेन विहीनश्च बुद्धया चैव विव-
 र्जितः । चेतसा विगतश्चैव प्राणेन च विवर्जितः ॥ ९९ ॥ अपानेन विहीनश्च
 व्यानेन च विवर्जितः (६१०) । उदानेन विहीनश्च समानेन विवर्जितः
 ॥ १०० ॥ आकाशेन विहीनश्च वायुना परिवर्जितः । अग्निना च विहीनश्च
 उदकेन विवर्जितः ॥ १०१ ॥ पृथिव्या च विहीनश्च शब्देन च विवर्जितः ।
 स्पर्शेन च विहीनश्च सर्वरूपविवर्जितः । (६२०) ॥ १०२ ॥ रागेण
 विगतश्चैव अधेन परिवर्जितः । शोकेन रहितश्चैव वचसा परिवर्जितः
 ॥ १०३ ॥ रजोविवर्जितश्चैव विकारः षड्भिरेव च । कामेन
 वर्जितश्चैव ऋषेन परिवर्जितः ॥ १०४ ॥ लोभेन विगतश्चैव दम्भेन
 च विवर्जितः । सुक्षमश्चैव (६३०) सुसुक्षमश्च स्थूलात्स्थूलतरस्तथा ॥ १०५ ॥
 विशारदो बलाध्यक्षः सर्वस्य क्षोभकस्तथा । प्रकृतेः क्षोभकश्चैव महतः क्षोभ-
 कस्तथा ॥ १०६ ॥ भूतानां क्षोभकश्चैव बुद्धेश्च क्षोभकस्तथा । इन्द्रियाणां

क्षोभकश्चैव (६४०). विष्णवक्षोभकस्तथा ॥ १०७ ॥ ब्रह्मणः क्षोभकश्चैव सुद्रस्य
क्षोभकस्तथा । अगम्यश्चक्षुरादेश श्रोत्रागम्यस्तथैव च ॥ १०८ ॥ त्वचा न
गम्यः कूर्मश्च जिह्वाग्राह्यस्तथैव च । इषाणेन्द्रियागम्य एव वाचाग्राह्य-
स्तथैव च (६५०) ॥ १०९ ॥ अगम्यश्चैव पाणिभ्यां पादागम्यस्तथैव च ।
अग्राह्यो मनसश्चैव बुद्ध्या ग्राह्यो हरिस्तथा ॥ ११० ॥ अहं बुद्ध्या तथा
ग्राह्यश्चेतसा प्राह्य एव च । शङ्खपाणिश्चाध्ययश्च गदापाणिस्तथैव च
(६६०) ॥ १११ ॥ शङ्खर्गपाणिश्च कृष्णश्च ज्ञानमूर्तिः परत्तपः । तपस्वी
ज्ञानगम्यो हि ज्ञानी ज्ञानविदेव च ॥ ११२ ॥ ज्ञेयश्च ज्ञेयहीनश्च (६७०)
जप्तिश्चैतत्त्वरूपकः । भावो भाव्यो भवकरो भावनो भवनाशनः ॥ ११३ ॥
गोपिन्दो गोपतिर्गोपिः (६८०) सर्वं गोपीसुखप्रदः । गोपालो गोपतिश्चैव गोपति-
र्गोधरस्तथा ॥ ११४ ॥ उपेन्द्रश्च नूसिंहश्च शौरिश्चैव जनादनः । आरणेयो
(६९०) वृहद्वानुर्वृहदीप्तिस्तथैव च ॥ ११५ ॥ दामोदरस्त्रिकालश्च कालज्ञः
कालवज्जितः । त्रिसन्ध्यो द्वापरं त्रेता प्रजाद्वारं (७००) त्रिविक्रमः ॥ ११६ ॥
विक्रमो दण्डहस्तश्च ह्रुकवण्डो त्रिदण्डधृक् । सामभेदस्तथोपायः सामरूपी
च सामगः ॥ ११७ ॥ सामवेदो (७१०) ह्राथर्वश्च सुकृतः सुतरूपणः । अर्थव-
वेदविच्चैव ह्राथर्वचार्यं एव च ॥ ११८ ॥ ऋग्रूपी चैव ऋग्वेद ऋग्वेदेषु प्रति-
छितः । यजुर्वेत्ता यजुर्वेदो (७२०) यजुर्वेदविदेकपात् ॥ ११९ ॥ ब्रह्मपात्र
सुपात्रश्चैव तथैव च सहस्रपात् । चतुष्पात्र द्विष्पात्रश्चैव स्मृतिर्नार्योपमो बलो
(७३०) ॥ १२० ॥ संन्यासी चैव संन्यासश्चतुराधम एव च । ब्रह्मचारी
गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च भिक्षुकः ॥ १२१ ॥ ब्राह्मणः ऋत्रियो वैश्यः (७४०)
शूद्रो वर्णस्तथैव च । शीलवः शीलसम्पन्नो दुःशीलपरिवर्जितः ॥ १२२ ॥ मोक्षोऽ-
प्यात्मसमाविष्टः स्तुतिः स्तुतोता च पूजकः । पूज्यो (७५०) वाक् करणं चैव
वाच्यश्चैव तु वाचकः ॥ १२३ ॥ वेत्ता व्याकरणं चैव वाक्यं चैव च वाक्यवित ।
वाक्यगम्यस्तीर्थवासी (७६०) तीर्थस्तीर्थी च तीर्थवित् ॥ १२४ ॥ तीर्थादिभूतः
सांख्यश्च निरुक्तं त्वधिर्वेतम् । प्रणवः प्रणवेशश्च प्रणवेन प्रवन्नितः (७७०)
॥ १२५ ॥ प्रणवेन च लक्ष्यो वै गायत्री च गदाधरः । शालप्रामस्तिवासी च
(७८०) शालप्रामस्तथैव च ॥ १२६ ॥ जलशायी योगशायी शेषशायी कुशेशायः
। महीभर्ता च (७९०) कार्यं च कारणं पृथिवीधरः ॥ १२७ ॥ प्रजापतिः
शाश्वतश्च काम्यः कामयिता विराट् । सञ्चाट् पूषा (८००) तथा स्वर्गो

रथस्थः सारथिर्बलम् ॥ १२८ ॥ धनी धनप्रदो धन्यो यादवानां हिते रतः ।
 अर्जुनस्य प्रियश्चेव ह्यर्जुनो (८१०) भीम एव च ॥ १२९ ॥ पराक्रमो दुर्विवहः
 सर्वशास्त्रविशारदः । सारस्वतो महाभीष्मः पारिजातहरस्तथा ॥ १३० ॥
 अमृतस्य प्रदाता च क्षीरोदः क्षीर एव चै । इच्छात्मजस्तस्य गोप्ता गोवर्द्धन-
 धरस्तथा ॥ १३१ ॥ कंसस्य नाशनस्तद्वद्वितिपो हस्तिनाशनः । शिपिविष्टः
 प्रसन्नश्च सर्वलोकार्त्तिनाशनः ॥ १३२ ॥ मुद्रो (८३०) मुद्राकरश्चेव सर्व-
 मुद्राविवर्जितः । वेही वेहस्थितश्चेव वेहस्य च नियामकः ॥ १३३ ॥ श्रोता
 श्रोत्रनियन्ता च श्रोतव्यः श्रवणं तथा । त्वकस्थितश्च (८४०) स्पर्शयिता
 स्पृश्यं च स्पर्शनं तथा ॥ १३४ ॥ रूपद्रष्टा च चक्षुःस्थो नियन्ता चक्षुषस्तथा ।
 बृशं चैव तु जिह्वास्थो रसज्ञश्च नियामकः (८५०) ॥ १३५ ॥ ग्राणस्थो
 ग्राणकृद् ग्राता ग्राणेन्द्रियनियामकः । वाक्स्थो वक्ता च वक्तव्यो वक्तनं
 वाङ्नियामकः ॥ १३६ ॥ प्राणिस्थः (८६०) शिल्पकुच्छिल्पो हस्तयोश्च
 नियामकः । पदव्यश्चेव गन्ता च गन्तव्यं गमनं तथा ॥ १३७ ॥ नियन्ता
 पादयोश्चेव पादभावच विसर्गकृत् (८७०) । विसर्गस्य नियन्ता च हृपस्थस्थः
 मुखं तथा ॥ १३८ ॥ उपस्थस्य नियन्ता च तदानन्दकरश्च ह । शब्दुष्ठः कार्त्त-
 वीर्यश्च दत्तात्रेयस्तथैव च ॥ १३९ ॥ अर्लक्षस्य हितश्चेव कर्त्तवीर्यनिकृन्तनः
 (८८०) । कालनेमिर्महानेमिमेंघो मेघपतिस्तथा ॥ १४० ॥ अग्नप्रदोऽग्नशी च
 ह्यज्ञादोऽग्नप्रवर्तकः । धूमकृद्धूमरूपश्च (८९०) देवकीपुत्र उत्तमः ॥ १४१ ॥
 देवक्यानन्दनो नन्दो रोहिण्याः प्रिय एव च । वसुदेवप्रियश्चेव वसुदेवसुतस्तथा
 ॥ १४२ ॥ दुन्दुभिर्हासरूपश्च पुष्पहासस्तथैव च (९००) । अट्टहासप्रियश्चेव
 सर्वध्यक्षः क्षरोऽक्षरः ॥ १४३ ॥ अच्युतश्चेव सत्येशः सत्यायाश्च प्रियो वरः ।
 दण्डमण्डाश्च पतिश्चेव रुदिमण्डा वल्लभस्तता ॥ १४४ ॥ गोपीनां वल्लभश्चेव
 (९१०) पुष्पश्लोकश्च विश्रुतः । वृषाकपिर्यमो गुह्यो मङ्गलश्च बुधस्तथा
 ॥ १४५ ॥ राहुः केतुर्गंहो ग्राहो (९२०) गजेन्द्रमुखमेलकः । ग्राहस्य विनिहन्ता
 च ग्रामणी रक्षकस्तथा ॥ १४६ ॥ किञ्चरश्चेव सिद्धश्च छन्दः स्वच्छन्द एव च ।
 विश्वरूपो विशालाक्षो (९३०) बैत्यसूवन एव च ॥ १४७ ॥ अनन्तरूपो भूतस्थो
 देवदानवसंस्थितः । सुखुप्तिस्थः सुखुप्तिश्च स्थानं स्थानान्त एव च ॥ १४८ ॥
 जगत्स्थश्चेव जागर्ता स्थानं जागरितं तथा (९४०) । स्वप्नस्थः स्वप्नवित्स्व-
 पनस्थानं स्वप्नस्तथैव च ॥ १४९ ॥ जाग्रत्स्वप्नसुखुप्तेश्च विहीनो वै चतुर्थः ।

विज्ञानं वेदरूपं च जीवयिता तथा (१५०) ॥ १५० ॥ भुवनाधिष्ठि-
तचैव भुवनानां नियामकः । पातालवासी पातालं सर्वज्वरविनाशनः ॥ १५१ ॥
परमानन्दरूपी च घर्मणां च प्रवर्त्तकः । सुलभो तुलभश्चैव प्राणायामपर-
स्तथा (१६०) ॥ १५२ ॥ प्रत्याहारो धारकश्च प्रत्याहारकरस्तथा । प्रभा
कान्तिस्तथा हृच्छिः शुद्धः स्फटिकसञ्चिभः ॥ १५३ ॥ अग्राह्यश्चैव गौरश्च सर्वः
(१७०) शुचिरभिष्टुतः । वषट्कारो वषट् वौषट् स्वधा स्वाहा रतिस्तथा
॥ १५४ ॥ पवृता नन्दयिता (१८०) भोक्ता बोद्धा भावयिता तथा । शानामामा
चैव ऊहात्मा भूमा सर्वेश्वरेश्वरः ॥ १५५ ॥ नदी नन्दी च नन्दीशो (१९०)
भारतस्तरुनाशनः । चक्रपः श्रीपतिश्चैव नृपाणां चक्रवर्त्तिनाम् ॥ १५६ ॥
ईशश्च सर्वेवानां द्वारकासंस्थितस्तथा । पुष्करः पुष्कराध्यक्षः पुष्करहौप एव
च (१०००) ॥ १५७ ॥ भरतो जनको जन्यः सर्वकारविवर्जितः । निराकारो
निनिमित्तो निरातडको निराध्यः (१००८) ॥ १५८ ॥ इति नामसहूलं ते
बृषभध्वज कीर्तितम् । देवस्य विष्णोरीशस्य सर्वपारविनाशनम् ॥ १५९ ॥
पठन्हुजश्च विष्णुत्वं क्षत्रियो जयमाप्नुयात । वैश्यो घनं सुखं शूद्रो
विष्णुभक्तिसमन्वितः ॥ १६० ॥

३२. रुद्रस्तवः

(कूर्म, उत्तराधं, ५)

मुनय ऊचुः—

त्वामेकमीढां पुरुषं पुराणं प्राणेश्वरं रुद्रमनन्तयोगम् ॥

नमाम सर्वे हृदि सञ्जिविष्टं प्रचेतसं ब्रह्ममयं पवित्रम् ॥ २१ ॥

पश्यन्ति त्वां मुनयो ब्रह्मयोर्मिन दान्ताः शान्ता निर्मलं रुद्रमवर्णम् ॥

ध्यात्वात्मस्वप्रवलं स्वे शारीरे कवि परेभ्यः परमं परञ्च ॥ २२ ॥

त्वतः प्रसूता जगतः प्रसूतिः सर्वानुभूस्त्वं परमाणुभूतः ॥

अणोरणीयान्महूतो महीयांस्त्वामेव सर्वं प्रवदन्ति सत्तः ॥ २३ ॥

हिरण्यगर्भो जगदन्तरात्मा त्वत्तोऽस्ति जातः पुरुषः पुराणः ॥

सञ्जायमानो भवता निसूष्टो यथाविधानं सकलं स सद्यः ॥ २४ ॥

त्वत्तो वेदाः सकलाः संप्रसूतास्त्वय्येवान्ते संस्थिर्ति ते लभन्ते ॥

पश्यामस्त्वां जगतो हेतुभूतं नृथ्यन्तं स्वे हृदये सञ्जिविष्टम् ॥ २५ ॥

त्वयेवेदं आभ्यते अहृत्यकं मायावी रवं जयतामेकनाथः ॥
 नमामस्त्वां शरणं संप्रपश्ना योगात्मानं रुद्रमनन्तशक्तिम् ॥ २६ ॥
 पश्यामास्त्वां परमाकाशमध्ये नृथ्यन्तं ते महिमानं स्मरामः ॥
 सर्वात्मानं अत्रुधा समिक्षिणं अहृतानन्दं चानुभूयानुभूय ॥ २७ ॥
 ओडकारस्ते धात्रको मुक्तिदीजं त्वमक्षरं प्रकृतौ गृह्णलूपम् ॥
 तत्त्वां सत्यं प्रववन्तीह तन्तः स्वयं प्रभं भवतो यत्प्रभावम् ॥ २८ ॥
 स्तुवन्ति त्वां सततं सर्ववेदा नमन्ति त्वामूष्यः क्षीणदीषाः ॥
 शान्तात्मानः सत्यसन्धं वरिष्ठं विशन्ति त्वां यतयो अहृनिष्ठाः ॥ २९ ॥
 भुवो नाशो नादिमान्विश्वरूपो अहृता विष्णुः परमेष्ठो वरिष्ठः ॥
 स्वात्मानन्दमनुभूयाविशन्ते स्वयं ज्योतिरचला नित्यमुक्ताः ॥ ३० ॥
 एको रुद्रस्त्वं करोषीह विश्वं त्वं पालयस्यस्त्रिलं विश्वरूपम् ॥
 त्वामेवान्ते निलयं विन्दतीदं नमामस्त्वां शरणं संप्रपश्नाः ॥ ३१ ॥
 एको वेदो अहृशाखो ह्यनन्तस्त्वामेवैकं बोधयत्येकरूपम् ॥
 वन्द्यं त्वां ये शरणं संप्रपश्ना मायामेतां ते तरन्तीह विप्राः ॥ ३२ ॥
 त्वामेकमाहुः कविमेकरुद्रं अहं गृणन्तं हरिमग्निमीशम् ॥
 रुद्रं नित्यमनिलं चेकितानं धातारमादित्यमनेकरूपम् ॥ ३३ ॥
 त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ॥
 त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषोत्तमोऽसि ॥ ३४ ॥
 त्वमेव विष्णुश्चतुराननस्त्वं त्वमेव रुद्रो भगवानपीशः ॥
 त्वं विश्वनाथः प्रकृतिः प्रतिष्ठा सर्वेश्वरस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥ ३५ ॥
 त्वामेकमाहुः पुरुषं पुराणमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥
 चिन्मात्रमध्यक्तमनन्तरूपं खं अहृ शून्यं प्रकृतिर्गुणाश्च ॥ ३६ ॥
 यदन्तरा सर्वमिदं विभाति यदव्ययं निर्मलमेकरूपम् ॥
 किमप्यचिन्तयं तव रूपमेतत्तदन्तरा यत्प्रतिभाति तस्त्वम् ॥ ३७ ॥
 योगेश्वरं भद्रमनन्तशक्तिं प्रशायणं अहृतनुं पुराणम् ॥
 नमाम सर्वे शरणायिनस्त्वां प्रसीद भूताधिपते महेश ॥ ३८ ॥

त्वत्पादपद्मस्मरणादशेषसंसारबीजं निलयं प्रयाति ॥
मनो नियम्य प्रणिधाय कार्यं प्रसादया मो वयमेकमीशम् ॥ ३९ ॥
नमो भवायाथ भवोऽद्वाय कालाय सर्वाय हराय तुभ्यम् ॥
नमोऽस्तु द्वाय कर्पदिने ते नमोऽनये देव नमः शिवाय ॥ ४० ॥

३३. शिवस्तवः

(कूर्म, पूर्वार्ध, ३३)

शंकुकर्ण उवाच—

नमामि नित्यं परतः परस्ताद्गोप्तारमेकं पुरुषं पुराणम् ॥
द्रजामि योगेश्वरमीशितारभादित्यमर्तिं कलिलाधिक्षम् ॥ ३६ ॥
त्वां ब्रह्मपारं हृदि सञ्चिविष्टं हिरण्यं योगिनमाविहीनम् ॥
द्रजामि रुद्रं शरणं दिविस्यं महामूर्ति ब्रह्मपरं पवित्रम् ॥ ३७ ॥
सहृष्टपादाक्षिणिरोऽभियुक्तं सहृष्टबाहुं तमसः परस्तात् ॥
त्वां ब्रह्मपारं प्रणमामि शम्भुं हिरण्यगर्भाधिपतिं त्रिनेत्रम् ॥ ३८ ॥
यतः प्रसूतिजंगतो विनाशो येनाहृतं सर्वमिदं जिवेन ॥
तं ब्रह्मपारं भगवन्तमीशं प्रणम्य नित्यं शरणं प्रपद्ये ॥ ३९ ॥
अलिङ्गमालोकविहीनरूपं स्वयं प्रभुं चित्प्रतिमैकरुद्रम् ॥
तं ब्रह्मपारं परमेश्वरं त्वां नमस्करिष्ये न यतोऽन्यदस्ति ॥ ४० ॥
यं योगिनस्त्यक्तसवीजयोगाल्लब्धवा समाधिं परमात्मभूताः ॥
पश्यन्ति देवं प्रणतोऽस्मि नित्यं तद्ब्रह्मपारं भवतः स्वरूपम् ॥ ४१ ॥
न यत्र नामानि विशेषतुपितरं संदशे तिष्ठति यत्स्वरूपम् ॥
तं ब्रह्मपारं प्रणतोऽस्मि नित्यं स्वर्यम्भुवं त्वां शरणं प्रपद्ये ॥ ४२ ॥
यद्वेदवेदाभिरता विदेहं स ब्रह्मविज्ञानमभेदमेकम् ॥
पश्यन्त्यनेकं भवतः स्वरूपं तद्ब्रह्मपारं प्रणमामि नित्यम् ॥ ४३ ॥
यतः प्रधानं पुरुषः पुराणो विवर्तते यं प्रणमन्ति देवाः ॥
नमामि तं ज्योतिषिं संनिविष्टं कालं ब्रह्मन्तं भवतः स्वरूपम् ॥ ४४ ॥
द्रजामि नित्यं शरणं महेशं स्थाणुं प्रपद्ये गिरिशं पुराणम् ॥
शिवं प्रपद्ये हरमिन्द्रमीलि विनाकिनं त्वां शरणं द्रजामि ॥ ४५ ॥

३४. शङ्करस्तोत्रम्
(पद्म, सृष्टिक्षणं, २८)

श्रीरामोवाच —

कृत्स्नस्य योऽस्य जगतः सच्चराचरस्य कर्ता कृतस्य च तथा सुखदुःखहेतुः ॥
संहारहेतुरपि यः पुनरन्तकाले तं शंकरं शरणदं शरणं वजामि ॥ १५७ ॥
यं योगिनो विगतमोहतमोरजस्का भक्त्यैकतानमनसो विनियृतकामाः ॥
ध्यायन्ति निश्चलधियोऽभितदिव्यभावं तं शंकरं शरणदं शरणं वजामि ॥
यद्येत्तुलण्डममलं विलसन्मपूर्णं बद्धवा सदा प्रियतमां शिरसा विभर्ति ॥
यश्चार्थवेहमवदाद्विरिराजपुश्ये तं शंकरं शरणदं शरणं वजामि ॥ १५९ ॥
योऽयं सकृद्गुमलचाकविलोलतोयां गडगां महोमिविषमां गगनात्पतन्तीम् ॥
मूर्धन्तिवदे लजमिव प्रतिलोलपुष्पां तं शंकरं शरणदं शरणं वजामि ॥ १६० ॥
कैलासशीलशिखरं प्रति कम्प्यमानं कैलासमृद्धगसद्वशेन वशाननेन ॥
यः पादपद्मपरिवादनमादधानस्तं शंकरं शरणदं शरणं वजामि ॥ १६१ ॥
येनासकृद्वितिसुताः समरे निरस्ता विद्याधरोरगगणाश्च वरेः समग्राः ॥
संघोजिता मुनिवराः फलमूलभक्षास्तं शंकरं शरणदं शरणं वजामि ॥ १६२ ॥
दग्धवाऽध्वरं च नयने च तथा भगस्य पूष्णस्तथा दशनपंचितमपातयच्च ॥
तस्तम्भ यः कुलिशयुक्तमहेन्द्रहस्तं तं शंकरं शरणदं शरणं वजामि ॥ १६३ ॥
एनस्कृतोऽपि विषयेष्वपि सक्तभावा ज्ञानात्मव्यक्तुतगुणैरपि नैव युक्ताः ॥
यं संधिताः सुखभुजः पुरुषा भवन्ति तं शंकरं शरणदं शरणं वजामि ॥ १६४ ॥
अत्रिप्रसूतिरविकोटिसमानतेजाः संत्रासनं विबृधवानवसत्तमानाम् ॥
यः कालकूटमपिवत्समुदीर्णवेगं तं शंकरं शरणदं शरणं वजामि ॥ १६५ ॥
ब्रह्मेन्द्रद्रवदमरुतां च सषष्ठ्मुखानां योऽद्वादूराश्च बहुशो भगवान्महेशः ॥
नन्दिं च मृत्युवदनात्पुनरुज्जहार तं शंकरं शरणदं शरणं वजामि ॥ १६६ ॥
आराधितः सुतपसा हिमवन्निकुञ्जे धूमवतेन मनसाऽपि परंरगम्यः ॥
संजीविनों समदवाऽनुग्रहे महात्मा तं शंकरं शरणदं शरणं वजामि ॥ १६७ ॥
नानाविधिर्गंजविडालुसमानवक्रं दंक्षाध्वरप्रमथनेर्वलिभिर्गणोघैः ॥
योऽभ्यर्चते अरगणीश्च सलोकपालस्तं शंकरं शरणदं शरणं वजामि ॥ १६८ ॥

क्रीडार्थमेव भगवान्भुवनानि सप्त नानानदीविहगपादपमण्डितानि ॥
 सश्वाकानि व्यसूजस्तुकुताहितानि तं शंकरं शरणं द्रजामि ॥ १६९ ॥
 यस्याखिलं जगदिवं वशवर्ति नित्यं योऽष्टाभिरेव तनुभिर्भुवनानि भुद्धते ॥
 यः कारणं सुमहतामयि कारणानां तं शंकरं शरणं शरणं द्रजामि ॥ १७० ॥
 शङ्कलेन्दुकुन्दधबलं वृषभप्रवीरमारुह्यं यः क्षितिधरेन्द्रसुतानुयातः ॥
 यात्यम्बरे हिमविभूतिविभूविताङ्गस्तं शंकरं शरणं शरणं द्रजामि ॥ १७१ ॥
 शान्तं मूर्ति यमनियोगपरायणं तैर्भीमैर्यमस्य पुरुषः प्रतिनीयमानम् ॥
 भक्त्या न तं स्तुतिपरं प्रसभं रक्षत तं शंकरं शरणं शरणं द्रजामि ॥ १७२ ॥
 यः सब्दपाणिकमलाग्रनखेन देवस्तत्पञ्चमं प्रसभमेव पुरः सुराणाम् ॥
 आहूं शिरस्तरुणपथनिभं चक्रं तं शंकरं शरणं शरणं द्रजामि ॥ १७३ ॥
 यस्य प्रणम्य चरणो वरदस्य भक्त्या स्तुत्वा च वासिभरमलाभिरतन्त्रिताभिः ॥
 दीप्तंस्तमांसि नुदते स्वकरेविवस्यांस्तं शंकरं शरणं शरणं द्रजामि ॥ १७४ ॥
 ये त्वा सुरोत्तमगुरुं पुरुषा विमूढा जायन्ति नास्य जगतः सचराचरस्य ॥
 एश्वर्यमाननिगमानुशयेन पश्चात्ते यातनां त्वनुभवन्त्यविशुद्धचित्ताः ॥ १७५ ॥

३५. शिवस्तोत्रम् (पथ, सृष्टिखण्ड, ४३)

अन्धक उवाच —

नमोऽस्तु शंभो भवनाशहेतो नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ॥
 त्वं भूजलानीरनभोऽकंसोमयज्वाष्टमूर्तिर्भवभावनोऽलम् ॥ ८९ ॥
 त्वा वै बाणो बाहुवादेन तोष्य प्राप्तश्चेष्यं स्वे पुरे त्वस्तुरक्यम् ॥
 रक्षोऽधीशो बाहुभिस्तोल्य शौलं युष्मत्कान्तकिलष्टरूपो हृनीशीत ॥ ९० ॥
 प्राप्तोऽप्येष्यं सर्वरक्षोगणानां पुत्रं चापि प्रोजितं शक्तान्धम् ॥ ९१ ॥
 भवभयहर हर परम उदार मम सुखकरण निखिलमुरसार ॥
 जितमरुदभिमतवितरणपार तव पदकमलमिहारणमार ॥ ९२ ॥
 तवेश पावपदकजं करोति यो नरो हृदि
 स देश तस्य वाञ्छितं दर्शासि भक्तिभावितः ॥

मुनीश्वराः पुरा हरं भवन्तमेवमादरा-
 अपूज्य लिङ्गरूपिणं समापिता मनोरथान् ॥ ९३ ॥
 भवोद्भूवैकरूपिणं प्रपञ्चपञ्चकाकृति
 विचिन्त्य वृक्षकोटरस्थ एष जीवजीवनम् ॥
 भवेद्भूवांश्चिन्तनाप्तसवंकाम इंश्वर
 त्वदीय किञ्चकरान्विते पदे पदे शमागतः ॥ ९४ ॥

३६. सोमेश्वरस्तोत्रम्
 (ब्रह्म, गोतमीमा., ५२)

बृहस्पतिरुचाच—

सूक्ष्मं परं ज्योतिरनन्तरूपमोकारमात्रं प्रकृतेः परं यत् ॥
 चिद्रूपमानन्दमयं समस्तमेवं ववन्तीश मुमुक्षवस्त्वाम् ॥ ७४ ॥
 आराधयन्त्यत्र भवन्तमीशं महामङ्गेः पञ्चभिरेष्यकामाः ॥
 संसारसिन्धोः परमाप्तकामा विशन्ति दिव्यं भुवनं वपुस्ते ॥ ७५ ॥
 सर्वेषु सत्त्वेषु समत्वबुद्ध्या संबीक्ष्य षट्सूर्मिषु शान्तिभावाः ॥
 ज्ञानेन ते कर्मकलानि हित्वा ध्यानेन ते त्वां प्रविशन्ति शंभो ॥ ७६ ॥
 न जातिधर्माणि न वेदशास्त्रं न ध्यानयोगे व समाधिधर्मः ॥
 रुद्रं शिवं शंकरं शान्तचित्तं भक्त्या देवं सोममहं नमस्ये ॥ ७७ ॥
 मूर्खोऽपि शंभो तद्व पादभक्त्या समान्नुयान्मुक्तिमर्या तनुं ते ॥
 ज्ञानेषु यज्ञेषु तपःसु चैव ध्यानेषु होमेषु महाफलेषु ॥ ७८ ॥
 संपन्नमेतत्कलमुत्तमं यत्सोमेश्वरे भक्तिरहनिशं यत् ॥
 सर्वस्य जीवस्य सदा प्रियस्य फलस्य दृष्टस्य तथा श्रुतस्य ॥ ७९ ॥
 स्वर्गस्य मोक्षस्य जगन्निवास सोपानपंचितस्तव भक्तिरेवा ॥
 त्वत्पादसंप्राप्तिकलाप्तये तु सोपानपंचित न वदन्ति षोडराः ॥ ८० ॥
 तस्माहयालो मम भक्तिरत्तु नैवास्त्युपायस्तव रूपरेषा ॥
 आत्मोयमालोक्य महत्वमीश पापेषु चास्मात् कुरु प्रसादम् ॥ ८१ ॥
 स्थूलं च सूक्ष्मं त्वमनादि नित्यं पिता च माता यदसच्च सच्च ॥
 एवं स्तुतो यः श्रुतिभिः पुराणर्नमाभि सोमेश्वरमीशितारम् ॥ ८२ ॥

३७. उमाधवस्तोत्रम्

(बहु, गीतमोरा, ५३)

राम उवाच—

नमामि शंभुं पुरुषं पुराणं नमामि सर्वजनपारभावम् ॥
 नमामि शदं प्रभुमक्षयं तं नमामि शर्वं शिरसा नमामि ॥ १९५ ॥
 नमामि देवं परमव्ययं तमुमापति लोकगुणं नमामि ॥
 नमामि वारिक्रियविवारकं तं नमामि रोगापहरं नमामि ॥ १९६ ॥
 नमामि कल्याणमचिन्त्यरूपं नमामि विश्वोद्भवबोजरूपम् ॥
 नमामि विश्वस्थितिकारणं तं नमामि संहारकरं नमामि ॥ १९७ ॥
 नमामि गौरीप्रियमव्ययं तं नमामि नित्यं क्षरमक्षरं तम् ॥
 नमामि चिद्रूपममेवभावं त्रिलोकनं तं शिरसा नमामि ॥ १९८ ॥
 नमामि कारण्यकरं भवस्य भयङ्करं बाऽपि सदा नमामि ॥
 नमामि दातारमभीप्सितानां नमामि सोमेशमुमेशमादी ॥ १९९ ॥
 नमामि वेदत्रयलोकनं तं नमामि मूर्तित्रयवज्जितं तम् ॥
 नमामि पुण्यं सदसद्वधतीतं नमामि तं पापहरं नमामि ॥ २०० ॥
 नमामि विश्वस्थ हृते रतं तं नमामि रूपाणि ब्रह्मनि धत्ते ॥
 यो विश्वगोप्ता सदसत्प्रणेता नमामि तं विश्वपति नमामि ॥ २०१ ॥
 यज्ञेश्वरं संप्रति हृथ्यकव्यं तथा गति लोकसदाशिको यः ॥
 आराधितो यश्च ददाति सर्वं नमामि दानप्रियमिष्टदेवम् ॥ २०२ ॥
 नमामि सोमेश्वरमस्वतन्त्रमुमापति तं विजयं नमामि ॥
 नमामि विश्वेश्वरतन्त्रिनायं पुत्रप्रियं तं शिरसा नमामि ॥ २०३ ॥
 नमामि देवं भवदुःखशोकविनाशनं चन्द्रघरं नमामि ॥
 नमामि गडगाधरसीशमीडयमुसावं देववरं नमामि ॥ २०४ ॥
 नमाम्यजादीशपुरन्वरविमुहासुरैर्विजितप्रदयुग्मम् ॥
 नमामि देवोमुखवावनानामोक्तार्थमक्षित्रियं न ऐक्षते ॥ २०५ ॥
 पञ्चामृतं गर्भसुधाप्रवीर्यविचित्रपुण्ड्रविवर्णश्च मन्त्रः ॥
 अप्नप्रकारे सकलोपचारे संपूर्जितं सोममहनं भामि ॥ २०६ ॥

३८. रतिकृतशिवस्तवः

(मत्स्य, अ. १५४)

[ज्वलत्यहनिशं भीमो दुषिचकित्प्रमुखात्मकः ॥
 विलोक्य हरद्वज्ञारज्वालाभस्मकुतं स्मरम् ॥ २५५ ॥
 विललाप रतिः शूरं बन्धुना मधुना सह ॥
 ततो विलप्य बहुशो मधुना परिसान्त्वता ॥ २५६ ॥
 जगाम शरणं देवमिन्दुमौर्ल विलोचनम् ॥
 भृङ्गानुयातां संगृह्य पुष्पितां सहकारजाम् ॥ २५७ ॥
 लतां पवित्रकस्थाने प्राणो परभूतां सखीम् ॥
 निर्बन्ध्य हि जटाजूर्ण कुटिलं रलके रतिः ॥ २५८ ॥
 उद्गत्य गात्रं शुभ्रेण हृथेन स्मरभस्मना ॥
 जानुभ्यामवर्णं गत्वा प्रोवाचेन्दुविभूषणम् ॥ २५९ ॥]

रतिरुचाच—

नमः शिवायास्तु निरामयाय नमः शिवायास्तु मनोमयाय ॥
 नमः शिवायास्तु सुराच्चिताय तुभ्यं सदा भक्तकृपापराय ॥ २६० ॥
 नमो भवायास्तु भवोऽद्वाय नमोऽस्तु ते ध्वस्तमनोभवाय ॥
 नमोऽस्तु ते गृहमहावताय नमोऽस्तु मायागहनाश्रयाय ॥ २६१ ॥
 नमोऽस्तु शर्वाय नमः शिवाय नमोऽस्तु सिद्धाय पुरातनाय ॥
 नमोऽस्तु कालाय नमः कलाय नमोऽस्तु ते ज्ञानवप्रदाय ॥ २६२ ॥
 नमोऽस्तु ते कालकलातिगाय नमो निसर्गामिलभूषणाय ॥
 नमोऽस्त्वमेयान्धकमर्दकाय नमः शारण्याय नमोऽगुणाय ॥ २६३ ॥
 नमोऽस्तु ते भीमगणामगाय नमोऽस्तु नानाभुवनादिकार्णे ॥
 नमोऽस्तु नानाजगतां विधात्रे नमोऽस्तु ते चित्रफलप्रयोक्त्रे ॥ २६४ ॥
 सर्वविसाने ह्यविनाशनेत्रे नमोऽस्तु चित्राध्वरभागभोक्त्रे ॥
 नमोऽस्तु भक्ताभिमतप्रदात्रे नमः सदा ते भवसङ्गहर्त्रे ॥ २६५ ॥
 अनन्तकृपाय सर्वै तुभ्यमसह्यकोपाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥
 शशाङ्कचिह्नाय तर्वै तुभ्यममेयमानाय नमः स्तुताय ॥ २६६ ॥
 वृषेन्द्रयानाय पुरान्तकाय नमः प्रसिद्धाय भृषीषधाय ॥
 नमोऽस्तु भक्त्याऽभिमतप्रवाय नमोऽस्तु सर्वातिहराय तुभ्यम् ॥ २६७ ॥

चराचराचारविचारवर्यमाचार्यमुलप्रेक्षितभूतसर्गम् ॥
 त्वामिन्दुमौलि शरणं प्रपश्चा प्रियाप्रमेयं महतां महेशम् ॥ २६८ ॥
 प्रयच्छ मे कामयशः समूर्द्धु पुनः प्रभो जीवतु कामदेवः ॥
 प्रियं विना त्वां प्रियजीवितेषु त्वत्तोऽपरः को भुवनेष्विहृस्ति ॥ २६९ ॥
 प्रभुः प्रियायाः प्रसवः प्रियाणां प्रणीतपर्यायिपरापरार्थः ॥
 त्वमेवमेको भुवनस्य नाथो दयालुक्ष्मूलितभक्तभीतिः ॥ २७० ॥

३७. सोमनाथस्तवनम्

(अस्त्र, गौतमीमा., ४७)

दत्त उवाच—

संसारकृपे पतितोऽस्मि दैवान्मोहेन गुप्तो भवदुःखपदके ॥
 अज्ञाननाम्ना तमसाऽवृत्तोऽहं परं न विन्दामि सुराधिनाथ ॥ ७ ॥
 भिन्नस्त्रिशूलेन बलीयसाऽहं पापेन चिन्ताक्षुरपाटितश्च ॥
 तप्तोऽस्मि पञ्चेष्ट्रियतीक्रतापेः शास्त्रोऽस्मि संतारय सोमनाथ ॥ ८ ॥
 बद्धोऽस्मि दारिद्र्यमयेष्व बन्धेहृतोऽस्मि रोगानलतीक्रतापेः ॥
 क्रान्तोऽस्मयहं मृत्युभुजडगमेन भीतो भूशं कि करवाणि शंभो ॥ ९ ॥
 भवाभवाभ्यामतिपोडितोऽहं तृष्णाक्षुधाभ्यां च रजस्तमोभ्याम् ॥
 ईदृक्षया जरया चाभिभूतः पश्यावस्थां कृपया मेऽथ नाथ ॥ १० ॥
 कामेन कोपेन च मत्सरेण दम्भेन दर्पादिभिरप्यनेके ॥
 एककक्षाः कलटगतोऽस्मि विद्धस्त्वं नाथवद्वारय नाथ शश्रूतः ॥ ११ ॥
 कस्यापि कश्चित्पतितस्य पुंसो दुःखप्रणोदी भवतीति सत्यम् ॥
 विना भवन्तं मम सोमनाथ कुत्रापि काश्च्यवचोऽपि नास्ति ॥ १२ ॥
 तावस्त्र कोपो भयमोहदुःखान्यज्ञानदारिद्र्यवज्जस्तयेव ॥
 कामादयो मृत्युरपीहं यावश्मः शिवायेति त वच्चिम वाक्यम् ॥ १३ ॥
 न मेऽस्ति धर्मो न च मेऽस्ति भवितनाहं विवेको करुणा कुतो मे ॥
 दाताऽसि तेनाऽशु शरण्यं चित्ते निधेहि सोमेति पदं मदीये ॥ १४ ॥
 याचे न चाहं सुरभूपतित्वं हृत्यथमध्ये मम सोमनाथ ॥
 श्रीसोमपादाम्बुजसंनिधानं याचे विचार्येव च तत्कुरुत्व ॥ १५ ॥
 यथा तवाहं विदितोऽस्मि पापस्तथाऽपि विज्ञापनमाश्रुणुद्व ॥

संश्रूयते यत्र वचः शिवेति तत्र स्थितिः स्यान्मूर्म सोम नित्यम् ॥ १६ ॥
 गौरीपते शङ्कर सोमनाथ विश्वेश कारुण्यनिधेऽखिलात्मन् ॥
 संस्तूपते यत्र सदेति तत्र केषामपि स्यात्कृतिनां निवासः ॥ १७ ॥

३८. मृत्युञ्जयस्तोत्रम् (पथ, उत्तरखण्ड, २३७)

मार्कण्डेय लघाच-

रत्नसानुशरासनं रजतादिभृङ्गगनिकेतनं
 शिविञ्जनोकृतपश्चगेषवरमच्युतानलसायकम् ॥
 शिप्रवग्धपुरत्रयं त्रिवशालयेरभिवन्वितं
 चन्द्रशेखरमाश्रये मम कि करिष्यति वै यमः ॥ ७५ ॥
 पञ्चप्रादपुष्पयस्यादिधयदाम्बुजद्वयशोभितं
 भाललोचनजातपावकदग्धमन्मथविग्रहम् ॥
 भस्मविग्धकलेवरं भवनाशिनं भवमध्ययं
 चन्द्रशेखरमाश्रये मम कि करिष्यति वै यमः ॥ ७६ ॥
 मत्तवारणमुख्यचर्मकृतोत्तरीयमनोहरं
 पद्मकजासन-पद्मलोचन-पूजितांश्चिसरोहहम् ॥
 देवसिन्धुतरडिगणीकरसिकतशीतजटाधरम्
 चन्द्रशेखरमाश्रये मम कि करिष्यति वै यमः ॥ ७७ ॥
 कुण्डलीकृतकुण्डलीश्वरकुण्डलं वृषबाहुनं
 नारदादिमुनीश्वरस्तुतवैभवं भुवनेश्वरम् ॥
 अधकान्तकमाभितामरपादयं शमनान्तकं
 चन्द्रशेखरमाश्रये मम कि करिष्यति वै यमः ॥ ७८ ॥
 यक्षराजसखं भगाक्षिहरं भूजङ्गविभूयगं
 शैलराजसुतापरिळकृतचारुवामकलेवरम् ॥
 द्वेष्टनीलगलं परदब्दधारिणं मूगधारिणं
 चन्द्रशेखरमाश्रये मम कि करिष्यति वै यमः ॥ ७९ ॥
 भेषजं भवरोगिणामस्तिलापदामपहारिणं
 दक्षयज्ञविनाशिनं त्रिगुणात्मकं त्रिविलोचनम् ॥

भुक्षितमुक्षितफलप्रदं निखिलाधसंधनिबहूर्हणं ।

चन्द्रशेखरमाश्रये मम कि करिष्यति वै यमः ॥ ८० ॥

भक्तवत्सलमचंतां निधिमक्षयं हरिवस्त्वरं ।

सर्वभूतपर्ति परात्यरमप्रमेयमनुपमम् ॥

भूमिवारिनभोहुताशनसोमवालितस्वाकृतिं ।

चन्द्रशेखरमाश्रये मम कि करिष्यति वै यमः ॥ ८१ ॥

विइवसूष्टिविधायिनं पुनरेव पालनतत्परं ।

संहरन्तमथ प्रपञ्चमशेषलोकनिवासिनम् ॥

श्रीडयन्तमहृनिङ्गं गणनाथयूथसमावृतं ।

चन्द्रशेखरमाश्रये मम कि करिष्यति वै यमः ॥ ८२ ॥

रुद्रं पशुर्गति स्थाणुं नीलकण्ठमुमापत्तिम् ॥

नमामि शिरसा देवं कि नो मृत्युः करिष्यति ॥ ८३ ॥

कालकण्ठं कलामूर्ति कालारिन कालनाशनम् ॥

नमामि शिरसा देवं कि नो मृत्युः करिष्यति ॥ ८४ ॥

नीलकण्ठं विरुपाक्षं निर्मलं निरुपद्रवम् ॥

नमामि शिरसा देवं कि नो मृत्युः करिष्यति ॥ ८५ ॥

ब्रामदेवं महादेवं लोकनाथं जगद्गुरुम् ॥

नमामि शिरसा देवं कि नो मृत्युः करिष्यति ॥ ८६ ॥

देवदेवं जगन्नाथं देवेशमृषभध्वजम् ॥

नमामि शिरसा देवं कि नो मृत्युः करिष्यति ॥ ८७ ॥

अनन्तमव्ययं शान्तमक्षमालाधरं हरम् ॥

नमामि शिरसा देवं कि नो मृत्युः करिष्यति ॥ ८८ ॥

आनन्दं परमं नित्यं क्षेवल्यपदकारणम् ॥

नमामि शिरसा देवं कि नो मृत्युः करिष्यति ॥ ८९ ॥

स्वर्गपिवर्गदातारं सूष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ॥

नमामि शिरसा देवं कि नो मृत्युः करिष्यति ॥ ९० ॥

वसिष्ठ उवाच—

मार्कण्डेयकृतं स्तोत्रं यः पठेच्छिवसंनिधी ॥

तस्य मृत्युभयं नास्ति सत्यं सत्यं बदाम्यहम् ॥ ९१ ॥

इति स्तुतो महादेवो मार्कण्डेयेन धीमता ॥
 आयुः प्रादादपर्यन्तं मनेकप्रलयावधि ॥ ९२ ॥
 मार्कण्डेयो महातेजा देवदेवप्रसादतः ॥
 अमृतत्वमनुप्राप्य दर्शनं प्रलयान्बहून् ॥९३॥

३९. अष्टमूर्त्यर्षकम् (शिवः)

(शिव, रुद्रसं., युद्धखण्ड., ५०)

भागेव उवाच —

त्वं भाभिराभिरभूय तमस्समस्तमस्तं नयस्थभिमतानि निशाचराणाम् ॥
 देवीप्यसे दिनमणे गगने हिताय लोपत्रयस्य जगदोश्वर तप्तमस्ते ॥२४॥
 लोकेऽतिवेलमतिवेलमहामहोभिनिर्मासिको च गगनेऽखिललोकनेत्रः ॥
 विद्वाविता खिलतमास्मुतमो हिमांशो पीपूषपूरपरिपूरित तप्तमस्ते ॥२५॥
 त्वं पावने पथि सदा गतिरप्युपास्यः कस्त्वां विना भुवनजीवन जीवतोह ॥
 स्तब्धप्रभञ्जनविवद्वितसर्वजन्तोः संतोषिताहिकुल सर्वग वै नमस्ते ॥२६॥
 विश्वेकपावक न तावकपावकं शक्ते श्रुते मृतवतामृतदिव्यकार्यं ॥
 प्राणिष्ठदो जगवहो जगदन्तरात्मस्त्वं पावकः प्रतिपदं शमदो नमस्ते ॥२७॥
 पानीयरूप परमेश जगत्पवित्र चित्रं विचित्रसुचरित्रकरोऽसि नूनम् ॥
 विश्वं पवित्रममलं किल विश्वनाथ पानीयगाहनत एतदतो नतोऽस्मि ॥२८॥
 आकाश रूपबहिरन्तरात्मावकाश-दानाद्विकस्वरमिहेऽश्वर विश्वमेतत् ॥
 त्वत्स्सदा सदय संश्वसिति स्वभावात्संकोचमेति भवतोऽस्मि नतस्ततस्त्वाम् ॥
 विश्वमभरात्मक विभर्वि विभोऽत्र विश्वं को विश्वनाथ भवतोऽन्यस्तमस्तमोऽरिः
 स त्वं विनाशाय तमो मम चाहिभूय स्तव्यात्परः परतरं प्रणतस्ततस्त्वाम् ॥
 आत्मस्त्वरूप तव रूपपरपराभिराभिस्ततं हर चराचररूपमेतत् ॥
 सर्वान्तरात्मनिलयप्रतिरूपरूप नित्यं नतोऽस्मि परमात्मजनोऽष्टमूर्त्ते ॥३१॥
 इत्यष्टमूर्तिभिरिमाभिरुमाभिवन्द्य युक्तो करोषि खलु विश्वजनोनमूर्ते ॥
 एतत्ततं सुविततं प्रणतप्रणीत सर्वार्थसार्वपरमार्थं ततो नतोऽस्मि ॥३२॥

४०. शिवशक्तिस्तवः (पूजाकाले)

(शिव, बायबीयसं., ३१०.)

जय जय जगदेकनाथ शंभो प्रकृतिमनोहरनित्यचित्स्वभावः ॥
अतिगतकलुषप्रपञ्चवाचामपि मनसां पदबीमनीततत्त्वम् ॥२॥

स्वभावनिर्मलाभोग जय सुन्दरचेष्टित ॥

स्वात्मतुल्यमहाशक्ते जय शुद्धगुणार्णव ॥३॥

नमः परमदेवाय नमः परमहेतवे ॥

नमशिवाय शान्ताय नमदिशवतराय ते ॥१०॥

त्वदधीनभिदं कृत्स्नं जगद्वि ससुरासुरम् ॥११॥

अतस्त्वद्विहितामाज्ञां क्षमते कोऽतिवित्तुम् ॥१२॥

अयं पुनर्जनो नित्यं भवदेकसमाधयः ॥

भवानतोऽनुगृह्यास्मै प्रार्थितं संप्रयच्छतु ॥१३॥

जयाम्बिके जगन्मातर्जय सर्वजगन्मयि ॥

जयानवधिकैश्वर्ये जयानुपमविग्रहे ॥१४॥

जय बाङ्मनसातीते जयाचिदध्वान्तभञ्जिके ॥

जय जन्मजराहीने जय कालोत्तरोत्तरे ॥१५॥

जयानेकविधानस्थे जय विश्वेश्वरप्रिये ॥

जय विश्वसुराराघ्ये जय विश्वविजयभिणि ॥१६॥

जय मङ्गलदिव्यांगि जय मङ्गलवीपिके ॥

जय मङ्गलचारित्रे जय मङ्गलवायिनि ॥१७॥

नमः परमकल्याणगुणसञ्चयमूर्तये ॥

त्वत्तः कलु समुत्पद्मं जगस्त्वद्येव लीयते ॥१८॥

त्वद्विनातः फलं दातुमीश्वरोऽपि न शक्नुयात् ॥

जन्मप्रभृति देवेशि जनोऽप्य त्वदुपाशितः ॥१९॥

अतोऽस्य तव भक्तस्य निर्वर्तय मनोरथम् ॥

पञ्चवक्षत्रो दशभुजः शुद्धस्फटिकसज्जिभः ॥२०॥

वर्णवृष्टि कलादेहो देवस्सकलनिष्कलः ॥

शिवभक्तिसमारूढः शान्त्यतीतस्तदाशिवः ॥२१॥

भक्त्या भयार्चितो महां प्राथितं शं प्रयच्छतु ॥
 सदाशिवाङ्कमारुडा शवितरिच्छा शिवाह्वया ॥२२॥
 जननी सर्वलोकानां प्रयच्छतु मनोरथम् ॥
 शिवयोर्दयिता पुत्रो देवो हेरम्बवधमुखो ॥२३॥
 शिवानुभावौ सर्वज्ञौ शिवज्ञानामृताशिनौ ॥
 तृष्णो परस्परं स्तिगधौ शिवाभ्या नित्यसत्कृतौ ॥२४॥
 सत्कृतौ च सदा देवो ब्रह्माद्यत्विवदशैरपि ॥
 सर्वलोकपरित्राणं कर्तुमभ्युदितो सदा ॥२५॥
 स्वेच्छावतारं कुर्वन्ती स्वांशभेदैरनेकशः ॥
 ताविमौ शिवयोः पाश्वे नित्यभित्यं भयार्चितो ॥
 तयोराजां पुरस्कृत्य प्राथितं मे प्रयच्छताम् ॥२६॥
 शुद्धस्फटिकसङ्काशमीशानाल्यं सदाशिवम् ॥
 भूद्वाभिमानिनी भूतिः शिवस्य परमात्मनः ॥२७॥
 शिवार्चनरतं शान्त शान्त्यतोतं खमास्त्यतम् ॥
 पञ्चाक्षरान्तिमं बीजं कलाभिः पञ्चभिर्युतम् ॥२८॥
 प्रथमावरणे पूर्वं शक्त्या सह समर्चितम् ॥
 पवित्रं परमं ब्रह्म प्राथितं मे प्रयच्छतु ॥२९॥
 बालसूर्यप्रतीकाशं पुरुषाल्यं पुरातनम् ॥
 पूर्ववक्त्राभिमानं च शिवस्य परमेष्ठिनः ॥३०॥
 शान्त्यात्मकं मरुतसंहर्यं शंभोः पादार्चने रतम् ॥
 प्रथमं शिवबीजेषु कलासु च चतुष्कलम् ॥३१॥
 पूर्वभागे भया भक्त्या शक्त्या सह समर्चितम् ॥
 पवित्रं परमं ब्रह्म प्राथितं मे प्रयच्छतु ॥३२॥

४१. शिवस्तोत्रम् (शिव, रुद्रसंहिता ।)

सन्ध्यावाच—

निराकारं ज्ञानगम्यं परं यज्ञेव स्थूलं नापि सूक्ष्मं न चोच्चतम् ॥
 अन्तश्चिन्त्य योगिभिस्तस्य रूपं तस्मै तुभ्यं लोककथे नमोऽस्तु ॥१॥

शबं शास्तं निर्भलं निर्विकारं ज्ञानागम्यं स्वप्रकाशेऽविकारम् ॥
 खाद्यप्रलयं ध्वान्तमागतिपरस्ताद्वूर्पं यस्य त्वां नमामि प्रसन्नम् ॥१३॥
 एकं शुद्धं दीप्यमानं विनाजां चिदानन्दं सहजं चाविकारी ॥
 नित्यानन्दं सत्यभूतिप्रसन्नं यस्य श्रीदं रूपमस्मै नमस्ते ॥१४॥
 विद्याकारोऽद्वावनीयं प्रभिन्नं सत्वच्छन्दं ध्येयमात्मस्वरूपम् ॥
 सारं पारं पावनानां पवित्रं तस्मै रूपं यस्य चैवं नमस्ते ॥१५॥
 यस्त्वाकारं शुद्धरूपं मनोजं रत्नाकलं स्वच्छकर्पूरणोरम् ॥
 हष्टाभीती शूलमुष्ठं दधानं हस्तेन्मो योगयुक्ताय तुभ्यम् ॥१६॥

४२. विश्वानरकृतमहेशस्तोत्रम्

(स्कान्द, काशीखण्ड, पू., अ. १०)

विश्वानर उवाच—

एकं ब्रह्मेवाद्वितीयं समस्तं सत्यं सत्यं नेह नानास्ति किञ्चित् ॥
 एको रद्रो न द्वितीयोऽवतस्ये तस्मादेकं त्वां प्रपद्ये महेशम् ॥१२६॥
 एकः कर्ता त्वं हि सर्वस्य शंभो नानारूपेष्वेकरूपोऽस्यरूपः ॥
 यद्युत्प्रत्यस्वकं एकोऽप्यनेकस्तस्माशान्यं त्वां विनेशं प्रपद्ये ॥१२७॥
 रज्जो सर्पः शुकिकाराणां च रूपं नैरः पूरस्तन्मुगाष्ये मरीची ॥
 यद्युत्तद्विष्वरोष प्रपञ्चो यस्मिङ्गाते तं प्रपद्ये महेशम् ॥१२८॥
 तोषे शीत्यं दाहकत्वं च बहुं तापो भानो शोतभाना प्रसादः ॥
 पुष्पे गन्धो दुर्घटमध्येऽपि सपिर्यत्तच्छंभो त्वं ततस्त्वां प्रपद्ये ॥१२९॥
 शङ्खं गृह्णास्यथवास्त्वं हि जिग्नेरद्वाणस्त्वं व्यंग्निरायासि दूरात् ॥
 व्यक्तः पश्येस्त्वं रसज्जोऽप्यजिह्वः कस्त्वां सम्यग्बेत्यतस्त्वां प्रपद्ये ॥१३०॥
 नो वेदस्त्वामीशसाक्षाद्दि वेद नो वा विष्णुनो विधाताऽखिलस्य ॥
 नो योगीन्द्रानेन्द्रमुहृषाद्व देवा भवतो वेद त्वामतस्त्वां प्रपद्ये ॥१३१॥
 नो ते गोत्रं नेश जन्माऽपि नारुषा नो वा रूपं नैव शीलं न देशः ॥
 इत्यं भूतोऽपीश्वरस्त्वं त्रिलोक्याः सर्वान्कामान्पूरयेत्प्रत्यक्षं त्वाम् ॥
 त्वत्तः सर्वं त्वं हि सर्वं स्मरारे त्वं गोरोशस्त्वं च नर्नोऽतिशान्तः ॥
 त्वं वै बृद्धस्त्वं युवा त्वं च बालस्तस्त्वं यर्त्क नास्यतस्त्वां नरोऽस्मि ॥

४३. द्वादशज्योतिलिङ्गगानि

(स्कान्द, अवन्तिक्षेत्रमा , १. १. ३२; etc.)

सौराष्ट्रे सोमनाथं च श्रीशैले मल्लिकार्जुनम् ॥

उज्जयिन्यां महाकालमोङ्कारमलेश्वरम् ॥ १ ॥

परत्यां वैद्यनाथं च डाकिन्यां भीमशङ्करः ॥

सेतुबन्धे च रामेशं नारोश दारुकावने ॥ २ ॥

वाराणस्थां तु विश्वेश ऋष्म्बकं गौतमीतटे ॥

हिमालये तु केवारं धृश्मेशं तु शिवालये ॥ ३ ॥

एतानि ज्योतिलिङ्गगानि सायं प्रातः पठेन्नरः ॥

सप्तजन्मकृतं पापं स्मरणेन विनश्यति ॥ ४ ॥

४४. शिवलिङ्गस्तवनम्

(कूर्म, पूर्वार्द्ध, ३६)

अनादिमूलसंसाररोगवैद्याय शम्भवे ॥

नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥ ७८ ॥

प्रलयार्णवसंस्थाय प्रलयोद्भूतिहेतवे ॥

नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥ ७९ ॥

ज्वालाभालाप्रतीकाय ज्वलनस्तम्भरूपिणे ॥

नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥ ८० ॥

आदिमध्यान्तहीनाय स्वभावामलदीप्तये ॥

नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥ ८१ ॥

प्रधान-पुरुषेशाय ध्योमरूपाय वेषसे ॥

नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥ ८२ ॥

निविकाराय सत्याय नित्यायातुलतेजसे ॥

वेदान्तसाररूपाय कालरूपाय ते नमः ॥ ८३ ॥

नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥

एवं संस्तूप्यमानस्तु व्यक्तो भूतः महेश्वरः ॥ ८४ ॥

४५. महेश्वरकवचम्
(ब्रह्मवेवतं, ब्रह्मज्ञान, १९)

महेश्वर उवाच—

शृणु वक्ष्यामि हे वस्त कवचं परमाद्भूतम् ॥
अहं तु यं प्रदास्यामि गोपनीयं सुदुलंभम् ॥ ४४ ॥
पुरा दुर्वाससे वत्तं श्रैलोक्यविजयाय च ॥
ममैवेदं च कवचं भवत्या यो धारयेत्सुधीः ॥ ४५ ॥
जेतुं शकनोति श्रैलोक्यं भगवन्नवलीलया ॥
संसारपावनस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ॥ ४६ ॥
ऋषिलक्ष्मन्वश्च गायत्री देवोऽहं च महेश्वरः ॥
धर्मार्थिकाममोक्षेषु विनियोगः प्रकीर्तिः ॥ ४७ ॥
पञ्चलक्ष्मजपेनैव सिद्धिदं कवचं भवेत् ॥
यो भवेत्सिद्धकवचो मम तुलयो भवेद्भूवि ॥
तेन सा सिद्धियोगेन तपसा विक्रमेण च ॥ ४८ ॥
शंभुर्मे मस्तकं पातु मुखं पातु महेश्वरः ॥
दन्तपर्वितं नीलकण्ठोऽप्यथरोऽहं हरः स्वयम् ॥ ४९ ॥
कण्ठं पातु चन्द्रचूडः स्कन्धो वृथभवाहनः ॥
बक्षःस्थलं नीलकण्ठः पातु पृष्ठं दिगम्बरः ॥ ५० ॥
सर्वाङ्गं पातु विश्वेशः सर्वदिक्षु च सर्वदा ॥
स्वन्ने जागरणे चेव स्थाणुम् पातु सन्ततम् ॥ ५१ ॥
इति ते कथितं बाण कवचं परमाद्भूतम् ॥
यस्मै कस्मै न दातव्यं गोपनीयं प्रपत्नतः ॥ ५२ ॥
यत्कलं सर्वतीर्थानां स्तानेन लभते नरः ॥
तत्कलं लभते नूनं कवचस्वयं धारणात् ॥ ५३ ॥

४६. शिवसहस्रनामस्तोत्रम्

(शिव, ४ कोटिरुद्रसं., अ. ३५; लिङ्ग, पूर्वार्द्ध, ९८; etc.)

ॐ नमःशिवाय ॥ सूत उवाच ॥ धूयतां भो ऋषिश्वेष्ठा येन तुष्टो
महेश्वरः ॥ तदहं कथयाम्यद्य शैवं नामसहस्रकम् ॥ १ ॥ भवः शिवो हरो शदः

पुरुषः पश्यलोचनः ॥ अयितव्यस्सदाचारशर्वशम्भुर्महेश्वरः ॥२॥ [ईश्वरः
 स्थानुरीशानः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ वरीयान् वरदो वन्द्यः शङ्करः परमे-
 श्वरः ॥ गङ्गाधरः शूलधरः परार्थकप्रयोजनः ॥ सर्वज्ञः सर्वदेवादिगिरिधन्वा-
 जटाधरः ॥] चन्द्रापीडश्वन्द्रमौलिविश्वं विश्वंभरेश्वरः ॥ वेदान्तसारसन्दोहः
 कपाली नीललोहितः ॥३॥ अग्नाधारोऽपिरच्छेद्यो गौरीभर्ता गणेश्वरः ॥
 अष्टमूर्तिविश्वमूर्तिस्त्रिवर्गस्त्वर्गसाधनः ॥४॥ ज्ञानगम्यो दृढप्रज्ञो देववेवस्त्रि-
 लोचनः ॥ वासदेवो महादेवो पाण्डुः परिदुषो दुषः ॥५॥ विश्वलङ्घो विलङ्घक्षो
 वागीशः शुचिरन्तरः ॥ सर्वप्रणयसंवादी वृद्धाङ्गो वृद्धवाहनः ॥६॥ ईशः पिनाकी
 खट्टवाङ्गो चित्रवेशिंचरन्तनः । तमोहरो महायोगी गोप्ता ब्रह्माण्डहृजजटी
 ॥७॥ कालकालः कृत्तिवासाः सुभगः प्रणवात्मकः । उन्मतवेषश्वक्षुष्यो
 दुर्वासाः स्मरशासनः ॥८॥ विद्यायुधः स्कन्दगुरुः परमेष्ठो परायणः । अनादि-
 मध्यनिधनो गिरीशो गिरिद्वान्धवः ॥९॥ कुबेरवन्धुः श्रीकण्ठो लोकवर्णोत्तमो-
 त्तमः । समाधिवेद्यो कोदण्डी नीलकण्ठः परश्वधी ॥१०॥ विशालाक्षो मूण-
 व्याधस्मुरेशस्सूर्यंतापनः । धर्माधिकः भामाक्षेत्रं भगवान्भगनेत्रभित् ॥११॥
 उग्रः पशुपतिस्ताकर्षः प्रियमक्षतः प्रियंवदः । दान्तो दयाकरो दक्षः कपर्दी
 कामशासनः ॥१२॥ इमशाननिलवस्त्रूक्षमशशमजातस्थो महेश्वरः । लोककर्ता
 भूतवितर्महाकर्ता महीविदिः ॥१३॥ गोवरोऽप्रूपः सौम्यो महानोत्तिर्हामतिः
 तेजोमयोऽमृतमयोऽन्नमयश्च सुधापतिः ॥१४॥ उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगम्यः
 पुरातनः । नीतिस्तुनीतिशशुद्धात्मा सोमस्तोमरतस्मुखी ॥१५॥ अजातशत्रु-
 रालोकसंभाव्यो हृष्यवाहनः । लोककारो वेदकारारस्त्रुत्रकारस्तानातनः ॥१६॥
 महिः कपिलाचार्यो विश्वदीप्तिस्त्रिलोचनः । पिनाकपाणिर्भूदेवस्त्वस्तिदः
 स्वस्तिकृत सदा ॥१७॥ त्रिधामा सौभगः शर्वः सर्वज्ञः सर्वगोवरः । ब्रह्म-
 धुग्विश्वसुक्ष्वर्गः कणिकारप्रियः कविः ॥१८॥ शालो विशालो गोशालशिशो
 भिषणनुत्तमः । गंगाप्लवोदको भव्यः पुष्टकः स्थपतिः स्थिरः ॥१९॥ विजि-
 तात्मा विष्वेयात्मा भूतवाहनसारथिः । सगणो गणकार्यश्च सुकीत्तिशिठप्र-
 संशयः ॥२०॥ कामदेवः कामपालो भस्मोद्भूलितविग्रहः । भस्मप्रियो भस्म-
 शायी कामी कान्तः कृतागमः ॥२१॥ समावर्त्तो निवृत्तात्मा धर्मयुक्तः सदा-
 शिवः । चतुर्मुखश्चतुर्बहुर्दुर्रावासो दुरासदः ॥२२॥ दुर्लभो दुर्गमो दुर्गः
 सर्वायुधविशारदः । अध्यात्मयोगनिलयस्त्रुतन्त्रुतद्वद्वनः ॥२३॥ क्षुभाङ्गो

लोकसारङ्गो जगदीशोऽमृताशनः । भस्मशुद्धिकरो मेरुरोजस्वी शुद्धविप्रहः ॥२४॥ असाधुः साधुसाध्यइच्च भूत्यमर्कटरूपथूक् । हिरण्यरेतास्तरणिमंदो-
चिर्महिमालयः ॥२५॥ महाहृदो महागत्सिद्धवृन्दावरवन्दितः । व्याघ्रचर्मधरो
व्यालो महाभूतो महानिधिः ॥२६॥ अमृताङ्गोऽमृतवपुः पाञ्चजन्यः
प्रभञ्जनः । पंचविशातितत्त्वज्ञः पारिजातः परावरः ॥२७॥ सुलभसुव्रतशूरो
बाङ्गमयेकनिधिर्निधिः । वर्णधिमगुरुर्वर्णो शत्रुजिल्लभ्रुतापनः ॥२८॥ आश्रमः
करणः क्षामो क्षानवानत्त्वलाचलः । प्रमाणभूतो दुर्जेयस्मुपर्णो वायुवाहनः
॥२९॥ धनुर्धरो धनुर्वेदो गुणराशिर्गुणाकरः । सत्पस्सत्परोऽदीनो धर्मो
गोधर्मशासनः ॥३०॥ अनन्तवृष्टिरानन्दो दण्डो दमयिता दमः । अभिवाद्यो
महाचार्यो विश्वकर्मविशारवः ॥३१॥ वीतरागो विनीतात्मा तपस्वी भूत-
भावनः । उन्मत्तवेषः प्रच्छन्नो जितकामो जितप्रियः ॥३२॥ कल्याणप्रकृतिः
कल्पः संबलोकप्रजापतिः । तरस्वी तारको धीमान्प्रधानप्रभुरव्ययः ॥३३॥
लोकपालोऽन्तरात्मा च कल्पादिः कमलेक्षणः । वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो नियमी
नियमाध्ययः ॥३४॥ चन्द्रः सूर्यः शनिः केतुविरामो विदुमचक्रविः । भक्ति-
गम्यः परं ब्रह्म मूगबाणार्पणोऽनघः ॥३५॥ अद्विराजालयः कान्तः परमात्मा
जगद्गुरुः । सर्वकर्माचिलस्त्वष्टा नङ्गलत्यो मङ्गललावृतः ॥३६॥ महातपा
दीर्घतपः स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः । अहः संबत्सरो व्याप्तिः प्रमाणं परमं तपः
॥३७॥ संबत्सरकरो मन्त्रः प्रत्ययः सर्वतापनः । अजः सर्वेश्वरसिसद्गो महातेजा
महाबलः ॥३८॥ योगी योगयो महारेतास्तिद्विस्तिसर्वादिरग्निवः । वसुर्वसुमनाः
सत्यः सर्वपापहरो हरः ॥३९॥ सुकीर्तिः शोभनस्त्रगवी वेदाङ्गो वेदविम्मुनिः ।
भ्राजिण्णुर्भोजनं भौकता लोकनाथो दुराधरः ॥४०॥ अमृतशाश्वतशक्षान्तो
बाणहस्तः प्रतापवान् । कमण्डलधरो धन्वी वेदाङ्गो वेदविम्मुनिः ॥४१॥
अतोग्नियो महामायस्तर्वावासित्वतुरव्ययः । कालयोगी महानादो महोत्साहो
महाबलः ॥४२॥ महाबुद्धिमंहावीर्यो भूतचारी पुरन्दरः । निशाचरः प्रेतचारी
महाशक्तिमंहाश्रुतिः ॥४३॥ अनिर्वैश्यवपुः श्रीमान्सर्वहुर्यमितोगतिः । बहु-
भूतो महामायो नियतात्मा भवोऽत्रुवः ॥४४॥ ओजस्तेजो चृतिष्वरो नर्तकः
संबकामकः । नृत्यप्रियो नित्यनृत्यः प्रकाशात्मा प्रतापनः ॥४५॥ बुद्धस्पष्टाकरो
मन्त्रस्तमानस्तारसंलवः । युगादिकृद्युगावत्तो गंभीरो वृषवाहनः ॥४६॥
हष्टो विशिष्टविशिष्टहेष्टः शरभः शरभो धनुः । तीर्थकृपस्तीर्थनामा

तीर्थवृश्यस्तु तीर्थंदः ॥ ४७ ॥ अपां निधिरधिष्ठानं दुर्जयो जयकालवित् ।
 प्रतिष्ठितः प्रमाणज्ञो हिरण्यकचो हरिः ॥ ४८ ॥ विमोक्षनस्तुरगणो विद्येशो
 विन्दुसंश्वयः । वातरुपोऽमलोन्मायो विकर्त्ता गहनो गुहः ॥ ४९ ॥ करणं कारणं
 कर्त्ता सर्वबन्धविमोक्षः । अवसायो अवस्थानः स्थानदो जगदादिजः ॥ ५० ॥
 गुरुदो ललितो भेदो नवमात्मनि संस्थितः । बीरेश्वरो बीरभद्रो बीरासन-
 विधिर्गुरुः ॥ ५१ ॥ बीरचूडामणिर्वेत्ता चिदानन्दो नदीश्वरः । आज्ञाधरस्त्रि-
 शूली च शिविष्ठः शिवालयः ॥ ५२ ॥ वालखिलयो महाबीरस्त्रिमांशुर्वधिरः
 खणः । अभिरामस्तुशरणस्मुद्रह्यणः सुधापतिः ॥ ५३ ॥ मघवा कौशिको
 गोमान्विरामः सर्वसाधनः । ललाटाको विश्ववेहस्सारस्संसारचक्रभूत् ॥ ५४ ॥
 अमोघदण्डो मध्यस्थो हरिणो ब्रह्मवर्चसी । परमार्थः परमाप्ससंचयो व्याघ्र-
 कोऽनलः ॥ ५५ ॥ रुचिर्वहुरुचिर्वेत्ती वाच स्त्रिरहस्यतिः । रविर्विरोचनः स्कन्दः
 शास्ता वैवस्वतो यमः ॥ ५६ ॥ युक्तिरुद्धतकोतिश्च सानुरागः पुरञ्जनः ।
 कंलाताधिपतिः कान्तस्त्रविता रविलोकनः ॥ ५७ ॥ विश्वोत्तमो वीतभयो
 विश्वभर्ता निवारितः । नित्यो नियतकल्याणः पुण्यश्वणकीर्तनः ॥ ५८ ॥
 दूरथशो विश्वसहो ध्येयो दुःस्वप्ननाशनः । उत्तारणो दुष्कृतिहा विजेयो दुस्सहो
 भवः ॥ ५९ ॥ अनादिर्मुर्मुद्वो लक्ष्मीः किरीटी त्रिदशाधिपः । विश्वगोप्ता
 विश्वकर्त्ता सुवीरो रुचिराङ्गवः ॥ ६० ॥ जननो जनजन्मादिः प्रीतिमाश्रीति-
 मांश्रुवः । वसिष्ठः कश्यपो भानुर्भीमो भीमपराक्रमः ॥ ६१ ॥ प्रणवस्सत्प्या-
 चारो महाकोशो महाधनः । जन्माधिपो महादेवस्तकलागमपारगः ॥ ६२ ॥
 तत्त्वं तत्त्वविदेकात्मा विभुविष्णुविभूषणः । ऋषिर्वात्मग ऐश्वर्यं जन्ममृत्युजरा-
 तिगः ॥ ६३ ॥ पञ्चतत्त्वसमुत्पत्तिविश्वेशो विमलोदयः । अनाद्यन्तो ह्यात्मयोनि-
 धंत्सलो भूतलोकधूक् ॥ ६४ ॥ गायत्रीवल्लभः पांशुविश्वावासः प्रभाकरः ॥
 शिशुर्गिरिरत्तसञ्चाद् सुवेणस्तुरशत्रुहा ॥ ६५ ॥ अनेभिरिष्ठनेभिश्वं मुकुन्दो
 विगतज्वरः । स्वयंज्योतिर्महाज्योतित्तनुज्योतिरचंचलः ॥ ६६ ॥ पिङ्गलः
 कपिलश्वशुभलिनेवस्त्रवीतनुः । ज्ञानस्त्रंधो महानोतिविश्वोत्पत्तिरुपत्त्वः
 ॥ ६७ ॥ भगो विवस्वानादित्यो गतपारो ब्रह्मस्पतिः । कल्याणगुणनामा च
 पापहा पुण्यदर्शनः ॥ ६८ ॥ उदारकीर्तिरश्वोगी सद्योगी सदसत्त्रपः । नक्षत्रमाली
 नाकेशः स्वाधिष्ठानः षडाश्रयः ॥ ६९ ॥ पवित्रः पापनाशश्वं मणिपूरो

नभोगतिः । हृष्टुण्डरीकमासीनशक्तशान्तिर्बृद्धाकपि ॥७०॥ उषणो गृहृपतिः
कृष्णस्समर्थोऽन्तर्यामाशनः ॥ अधर्मशत्रुरज्ञेषः पुरुहृतः पुरश्चुतः ॥७१॥ ब्रह्मगर्भो
ब्रह्मद्वयो धर्मधेनुर्धनागमः । जगद्वितैषी सुगतः कुमारः कुशलागमः ॥७२॥
हिरण्यवर्णो ज्योतिष्मानान्भूतरतो द्वचनिः । आरोग्यो नमनाद्यक्षो विश्वा-
मित्रो धनेश्वरः ॥७३॥ ब्रह्मज्योतिर्बंसुर्धामा महाज्योतिरनुत्तमः ॥ मातामहो
मातरिश्वा नभस्वाम्नागहारधृक् ॥७४॥ पुलस्त्यः पुलहोऽगस्त्यो जातूकर्ण्यः
पराशारः । निरावरणनिर्वारो विरिच्यो विष्टरथवाः ॥७५॥ आत्मभूरनिरुद्धोऽ
त्रिज्ञनिमूर्तिर्महायशः । लोकवीराग्रणीर्वीरद्वन्द्रस्सत्यपराक्रमः ॥७६॥ व्याल-
कल्पो महाकल्पः कल्पवृक्षः कलाधरः । अलंकरिणुरचलो रोचिण्युविक्रमोप्रतः
॥७७॥ आयुः शब्दपतिर्बागमी प्लवनशिशलिसारथिः । असंस्पृष्टोऽतिथिशत्रुः
प्रमाणी पादपासनः ॥७८॥ वसुश्रवाः कव्यवाहः प्रतप्तो विश्वभोजनः । जप्यो
जरादिगमनो लोहितश्व तनूतपात् ॥७९॥ पूर्वदक्षो नभोयोनिहसुप्रतीकस्तमि-
लहा । निवाधस्तपनो मेघभक्षः परपुरंजयः ॥८०॥ मुखानिलस्मुनिष्पन्न-
स्मुरभिश्वशिरात्मकः । वसन्तो माधवो ग्रीष्मो नभस्यो बीजवाहनः ॥८१॥
अंगिरां गुरुरात्रेयो विमलो विश्ववाहनः । पावनः पुरजिच्छकस्त्रैविद्यो
नववाहनः ॥८२॥ मनोबुद्धिरहंकारः क्षेत्रज्ञः क्षेत्रपालकः । जगदग्निर्जल-
निधिर्षिगालो विश्वगालवः ॥८३॥ अघोरोऽनुतदो यज्ञश्रेष्ठो निःश्रेष्ठप्रवदः ।
शीलो गगनकुम्भाभो दानवारिररित्वमः ॥८४॥ चामुण्डो जनकश्वारुनिश्वलयो
लोकशाल्यधूक् । चतुर्वेदश्चतुर्भावश्चतुरश्चतुरप्रियः ॥८५॥ आम्नायोऽय समा-
न्नायस्तीर्थदेवशिवालयः । बहुरूपो महारूपस्सर्वरूपश्चरात्मः ॥८६॥ न्याय-
निमयिको न्यायो न्यायगम्यो निरञ्जनः । सहस्रमूर्द्धा देवेन्द्रस्सर्वशास्त्रप्रभूजनः
॥८७॥ मुण्डो विरुपो विकृतो दण्डो नादो गुणोत्तमः । पिगलाक्षो हि बह्वक्षो
नीलग्रीषी निरामयः ॥८८॥ सहस्रबाहुस्सर्वशाश्वरण्यस्सर्वलोकधृक् । पर्यासनः
परंज्योतिः पारंपर्यफलप्रदः ॥८९॥ पर्यगर्भो महागर्भो विश्वगर्भो विचक्षणः
परावरक्षो वरदो वरेण्यश्व महास्वनः ॥९०॥ देवासुरगुरुर्वेदो देवासुरनमस्कृतः
। देवासुरमहामित्रो देवासुरमहेश्वरः ॥९१॥ देवासुरेश्वरो दिव्यो देवासुर-
महाश्रयः । देवदेवोऽनयोऽचिन्तयो देवतात्मात्मसम्भवः ॥९२॥ सद्यो महासुर-
व्याधो देवसिहो दिवाकरः । विवृथाग्रचरः श्रेष्ठः सर्वदेवोत्तमोत्तमः ॥९३॥
शिवज्ञानरतः श्रीमाक्षिशत्री श्रीपर्वतप्रियः । वज्रहस्तसिद्धशङ्खो नरसिंह-

निपातनः ॥१४॥ ब्रह्मचारी लोकचारी धर्मचारी धनाधिषः । नन्दो नन्दी-
श्वरोऽनन्तो नगनवृत्तिधरशशुचिः ॥१५॥ लिङ्गाध्यक्षः सुराध्यक्षो युगाध्यक्षो
युगापहः । स्वधामा स्वगतः स्वर्गी स्वरः स्वरमयः स्वनः ॥१६॥ ब्राणाध्यक्षो
बीजकर्त्ता कर्मकृद्धमंसम्भवः । इम्मो लोभोऽय वै शम्भुस्तर्बभूतमहेश्वरः
॥ १७ ॥ इमशाननिलयस्त्रियक्षस्तेतुरप्रतिमाकृतिः । लोकोत्तरस्फुटो लोकः
अपम्बको नागभूषणः ॥१८॥ अन्धकारिमंखद्वेषी विष्णुकन्धरपातनः । हीन-
दोषोऽध्ययगुणो दक्षारिः पूषदन्तभित ॥१९॥ पूर्णः पूरविता पुण्यः सुकुमारः
सुलोचनः ॥ सन्मार्गप्रियो धूर्तः पुण्यकीर्तिरनामयः ॥२०॥ मनोजवस्ती-
यंकरो जटिलो नियमेश्वरः । जीवितान्तकरो नित्यो वसुरेता वसुप्रवः ॥२०१॥
सदृतिः सिद्धिः सिद्धः सज्जातिः खलकष्टकः । कलाधरो महाकालभूतः
सत्यपरायणः ॥२०२॥ लोकलावध्यकर्त्ता च लोकोत्तरसुखालयः । चन्द्र-
संजोवनशशास्त्रा लोकप्राहो महाधिषः ॥२०३॥ लोकवन्धुर्लोकनाथः कृतज्ञः
कृतिभूषितः । अनपायोऽशरः कान्तः सर्वशास्त्रभूतांश्वरः ॥२०४॥ तेजोमयो
चृतिघरो लोकमानी धूणार्णवः । शुचिस्मितः प्रसन्नात्मा हृजेयो दुरतिक्रमः
॥२०५॥ उयोतिर्मयो जगन्नाथो निराकारो जलेश्वरः । तुववीणो महाकायो
विशोकशोकनाशनः ॥ २०६ ॥ त्रिलोकपवित्रिलोकेशः सर्वशुद्धिरघोरजः ।
अव्यक्ततलक्षणो देवो व्यक्तोऽव्यक्तो विशांपतिः ॥२०७॥ परः शिवो वसुनी-
सासारो मानधनो यमः । ब्रह्मा विष्णुः प्रजापालो हंसो हंसगतिवंय ॥२०८॥
वेष्ठा विष्ठाता धाता च अष्टा हत्ता चतुर्मुखः । कैलासशिखरावासी सर्वावासी
सदा गतिः ॥२०९॥ हिरण्यगर्भो द्रुहिणो भूतपालोऽय भूषितः । सद्योगी
योगविद्योगी वरदो ब्राह्मणप्रियः ॥२१०॥ देवप्रियो देवनाथो देवको देव-
चिन्तकः । विषमाक्षो विरुपाक्षो वृषदो वृषवर्धनः ॥२११॥ निर्ममो निरहं-
कारो निर्ममोहो निरुपद्रवः । दर्पणहा दर्पदो दृपतः सर्वार्थपरिवर्तकः ॥२१२॥
सहस्राचिर्भूतभूषः स्त्रियाकृतिरदक्षिणः । भूतभव्यभवन्नाथो विभवो भूति-
नाशनः ॥२१३॥ अर्योऽतर्थो महाकोशः परकार्येकपविडितः । निष्ठकष्टकः
कृतानन्दो निर्वाजो व्याजमर्दनः ॥२१४॥ सत्ववान्सात्विकः सत्यः कृतस्नेहः
कृतागमः । अकम्पितो गुणप्राही नैकात्मा नैककर्मकृत् ॥ २१५ ॥
सुप्रीतिः सुखदः सूखमः सुकरो दक्षिणानिलः । नन्दिकन्धो धरो धुर्यः प्रकटः
प्रीतिवर्धनः ॥ २१६ ॥ अपराजितः सर्वसहो गोविन्दः सर्ववाहनः ।

अधृतः स्वधृतः सिद्धः पूतमूर्तियंशोधनः ॥११७॥ बाराहशूद्धग्राधृक् शूद्धगी
ब्रलवानेकनायकः । श्रुतिप्रकाशः श्रुतिमानेकबन्धुरनेकधृक् ॥११८॥ श्रीवत्सलः
शिवारंभः शान्तभद्रः समो यशः । भूषयो भूषणो भूतिभूतिकृद्धूतभावनः
॥११९॥ अकंपो भवितकायस्तु कालहानिः कलाविभुः । सत्यवती महात्यागी
नित्यः शान्तिपरायणः ॥१२०॥ परार्थवृत्तिर्वरदो विरक्तस्तु विशारदः ।
शुभदः शुभकर्ता च शुभनामा शुभः स्वयम् ॥१२१॥ अनयितो गुणग्राही
ह्यकर्ता कनकप्रभः । स्वभावभद्रो मध्यस्थः शानुष्ठो विज्ञनाशनः ॥१२२॥
शिखण्डो कवची शूली जटी मुण्डी च कुण्डलो । अमृत्युः सर्वदृक् सिंहस्तेजो-
राशिर्भूमणिः ॥१२३॥ असंख्येयोऽप्रभेयात्मा वीर्यवान् कार्यकोविदः ।
वेदाश्च वै वियोगात्मा सर्वचारी मुनीश्वरः ॥१२४॥ अनृतमो दुराधर्षो मधुरः
प्रियदर्शनः । सुरेशः स्मरणः सर्वः शाब्दः प्रतपतां वरः ॥१२५॥ कालभक्षः
कलडकारि: कडकणी कृतवानुकिः । महेष्वासो महीभर्ता निकलद्वको विशु-
द्धलः ॥१२६॥ द्युमणिस्तरणिर्वन्दः सिद्धिदः सिद्धिसाधनः । निवृत्तः संवृत्तः
शिल्पो व्यूढोरस्को महाभूजः ॥१२७॥ एकज्योतिर्निरातंको नरो नारायणप्रियः
। निलेषो निघ्रपञ्चात्मा निर्वर्णद्वगो व्यङ्गनाशनः ॥१२८॥ स्तव्यः स्तुति-
प्रियः स्तोता व्यासमूर्तिरनाकुलः । निरवद्यपदोपायो विद्याराशिरविक्रमः
॥१२९॥ प्रशान्तवृद्धिरक्षुद्रः क्षुद्रहा नित्यसुन्दरः । वैयाप्रधृत्यर्थो धात्रीशः
संकल्पः शर्वरीपतिः ॥१३०॥ परमार्थगुहर्वृष्टिः गुहराश्वितवत्सलः । रसो
रसज्जो सर्वज्ञः सर्वसत्त्वावलम्बनः ॥१३१॥ एवं नामां सहस्रेण तुष्टाव हि हरं
हरिः । प्रार्थयामास शम्भुं वै पूजयामास पङ्कजः ॥१३२॥ ततः स कोतुकी
शम्भुवकार चरितं द्विजाः । महाद्धूतं सुखकरं तदेव शृणुतादरात् ॥१३ ॥

४७. भैरवस्तवनम्

(कूर्म, पूर्वार्द्ध, १६)

अन्धक उवाच —

नमामि मूर्णा भगवन्तसेकं समाहितो यं विदुरीशतस्वम् ॥

पुरातनं पुण्यमनन्तरूपं कालं कवि योगवियोगहेतुम् ॥१४॥

बृंदाकरालं दिवि नृत्यमात्रं हृताशवक्त्रं ज्यलनार्कलप्तम् ॥

सहस्रपादस्त्रिशिरोऽभियुक्तं भवन्तमेकं प्रणमामि षदम् ॥१५॥

जयादिवेवामरपूजिताङ्गश्चे विभागहीनामलतस्त्वरूप ॥
 त्वमग्निरेको बहुधाभिपूज्यो बाह्यादिभेदरक्षिलात्मरूपः ॥१६॥
 त्वमेकमाहुः पुरुषं पुराणमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥
 त्वं पश्यसोदं परिपास्यज्ञं त्वमन्तको योगिगणानुज्ञष्टः ॥१७॥
 एकोऽन्तरात्मा बहुधा निविष्टो वेहेषु वेहादिविशेषहीनः ॥
 त्वमात्मतस्त्वं परमात्मशब्दं भवन्तमाहुः शिवमेव केचित् ॥१८॥
 त्वमक्षरं ब्रह्म परं पवित्रमानन्दरूपं प्रणवाभिधानम् ॥
 त्वमीश्वरो वेदविदां प्रसिद्धः स्वायम्भूतोऽशेषविशेषहीनः ॥१९॥
 त्वमिन्द्ररूपो बहुणोऽग्निरूपो हंसः प्राणो मृत्युरन्तोऽसि यज्ञः ॥
 प्रजापतिर्भगवानेकरूपो नोलप्रीवः स्तूपसे वेदविद्विदुः ॥२०॥
 नारायणस्त्वं जगतामनादिः पितामहस्त्वं प्रपितामहश्च ॥
 वेदान्तगृहोपनिषद्सु गीतः सदाचित्वस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥ १ ॥
 नमः परस्तं तमसः परस्तात्परात्मने पञ्चनवान्तराय ॥
 त्रिशक्त्यतीताय निरञ्जनाय सहस्रशक्त्यासनसंस्थिताय ॥२॥
 त्रिमूर्त्येऽनन्तपदात्ममूर्तये जगन्निवासाय जगन्मयाय ॥
 नमो जनानां हृदि संस्थिताय फणीन्द्रहाराय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥३॥
 मुनीन्द्रसिद्धाचित्पतावपथं ऐश्वर्यधर्मसिनसंस्थिताय ॥
 नमः परान्ताय भवोऽद्भुवाय सहस्रचन्द्राकंसहस्रमूर्ते ॥४॥
 नमोऽस्तु सोभाय सुमध्यमाय नमोऽस्तु देवाय हिरण्यवाहो ॥
 नमोऽग्निचन्द्राकंविलोकनाय नमोऽस्त्रिकायाः पतये मृडाय ॥५॥
 नमोऽस्तु गुह्याय गुहान्तराय वेदान्तविज्ञानविनिश्चिताय ॥
 त्रिकालहीनामलधामधाम्ने नमो महेशाय नमः शिवाय ॥६॥

४८. कालभैरवाष्टकम्

(स्कान्द, आयस्त्यखण्ड, अवन्तीक्षे.मा., ६४)

सनक्तुमार उवाच—

सकलकलुषहारी धूतंदुष्टान्तकारी सुचिरचरितचारी मुण्डमीऽजीप्रचारी ॥
 करकलितकपाली कुण्डली दण्डपाणिः स भवतु सुखकारी भैरवो भावहारी ॥

विविधरासविलासविलासितं नववथूरवथूतपराक्रमम् ॥

मदविधूणितगोष्ठवदगोष्ठवं भववदं सततं सततं स्मरे ॥१७॥

अमलकमलनेत्रं चारुचन्द्रावतंसं सकलगुणगरिष्ठं कामिनीकामरूपम् ॥

परिदृतपरितापं डाकिनीनाशहेतुं भज जन शिवरूपं भेरवं भूतनाथम् ॥१८॥

सबलबलविघातं क्षेत्रपालंकपालं विकटकटिकरालं ह्यद्वृहासं विशालम् ॥

करगतकरयालं नागयज्ञोपवीतं भज जन शिवरूपं भेरवं भूतनाथम् ॥१९॥

भवभयपरिहारं योगिनीत्रासकारं सकलसुरगणेणं चारुचन्द्राकंनेत्रम् ॥

मुकुटश्चिरभालं मुक्तमालं विशालं भज जन शिवरूपं भेरवं भूतनाथम् ॥२०॥

चतुर्भुजं शङ्खगदाधराऽस्युषं पीताम्बरं सान्द्रपयोदसौभगम् ॥

श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभिकीस्तुभं शोलप्रवं शङ्खकररक्षणं भजे ॥२१॥

लोकाऽभिरामं भुवनाभिरामं प्रियाभिरामं यशसाभिरामम् ॥

कीर्त्याभिरामं तपसाऽभिरामं तं भूतनाथं शरणं प्रपद्ये ॥२२॥

आङ्ग ब्रह्म सनातनं शुचिपरं सिद्धिप्रवं कामदं

सेव्यं भक्तसमग्नितं हरिहरेः सूष्टुपासह(ः)साधुभिः ॥

योग्यं योगविचारितं युगधरं योग्याननं योगिनं

बन्देऽहं सकलं कलङ्ककरहितं सत्सेवितं भेरवम् ॥२३॥

[भेरवाष्टकमिदं पुण्यं प्रातःकाले पठेन्नः ॥

दुःस्वधननाशनं तस्य वाञ्छितार्थफलं भवेत् ॥२४॥

राजद्वारे विवादे च सङ्गप्रामे सङ्गकटे तथा ॥

राजा कुद्देन चाऽज्ञाप्ते शश्रुबन्धगते तथा ॥२५॥

वारिद्रध्रुवःखनाशाय पठितव्यं समाहितैः ॥

न तेषां जायते किञ्चिद्भूलभं भुवि वाञ्छितम् ॥२६॥]

४९. अपराजितास्तवनम्

(मार्कण्डेय, अ. ८२)

देवा ऊचुः—

नमो देव्ये महादेव्ये शिवाये सततं नमः ॥

नमः प्रकृत्ये भद्राये नियतः प्रणताः स्म ताम् ॥७॥

रीढ़ायै नमो नित्यायै गौवै धार्यै नमो नमः ॥
 नमो जगत्प्रतिष्ठायै देव्यै कृत्यै नमो नमः ॥८॥
 ज्योत्स्नायै चन्द्रकूपिष्ठ्यै मुखायै सततं नमः ॥
 कल्पायै प्रणतामूर्ध्यै सिद्धै कूर्म्यै नमो नमः ॥९॥
 नैऋत्यै भूभूतां लक्ष्म्यै शब्दिष्यै ते नमो नमः ॥
 हुर्गायै हुर्गपारायै सारायै सर्वकारिणि ॥
 ख्यात्यै तथैव कृष्णायै धूम्रायै सततं नमः ॥१०॥
 अतिसौम्यातिरीढ़ायै नमस्तस्यै नमो नमः ॥
 नमो जगत्प्रतिष्ठायै देव्यै कृत्यै नमो नमः ॥११॥
 या देवी सर्वभूतेषु विलग्नमायेति शब्दिता ॥
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥१२॥
 या देवी सर्वभूतेषु चेतनेत्यभिधीयते ॥ नमस्तस्यै० ॥१३॥
 या देवी सर्वभूतेषु बुद्धिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥१४॥
 या देवी सर्वभूतेषु भनोरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥१५॥
 या देवी सर्वभूतेषु क्षुब्रारूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥१६॥
 या देवी सर्वभूतेषु छायारूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥१७॥
 या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥१८॥
 या देवी सर्वभूतेषु तृष्णारूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥१९॥
 या देवी सर्वभूतेषु क्षान्तिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥२०॥
 या देवी सर्वभूतेषु लज्जारूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥२१॥
 या देवी सर्वभूतेषु शान्तिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥२२॥
 या देवी सर्वभूतेषु श्रद्धारूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥२३॥
 या देवी सर्वभूतेषु कान्तिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥२४॥
 या देवी सर्वभूतेषु लक्ष्मीरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥२५॥
 या देवी सर्वभूतेषु धूतिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥२६॥
 या देवी सर्वभूतेषु वृत्तिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥२७॥
 या देवी सर्वभूतेषु स्मृतिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥२८॥
 या देवी सर्वभूतेषु दयारूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै० ॥२९॥

या देवी सर्वभूतेषु नीतिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै ॥३१॥

या देवी सर्वभूतेषु तुष्टिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै ॥३२॥

या देवी सर्वभूतेषु पुष्टिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै ॥३३॥

या देवी सर्वभूतेषु मातृरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै ॥३४॥

या देवी सर्वभूतेषु भ्रान्तिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै ॥३५॥

इन्द्रियाणामधिठात्री भूतानामखिलेषु या ॥

भूतेषु सततव्याध्यै तस्यै वेष्यै नमो नमः ॥३६॥

चितिरूपेण या कृत्स्नमेतद्वृच्छाप्य स्थिता जगत् ॥

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥३७॥

स्तुता सुरे: पूर्वमभीष्टसंश्यात्तथा सुरेन्द्रेशदिनेशसेविता ॥

करोतु सा नः शुभहेतुरीश्वरी शुभानि भद्राण्यभिहन्तु चापदः ॥३८॥

या सांप्रतं चोद्दृतदेवत्यतापितंरस्माभिरीक्षा च सुरैर्नमस्यते ॥

या च स्मृता तत्क्षणमेव हन्ति नः सर्वापिदो भक्तविनश्चमूर्तिभिः ॥३९॥

५०. अम्बिकास्तोत्रम्

(शिव, रुद्रसं., पा. खं., ३)

देवा ऊचुः—

देव्यमे जगतामम्ब शिवलोकनिवासिनि ॥

सदा शिवप्रिये दुर्गे त्वां नमाम महेश्वरि ॥२६॥

श्रीकृष्णित पावनां शान्तां पुष्टि परमपावनीम् ॥

चर्यं नमामहे भक्त्या महदृष्टपक्तरूपिणीम् ॥२७॥

शिवां शिवकरां शुद्धां स्थूलां सूक्ष्मां परायणाम् ॥

अंतर्विद्यासुविद्याभ्यां सुरीतां त्वां नमामहे ॥२८॥

त्वं अद्वा त्वं धूतिस्त्वं श्रीस्त्वमेव सर्वगोचरा ॥

त्वं दीर्घितिसूर्यंगता स्वप्रपञ्चप्रकाशिनी ॥२९॥

या च ब्रह्माण्डसंस्थाने जगज्जीवेषु या जगत् ॥

आप्याययति ब्रह्मादित्यान्तं तां नमामहे ॥३०॥

गायत्री त्वं वेदमाता त्वं सावित्री सरस्वती ॥

त्वं वातीं सर्वजगतां त्वं त्रियीधर्मरूपिणी ॥३१॥

निद्रा त्वं सर्वभूतेषु क्षुधा तृप्तिस्त्वमेव हि ॥

तृष्णा कानितश्छविस्तुष्टिस्त्वयनन्दकरी सदा ॥३२॥

त्वं लक्ष्मीः पुण्यकर्तृणां त्वं ज्येष्ठा पापिनां सदा ॥

त्वं शान्तिः सर्वजगतां त्वं धात्री प्राणयोधिणी ॥३३॥

त्वं तत्त्वरूपा भूतानां पञ्चानामपि सारकृत् ॥

त्वं हि नीतिभूतां नीतिवर्द्धवसायस्वरूपिणी ॥३४॥

गीतिस्त्वं सामवेदस्य ग्रन्थिस्त्वं यजुषां हुतिः ॥

ऋग्वेदस्य तथा मात्रायर्वणस्य परा गतिः ॥३५॥

समस्तगीर्वणगणस्य शक्तिस्त्वमोमयी धातृगुणकदृष्ट्या ॥

रजः प्रपञ्चात् भवैकरूपा या न अत्ता भव्यकरी स्तुतेह ॥३६॥

संसारसागरकरालभवाङ्गदुःखनिस्तारकारितरणिश्च निवीतहीनाः ॥

अष्टाङ्गयोगपरिपालनकेलिदक्षां विन्ध्यागायासनिरतां प्रणमाम तां च ॥

नासाक्षिवक्त्रभुजवक्षसि मानसे च धूत्या सुखानि वितनोषि सदैव जंतोः ॥

निद्रेति यातिसुभगा जगती भवानां सा नः प्रसीदतु भवस्थितिपालनाय ॥३८॥

५१. कात्यायनीस्तोत्रम् (सर्वसङ्कटकाले)

(मार्कण्डेय, अ. ८८)

[बालरविद्युतिमिन्दुकिरीटां तुडगकुचां नयनत्रययुक्ताम् ॥

स्मेरमुखीं वरदाङ्गकुशपाशाभीतिकरां प्रभुजे भुवनेशीम् ॥]

ऋषिरुचा-च-

३५ देव्या हते तत्र महासुरेन्द्रे सेन्द्राः सुरा वह्निपुरोगमास्ताम् ॥

कात्यायनीं तुष्टुवुरिष्टलाभाद्विकाशिवक्रान्जविकाशिताशाः ॥१॥

देवा ऊचुः-

देवि प्रपञ्चार्तिहरे प्रसीद प्रसीद मातर्जगतोऽखिलस्य ॥

प्रसीद विश्वेश्वरि पाहि विश्वं त्वमीङ्गरी देवि चराचरस्य ॥२॥

आधारभूता जगतस्त्वमेका महीस्वरूपेण यतः स्थिताति ॥

अपां स्वरूपस्थितया त्वयैतदाप्याय्यते कृत्स्नमलंघयवीर्ये ॥३॥

त्वं वैष्णवी शक्तिरनन्तबीर्या विश्वस्य बोजं परमासि माया ॥

संमोहितं देवि समस्तमेतत्त्वं च प्रसन्ना भुवि मुक्तिहेतुः ॥४॥

विद्याः समस्तास्तव देवि भेदाः स्त्रियः समस्ताः सकलं जगच्च ॥
त्वयेक्या पूरितमन्वयं तत्का ते स्तुतिः स्तथपरा परोक्षितः ॥५॥

सर्वभूता यदा देवि भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ॥

त्वं स्तुता स्तुतये का वा भवन्ति परमोक्तयः ॥६॥

सर्वस्य बुद्धिरूपेण जनस्य हृषि संस्थिते ॥

स्वर्गपिवर्गं दे देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥७॥

कलाकाळादिरूपेण परिणामप्रदायिनि ॥

विश्वस्योपरती शक्ते नारायणि नमोऽस्तु ते ॥८॥

सर्वमंगलमांगलये शिवे सर्वार्थसाधिके ॥

शरण्ये अम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥९॥

सृष्टिस्थितिविनाशानां शक्तिभूते सनातनि ॥

गुणाश्रये गुणमये नारायणि नमोऽस्तु ते ॥१०॥

शरणागतदीनात्मपरित्राणपरायणे ॥

सर्वस्यातिहरे देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥११॥

हंसयुक्तविमानस्ये ब्रह्माणीरूपधारिणि ॥

कोशाम्भःकरिके देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥१२॥

त्रिशूलचन्द्राहिधरे महावृषभवाहिनि ॥

माहेश्वरीस्वरूपेण नारायणि नमोऽस्तु ते ॥१३॥

मयूरकुकुटवते महाशक्तिधरेऽनधे ॥

कौमारीरूपसंस्थाने नारायणि नमोऽस्तु ते ॥१४॥

शङ्खचक्रगदाशाङ्गर्गृहीतपरमायुधे ॥

प्रसीद वैष्णवीरूपे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥१५॥

गृहीतोग्रमहाचक्रे वंज्वोद्वत्वसुन्धरे ॥

बराहूपिणि शिवे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥१६॥

नूसिहरूपेणोप्रेण हन्तुं दैत्यान्कृतोद्धमे ॥

त्रैलोक्यपत्राणसहिते नारायणि नमोऽस्तु ते ॥१७॥

शिवदूतीस्वरूपेण हतदैत्ये महाबले ॥

घोररूपे महारावे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥१८॥

इन्द्राकरालवदने शिरोमालाविभूषणे ॥

चामुण्डे मुण्डमयने नारायणि नमोऽस्तु ते ॥२०॥

लकिम लज्जे महाविद्ये अद्वे पुष्टे स्वधे ध्रुवे ॥

महारात्रे महामाये नारायणि नमोऽस्तु ते ॥२१॥

मेघे सरस्वति वरे भूति बाह्रवि तामसि ॥

निषते त्वं प्रसीदेशे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥२२॥

सर्वतः पाणिपादान्ते सर्वतोऽक्षिशिरोमुखे ॥

सर्वतः अवणद्वाणे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥२३॥

सर्वस्वरूपे सर्वेशो सर्वशक्तिसमन्विते ॥

भयेभ्यस्त्राहि नो देवि दुर्गे देवि नमोऽस्तु ते ॥२४॥

एतते बदनं सौम्यं लोचनत्रयभूषितम् ॥

पातु नः सर्वभीतिभ्यः कात्यायनि नमोऽस्तु ते ॥२५॥

ज्वालाकरालमत्युग्रमशेषासुरसूदनम् ॥

त्रिशूलं पातु नो भीतेभैरवकालि नमोऽस्तु ते ॥ ६॥

हिनस्ति देत्यतेजांसि स्वनेनापूर्यं या जगत् ॥

सा धण्टा पातु नो देवि पापेभ्यो नः सुतानिव ॥२७॥

असुरासुरवसापंकच्चितस्ते करोज्ज्वलः ॥

शुभाय खड्गो भवतु चण्डिके त्वां नता वयम् ॥२८॥

रोगानशेषानपहंसि तुडा ददासि कामान्सकलानभीष्टान् ॥

त्वामाधितानां न विष्णवाणां त्वामाधिता ह्याध्यतां प्रयान्ति ॥२९॥

एतकृतं यत्कदनं त्वयाद्य धर्मद्विषां देवि महामुराणाम् ॥

रूपैरनेकैवंहृथात्ममूर्ति कृत्वाभ्यिके तत्प्रकरोति कान्या ॥३०॥

विद्यासु शास्त्रेषु विवेकदीपेष्वाद्येषु वाक्येषु च का त्वदन्या ॥

ममत्वगतेंतिमहान्धकारे विभ्रामयस्येतदतीव विश्वम् ॥३१॥

रक्षांसि यत्रोग्रविवादच नागा यत्रारयो दस्युबलानि यत्र ॥

वावानलो यत्र तथाद्यिमध्ये तत्र स्थिता त्वं परिपाति विश्वम् ॥३२॥

विश्वेश्वरी त्वं परिपासि विश्वं विश्वात्मिका धारयसीति विश्वम् ॥

विश्वेशवन्द्या भवती भवन्ति विश्वाध्या ये त्वयि भक्तिनस्त्राः ॥३३॥

देवि प्रसीद परिपालय नोऽरिभीतेनित्यं यथासुरवधादधुनैव सद्यः ॥
पापानि सर्वजगतां प्रशमं नयाशु उत्पातपाकजनितांश्च महोपसर्गान् ॥३४॥
प्रणतानां प्रसीद त्वं देवि विश्वातिहारिणि ॥
श्रैलोक्यवासिनामीडधे लोकानां वरदा भव ॥३५॥

५२. कामाक्षीस्तोत्रम् (ललिता)

(ब्रह्माण्ड, उत्तर भाग, १३)

देवा ऊचुः—

जय देवि जगन्मातर्जय देवि परात्परे ॥
जय कल्याणनिलये जय कामकलात्मिके ॥१॥
जयकारि च वामाक्षि जय कामाक्षि सुन्दरि ॥
जयाखिलमुराराघ्ये जय कामेशि मानवे ॥२॥
जय ब्रह्ममये देवि ब्रह्मात्मकरसात्मिके ॥
जय नारायणि परे नन्दिताशेषविष्टये ॥३॥
जय श्रीकण्ठदयिते जय श्रीललितेमिके ॥
जय श्रीविजये देवि विजयश्रीसमृद्धिवे ॥४॥
जातस्य जायमानस्य इष्टापूर्तस्य हेतवे ॥
नमस्तस्ये त्रिजगतां पालयित्यै परात्परे ॥५॥
कलामूहूर्तकाण्डाहर्मासिर्तुशरवास्मने ॥
नमः सहूलशीर्षयै सहूलमुखलोचने ॥६॥
नमः सहूलहस्ताङ्गपादपञ्चकजशोभिते ॥
अणोरणुतरे देवि महतोऽपि महोयसि ॥७॥
परात्परतरे मातस्तेजस्तेजोयसामपि ॥
अतलं तु भवेत्पादो वितलं जानुनी तव ॥८॥
रसातलं कटीदेशः कुक्षिस्ते धरणी भवेत् ॥
हृवयं तु भुवलंकः स्वस्ते मुखमुवाहृतम् ॥९॥
दुशशचन्द्राकंवहना विशस्ते बाहृवोऽमिके ॥
मरतस्तु तवोऽच्छवासा चाचस्ते श्रुतयोऽस्तिलाः ॥१०॥

क्रीडा ते लोकरचना सखा ते चिन्मयः शिवः ॥
 आहारस्ते सदानन्दो बासस्ते हृदये सताम् ॥११॥
 वृश्यादृश्यस्वरूपाणि रूपाणि भुवनानि ते ॥
 शिरोष्ठा घनास्ते तु तारकाः कुमुमानि ते ॥१२॥
 षष्ठ्याद्या बाहृस्ते स्पुरुष्याद्यायुधानि ते ॥
 यमाइच नियमाइचैव करपादरहस्तथा ॥१३॥
 स्तनो स्वाहास्वधाकारी लोकोज्जीवनकारकी ॥
 प्राणायामस्तु ते नासा रसना ते सरस्वती ॥१४॥
 प्रत्याहारस्त्वन्दियाणि ध्यानं ते धीस्तु सत्तमा ॥
 मनस्ते धारणाशक्तिहृदयं ते समाधिकः ॥१५॥
 महीरुषास्तेङ्गरुहाः प्रभातं वसनं तव ॥
 भूतं भव्यं भविष्यच्च नितयं च तव विश्रहः ॥१६॥
 यज्ञरूपा जगद्गात्री विश्वरूपा च पावनी ॥
 आदौ या तु दयाभूता ससर्ज निखिलाः प्रजाः ॥१७॥
 हृदयस्थापि लोकानामदृश्या मोहनात्मिका ॥
 नामरूपविभागं च या करोति स्वलीलया ॥१८॥
 तान्यधिष्ठाय तिष्ठन्ति तेष्वसक्तार्थकामदा ॥
 नमस्तस्यै महादेव्यं सर्वशक्त्यै नमोनमः ॥१९॥
 यदाज्ञया प्रवर्तन्ते वह्निसूर्येन्दुमारुताः ॥
 पृथिव्यादीनि भूतानि तस्यै देव्यै नमोनमः ॥२०॥
 नमोनमस्ते रजसे भवार्यं नमोनमः सात्म्वकसंस्थितार्ये ॥
 नमोनमस्ते तमसे हरार्यं नमोनमो निर्गुणतः शिवार्ये ॥ ४॥
 नमोनमस्ते जगदेकमात्रे नमो नमस्ते जगदेकपित्रे ॥
 नमोनमस्तेऽखिलरूपतन्त्रे नमो नमस्तेऽखिलयन्त्ररूपे ॥२५॥
 नमोनमो लोकगुरुप्रधाने नमोनमस्तेऽखिलयाग्निभूतर्ये ॥
 नमोऽस्तु लक्ष्म्यै जगदेकतुष्टयै नमोनमः शांभवि सर्वशक्त्यै ॥२६॥
 अनादिमध्यान्तमपाङ्ग्न्यभौतिकं हृष्वाङ्गमनोगम्यमतर्कर्यवैभवम् ॥
 अरूपमद्वन्द्वमद्विष्टगोचरं प्रभावमर्यं कथमन्व वर्णये ॥२७॥

प्रसीद विश्वेश्वरि विश्ववन्विते प्रसीद विश्वेश्वरि वेदरुपिणि ॥
प्रसीद मायामयि मंत्रविग्रहे प्रसीद सर्वेश्वरि सर्वरुपिणि ॥२८॥

५३. काली—शिवदूती—स्तवनम्

(पथ, सूर्यिखण्ड, अ. २६)

जयस्व देवि चामुण्डे जय भूतापहारिणि ॥
जय सर्वगते देवि कालरात्रि नमोऽस्तु ते ॥१३३॥
विश्वमूर्ते शुभे शुद्धे विलगक्षिणि त्रिलोकने ॥
भीमरूपे शिवे विश्वे महामाये महोदये ॥१३४॥
मनोजये जये जम्भे भीमाक्षिणि भुमितक्षये ॥
महामारि विच्छिन्नांगि गेयनृत्यप्रिये शुभे ॥१३५॥
विकरालि महाकालि कालिके पापहारिणि ॥
पाशहस्ते दण्डहस्ते भीमरूपे भयानके ॥१३६॥
चामुण्डे जबलमानास्ये तीक्षणदंडते महाबले ॥
सर्वयानस्थिते देवि प्रेतासनगते शिवे ॥१३७॥
भीमाक्षिणि भीषणे देवि सर्वभूतभयद्वकरि ॥
करालि विकराले च महाकालि करालिनि ॥१३८॥
कालि करालवक्षान्ते कालरात्रि नमोऽस्तु ते ॥
सर्वशस्त्रभूते देवि सर्वदेवनमस्तुते ॥१३९॥

५४. गंगास्तवनम्

(ब्रह्म, गौरा, मा., ४८)

कि वाऽभविष्यत्भवतितिनो जना नातात्रसंगाभिभवोत्यदुःखाः ॥
न चाऽग्निष्यद्भूवती भुवं चेत्युण्योदके गोतमि शंभुकास्ते ॥१॥
को वेत्ति भाग्यं नरदेहनाजां महीगतानां सरितामधीशो ॥
एषां महापातकसङ्घहन्त्री त्वमस्तु गङ्गां सुलभा सदैव ॥१०॥
न ते विभूति तनु वेत्ति कोऽपि त्रैलोक्यपवन्द्ये जगदस्तु गङ्गां ॥
गौरी समालिङ्गितविप्रहोऽपि धत्ते स्मरारिः शिरसाऽपि यत्वाम् ॥११॥
नमोऽस्तु ते मातरभौष्टदर्शिनि नमोऽस्तु ते ब्रह्मयेऽपनाशिनि ॥
नमोऽस्तु ते विष्णुपदाद्गनिःसृते नमोऽस्तु ते शंभुजटाविनिःसृते ॥१२॥

५५. चण्डिकास्तोत्रम्
(मार्कण्डेय, ८१)

ऋषिरुचाच—

[ततः सुरगणाः सर्वे देव्या इन्द्रपुरोगमाः ॥

स्तुतिमारेभिरे कर्तुं निहते महिवासुरे ॥१॥

शक्रावयः सुरगणा निहतेतिवीर्यं तस्मिन्द्वारात्मनि सुरारिवले च देव्या ॥
तां तुष्ट्वुः प्रणतिनन्नशिरोधरांसा वापिभः प्रहर्षपुलकोद्गमवाश्वेहाः ॥२॥]

देवा ऊचुः—

देव्या यथा ततमिदं जगदात्मगत्या तिःत्रिवेदगणशक्तिस्तमूहमूर्त्या ॥
तामभिद्विकामलिलदेवमहूर्विपूजयां भक्त्या नताः हम विदशातु शुभानि सा नः ॥

यस्याः प्रभावमतुलं भगवाननन्तो भद्राहा हरदक्षान् हि वक्तुमलं चलं च ॥

सा चण्डिकालिलजगत्परिपालकाय नाशाय चाशुभभवस्य मर्ति करोतु ॥३॥

या थोः स्वयं सुकृतिनां भवनेष्वलक्ष्मीः पापात्मनां कृतधियां हृदयेषु बुद्धिः ॥

थदा सतां कुलजनप्रभवस्य लज्जा तां त्वा नताः स्म परिपालय देवि विश्वम् ॥

कि वर्णयाम तव रूपमचिन्त्यमेतत्कि चातिवीर्यमसुरक्षयकारि भूरि ॥

कि चाहवेषु चरितानि तवाद्भूतानि सर्वेषु देव्यसुरदेवगणादिकेषु ॥४॥

हेतुः समस्तजगतां त्रिगुणापि देवैर्नैः ज्ञायसे हरिहराविभिरप्यपाराः ॥

सर्वश्चियालिलमिदं जगदंशभूतमव्याकृता हि परमा प्रकृतिस्त्वमादा ॥५॥

यस्याः समस्तसुरताः समुदोरणेन तुष्टिप्रयाप्निः सकलेषु मखेषु देवि ॥

स्वाहासि वै पितृगणस्य च तुष्टिहेतुरक्षवायसे त्वमत एव जनैः स्वधा च ॥६॥

या मुक्तिहेतुरविचिन्त्यमहावता त्वमभ्यस्यसे सुनियतेन्द्रियतत्वसारं ॥

मोक्षार्थिभिर्मुनिभिरस्तस्तदोषैविद्यासि सा भगवती परमा हि देवि ॥७॥

शम्भातिमिका सुविमलायंजुवां निवानमुद्दीष्यरम्यपदपाठवतां च साम्नाम् ॥८॥

देवि त्रयी भगवतीभत्रभावताय वार्तासि सर्वंजगतां परमात्मित्तहन्त्री ॥९॥

मेघासि देवि विवितालिलशास्त्रसारा दुर्गासि दुर्गभवतागरन्तोरसङ्गा ॥१०॥

थोः कैटभारिहृदयेकहृताभिवासा गौरी त्वसेव शशिसौलिङ्गकृतप्रतिष्ठाः ॥११॥

ईषत्सहासममलं परिपूर्णचन्द्रविम्बानुकारि कनकोल्पमकान्ति कान्तम् ॥१२॥

अत्यद्भूतं प्रहृतसात्तश्चा तथापि वक्षत्रं विलोक्य सहसा महिवासुरेण ॥१३॥

दृष्टवा तु देवि कुपितं भृकुटीकरालभूद्यच्छशांकसदृशच्छवि यश्च सद्यः ॥
 प्राणान्मुमोच महिषस्तदतीव चित्रं कैर्जीव्यते हि कुपितान्तकदर्शनेन ॥१३॥
 देवि प्रसीद परमा भवती भवाय सद्यो विनाशयसि कोपवती कुलानि ॥
 विज्ञातमेतदधुनैव यदस्तमेतश्चिरं बलं सुविपुलं महिषासुरस्य ॥१४॥
 ते संमता जनपदेषु धनानि तेषां तेषां यशांसि न च सीदति बन्धुवर्गः ॥
 धन्यास्त एव निभूतात्मजभूत्यदारा येषां सदाभ्यवदयदा भवती प्रसन्ना ॥१५॥
 धर्माणिं देवि सकलानि सर्वैव कर्माण्यत्यादृतः प्रतिविनं सुकृती करोति ॥
 स्वर्गं प्रयाति च ततो भवतीप्रसादाल्लोकत्रयेऽपि फलदा ननु देवि तेन ॥१६॥
 तुर्गं स्मृता हरसि भीतिमशेषजन्तोः स्वस्थ्यः स्मृता महिमतीव शुर्भां दबाति ॥
 वारिद्रध्युःखभयहारिणि का त्वदन्या सर्वोपकारकरणाय सदाद्रिचित्ता ॥१७॥
 एभिहृतेजंगदुर्पति सुखं तथेते कुर्वन्तु नाम नरकाय चिराय पापम् ॥
 संग्राममृत्युमभिगम्य दिवं प्रयान्तु मस्त्वेति नूत्नमहितान्विनिहंसि देवि ॥१८॥
 दृष्टच्यैव किं न भवती प्रकरोति भ्रह्म सर्वासुरानरिषु यत्प्रहृणोषि शस्त्रम् ॥
 लोकान्प्रयान्तु रिष्योऽपि हि शास्त्रपूता इत्थं भृत्यं भृत्यं भृत्यं भृत्यं भृत्यं ॥
 खड्गप्रभानिकरविस्फुरणे स्तथोऽपि शूलाश्रकान्तिनिवहेन दृशोऽसुराणाम् ॥
 यज्ञागता विलयमंशुमदिन्दुखण्डयोग्याननं तव विलोक्यतां तदेतत् ॥२०॥
 कुर्वत्वत्तशमनं तव देवि शीलं रूपं तथेतदविच्छिन्त्यमतुल्यमन्येः ॥
 वीर्यं च हन्तु हृतदेवपराक्रमाणां वैरिष्वपि प्रकटितं च दया त्वयेत्यम् ॥२१॥
 केनोपमा भवतु तेऽस्य पराक्रमस्य रूपं च शत्रुभयकार्यं तिहारि कुत्र ॥
 चित्ते कृपा समरनिष्ठूरता च दृष्टा त्वयेव देवि वरदे भुवनत्रयेऽपि ॥२२॥
 वैलोक्यमेतदक्षिलं रिपुनाशनेन त्रातं त्वया समरमूर्द्धनि तेऽपि हस्ता ॥
 नीता दिवं रिपुगणा भयमध्यपास्तमस्माकमुन्मदसुरारिभवं नमस्ते ॥२३॥

शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके ॥

घटास्त्वनेन नः पाहि चापञ्चयनिःस्वनेन च ॥२४॥

प्राच्यां रक्ष प्रतीच्यां च चण्डिके रक्ष दक्षिणे ॥

भ्रामणेनात्मशूलस्य उत्तरस्यां तथेश्वरि ॥२५॥

सौम्यानि यानि रूपाणि वैलोक्ये विचरन्ति तेवा ॥

यानि चात्यन्तघोराणि तं रक्षास्तास्तथा भुवम् ॥२६॥

खडगशूलगदादीनि यानि चास्त्राणि चाम्बिके ॥
करपल्लवसङ्गोनि तैरस्माच्यक्ष सर्वतः ॥२७॥

५६. गायत्रीस्तवः

(पथ, सूचिखण्ड, अ. १७)

नमोऽस्तु वेदमातरस्टाक्षरविशेषिते ॥
गायत्री दुर्गतरणी वाणी सप्तविधा तथा ॥११॥
अक्षराणि च सर्वाणि लक्षणाति तयेव च ॥
भाष्याणि सर्वंशास्त्राणि त्वं तु वेदि नमोऽस्तु ते ॥१२॥
इवेता त्वं इवेतलपासि शशाक्षेन समानता ॥
द्विभूती विपुलो ब्राह्म कवलीयर्भक्तेनलो ॥१३॥
एणशूद्धं करे गृह्य पद्मकर्जं च सुनिर्मलम् ॥
बसाना बसने कीमे रक्तेनोत्तरवाससा ॥१४॥
शशिरदिमप्रकाशेन हारेणोरसि राजिता ॥
विष्यकुण्डलपूर्णाभ्यां कणाभ्यां मुविभूषिता ॥१५॥
चन्द्रसप्तत्यभूतेन मुखेन त्वं विराजसे ॥
मुकुटेनातिशुद्धेन केशबन्धेन शोभिता ॥१६॥
भूजगाभोगसदृशी भूजो ते भूषणं विवः ॥
स्तनी से ऋचिरो देवि वर्तुलो समचूचुको ॥१७॥
जघनेनातिशुद्धेण त्रिवलीभङ्गवर्पिता ॥
सुमध्यवस्तिनी नाभिर्गम्भीरा शुभदशिनो ॥१८॥
विस्तीर्णजघना देवो सुश्रोणी च वरानने ॥
सुजातवृत्तोरुयुगा सुजानुचरणा तथा ॥१९॥
श्रेलोक्यथारिणी सात्वं भूषि सत्योपयाचना ॥
भविष्यति महाभागे वरदा वरवर्णिनी ॥२०॥
पुष्करे च कृता यात्रा दृढ्वा त्वा संभविष्यति ॥
उद्येष्ठे मासे पौर्णमास्यामन्यां पूजां च लप्स्यसे ॥२१॥

५७. तुलसीस्तवः
(बहावेतं, प्रकृतिलक्षण, अ. २१)

श्रीभगवानुवाच-

वृन्दारुपाश्च वृक्षाश्च यदैकत्र भवन्ति च ॥

विदुर्बधास्तेन वृन्दा मतिर्यां तां भजाम्यहम् ॥१८॥

पुरा बभ्रूवा या देवी ह्रादी वृन्दावने वने ॥

तेन वृन्दावनी स्थाता सुभाणां तां ॥१९॥

असंख्येषु च विश्वेषु पूजिता या निरन्तरम् ॥

तेन विश्वपूजिताहर्यां जगत्पूज्यां भजाम्यहम् ॥२०॥

असंख्यानि च विश्वानि पवित्राणि यया सदा ॥

तां विश्वपावनीं देवीं विश्वेण स्मराम्यहम् ॥२१॥

देवा न तुष्टाः पुष्पाणां समूहेन यया विना ॥

तां पुष्पसारा शुद्धा च द्रव्यमिच्छामि शोकतः ॥२२॥

विद्ये यत्प्राप्तिमात्रेण भवत्यानन्दो भवेद्ध्रुवम् ॥

नन्दिनी तेन विश्वाता सा प्रीता भविता हि मे ॥२३॥

यस्या देव्यास्तुला नास्ति विश्वेषु निखिलेषु च ॥

तुलसी तेन विश्वाता तां यामि शरणं प्रियाम् ॥२४॥

कृष्णजीवनरूपा या दाशवित्रियतमा सती ॥

तेन कृष्णजीवनीति मम रक्षतु जीवनम् ॥२५॥

[कात्तिकीपूर्णिमायां च तुलस्या जन्म मङ्गलम् ॥

तथा तस्याश्च पूजा च विहिता हरिपापुरा ॥२६॥]

५८. विपुरसुन्दरीस्तोत्रम्

(बहाल्ल, उत्तरभाग, ४०)

पादाप्रलंबिपदमाभरणा भिरामे सक्षीररत्नसच्चिसञ्जुलपादपथे ॥

पीताम्बरलक्षितयेशलहेमकाञ्चित् केषुरकलकणपरिष्कृतवाहृत्विल ॥१२४॥

पुण्ड्रेभुजापविलसन्मूल्यामपणे रसोमिकामुशराञ्चितदक्षहस्ते ॥

वक्षोजमण्डलविलासिवलक्षणार्थामाशंकुशांगदलसद्गुजशोभितांगि ॥१२५॥

वक्त्रधियाविजितशारदचन्द्रबिम्बे ताटंकरत्नकरमण्डितगण्डभागे ॥
 वामे करे सरसिंज सुविसं दधाने काश्चणनिर्झरदपाङ्गयुते महेशि ॥१२६॥
 माणिक्यसूत्रमणिभासुरकम्बुक्षिठ भालस्थचन्द्रशकलोज्जवलितालकाढ्ये ॥
 मन्दस्तितस्फुरणशालिनि मञ्जुनासे नेत्रश्रिया विजितनीलसरोजपत्रे ॥१२७॥
 सुभ्रूलते सुबदने सुललाटचित्रे योगीन्द्रमानससरोजनिवासहंसि ॥
 रत्नानुबद्धतपनीयमहाकिरीटे सवागिसुन्दरि समस्तसुरेन्द्रवन्धे ॥१३८॥
 कांक्षानुरूपवरदे करणार्द्धचित्रे साञ्चाज्यसम्पदभिमानिनि चक्रनाये ॥
 इन्द्राविवेवपरिसेवितपावपये सिहासनेश्वरि परे मयि सग्निदध्या ॥१२९॥

५९. दुर्गास्तुतिः (व्रजपञ्जरसंज्ञिका)

(स्कान्द, काशीखण्ड, ७२)

मातस्त्वयाद्य विनिहत्य महासुरेन्द्रं दुर्गं निसर्गविद्वापितदेत्यत्मेन्द्रम् ॥
 त्राताः स्म देवि सततं नमर्ता शारण्ये त्वत्तोऽपरः क इह यं शारणं व्रजासः ॥
 लोके त एव धनधान्यसमूद्दिभाजस्ते पुत्रपौत्रसुकलत्रसुभित्रवन्तः ॥
 तेषां यशः प्रसरचन्द्रकरावदातं विहवं भवेद्द्रूवसि येषु सुदृक्तवमोशे ॥५१॥
 त्वद्भूक्तिं चेत्ति जनेन विपत्तिलेशः क्लेशः कव बानुभवती नतिहृषुपुरुषु ॥
 त्वज्ञामसंसूतिजुषां सकलायुषां क्व भूयः पुनर्जनिरिह त्रिपुरारिपत्नि ॥५२॥
 चित्रं यदत्र समरे स हि दुर्गदेत्यस्त्वद्वृहिडपात्मधिगम्य सुव्यानिधानम् ॥
 मृत्योर्बन्धत्वमगमद्वितं भवानि दुष्टोऽपि ते दृशिगतः कुर्वन्ति न याति ॥५३॥
 त्वच्छस्त्रवद्विश्वलभत्वमिता अपोहं वैत्याः पलङ्गाहविमात्य दिवं व्रजन्ति ॥
 सन्तः क्लेष्वपि न दुष्टधियो यतः स्युः साधुविवृत्प्रणविनः स्वपथं दिशन्ति ॥
 प्राच्यां मृडानि परिपाहि सदा नताश्चो याम्यामवप्रतिपदं विपदो भवानि ॥
 प्रत्यग्निदग्नि त्रिपुरतापनवत्नि रक्ष त्वं पाद्मादीचिनिजभक्तजनान्महेशि ॥५५॥
 नद्याणि रक्ष सततं नतमौलिदेशां त्वं वैष्णवि प्रतिकुलं परियालयाधः ॥
 रुद्रादिननैऋतिसदागतिविक्षु पान्तु मृत्युङ्गजया त्रिपुरा त्रिशक्तयः ॥
 पान्तु त्रिशूलममले त्वं मौलिजाशो भालस्थलं शशिकला मृदुमान्त्रुवो च ॥५६॥
 नेत्रे त्रिलोचनवधूगिरिजा च नासामोर्ध्वं जया च विजया त्वधरप्रदेशम् ॥५७॥
 श्रोत्रद्वयं श्रुतिरवा दशनावर्णं श्रीश्वरण्डीकपोलयुगलं रसनां च वाणी ॥
 पायात्सदेव चिदुकं जय मङ्गलानः कात्यायनी वदनमण्डलमेव सर्वम् ॥५८॥

कण्ठप्रदेशमवता दिह नीलकण्ठी भूदारथाकितरनिशं च कुकाटिकाप्राम् ॥
कीम्यं सदेशमनिशं भुजवण्डमेन्द्री पव्या च पाणिफलं नतिकारिणां नः ॥
हस्ताङ्गगुलीः कमलजा विरजा नखाईच कक्षान्तरं तरणिमण्डलगा तमोळनी ॥
वक्षः स्थलच्चरीहृदयं अरिश्री कुक्षिहृषं त्वं वंतु नः क्षणादाचरिणी ॥६१॥
अव्यात्सदोदरदरी जगदीश्वरी नो नाभि नभोगतिरजा त्वय पूष्ठेशम् ॥
पायात्कटि च विकटा परमा स्फिक्षी नो गुहां गुहारणिरपानमपायहृषी ॥६२॥
ऊरुहृषं च विपुला ललिता च जानुजङ्घघे ज्वाऽवंतु कठोरतरांत्रगुल्मी ॥
पादो रसातलचराङ्गुलिदेशमुप्रा चान्द्रीनखान्पवतलं तलवासिनी च ॥६३॥

गृहं रक्षतु नो लक्ष्मीः क्षेत्रं क्षेमकरी सदा ॥

पातु पुत्रान्प्रियकरो पायादायुः सनातनी ॥६४॥

यशः पातु महादेवी धर्मं पातु धनुर्धरी ॥

कुलदेवी कुलं पातु सद्रृति सद्रृतिप्रदा ॥६५॥

रणे राजकुले शूते सङ्घप्रामे शश्रुसङ्खकटे ॥

गृहे वने जलादौ च शबर्णी सर्वतोऽवंतु ॥६५॥

६०. नवदुर्गास्तवः

(भविष्य, उत्तरपर्व, ६१)

[दुर्गा चामुण्डया सार्थं नवदुर्गास्तवन्विता ।

आद्या तावन्महालक्ष्मीर्नन्दा क्षेमकरी तथा ॥१॥

शिवदूती महारण्डा भ्रामरी चन्द्रमङ्गला ॥

रेवती हरसिद्धिस्तु नवंताः परिकीर्तिताः ॥

एतासां ते स्तुति चक्रुत्तिवदाः प्रणातानाः ॥१०॥]

अमरपतिमुकुटचुम्बितवरणाम्बुजसकलभुवनसूखजेननी ॥

जयति जगदीशवन्विता सकलामलनिष्कला दुर्गा ॥११॥

विकृतनखवशनभूषणरुधिरवशाञ्छुरितक्षतखड्गहस्ता ॥

जयति नरमुण्डमुण्डितपिणितसुराहारकुच्चण्डी ॥१२॥

प्रच्छादितशिखिगणीतूलविकटजटावद्युक्तग्रन्थमणिशीर्भा ॥

जयति विगम्बरभूषा सिद्धवटेषां महालक्ष्मीः ॥१३॥

करकमलजनितशोभा पद्मासनबद्धपद्मवदना च ॥
जयति कमण्डलुहस्ता नन्दा वेदो नतार्तिहरा ॥१४॥
दिव्यसना विकृतमुखा क्षेत्रकारो ह्रामपूरितदिशीघा ॥
जयति विकरालवेहा क्षेत्रकरी रौद्रभावस्था ॥१५॥
क्षेत्रशितव्याण्डोदसुरवरहृष्टनिनादा ॥
जयति मदातिमितहस्ता शिवदूती प्रथमशिवशक्तिः ॥१६॥
मुक्तादृहासभेरवदुःसहतरचकितसकलदिवकचका ॥
जयति भुजगेन्द्रमणिशोभितकर्णा महातुष्ठा ॥१७॥
पटुपटहमुरजमर्दलझलरिङ्गङ्गकारमतितावयवा ॥
जयति मधुव्रतरूपा वेत्यहरी भ्रामरी वेदो ॥१८॥
शान्ता प्रशान्तवदना सिहवरा ध्यानयोगतशिष्ठा ॥
जयति चतुर्भुजदेहा चन्द्रकला चन्द्रमण्डला वेदो ॥१९॥
पक्षपुटचञ्चुधातेः संचूणितविविधशत्रुसंघाता ॥
जयति शितशूलहस्ता बहुरूपा रेवती भद्रा ॥२०॥
पर्यटति जगति हृष्टा पितृवननिलयेषु योगिनोसहिता ॥
जयति हरसिद्धिनाम्नी हरसिद्धिर्विनिदिता सिद्धेः ॥२१॥

६१. पार्वतीस्तत्त्वनम्

(मत्स्य, अ. १५८)

वीरक उवाच—

[शिरसा तु ततो बन्धा मातरं पूर्णमानसः ॥
उवाचोदितपूर्णेन्दुद्युति च हिमशेलजाम् ॥१०॥]
नतसुरासुरमोलिमिलन्मणिप्रचयकान्तिकरालनखांकिते (श्रिके द. पा.)
नगसुते शरणागतवत्सले तव नतोऽस्मि नतार्तिविनाशिनि ॥११॥
तपनमण्डलमणिडतकन्धरे पुथुसुवर्णसुवर्णनगद्यूते ॥
विषभुजङ्गनिषड्गविभूविते गिरिसुते भवतीमहमाधये ॥१२॥
जगति कः प्रणताभिमतं ददो ज्ञातिः सिद्धनुते भवती यथा ॥
जगति कां च न वाञ्छति शङ्करो भुवनधृतनये भवतीं यथा ॥१३॥

विमलयोगविनिमित्वुर्जयस्वतनुतुल्यमहेश्वरमण्डले ॥
 विदलितान्धकबान्धवसंहृतिः सुरवरैः प्रथमं त्वमभिष्टुता ॥ १४॥
 सितसटापटलोद्धतकन्धराभरमहामृगराजरथस्थिता ॥
 विमलशक्तिमुखानलपिङ्गलायतभुजौघविपिण्ठमहासुरा ॥ १५॥
 निगदिता भुवनैरिति चण्डिका जननि शुभ्निशुभ्निषुदनी ॥
 प्रणतचिन्तितदानबद्वानब्रप्रमथनैकरतिस्तरसा भुवि ॥ १६॥
 विष्यति वायुपथे ज्वलनोज्ज्वलेऽवनितले तव देवि च यद्वपुः ॥
 तदजितैऽप्रतिमे प्रणमाम्यहं भुवनभाविनि ते भवललभे ॥ १७॥
 जलधयो ललितोद्धतवीचयो हुतवह्युतयश्च चराचरम् ॥
 फणसहस्रभूतश्च भुजडगमास्त्वदभिधास्यति मय्यभयडकराः ॥ १८॥
 भगवति स्थिरभवतजनाथये प्रतिगतो भवतीचरणाथयम् ॥
 करणजातमिहास्तु ममाचलं नुतिलदाप्तिकलाशायहेतुतः ॥
 प्रशममेहि ममाऽस्त्वजवसले तव नमोऽस्तु जगत्त्रयसंथये ॥ १९॥
 त्वयि ममास्तु मतिः सततं शिवे शरणगोऽहिम नतोऽहिम नमोऽस्तु ते ॥ २०॥

६२. भद्रकालीस्तोत्रम्

(ब्रह्माण्ड, मध्यभाग, ३९)

[बभूव पुष्पमालां च तच्छूलं नूपतेर्गंले ॥
 ददर्श च पुरस्तस्य भद्रकालीं जगत्प्रसूम् ॥ ३३॥
 वहन्तीं मुण्डमालां च विकटास्यां भयडकरीम् ॥
 सिंहस्थां च त्रिनेत्रां च त्रिशूलवरधारिणीम् ॥
 बृष्ट्या विहाय शस्त्रास्त्रं नमस्कृत्य समेष्टत ॥ ३४॥]

परशुराम उवाच—

नमोऽस्तु ते शंकरवल्लभायै जगत्सविडयै समलङ्घुतायै ॥ ३५॥
 नानाविभूषाभिरभारिगायै प्रपञ्चरक्षाविहितोद्यमायै ॥
 दक्षप्रसूत्यै हिमवद्भूतायै महेश्वराद्वागिसमास्थितायै ॥ ३६॥
 कालयै कलानाथकलाधरायै भक्तप्रियायै भुवनाधिषायै ॥
 ताराभिधायै शिवतत्परायै गणेश्वराराधितपादुकायै ॥ ३७॥

परात्परायै परमेष्ठिदायै तापत्रयोन्मूलनचिन्तनायै ॥
जगद्वितायास्तपुरत्रयायै बालादिकायै त्रिपुरभिधायै ॥३८॥
समस्तविद्यासु विलासदायै जगज्जनन्यै निहिताहितायै ॥
दकाननायै बहुसौख्यदायै विद्वस्तनानामुरदानवायै ॥३९॥
बराभयालङ्कृतदोलंतायै समस्तगीर्वाणिनमस्कृतायै ॥
पीताम्बरायै पवनाशुगायै शुभप्रदायै शिवसंस्तुतायै ॥४०॥
नागारिगायै नवखण्डपायै नीलाचलाभांगलस्तप्रभायै ॥
लघुक्रमायै ललिताभिधायै लेखाधिपायै लवणाकरायै ॥४१॥
लोलेक्षणायै लयवज्जितायै लाक्षारसालङ्कृतपद्मकजायै ॥
रमाभिधायै रतिसुप्रियायै रोगापहायै रचिताखिलायै ॥४२॥
राज्यप्रदायै रमणोत्सुकायै रत्नप्रभायै हच्चिराम्बरायै ॥
नमो नमस्ते परतः पुरस्तात् पाइवधिरोर्च्च च नमो नमस्ते ॥४३॥
सदा च सर्वंत्र नमो नमस्ते नमो नमस्तेऽखिलविग्रहायै ॥
प्रसीदुदेवेशि मम प्रतिज्ञां पुरा कृतां पालय भद्रकालि ॥४४॥
त्वमेव माता च पिता त्वमेव जगत्त्रयस्यापि नमो नमस्ते ॥४५॥

६३. मङ्गलाष्टकम् (मङ्गलागौर्याः)

(स्कान्द, काशीखण्ड, ४९)

रविरुचाच—

देवि त्वदीयचरणाम्बुजरेणुगौरीं भालस्थलीं बहृतियः प्रणतिप्रबोणः ॥
जन्मान्तरेऽपि रजनीकरचाहुलेखा तां गोरयत्यतिरां किल तस्य पुंसः ॥५५॥
श्रीमङ्गले सकलमङ्गलजन्मभूमे श्रीमङ्गले सकलकलमष्टूलवह्ने ॥
श्रीमङ्गले सकलदानवदर्घंहृति श्रीमङ्गलेऽखिलमिदं परिपाहि विश्वम् ॥५६॥
विश्वेश्वरि त्वमसि विश्वजनस्य कर्त्रीं त्वं पालयित्यसि तथा प्रलयेऽपि हंत्री ॥
त्वज्ञामकीर्तनसमूलसदच्छपुष्या स्रोतस्त्वनी हरति पातककूलवृशान् ॥५७॥
मातर्भवानि भवती भवती व्रदुःखसंभारहारिणि शरण्यमिहास्ति नान्या ॥
धन्यास्त एव भुवनेषु त एव मान्या येषु स्फुरेत्तव शुभः करुणाकटाक्षः ॥५८॥
ये त्वां स्मरन्ति सततं सहजप्रकाशां काशीपुरीस्थितिमतीं न तमोक्षलकमीम् ॥
तान्संस्मरेत्स्मरहरोधृतशुद्धबुद्धीश्विर्वर्णिरक्षणविचक्षणपात्रभूतान् ॥५९॥

मातस्तवांश्रियुगलं विमलं हृदिस्थं यस्यास्ति तस्य भुवनं सकलं करस्थम् ॥
 यो नाम ते जपति मङ्गलगौरि नित्यं सिद्धुष्टुकं न परिमुञ्चति तस्य गेहम् ॥
 त्वं देवि वेदजननी प्रणवस्वरूपा गायत्र्यसि त्वमसि वै द्विजकामधेनुः ॥
 त्वं व्याहृतित्रयमिहाऽखिलकर्मसिद्धूर्धे स्वाहा स्वधासि सुमनः पितृप्तिहेतुः ॥
 गौरि त्वमेव शशिमौलिनि वेषसि त्वं सावित्र्यसि त्वमसि चक्रिणि चाहलक्ष्मीः
 काश्यां त्वमस्थमलरूपिणि मोक्षलक्ष्मीस्त्वं मे शरण्यमिह मङ्गलगौरिमातः ॥
 [स्तुत्वेति तां स्मरहृराद्दुश्शरीरकाभां श्रीमङ्गलाष्टकमहास्तवनेन भानुः ॥
 देवीं च देवमसकृत्यरितः प्रणम्य तूष्णीं बभूव सविता शिवयोः पुरस्तात् ॥]

६४. यमुनागडगास्तवः

(पथ, उत्तरखण्ड, २३)

त्वहृतार्ती प्रयतो ब्रवीमि यदहं साऽस्तु स्तुतिस्ते प्रभो

यद्गुञ्जे तव संनिवेदनमयो यद्यामि सा प्रेष्यता ॥

यच्छ्रान्तः स्वपिमि त्वंश्रियुगुले दण्डप्रणामोऽस्तु मे

स्वामिन्यच्च करोमि तेन स भवान्विश्वेश्वरः प्रीयताम् ॥ १५ ॥

दृष्टेन वन्दितेनापि स्पृष्टेन च धृतेन च ॥

नरा येन विमुच्यन्ते तदेतद्यामुनं जलम् ॥ १६ ॥

तावदभ्रमन्ति भुवने मनुजा भवोत्थदारिद्रधरोगमरणव्यसनाभिभूताः ॥

यावज्जलं तव महानदि नीलनीलं पश्यन्ति नो दधाति मूर्धंसु सूर्यंपुष्टिः ॥

यतसंस्मृतिः सपदि कृन्तति दुष्कृतोऽयं

पापावलीं जयति योजनलक्षतोऽपि ॥

यन्नाम नाम जगदुच्चरितं पुनाति

विष्टच्चा हि सा पथि दुशोर्भविताऽद्य गडगा ॥ १८ ॥

आलोकोत्कण्ठेन प्रमुदितमनसा चर्त्म यस्याः प्रयातं

सत्यस्मिन्कृत्यमेतामय प्रथमकृती जज्ञिवान्स्वर्गसिन्धुम् ॥

स्नानं सन्ध्या निवापः सुरयजनमपि आद्विप्राशनाद्यं

सर्वं संपूर्णमेतद्गुवति भगवतः प्रीतिदं नात्र चित्रम् ॥ १९ ॥

देवि भूतं परं ब्रह्म परमानन्दवायिनि ॥

अर्द्धं गृहाण मे गडगे पापं हर नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥

साक्षाद्वर्द्रवबोधं मुररिपुचरणाम्भोजपीयूषसारं
 दुःखस्याद्वेष्टरित्रं सुरदनुजनुतं स्वगंसोपानमार्गम् ॥
 सर्वाहोहारि वारि प्रवरगुणगणं भासि या संवहन्ती
 तस्यं भागीरथि श्रीमति मुदितमना वेवि कुर्वे नमस्ते ॥२१॥
 स्वःसिद्धो दुरिताद्विषममनजनतासंतारणि प्रोल्लस-
 त्कल्लोलामलकान्तिनाशिततमस्तोमे जगत्पावनि ॥
 गङ्गे वेवि पुनोहि दुष्कृतभयक्रान्तं कृपाभाजनं
 मातमर्मा शरणागतं शरणदे रक्षाद्य भो भीषितम् ॥२२॥
 हंहो मानस कम्पसे किमु सखे अस्तो भयान्नारकात्
 कि ते भीतिरिति श्रुतिर्वुरितकृत्सञ्जायते नारकी ॥
 मा भेषोः शृणु मे मर्ति यदि गया पापाचलस्पर्धिनी
 प्राप्ता ते निरयः कथं किमपरं कि मे न धर्मं धनम् ॥२३॥
 स्वर्वासाधिप्रशंसामुदमनुभवनं भजजनं यत्र चोक्तं
 स्वर्नार्यों बीक्ष्य हृष्टा विवृद्धसुरपतिप्राप्तिसंभावनेत ॥
 नीरे श्रोजह्नुकन्ये यमनियमरताः स्नान्ति ये ताव नीने
 देवत्वं ते लभन्ते स्फुटमशुभकृतोऽप्यत्र वेदाः प्रमाणम् ॥२४॥
 बुद्धे सदृढिरेवं भवतु तव सखे मानस स्वस्ति तेऽस्तु
 प्राप्तां पादौ पदस्थो सततमिह पुर्वां साधुदृष्टी च दृष्टी ॥
 बाणि प्राणप्रियेऽधिप्रकटगुणवपुः प्राप्नुहि प्राणपुण्डिं
 यस्मात्सर्वं भर्तुद्भूतः सुखमतुलमहं प्राप्नुयां तीर्थपुण्यम् ॥२५॥

६५. राधास्तोत्रम्

(ब्रह्मवेवतं, द्वि. भा., ९२)

उद्घव उवाच—

वन्दे राधापदाम्भोजं ब्रह्मादिसुरवन्दितम् ॥
 यत्कीर्तिः कीर्तनेनैव पुनाति भुवनत्रयम् ॥६४॥
 नमो गोकुलवासिन्ये राधिकाये नमोनमः ॥
 शतशूद्धगनिवासिन्ये चन्द्रावत्ये न० ॥६५॥
 तुलसीवनवासिन्ये वृन्दावरप्ये न० ॥ रासमण्डलवासिन्ये रासेश्वर्ये न० ॥६६॥
 विरजातोरवासिन्ये वृन्दाये च न०॥ वृन्दावनविलासिन्ये कृष्णाये च न०॥६७॥

नमः कृष्णप्रियायै च शान्तायै च न०॥ कृष्णवक्षःस्थितायै च तत्प्रियायै न० ॥
 नमो वैकृष्णवासिन्यै महालक्ष्म्यै न०॥ विद्याधिष्ठातृदेव्यै च सरस्वत्यै न० ॥
 सर्वैश्वर्याधिष्ठेव्यै च कमलायै न० ॥ पश्यनाभप्रियायै च पश्यायै च न० ॥७०॥
 नमः सिन्धुसुतायै च मर्त्यलक्ष्म्यै न०॥ महाविष्णोश्च मात्रे च पराधायै न० ॥
 नारायणप्रियायै च नारायण्यै न० ॥ नमोऽस्तु विष्णुमायायै वैष्णव्यै च न० ॥
 महामायास्वरूपायै संपदायै न० ॥ नमः कल्याणरूपिण्यै शुभायै च न० ॥
 मात्रे चतुर्णी वेदानां सावित्र्यै च न० ॥ नमोऽस्तु बुद्धिरूपायै ज्ञानदायै न० ॥
 नमो दुर्गविनाशिन्यै दुर्गदिव्यै न० ॥ तेजःसु सर्ववेदानां पुरा कृतयुगे मुदा ॥
 अधिष्ठानकृतायै च प्रकृत्यै च न० ॥ नमस्त्रिपुरहारिण्यै त्रिपुरायै न० ॥७६॥
 सुन्दरीषु च रम्यायै निर्गुणायै न० ॥ ममो निद्रास्वरूपायै निर्गुणायै न० ॥७७॥
 नमो दक्षसुतायै च नमः सत्यै न० ॥ नमः शैलसुतायै च पार्वत्यै च न० ॥
 नमो नमस्तपस्त्रिवन्यै हृषीमायै च न० ॥ निराहारस्वरूपायै हृषण्यै न० ॥
 गौरीलोकविलासिन्यै नमो गौर्यै न० ॥ नमः कंलासवासिन्यै माहेश्वर्यै न० ॥
 निद्रायै च दयायै च श्रद्धायै च न० ॥ नमो धृत्यै क्षमायै च लज्जायै च न० ॥
 तृष्णायै क्षत्स्वरूपायै स्थितिकर्यै न० ॥ नमः संहाररूपिण्यै महामायै न० ॥
 मयायै चाभयायै च मुकितदायै न०॥ नमः स्वधायै स्वाहायै शान्त्यै कान्त्यै न०॥
 नमस्तुष्टयै च पूष्टयै च दयायै च न० ॥ नमो निद्रास्वरूपायै श्रद्धायै च न० ॥
 क्षुत्पिपासास्वरूपायै लज्जायै च न० ॥ नमो धृत्यै क्षमायै च चेतनायै न० ॥
 सर्वशक्तिस्वरूपिण्यै सर्वमात्रे न०॥ अरनो दाहस्वरूपायै भद्रायै च न० ॥८६॥
 शोभायै पूर्णचन्द्रे च शरत्पथे न०॥ नास्ति भेदो यथा देवि दुरघटावल्ययोः सदा ॥
 यथेव गन्धभम्योइव यथेव जलशत्ययोः ॥ यथेव शब्दनभसोज्योतिः सूर्यकयोर्यथा॥
 लोके वेदे पुराणे च राधामाघवयोस्तथा॥ चेतनं कुरु कल्याणि वेहि मामुत्तरं सति

इत्युक्त्वा चोद्धवस्तत्र प्रणनाम पुनः पुनः ॥

इत्युद्दवकृतं स्तोत्रं यः पठेऽद्विक्षिपूर्वकम् ॥९०॥

इह लोके सुखं भुक्त्वा यात्यन्ते हरिमन्दिरम् ॥

त भवेदृष्टुविच्छेदो रोगः शोकः सुवारणः ॥९१॥

प्रोषिता स्त्री लभेत्कान्तं भाषाभेदो लभेत्प्रियाम् ॥

अपुत्रो लभते पुत्राण्निर्धनो लभते धनम् ॥९२॥

निर्भूमिर्लभते भूमिं प्रजाहीनो लभेत्प्रजाम् ॥

रोगाद्विमुच्यते रोगो बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥९३॥

भथान्मुच्येत भीतस्तु मुच्येताऽपश्च आपदः ॥

अस्पष्टकीर्तिः सुयशा भूर्खो भवति पण्डितः ॥१४॥

६६. अगस्त्यकृत—कोल्हापुरस्था—लक्ष्मीस्तवनम् (स्कान्द, काशीखण्ड, ५)

अगस्ति रुद्धाच—

मातनं मामि कमले कमलापताक्षि श्रीविष्णुहृत्कमलवासिनि विश्वमातः ॥

श्रीरोदजे कमलकोमलगर्भं गौरि लक्ष्मि प्रसीद सततं नमतां शरण्ये ॥८०॥

त्वं श्रीरुपेन्द्रसदने मदनं कमातज्ज्योत्स्नाति चन्द्रमसि चन्द्रमनोहरास्ये ॥

सूर्ये प्रभासि च जगत्त्रितये प्रभासि लक्ष्मि प्रसीद सततं नमतां शरण्ये ॥८१॥

त्वं जातवेदसि सदा बहानात्मशक्तिवैधास्तवपा जगदिदं विविधं विवध्यात् ॥

विविधं भरोऽपि विभूयादखिलं भवत्या लक्ष्मि प्रसीद सततं नमतां शरण्ये ॥८२॥

त्वस्त्यक्तमेतदमले हरते हरोऽपि त्वं पासि हसि विवधाति परबरराति ॥

हृष्ट्यो द्वभूव हरिरप्यमले त्वदाप्त्या लक्ष्मि प्रसीद सततं नमतां शरण्ये ॥८३॥

शरः स एव स गुणो स वृथः धन्यो मान्यः स एव कुलशीलकलाकलापेः ॥

एकः शुचिः स हि पुमान्सकलेऽपि लोके यत्रापतेत्त्वं शुभ्ये करुणाकराक्षः ॥

यस्मिन्वसे: क्षणमहो पुरुषे गजेऽवे स्त्रीणे तृणे सरसि देवकुले गृहेऽन्ने ॥

रत्ने पतलित्रिणि पश्ची शयने धरायां सर्वोक्तेष्व शुभ्ये करुणाकराक्षः ॥

त्वस्त्यपृष्ठमेव सकलं शुचितां लभेत त्वस्त्यक्तमेव सकलं त्वशुचीह लक्ष्मि ॥

त्वज्ञाम यत्र च सुमञ्चागलमेव तत्र श्रीविष्णुपतिं कमले कमलालयेऽपि ॥८६॥

लक्ष्मीं श्रियं च कमलों कमलालयां च पद्मां रमां नलिनयुग्मकरां च मां च ॥

श्रीरोदजाममृतकुम्भकरामिरां च विष्णुप्रियामिति सदा जपतां क्व दुःखम् ॥

६७. सरस्वतीस्तवनम्

(वराह, ९१)

पितामह उवाच—

जयस्व सत्यसम्भूते ध्रुवे देवि धरेऽक्षरे ॥१॥

सर्वं गे सर्वं जननेनि सर्वं भूतमहैश्वरि ॥

सर्वज्ञा त्वं वरारोहे सर्वं सिद्धिप्रदायिनी ॥१०॥

सिद्धिवुद्विकरे देवि प्रसूतिः परमेश्वरी ॥

त्वं स्वाहा त्वं स्वधा देवि त्वमुत्पत्तिर्वरानने ॥११॥

त्वमोङ्कारः स्थिता देवि वेदोत्पत्तिस्त्वमेव च ॥
 देवानां दानवानां च यक्षगन्धर्वरक्षसाम् ॥१२॥
 पशूनां बीरुधां चापि त्वमुत्पत्तिर्वरानने ॥
 विद्या विद्येश्वरी सिद्धा प्रसिद्धाहं सुरेश्वरी ॥१३॥
 सर्वज्ञा त्वं वरारोहे सर्वसिद्धिविद्यायिनी ॥
 सर्वगा गतसन्देहा सर्वशत्रुनिवर्हणी ॥१४॥
 सर्वविद्येश्वरी देवि नमस्ते स्वस्तिकारिणि ॥
 क्रतुस्नातां स्त्रियं गच्छेद्यस्त्वां स्मृत्वा वरानने ॥१५॥
 तस्यावश्यं भवेत्सुष्टिस्त्वत्प्रसादात्प्रज्ञेश्वरि ॥
 स्वरूपा विजया भद्रे सर्वशत्रुविनाशिनो ॥१६॥

६८. सावित्रीस्तवः

(स्कान्द, प्र. स्न. मा., १६५)

नमोऽस्तु ते महादेवि भूर्भुवः स्वस्त्रयीमयि ॥
 सावित्रि दुर्गतरिणि त्वं वाणी सप्तधा स्मृता ॥११५॥
 सर्वाणि स्मृतिशास्त्राणि लक्षणानि तथैव च ॥
 भविष्या सर्वशास्त्राणां त्वं तु देवि नमोऽस्तु ते ॥११६॥
 इवेता त्वं इवेतरूपासि शशाङ्केन समानना ॥
 शशिरश्मिप्रकाशेन हरिणोरसि राजसे ॥
 दिव्यकुण्डलपूर्णभ्यां अवणाभ्यां विभूषिता ॥११७॥
 त्वं सिद्धिस्त्वं तथा ऋद्धिः कोतिः श्री संततिर्मतिः ॥
 संघ्यारात्रिप्रभातस्त्वं कालरात्रिस्त्वमेव च ॥११८॥
 कर्णुकाणां यथा सीता भूतानां धारिणी तथा ॥
 एवं स्तुवन्तं सावित्री विष्णुं प्रोवाच सुवता ॥११९॥

६९. देवीसहस्रनामस्तोत्रम्

(कूर्मपुराण, १२०.)

हिमबानुवाच—

शिवोमा परमा शक्तिरनन्ता निष्कलामला । शान्ता भावेश्वरी नित्या
 शाश्वती परमाकरा ॥६२॥ अचिन्त्या केवलानन्त्या शिवात्मा परमात्मिका ।

अनादिरब्धया शुद्धा देवात्मा सर्वगच्छला ॥६३॥ एकानेकविभागस्था माया-
तीता सुनिर्मला । महामाहेश्वरी सत्या महादेवी निरञ्जना ॥६४॥ काष्ठा
सर्वन्तरस्था च चिच्छक्तिरतिलालसा । नन्दा सर्वात्मिका विद्या ज्योतीरुपा-
भूताक्षरा ॥६५॥ शान्तिः प्रतिष्ठा सर्वेषां निवृत्तिरमृतप्रदा । व्योममूर्ति-
वर्यमिलया व्योमा धाराच्युतामरा ॥६६॥ अनादिनिधनामोद्धा कारणात्मा-
कुलाकुला । स्वतः प्रथमजा नाभिरमृतस्थात्मसंश्रया ॥६७॥ प्राणेश्वरप्रिया
माता भहामहियवाहिनी । प्राणेश्वरी प्राणरुपा प्रधानपुरुषेश्वरी ॥६८॥
महामाया सुदुष्पूरा भूलप्रकृतिरीश्वरी । सर्वशक्तिकलाकारा ज्योत्सना
श्वीमंहिमास्पदा ॥६९॥ सर्वकार्यनियम्नी च सर्वभूतेश्वरेश्वरी । संसारयोनिः
सकला सर्वशक्तिसमुद्धवा ॥७०॥ संसारपोता दुर्वारा दुर्निरीक्ष्या दुरासदा ।
प्राणशक्तिः प्राणविद्या योगिनी परमा कला ॥७१॥ महाविभूतिर्दुर्दर्शी
भूलप्रकृतिसम्भवा । अनाद्यनन्तविभवा परमाद्यापकर्षिणी ॥७२॥ सर्गस्थित्य-
न्तकरणी सुदुर्बल्या दुरस्थया । शश्वर्योनिः शश्वर्मणी नादालया नादविप्रहा
॥७३॥ अनादिरब्धक्तगुणा महानन्दा सनातनी । आकाशयोनिर्योगस्था महा-
योगेश्वरेश्वरी ॥७४॥ महामाया सुदुष्पारा भूलप्रकृतिरीश्वरी । प्रधान-
पुरुषातीता प्रधानपुरुषात्मिका ॥७५॥ पुराणा चिन्मयो पुंसामादिपूरुष-
रूपिणी । भूतान्तरस्था कूटस्था महापुरुषसंज्ञिता ॥७६॥ जन्ममृत्युजरातीता
सर्वशक्तिसम्भविता । व्यापिनी चानवच्छिन्ना प्रधानानुप्रवेशिनी ॥७७॥
क्षेत्रशक्तिरब्धक्तलक्षणा मलवज्जिता । अनादिमाया सम्भवा त्रितत्त्वा
प्रकृतिप्रहा ॥७८॥ महामायासमूलपश्चा तामसी पौरुषी ध्रुवा । व्यक्ताव्यक्ता-
त्मिका कृष्णा रक्ता शुक्ला प्रसूतिका ॥७९॥ अकार्या कार्यजननी नित्यं
प्रसवधर्मिणी । सर्गप्रलयनिर्मुक्ता सूष्टिस्थित्यन्तर्धर्मिणी ॥८०॥ ब्रह्मगर्भा
चतुर्विशा पश्चनाभाच्युतात्मिका । वैद्युती शाश्वती योनिर्जग्नमातेश्वरप्रिया
॥८१॥ सर्वाधारा महारुपा सर्वशर्वर्यसम्भविता । विश्वरुपा महागर्भा विश्वे-
शोच्छानुवत्तिनी ॥८२॥ महीयसी ब्रह्मयोनिः महालक्ष्मीसमुद्धवा ॥ महाविमा-
नमध्यस्था महानिद्रात्महेतुका ॥८३॥ सर्वसाधारणी सूक्ष्मा हृषिविद्या पारमा-
र्थिका । अनन्तरूपानन्तस्था वेदी पुरुषमोहिनी ॥८४॥ अनेकाकारसंस्थाना
कालवयविवर्जिता । ब्रह्मजन्मा हरेमूर्तिर्ब्रह्मविष्णुशिवात्मिका ॥८५॥
ब्रह्मेश्विष्णुजननी ब्रह्मालया ब्रह्मसंश्रया । व्यक्ता प्रथमजा ब्राह्मी महती

ब्रह्मरूपिणी ॥८६॥ वैराग्येश्वर्यधर्मात्मा ब्रह्ममूर्तिहृदि स्थिता । अपर्योगिनिः स्वयम्भूतिमनिसी तत्त्वसम्भवा ॥८७॥ ईश्वराणी च शर्वाणी शङ्कराद्य-शरीरिणी । भवानी चेव रुद्राणी महालक्ष्मीरथाम्बिका ॥८८॥ महेश्वर-समुत्पन्ना भुवितमुवितफलप्रदा । सर्वेश्वरी सर्ववन्धा नित्यं मुदितमानसा ॥८९॥ ब्रह्मोन्द्रोपेन्द्रनमिता शङ्करेच्छानुवर्तिनी । ईश्वराद्वासनगता महेश्वरपति-वता ॥९०॥ सकृदिभाता सर्वार्त्तिसमुद्रपरिशोधिणी । पार्वती हिमवत्सुत्री परमानन्दवायिनी ॥९१॥ गुणाद्या योगजा योग्या ज्ञानमूर्तिविकासिनी । सावित्री कमला लक्ष्मीः श्रीरनन्तोरसि स्थिता ॥९२॥ सरोजनिलया गङ्गायोगनिद्रा सुरादिनी । सरस्वती सर्वविद्या जगज्ज्येष्ठा सुमङ्गला ॥९३॥ वामदेवी वरवा वाच्या कीर्तिः सर्वार्थसाधिका । योगीश्वरी ब्रह्मविद्या महाविद्या सुशोभना ॥९४॥ गुह्यविद्यात्मविद्या च धर्मविद्यात्मभाविता । स्वाहा विश्व-भरा सिद्धिः स्वधा मेधा धृतिः श्रुतिः ॥९५॥ नीतिः सुनीतिः सुकृतिमधिकी नरवाहिनी । पूज्या विभावती सीम्या भोगिनी भोगशायिनी ॥९६॥ शोभा च शङ्करी लोला मालिनी परमेष्ठिनी । त्रैलोक्यसुन्वरी नम्या सुन्वरी कामचारिणी ॥९७॥ महानुभावा सत्त्वस्था महामहिषमहिनी । पश्यनाभा पापहरा विचित्रमुकुटाङ्गदा ॥९८॥ कान्ता चित्राम्बरधरा दिव्याभरण-भूषिता । हंसालया व्योमनिलया जगत्सूचिविवृद्धिनी ॥९९॥ निष्पन्नी यन्त्र-मध्यस्था नन्दिनी भद्रकालिका । आदित्यवर्णा कौवेरी मयूरवरवाहना ॥१००॥ वृषासनगता गोरो महाकाली सुराचिता । अदितिनियता दौद्रा पश्यगर्भा विवाहना ॥१०१॥ विरुपाक्षी लेलिहाना महासुरविनाशिनी । महाफलानवद्याङ्गी कामरूपा विभावरी ॥१०२॥ विद्वरत्नमुकुटा प्रणतार्ति-प्रभञ्जनी । कौशिकी कर्णणो रात्रिस्त्रिवदशार्तिविनाशिनी ॥१०३॥ ब्रह्मरूपा स्वरूपा च विरुपा रूपवर्जिता । भक्तार्त्तिशमनी भव्या भवतापविनाशिनी ॥१०४॥ निर्युणा नित्यविभवा निःसारा निरपत्रा । तपस्त्रिनी सामगीति-र्भवाङ्कनिलयालया ॥१०५॥ दीक्षा विद्याधरी दीप्ता महेन्द्रविनिपातिनी । सर्वार्तिशायिनी विश्वा सर्वसिद्धिप्रदायिनी ॥१०६॥ सर्वेश्वरप्रिया भार्या समुद्रान्तरवासिनी । अकलङ्का निराधारा नित्यसिद्धा निरामया ॥१०७॥ कामधेनुबूङ्हदूर्भाषी भोगती मोहनाशिनी । निःसङ्कल्पा निरातङ्का विनया

विनयप्रिया ॥१०८॥ ज्वालामालासहस्राढ्या देवदेवी मनोमयी । महाभगवती
भर्गा वासुदेवसमूद्रवा ॥१०९॥ महेन्द्रोपेन्द्रभगिनी भक्तिगम्या परावरा ।
ज्ञानज्ञेया जरातीता वेदान्तविषया गतिः ॥११०॥ दक्षिणा दहती दीर्घी
सर्वभूतनमस्कृता । योगमाया विभागज्ञा महाभोहा गरीयसी ॥१११॥ सर्व्या
सर्वसमूद्रूतिर्बहुविद्याश्रयादिभिः । बीजाङ्कुरसमूद्रूतिर्महाशक्तिर्महापतिः
॥११२॥ क्षान्तिः प्रज्ञा चितिः सच्चन्महाभोगीन्द्रशायिनी । विकृतिः
शास्त्रकरी शास्त्रितर्गणगन्धवेसिविता ॥११३॥ वैश्वानरी महाशाला महासेना
गुहप्रिया । महारात्रिः शिवानन्दा शची दुःस्वर्णनाशिनी ॥११४॥ इज्या पूज्या
अगदाश्री बुद्धिनेया सुरुपिणि । तपस्त्रिवनी समाधिस्था त्रिनेत्रा दिवि संस्थिता
॥११५॥ गुहाम्बिका गुणोत्पत्तिर्महापीठा मरुतुता । हृष्यवाहान्तरागादिः
हृष्यवाहसमूद्रवा ॥११६॥ जगद्योनिर्जगन्माता जग्मभूत्युजरातिगा । बुद्धि-
महाबुद्धिमती पुरुषान्तरवासिनी ॥११७॥ तरस्त्रिवनी समाधिस्था त्रिनेत्रा
दिवि संस्थिता । सर्वेन्द्रियमनोमाता सर्वभूतदृष्टि स्थिता ॥११८॥ संसार-
सारिणी विद्या ब्रह्मवादिमनोलया । ब्रह्मगी बृहती ब्राह्मी ब्रह्मभूता भवारणी
॥११९॥ हिरण्यमयी महारात्रिः संसारपरिवर्तिका । सुमालिनी सुकृता च भाविनी
हारिणी प्रभा ॥१२०॥ उन्मीलनी सर्वतहा सर्वप्रत्ययसाक्षिणी । सुसोम्या
चन्द्रबदना ताण्डवासवतमानसा ॥१२१॥ सत्त्वशुद्धिकरी शुद्धिमंलत्रयविना-
शिनी । जगत्प्रिया जगन्मूर्तिस्त्रिमूर्तिरमृताश्रया ॥१२२॥ निराश्रया निराहारा
निरडकुशपदोद्रवा । चन्द्रहस्ता विचित्राङ्गी स्त्रियणी पश्चारिणी ॥१२३॥
परावरविधानज्ञा महापुरुषपूर्वजा । विश्वेश्वरप्रिया विशुद्धियजिज्ञासा जित-
अमा ॥१२४॥ विद्यामयी सहस्राक्षी सहस्रवदनात्मजा । सहस्ररश्मिः सत्त्वस्था
महेश्वरपदाश्रया ॥१२५॥ क्षालिनी भूषमयी व्याप्ता लैजसी पश्चाद्विधिका ।
महामायाश्रया मान्या महादेवमनोरमा ॥१२६॥ व्योमलक्ष्मीः सिंहरथा
वेकितानामितप्रभा । बीरेश्वरी विमानस्था विशोकाशोकनाशिनी ॥१२७॥
अनाहता कुण्डलिनी नलिनी पश्चभासिनी । सदानन्दा सदाकीर्तिः सर्वभूता-
श्रयस्थिता ॥१२८॥ वारदेवता ब्रह्मकला कलातीता कलारणी । ब्रह्मीब्रह्म-
हृदया ब्रह्मचिष्णुशिवप्रिया ॥१२९॥ व्योमशक्तिः क्रियाशक्तिज्ञानशक्तिः
परा गतिः । क्षोभिका बन्धिका भेद्या भेदाभेदविवर्जिता ॥१३०॥ अभिज्ञा

भिन्नसंस्थाना वशिनी वंशहारिणी । गुह्यशक्तिर्गुणातीता सर्वदा सर्वतोमुखी ॥१३१॥ भगिनी भगवत्पत्नी सकला कालहारिणी । सर्ववित् सर्वतोभद्रा गुह्यातीता गुहाबलिः ॥१३२॥ प्रक्रिया योगमाता च गडगा विश्वेश्वरेश्वरी । कलिला कपिला कान्ता कमलाभा कलान्तरा ॥१३३॥ पुण्या पुष्करिणी भोक्त्रो पुरन्दरपुरस्सरा । पोषिणी परमैश्वर्यभूतिदा भूतिभूषणा ॥१३४॥ पञ्चमहासमुत्पत्तिः परमार्थधिप्रहा । धर्मोदया भानुमती योगिज्ञेया मनोजवा ॥१३५॥ मनोरमा मनोरस्का तापसी वेदरूपिणी । वेदशक्तिवेदमाता वेदविद्याप्रकाशिनी ॥१३६॥ योगेश्वरेश्वरी माता महाशक्तिर्मनोमयी । विश्वावस्था वियन्मूर्त्तिविद्युन्माला विहायसी ॥१३७॥ किञ्चरी सुरभी विद्या नन्दिनी नन्दिवल्लभा । भारती परमानन्दा परापरविभेदिका ॥१३८॥ सर्वप्रहरणोपेता काम्या कामेश्वरेश्वरी । अचिन्त्यानन्तविभवा भूलेखा कनकप्रभा ॥१३९॥ कूष्माण्डो धनरत्नादृशा सुगन्धा गन्धदायिनी । त्रिविक्रमपदोद्भूता धनुष्याणिः शिवोदया ॥१४०॥ सुदुर्लभा धनाद्यक्षा धन्या पिङ्गललोचना । शान्तिः प्रभावती दीप्तिः पदकजायतलोचना ॥१४१॥ आद्या भूः कमलोद्भूता गवां माता रणप्रिया । सत्क्रिया गिरिशा शुद्धिनित्यपुष्टा निरन्तरा ॥१४२॥ दुर्गा कात्यायनी चण्डो चर्चिताङ्गां सुविग्रहा । हिरण्यवर्णी जगती जगद्यन्तप्रवत्तिका ॥१४३॥ मन्दरादिनिवासा च गरहा स्वर्णमालिनी । रत्नमाला रत्नगर्भा पुष्टिविश्वप्रमाणिनी ॥१४४॥ पश्चनाभा पश्चनिभा नित्यरुष्टामृतोद्भवा । धुन्वती दुष्प्रकम्पा च सूर्यमाता वृषद्वती ॥१४५॥ महेन्द्रभगिनी सौम्या वरेण्या वरदायिका । कल्याणी कमलावासा पञ्चचूडा वरप्रदा ॥१४६॥ वाच्यामरेश्वरी विद्या दुर्जया दुरतिक्रमा । कालरात्रिमहावेगा दीरभद्रप्रिया हिता ॥१४७॥ भद्रकाली जगन्माता भक्तानां भद्रदायिनी । कराला पिङ्गलाकारा कामभेदा महास्वना ॥१४८॥ यशस्त्वनी पशोदा च षड्ध्वप्रतिवर्त्तिका । शंखिनी पद्मिनी सांख्या सांख्ययोगप्रवर्त्तिका ॥१४९॥ चैत्रा संवत्सराङ्गदा जगत्सम्पूरणी द्वजा । शुभमारिः खेचरी स्वस्था कम्बुद्गीवा कलिप्रिया ॥१५०॥ खगध्वजा खगाङ्गदा वाराहो पूर्णमालिनी । ऐश्वर्यपश्चनिलया विरक्ता गरुडासना ॥१५१॥ जयन्ती हृदुहांशम्या गह्यरेष्ठा गणाप्रणीः । सद्गलपसिद्धा साम्यस्था सर्वविज्ञानवायिनी

॥ १५२ ॥ कलिः कल्कविहन्त्री च गुह्योवनिषद्वुत्तमा । निष्ठा दृष्टिः स्मृतिर्धर्यादिः पुष्टिस्तुष्टिः क्रियावती ॥ १५३ ॥ विश्वामरेष्वदेशाना भूक्ति-भूक्तिः शिवामृता । लोहिता सर्पमाला च भीषणी बनमालिनो ॥ १५४ ॥ अनन्तशयनानन्ता नरनारायणोद्भवा । नृसिंही देत्यमथनी शङ्खचक्रगदाधरा ॥ १५५ ॥ सङ्कर्षणी समृपत्तिरम्बिका पावसंधया । महाज्वाला महाभूतिः सुमृतिः सर्वकामधुक् ॥ १५६ ॥ शुभ्रा च सुस्तना सौरी धर्मकार्यादिमोक्षदा । भ्रूमध्यनिलया पूर्वा पुराणपुरुषारणः ॥ १५७ ॥ महाविभूतिदा मध्या सरोज-नयना समा । अष्टावशभुजानाद्या नीलोत्पलदलप्रभा ॥ १५८ ॥ सर्वशक्या-सनारुढा धर्माधिर्मविवर्जिता । वैराग्यज्ञाननिरता निरालोका निरिन्द्रिया ॥ १५९ ॥ विचित्रगहनाधारा शाश्वतस्थानवासिनी । स्थानेश्वरी निरानन्दा विशुलबरथारिणी ॥ १६० ॥ अशेषदेवतामूर्तिदेवता वरदेवता । गणाम्बिका गिरे: पुष्ट्री निशुभविनिपातिनी ॥ १६१ ॥ अवर्णा वर्णरहिता त्रिवर्णा जीव-सम्भवा । अनन्तवर्णनिन्यस्था शङ्खकरी शान्तमानसा ॥ १६२ ॥ अगोद्रा नोमती गोप्त्री गुह्याल्पा गुणोत्तरा । गौर्गंगंव्यग्रिया गौणी गणेश्वरनमस्तुता ॥ १६३ ॥ सत्यभामा सत्यसन्धा त्रिसन्ध्या सन्धिवर्जिता । सर्ववादाश्रया सांख्या सांख्ययोगसमुद्भवा ॥ १६४ ॥ असंख्येयाप्रमेयाल्प्या शून्या शुद्ध-कुलोद्भवा । विन्दुनादसमुत्पत्तिः शम्भुवामा शशिप्रभा ॥ १६५ ॥ पिशङ्गगा भेदरहिता मनोजा मधुसूदनी । महाश्रीः श्रीसमुत्पत्तिस्तमःपारे प्रतिष्ठिता ॥ १६६ ॥ त्रितत्त्वमाता त्रिविधा सुसूक्ष्मपदवसंधया । शान्ता भीता मलातीता निविकारा शिवाश्रया ॥ १६७ ॥ शिवाल्पा चित्तनिलया शिवज्ञानस्वरूपिणी । वैत्यदानवनिमर्यादी काशयपी कालकर्णिका ॥ १६८ ॥ शास्त्रयोनिः क्रियामूर्ति-इच्छुरुद्वर्गप्रवर्णिका । नारायणी नरोत्पत्तिः कोमुदी लिङ्गगधारिणी ॥ १६९ ॥ कामुकी कलिताभावा परावरविभूतिदा । पराङ्गजातमहिमा वडवा वाम-सोचना ॥ १७० ॥ सुभद्रा देवकी सीता वेदवेदाङ्गगपारगा । मनस्त्विनी मन्यु-माता महामन्युसमुद्भवा ॥ १७१ ॥ अमन्युरमृतास्वादा पुरुहता पुरुषटुता । अशोच्या भिन्नविषया हिरण्यरजतप्रिया ॥ १७२ ॥ हिरण्यरजनी हेमा हेमाभरण-भूषिता । विभ्राजमाना दुर्ज्या ज्योतिष्टोमफलप्रदा ॥ १७३ ॥ महानिद्रा-समुद्भूतिरनिद्रा सत्यदेवता । दीर्घा कुण्ठिनी हृष्टा शान्तिदा शान्तिविद्विनो

॥१७४॥ लक्ष्म्यादित्यवितजननी शक्तिचक्रप्रवर्तिका । त्रिशक्तिजननी जन्या
षड्मिपरिवर्जिता ॥१७५॥ सुधीता कर्मकरणी युगान्तदहनातिमिका । सङ्कर्षणी
जगद्वात्री कामयोनि: किरीटिनी ॥१७६॥ ऐंद्री त्रिलोक्यनमिता वैष्णवी
परमेश्वरी । प्रद्युम्नविद्यिता वात्री युग्मदृष्टिस्त्रिलोकना ॥१७७॥ मदोत्कटा
हृंसगतिः प्रचण्डा चण्डविक्रमा । वृषावेशा विष्ण्यमाता विष्ण्यपर्वतवासिनी
॥१७८॥ हिमवन्मेषतिलया केलासगिरिवासिनी । चाणूरहन्तृतनया नीतिज्ञा
कामरूपिणी ॥१७९॥ वेदविद्या व्रतस्नाता ब्रह्मशैलनिवासिनी । वीरभद्रप्रजा
बीरा महाकामसमुद्रवा ॥१८०॥ विद्याधरप्रिया सिद्धा विद्याधरनिराकृतिः ।
आप्यायनी हरन्ती च पावनी पोषणी कला ॥१८१॥ मातृका मन्मथोद्भूता
वारिजा वाहनप्रिया । करीषिणी सुधावाणी वीणावादनतत्परा ॥१८२॥ सेविता सेविका सेव्या सिनीवाली गरुदमती । अरुन्धती हिरण्याक्षी मृगाढका
मानदायिनी ॥१८३॥ वसुप्रदा वसुमती वसोद्विरा वसुन्धरा । धाराधरा
वरादोहा परावाससहस्रवा ॥१८३॥ श्रीफला श्रीमती श्रीशा श्रीनिवासा शिव-
प्रिया । श्रीघरा श्रीकरी कल्पा श्रीघराद्वंशरीरिणी ॥१८४॥ अनन्तदृष्टिरक्षुद्रा
धात्रीशा धनदप्रिया । निहन्त्री देवत्यसङ्घानां सिहिका सिहवाहना ॥१८५॥
सुवर्चला च सुश्रोणी सुकीर्तिश्छसंशया । रसज्ञा रसदा रामा लेलिहाना-
मृतख्वा ॥१८६॥ नित्योदिता स्वयंज्योतिरुत्सुका मृतजीवना । वज्रदण्डा
वज्रजिह्वा वैदेही वज्रविग्रहा ॥१८७॥ मङ्गगल्पा मङ्गगला माला निर्मला
मलहारिणी । गान्धीर्णी करुका चान्द्री कम्बलाश्वतरप्रिया ॥१८८॥ सौदामिनी
जनानन्दा भ्रुकुटीकुटिलानना । कर्णिकारकरा कक्षा कंसप्राणापहारिणी
॥१९०॥ युग्मधरा युगावर्ता त्रिसन्ध्या हर्षवद्धनी । प्रत्यक्षदेवता दिव्या
दिव्यगन्धा दिवः परा ॥१९१॥ शक्तासनगता शाकी साध्या चाशशरासना ।
इष्टा विशिष्टा शिष्टेष्टा शिष्टाशिष्टप्रपूजिता ॥१९२॥ शतरूपा शतावर्ता
विनता मुरभिः सुरा । मुरेन्द्रमाता सुध्यम्ना सुधुम्ना सूर्यसंस्थिता ॥१९३॥
समीक्ष्या सत्प्रतिष्ठा च निवृत्तिर्जनिपारगा । धर्मशास्त्रार्थकुशला धर्मज्ञा धर्म-
वाहना ॥१९४॥ धर्मधर्मविनिर्मात्री धार्मिकाणां शिवप्रदा । धर्मशक्तिर्धर्मसंभवी
विधर्मा विश्वधर्मिणी ॥१९५॥ धर्मनितरा धर्मसंघी धर्मपूर्वा धनावहा ।
धर्मोपदेष्टी धर्मत्मा धर्मगम्या धराधरा ॥१९६॥ कपाली शकला मूर्त्तिः

कलाकलितविग्रहा । सर्वशक्तिविभूक्ता सर्वशक्त्याध्याध्या ॥१९७॥ सर्वा
सर्वेश्वरी सूक्ष्मा सूक्ष्मज्ञानस्वरूपिणी । प्रधानपुरुषेशोधा महादेवैकसाक्षिणी
॥१९८॥ सदाशिवा विष्णमूर्त्तिवैदमूर्त्तिरमूर्त्तिका । [एवं नामां सहस्रेण
स्तुत्वासी हिमवान्मिति ॥१९९॥]

७०. अगस्त्यकृत—स्कन्दस्तवः

(स्कन्द, काशीखण्ड, २५.)

अगस्तिरुद्धाच—

नमोऽस्तु वृन्दारकवृन्दवन्दयापावारविन्दाय सुधाकराय ॥
वडाननायामितविकमाय गौरीहृदानन्दसमुद्भवाय ॥१०॥
नमोऽस्तु तुभ्यं प्रणतातिहंत्रे कत्रें समस्तस्य मनोरथानाम् ॥
वात्रे रथानां परतारकस्य हंत्रे प्रचण्डासुरतारकस्य ॥११॥
अमूर्तमूर्तयि सहस्रमूर्तये गुणाय गुण्याय परात्पराय ॥
अपारपाराय परापराय नमोऽस्तु तुभ्यं शिखिवाहनाय ॥१२॥
नमोऽस्तु ते ब्रह्मविदां वराय दिग्म्बरायाम्बरसंस्थिताय ॥
हिरण्यवण्यि हिरण्यवाहवे नमो हिरण्याय हिरण्यरेतसे ॥१३॥
तपःस्वरूपाय तपोधनाय तपःफलानां प्रतिपादकाय ॥
सदा कुमाराय हि मारमारिणे तृणीकृतैश्वर्यविरागिणे नमः ॥१४॥
नमोऽस्तु तुभ्यं शरजन्मने विभो प्रभातसूर्याद्यादन्तपंक्तये ॥
बालाय चाबालपराक्रमाय षाण्मातुरायालमनातुराय ॥१५॥
मीढुष्टमायोत्तरमीढुवे नमो नमो गणानां पतये गणाय ॥
नमोऽस्तु ते जन्मजरातिगाय नमो विशाखाय सुशक्तिपाणये ॥१६॥
सर्वस्य नाथस्य कुमारकाय कौञ्चारये तारकमारकाय ॥
स्वाहैय गाङ्गेय च कार्तिकेय शंखेय तुभ्यं सततं नमोऽस्तु ॥१७॥
[इत्यं परिष्टुत्य स कार्तिकेयं नमो नमस्त्वत्यभिभाषमाणः ॥
द्विस्त्रिः परिकम्य पुरो विवेश स्थितो मुनीशोपविशेषते चोक्तः ॥१८॥]

७९. स्कन्दस्तोत्रम्

(शिव, रुद्रसं, कु.खं., ६)

पावंतोनन्वनस्कन्दः परमेकः परंतपः ॥

परमात्माऽस्तमवस्थामी सतां च शरणार्थिनाम् ॥१०॥

बीननाथ महेश शंकर तु अलोक्यनाथ प्रभो

मायाधीश समागतोऽस्मि शरणं मां पाहि विप्रत्रिय ॥

त्वं सर्वप्रभुरानताखिलविद्वह्नादिवेष्टुत—

स्तवं मायाकृतिरात्मभक्तसुखदो रक्षापरो भाविकः ॥११॥

भक्तप्राणगुणकरस्त्रिगुणतो भिस्त्रोऽसि शंभुत्रियः

शंभुः शंभुमुतः प्रसन्नसुखदस्तचिच्छत्स्वरूपो महान् ॥

सर्वज्ञस्त्रिपुररुद्धशंकरसुतः सत्प्रेमवद्यस्सदा

षष्ठ्यवध्यतः प्रियसाधुरानतप्रियसत्त्वेश्वरदशङ्करः ॥

साधुद्वोहकरघ्न शाढकरगुटो बह्नाण्डनाथः प्रभुः

सर्वेषाममरादिसेवितपदो मां पाहि सेवाप्रिय ॥१२॥

वैरिभयंकर शंकर जनशरणस्य वन्दे तथ पदपथं सुखकरणस्य ॥

विजप्ति मम कर्णे स्कन्द निधेहि निजभक्ति जनचेतसि सदा विषेहि ॥

करोति कि तस्य बली विष्णो दक्षोऽपि पक्षोभयपाइर्वगुप्तः ॥

कि तक्षकोऽप्यामिषभक्तको वा त्वं रक्षको यस्य सदक्षमानः ॥१३॥

विबुधगुरुरपि त्वां स्तोतुमीशो नहि स्या—

त्वयथ कथमहं स्वा भग्नद्विद्वरारच्यः ॥

शुचिरशङ्करनायो यादृशस्तादृशी वा

पदकमलपरागं स्कन्द ते प्रार्थयामि ॥१४॥

हे सर्वेश्वर भक्तवत्सल कृपासिघ्नो त्वदीयोऽस्मिष्वहं

भूत्यस्त्वस्य न सेवकस्य गणपत्याऽस्त्रियाशतां सरप्रभो ॥

भवित विवापि कृतां भनायपि विभो जानासि भूत्यात्तहा

त्वत्तो नास्त्यपरोऽविता न भगवत् मत्तो नरः पामदः ॥१५॥

कल्याणकर्ता कलिकलमवृष्टः कुबेरवन्धुः करुणार्द्वचितः ॥

त्रियट्कनेत्रो रसवक्त्रशोभी यज्ञं प्रपूर्णं कुरु मे गृह त्वम् ॥१६॥

रक्षकस्त्वं त्रिलोकस्य शारणागतवत्सलः ॥
 यज्ञकर्ता यज्ञभर्ता हरसे विघ्नकारिणाम् ॥१८॥
 विघ्नवारण साधूनां सर्गकारण सर्वतः ॥
 पूर्णं कुद ममेशान मुतयश्च नमोऽस्तु ते ॥१९॥
 सर्वत्राता स्कन्द हि त्वं सर्वज्ञाता त्वमेव हि ॥
 सर्वेषावस्त्वमीशानो निवेशसकलाऽवनः ॥२०॥
 सद्गीतज्ञस्त्वमेवासि वेदविज्ञः परः प्रभुः ॥
 सर्वस्थाता विधाता त्वं वेववेषस्तां गतिः ॥२१॥
 भवानीनन्दनशशंभुतनयो यथुनः स्वराट् ॥
 अथाता अयेः पितृणां हि पिता योनिः सदात्मनाम् ॥२२॥

७२. स्कन्द-कुमार-स्तवः

(मर्त्य, १५९.)

देवा ऊचुः—

नमः कुमाराय महाप्रभाय स्कन्दाय च स्कन्दितवानबाय ॥
 मवार्कविद्युद्दृतवे नमोऽस्तु ते नमोऽस्तु ते वृषभं ब्रह्मणः ॥१३॥
 पिन्दुनानाभरणाय भर्त्रे नमो रणे वानवदारणाय ॥
 नमोऽस्तु तेऽर्कप्रतिमप्रभाय नमोऽस्तु गुह्याय गुह्याय तुभ्यम् ॥१४॥
 नमोऽस्तु त्रिलोक्यभयापहाय नमोऽस्तु ते बालकृपापराय ॥
 नमो विशालामललोचनाय नमो विशाखाय महाव्रताय ॥१५॥
 नमो नमस्तेऽस्तु मनोहराय नमो नमस्तेऽस्तु रणोत्कटाय ॥
 नमो अयूरोज्ज्वलवाहनाय नमोऽस्तु केयूरवराय तुभ्यम् ॥१६॥
 नमो धृतोदग्धपताकिने नमो नमः प्रभावप्रणताय तेऽस्तु ॥
 नमो नमस्ते वरदीर्यशालिने कृपापरो नो भव भव्यमूर्ते ॥१७॥
 किधापरा यज्ञपति च स्तुत्वा विनेमुरेवं त्वमराधिपादाः ॥
 [एवं तवा वद्वदनस्तु सेन्द्रानुवाच तुष्टिश्च गुहस्ततस्तान् ॥
 निरोक्ष्य नेत्रेरमलैः सुरेशाङ्गशब्दन्हनिष्ठामि गतज्ञरा: स्य ॥१८॥]

ततशिचन्ताकुलो देत्यः शुभाव कटुकाभारम् ॥
सिद्धवन्दिभिरुद्घुष्टमिदं हृदयदारुणम् ॥१९॥

अथ गाथा:—

जयातुलशक्तिदीधितिपिञ्जर भुजदण्डचण्डरणरभस । सुरवदन कुमुदकानन
विकासनेन्द्रो कुमार जय दितिजकुलमहोदधिवडवानल ॥

षष्ठमूख मधुररवमयूररथ सुरमुकुटकोटिधृतचरणनखाङ्कुरमहासन ॥

जय ललितचूडाकलापतविमलदलकमलकान्त देत्यवंशदुःसहदावानल ॥४१॥

जय विशाख विभो जय सकललोकतारक जय देवसेनानायथः ॥

स्कन्द जय गौरीनन्दन घण्टप्रिय प्रिय विशाख विभो धृतपताकप्रकीर्णपटल ॥

कनकभूषण भासुरदिनकरच्छय ॥४२॥

जय जनितसंभ्रम लीलालूनाक्षिलाराते जय सकललोकतारक दितिजासुरवर-
तारकान्तक । स्कन्द जय बाल सप्तवासर जय भुवनावलिशोकविनाशन ॥४३॥

७३. मार्कण्डेयकृत—स्कन्दस्तवः

(महाभारत, वनपर्व, २३२)

[इत्यक्तः पाण्डवेयेन महात्मा ऋषिसन्धिष्ठो ॥

उचाच भगवांस्तत्र मार्कण्डेयो महातपाः ॥२॥]

आग्नेयश्चैव स्कन्दश्च दीप्तकीर्तिरनामयः ॥

मयूरकेतुर्धर्मर्त्तमा भूतेषो महिषादंनः ॥३॥

कामजित्कामदः कान्तः सत्यवापभुवनेश्वरः ॥

शिशुः शीद्रः शुचिचचण्डो दीप्तवर्णः शुभाननः ॥४॥

अमोघस्त्वनधो रौद्रः प्रियश्चन्द्राननस्तथा ॥

दीप्तशक्तिः प्रशान्तात्मा भद्रकृत्कूटमोहनः ॥५॥

षष्ठीप्रियश्च षष्ठमूर्त्तमा पवित्रो मातृवत्सलः ॥

कन्याभर्ता विभक्तश्च स्वाहेयो रेवतीसुतः ॥६॥

प्रभुनेता विशाखश्च नैगमेयः सुदुश्वरः ॥

सुयतो ललितश्च बालकोडनकप्रियः ॥७॥

खचारी लहूचारी च शूरः शरवणोद्भूवः ॥

विश्वामित्रप्रियश्चेव देवसेनाप्रियस्तया ॥

वासुदेवप्रियश्चेव प्रियः प्रियकृदेव तु ॥८॥

मार्कण्डेय उवाच—

सहस्रशीर्थस्त्वमनन्तरूपः सहस्रपात्वं गुहशक्तिधारो ॥

गडगासुतस्त्वं स्वमतेन देव स्वाहामहीकृतिकानां तथैव ॥१५॥

स्त्वं कोडसे परमुल कुकुटेन यजेष्टनानाविधकामरूपी ॥

दीक्षाऽसि सोमो मक्तः सदेव घर्मोऽसि वायुरचलेन्द्र इन्द्रः ॥१६॥

सनातनानामपि शाश्वतस्त्वं प्रभुः प्रभूणामपि चोप्रथम्बा ॥

श्रुतस्य कर्ता वित्तजान्तकस्त्वं जेता रिपूणां प्रवरः सुराणाम् ॥१७॥

सूक्ष्मं तपस्तत्परमं त्वमेव परावरज्ञोऽसि परावरस्त्वम् ॥

धर्मस्य कामस्य परस्य चैव त्वत्जेता कृत्स्नमिदं भहात्मन् ॥१८॥

व्याप्तं जगत्सर्वं सुरप्रबीर शक्त्यानया संस्तुत लोकनाथ ॥

नमोऽस्तु ते ह्रादशनेत्रबाहो अतः परं वेदिगति न तेऽहम् ॥१९॥

७४. गणेशस्तोत्रम्

(बहा, गौ.मा., ४४)

देवा ऊचुः—

यः सर्वकार्येषु सदा सुराणामपीशविष्णवस्युजसंभवानाम् ॥

पूज्यो नमस्यः परिचिन्तनीयस्तं विघ्नराजं शरणं व्रजामः ॥६॥

न विघ्नराजेन समोऽस्ति कविच्छदेवो मनोवाञ्छतसंप्रदाता ॥

निश्चित्य चैतत्तिपुरान्तकोऽपि तं पूजयामास वधे पुराणाम् ॥७॥

करोतु सोऽस्माकमविघ्नमस्मिन्महाकृतौ सत्वरमाभिकेषः ॥

व्यातेन येनाखिलदेहभाजां पूर्णि भविष्यन्ति मनोऽभिलाषाः ॥८॥

महोत्सवोऽभूदखिलस्य देव्या जातः सुतश्चिन्तितमात्र एव ॥

अतोऽववन्मुरसंधाः कृतार्थः सद्योजात विघ्नराजं नमन्तः ॥९॥

यो मातुरुत्सङ्गगतोऽय मात्रा निवार्यमाणोऽपि बलाच्च चन्द्रम् ॥

संगोपयामास पितुर्जटासु गणाधिनाथस्य विनोद एवः ॥१०॥

पपौ स्तनं मातुरथापि तृप्तो यो भ्रातुमात्सर्यकषायब्रह्मिः ॥

लम्बोदरस्त्वं भव विघ्नराजो लम्बोदरं नाम चकार शंभुः ॥११॥

संवेष्टितो देवगणीमहेशः प्रवर्त्ततां नुत्यमितीत्यवाच् ॥
 संतोषितो नूपुररावमात्रादणेऽवरत्वेऽभिविषेच पुत्रम् ॥१३॥
 यो विघ्नपतां च करेण विभ्रत्कर्थे कुठारं च तथा परेण ॥
 अपूजितो विघ्नमयोऽपि मातुः करोति को विघ्नपतेः समोऽप्यः ॥१४॥
 धर्मार्थकामादिषु पूर्वपूज्यो देवासुरेः पूज्यत एव नित्यम् ॥
 यस्याचर्चनं नैव विनाशमहित तं पूर्वपूज्यं प्रथमं नमामि ॥१५॥
 यस्याचर्चनात्प्रायं नयाऽनुरूपां दृष्ट्वा तु सर्वस्य फलस्य सिद्धिम् ॥
 स्वतन्त्रसामर्थ्यकृतात्मितिगर्वं आतुप्रियं त्वाख्यरथं नमोऽदे ॥१६॥
 यो मातरं सुरसैरन्त्यगोत्तेस्तथाऽभिलाषैरखिलैविनोदेः ॥
 संतोषयामास तदाऽतितुष्टं तं श्रीगणेशं शरणं प्रपद्ये ॥१७॥
 सुरोपकारं सुरश्च युद्धेः स्तोत्रेन्मस्कारपरेश्च मन्त्रैः ॥
 पितृप्रसादेन सदा समृद्धं तं श्रीगणेशं शरणं प्रपद्ये ॥१८॥
 जये पुराणामकरोत्प्रतीपं विद्राऽपि हृष्टप्रतिपूजितो यः ॥
 निविघ्नतां चापि पुनरेवकार तस्मै गणेशाय नमस्करोमि ॥१९॥

७५. गणेशाष्टकम्

(गणेशपुराणः उपासनाखण्डः)

श्रीगणेशाय नमः ॥ सर्वे ऋचः:-

यतोऽनन्तशक्तेरनन्तावत् जीवा यतो निर्गुणादप्रसेया गणास्ते ॥
 यतो भाति सर्वं द्विष्ठा भेदभिष्ठं सदा तं गणेशं नमस्तो भजामः ॥१॥
 यतश्चाविरासीजज्ञात्सर्वमेतत् त्रिशत्त्वासतो विश्वगो विश्वगोप्ता ॥
 तथेन्द्रावयो देवसंघा मतुष्याः सदा तं गणेशं त. ००० ॥२॥
 यतो वह्निभान् भूतो भूत्वर्लं त्र यतः सागराद्वचन्द्रमा ल्योम वायुः ॥
 यतः स्थावरा जडगमा वृक्षसंघाः सदा तं गणेशं त. ००० ॥३॥
 यतो दानवाः किञ्चाहा यक्षसंघा यतक्ष्यामणा वारणाः इवापदावत् ॥
 यतः पक्षिकीटा यतो त्रिलोकस्त सदा तं गणेशं त. ००० ॥४॥
 यतो बुद्धिरजाननाशो सुमुक्षोर्यंतः संवदो भवत्संतोषिकाः स्युः ॥
 यतो विघ्ननाशो यतः कामसिद्धिः सदा तं गणेशं त. ००० ॥५॥

यतः पुत्रसंपद्यतो वाङ्मित्रार्थो यतोऽभवत्विद्धनास्तथाऽनेकरूपाः ॥
 यतः शोकमोही यतः काम एव सदा तं गणेशं न. ००० ॥६॥
 यतोऽनन्तशक्तिः स शेषो बभूव धराधारणेऽनेकरूपे च शक्तिः ॥
 यतोऽनेकधा स्वर्गलोका हि नाना सदा तं गणेशं न. ००० ॥७॥
 यतो वेववाचोऽतिकुण्ठा मनोभिः सदा नेति नेतोति यत्ता गृणन्ति ॥
 परमाह्यरूपं चिदानन्दभूतं सदा तं गणेशं न. ००० ॥८॥

७६. गणेशकवचम् (गणेशपुराणम्)

मुनिरुचाच—

ध्यायेत्सहगतं विनायकममुं विग्राहुमाथे युगे
 त्रेतायां तु भयूरवाहनममुं षड्बाहुकं सिद्धिवम् ॥
 द्वापारे तु गजाननं युगभुजं रक्ताङ्गरामं विभूम्
 तुर्यं तु द्विभुजं सिताङ्गरुचिरं सर्वर्थं सर्वदा ॥३॥

विनायकः शिखां पातु परमात्मा परात्परः ॥
 अतिसुन्दरकायस्तु मस्तकं सुमहोत्कटः ॥४॥
 ललाटं कश्यपः पातु भ्रूयुगं तु महोदरः ॥
 नयने भालचन्द्रस्तु गजास्यस्त्वोऽपललबौ ॥५॥
 जिह्वां पातु गणक्रीडशिचबुकं गिरजासुतः ॥
 वाचं विनायकः पातु वन्तान् रक्षतु दुर्मुखः ॥६॥
 अवणो पाशापाणिस्तु नासिकां चिन्तितार्थदः ॥
 गणेशस्तु मुखं कण्ठं पातु देवो गणंजयः ॥७॥
 स्तनो विद्धनविनाशनः ॥
 हृदयं गणनाथस्तु हेरम्बो जठरं महान् ॥८॥
 धराधरः पातु पाइवैः पृष्ठं विद्धनहरं शूभः ॥
 लिङ्गं गुह्यं सदा पातु बक्तुण्डो महाबलः ॥९॥
 गणक्रीडो जानुजङ्गधे ऊरु मद्दगलमूर्तिमान् ॥
 एकदन्तो महाबुद्धिः पादो गुल्फो सदाऽवतु ॥१०॥

क्षिप्रप्रसादनो बाहू पाणो आशाप्रपूरकः ॥
 अडगुलीहच नखान्यातु पद्महस्तोऽरिनाशनः ॥११॥
 सर्वांगानि मधूरेशो विश्वव्यापी सदाऽवतु ॥
 अनुकृतमपि यस्त्वानं धूम्रकेतुः सदाऽवतु ॥१२॥
 आमोदस्त्वप्रतः पातु प्रमोदः पृष्ठतोऽवतु ॥
 प्राच्यां रक्षतु बुद्धीश आग्नेयां सिद्धिवायकः ॥१३॥
 दक्षिणस्यामुमापुत्रो नैऋत्यां तु गणेशवरः ॥
 प्रतीच्यां विघ्नहृताऽध्याद्वायव्यां गजकर्णकः ॥१४॥
 कौबेर्या निधिपः पायादीशान्यामोशनन्दनः ॥
 विवाऽव्यावेकदन्तस्तु रात्रौ संध्यामु विघ्नहृत् ॥१५॥
 राक्षसासुरवेतालग्रहभूतपिशाचतः ॥
 पाशाङ्कुशधरः पातु रजःसत्त्वतमःस्मृतोः ॥१६॥
 ज्ञानं धर्मं च लक्ष्मीं च लक्जां कीर्ति तथा कुलम् ॥
 मधुधंसं च धान्यं च गृहवारान्सुतान्सखीन् ॥१७॥
 सर्वायुधधरः पोत्रान् मधूरेशोऽवतात्सदा ॥
 कपिलोऽजाविकं पातु गजाश्वान्विकटोऽवतु ॥१८॥
 [भूर्जपत्रे लिखित्वेदं यः कणे धारयेत्सुधीः ॥
 न भयं जायते तस्य यक्षरक्षःपिशाचतः ॥१९॥]

७७. नन्दीस्तोत्रम्

(गठ, अ. ७१)

वेवा ऊचुः—

नमस्ते रुद्रभक्ताय रुद्रजाप्यरताय च ॥१५४॥
 रुद्रभक्तात्नाशाय रौद्रकर्मरताय ते ॥
 कूज्माण्डगणनाथाय योगिनां पतये नमः ॥१५५॥
 सर्वज्ञाय शरण्याय सर्वज्ञायात्तिहारिणे ॥
 वेवानां पतये चंद्र वेववेद्याय ते नमः ॥१५६॥
 वज्रिणे वज्रवंद्राय वज्रिवज्रनिवारिणे ॥
 वज्रालङ्घकृतवेहाय वज्रिणाराधिताय ते ॥१५७॥

रक्ताय रक्तनेत्राय रक्ताम्बरधराय ते ॥
 रक्तानां भवपादाङ्गे रुद्रलोकप्रदायिने ॥१५८॥
 नमः सेनाधिपतये रुद्राणां पतये नमः ॥
 भूतानां भुवनेशानां पतये पापहारिणे ॥१५९॥
 रुद्राय रुद्रपतये रौद्रपापहराय ते ॥
 नमः शिवाय सौम्याय रुद्रभक्ताय ते नमः ॥१६०॥

७८. (पष्टि) क्षेत्रपालस्तवः

(स्कान्द, मा. ख., कौ. ख., द३)

[Siva creates the Kṣetrapālas from his mouth.]

ॐ ऊर्ध्वकेशा विरूपाक्षा नित्यं ये घोरण्डपिणः ॥
 रक्तनेत्राद्वच विर्णगीक्षाः क्षेत्रपालाम्भमितान् ॥२५॥
 अह्वरो ह्यापंकुम्भेश्च इडोचारस्तदेव यः ॥
 इन्द्रमूर्तिश्च कोलाखे उपपाद ऋतुसनः ॥२६॥
 सिद्धेयश्चैव बलिको नीलपादेकवंष्टिकः ॥
 इरापतिश्चाध्यारी विघ्नहारी तथान्तकः ॥२७॥
 ऊर्ध्वपादः कम्बलश्च खंजनः खर एव च ॥
 गोमुखश्चैव जंघालो गणनाथश्च वारणः ॥२८॥
 जटालोप्यजटालश्च नीमि स्वः क्षेत्रपालकान् ॥
 ऋकारो हठकारी च टंकपाणिः खणिस्तथा ॥२९॥
 ठंकणो जंबरश्च स्फुलिङ्गास्यस्तिद्विद्विचिः ॥
 बन्तुरो घननादश्च नन्दकश्च तथा परः ॥३०॥
 फेत्कारकारी पञ्चास्यो बबेरी भीमलुपवान् ॥
 भग्नपथः कालमेधो युधामो भास्करस्तथा ॥३१॥
 रौरवश्चापि लम्बोळो वणिजः सुजटास्तिकः ॥
 सुगन्धो हृहुकश्चैव नीमि पातालरक्षकान् ॥३२॥
 सर्वलिङ्गेषु हुंकारः स्मशनिषु भयावहः ॥
 महालक्षो वने धीरे उवालाक्षो वसती स्थितः ॥३३॥

एकवृक्षश्च वृक्षेरेषु करालवदनो निशि ॥
 घण्टारवो गुहावासी पश्चखञ्जलो जले स्थितः ॥३४॥
 चत्वरेषु दुरारोहः पर्वते कुरवस्तथा ॥
 निर्जनरेषु प्रवाहाल्यो मणिभद्रो निधिष्ठविः ॥३
 रसक्षेत्रे रसाल्यक्षो यज्ञवाटेषु कोटनः ॥
 चतुर्दशभुवं व्याप्य स्थिताश्चेवं नमामि तान् ॥३६॥

७९. वीरभद्रवर्णनम्

(शिव, वायवीयसं., पृ. खं., १९.)

[वेद्या संचोदितो देवो दक्षाध्वरजिधांसया ॥
 ससर्ज सहसा वीरं वीरभद्रं गणेश्वरम् ॥२४॥]
 सहस्रवदनं देवं सहस्रकमलेक्षणम् ॥
 सहस्रमुद्ररथरं सहस्रशरपाणिकम् ॥२५॥
 शूलटड्कगदाहस्तं दीप्तकार्मुकधारिणम् ॥
 चक्रवज्रधरं वीरं चन्द्रार्द्धकृतशेषरम् ॥२६॥
 कुलिशोद्योतितकरं तडिज्जवलितमूर्धजम् ॥
 वंष्ट्राकरालं विभ्राणं महावक्त्रं महोदरम् ॥२७॥
 चिद्युजित्वं प्रलम्बोष्ठं मेघसागरनिःस्वनम् ॥
 वसानं चमं वैयाग्रमहद्विधिरनिःस्ववम् ॥२८॥
 गण्डद्वितयसंसूष्टमण्डलीकृतकुण्डलम् ॥
 वरामरशीरोमालावलीकलितशेषरम् ॥२९॥
 रणभूपुरकेयूरमहाकनकभूषितम् ॥
 रत्नसञ्चयसंदीप्तं तारहाराचृतोरसम् ॥३०॥
 महाशरभशार्दूलसिंहः सदृशविक्रमम् ॥
 प्रशस्तमत्मामातडगसमानगमनालसम् ॥३१॥
 शाङ्खचामरकुन्देन्द्रुमूणालसदृशप्रभम् ॥
 सतुवारमिवाद्वीन्द्रं साक्षाजडगमतां गतम् ॥३२॥
 उवालामालापरिक्षिप्तं दीप्तमौकितकभूषणम् ॥
 तेजसा चेव दीप्तयन्तं युगान्तं इव पावकम् ॥३३॥

८०. सूर्यस्तोत्रम्

(भविष्योत्तरपुराणम्)

अजाय लोकत्रयपावनाय भूतात्मने गोपतये वृद्धाय ॥

सूर्याय सर्वप्रलयान्तकाय नमो महाकाशणिकोत्तमाय ॥१३३॥

विवस्वते ज्ञानभूदन्तरात्मने जगत्प्रदीपाय जगद्वितीयिणे ॥

स्वयम्भुवे दीप्तसहस्रचक्रुषे सुरोत्तमायामिततेजसे नमः ॥१३४॥

सुरैरनेकैः परिसेविताय हिरण्यगर्भाय हिरण्यमयाय ॥

महात्मने मोक्षपदाय नित्यं नमोऽस्तु ते बासरकारणाय ॥१३५॥

आदित्यशब्दाच्चितो देव आदित्यः परमं पदम् ॥

आदित्यो मातृको भूत्वा आदित्यो वाङ्मयं जगत् ॥१३६॥

आदित्यं पश्यते भक्त्या मां पश्यति ध्रुवं नरः ॥

नादित्यं पश्यते भक्त्या न स पश्यति मां नरः ॥१३७॥

त्रिगुणं च त्रितत्त्वं च त्रयो देवास्त्रयोऽग्नयः ॥

त्रयाणां च त्रिमूर्तिस्त्वं तुरीयस्त्वं नमोऽस्तु ते ॥१३८॥

नमः सवित्रे जगदेकचक्रुषे जगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे ॥

त्रयीमयाय त्रिगुणात्मधारिणे विरचित्तनारायणशङ्करात्मने ॥१३९॥

यस्योदयेनेह जगत्प्रबुद्धयते प्रवर्तते चाखिलकर्मसिद्धये ॥

सह्येन्द्रनारायणरुद्रवन्दितः स नः सदा यच्छतु मङ्गलं रविः ॥१४०॥

नमोऽस्तु सूर्याय सहस्ररथये सहस्रशाखान्वितसंभवात्मने ॥

सहस्रयोगोऽद्भुवभावभागिने सहस्रसंख्यायुगधारिणे नमः ॥१४१॥

यन्मङ्गलं दीप्तिकरं विशालं रत्नप्रभं तीव्रमनादिरूपम् ॥

दारिद्रधुःखक्षयकारणं च पुनातु मां तत्सवितुर्वरेण्यम् ॥१४२॥

यन्मङ्गलं देवगणैः सुपूजितं विप्रैः स्तुतं भावनमुक्तिकोविवम् ॥

तं देवदेवं प्रणमामि सूर्यं पुनातु ॥१४३॥

यन्मङ्गलं ज्ञानधनं त्वगम्यं त्रैलोक्यपूज्यं त्रिगुणात्मरूपम् ॥

समस्ततेजोमयदिव्यरूपं पुनातु ०००..... ॥१४४॥

यन्मङ्गलं गूढमतिप्रबोधं धर्मस्य वृद्धि कुरुते ज्ञानात्म ॥

यत्सर्वपापक्षयकारणं च पुनातु ००० ॥१४५॥

यन्मंडलं व्याधिविनाशदक्षं यदृग्यजुः सामसु संप्रगीतम् ॥
 प्रकाशितं येन च भूर्भुवःस्वः पुनातु ०००..... ॥१४६॥
 यन्मंडलं वेदविदो वदन्ति गायन्ति यच्चारणसिद्धसंघाः ॥
 यद्योगिनो योगजुषां च सङ्घाः पुनातु ०००..... ॥१४७॥
 यन्मंडलं सर्वजनेषु पूजितं ज्योतिश्च कुर्यादिह मत्यंलोके ॥
 यत्कालकालादिमना दिलुपं पुनातु ००० ॥१४८॥
 यन्मंडलं विष्णुचतुर्मुखाख्यं यदक्षरं पापहरं जनानाम् ॥
 यत्कालकल्पक्षयकारणं च पुनातु ०००..... ॥१४९॥
 यन्मंडलं विश्वसूजां प्रसिद्धमुत्पत्तिरक्षाप्रलयप्रगल्भम् ॥
 यस्मिन्द्वागत्संहृतेऽखिलं च पुनातु ०००..... ॥१५०॥
 यन्मंडलं सर्वंगतस्य विष्णोरात्मा परं धाम विशद्वतत्त्वम् ॥
 सूक्ष्मांतरेर्योगपथानुगम्यं पुनातु ०००..... ॥१५१॥
 यन्मंडलं श्रह्यविदो वदन्ति गायन्ति यच्चारणसिद्धसंघाः ॥
 यन्मंडलं वेदविदः स्मरन्ति पुनातु ०००..... ॥१५२॥
 यन्मंडलं वेदविदोपगीतं यद्योगिनां योगपथानुगम्यम् ॥
 तत्सर्ववेदं प्रणमामि सूर्यं पुनातु ०००..... ॥१५३॥
 मंडलाष्टमिवं पुष्ट्यं यः पठेत्सततं नरः ॥
 सर्वंपापविशुद्धात्मा सूर्यलोके महीयते ॥१५४॥

ध्येयः सदा सवितुमंडलमध्यवर्ती नारायणः सरसिजासनसंनिविष्टः ॥
 केयूरवान्मकरकुण्डलवान् किरीटी हारी हिरण्यमयवपुर्वृत्तशंखचक्रः ॥
 सशंखचक्रं रविमंडले स्थितं कुशोशयाक्रान्तमनन्तमच्युतम् ॥
 भजामि ब्रुद्धात्मा तपनीयमूर्ति सुरोत्तमं चित्रविभूषणोज्ज्वलम् ॥

एवं श्रह्यादयो वेदा श्रह्यश्च तपोधनाः ॥
 कीर्तयन्ति सुरश्चेष्ठं देवं नारायणं विभुम् ॥१५७॥
 वेदवेदाङ्गशारीरं दिव्यदीप्तिकरं परम् ॥
 रक्षोधनं रक्तवर्णं च सूलिंसंहारकारकम् ॥१५८॥
 एकचक्रो रथो यस्य दिव्यः कनकभूषितः ॥
 स मे भवतु सुप्रीतः पश्यहस्तो दिवाकरः ॥१५९॥

आदित्यः प्रथमं नामं द्वितीयं तु दिवाकरः ॥
 तृतीयं भास्करः प्रोक्तं चतुर्थं तु प्रभाकरः ॥१६०॥
 पञ्चमं तु सहस्रांशुः षष्ठं चैव त्रिलोचनः ॥
 सप्तमं हृरिदेवदेव अष्टमं तु विभावसुः ॥१६१॥
 नवमं दिवकृतप्रोक्तं दशमं द्वादशात्मकम् ॥
 एकादशां त्रयीमूर्तिद्वादशां सूर्यं एव च ॥१६२॥
 द्वादशावित्यनामानि प्रातःकाले पठेन्नरः ॥
 तुःस्वप्ननाशनं चैव सर्वदुःखं च नश्यति ॥१६३॥

८९. रविस्तवः

(पथ, सृष्टिकाण्ड, ४३)

यस्तूवयाद्रिशिखरे मुकुटायमानलीलागम्भित्तिभिरलं कुसुमप्रकाशीः ॥
 व्याप्य स्वदीधितिगणः प्रविशो दिशश्च दैदीप्यते स सविता विभवाय लोके ॥
 ब्रह्मोन्द्रश्चमहवच्युतवक्त्रिपाथोनाथ प्रयोगनिपुणेश्च ऋषीन्द्रसञ्जघं
 श्रेयोर्यिभिः प्रतिदिनं दिवसाङ्गरागं दिव्याङ्गरागपरिलिप्तसमस्तदेहैः ॥
 पूर्जयं वपुस्तव सदा प्रलये हि वेदंगार्भिर्विचित्रपदमण्डलमण्डिताभिः ॥
 ये त्वां (न) स्तुवन्ति परसप्तनि सद्यहीना निर्यं प्रसारितकरा भुवि ते भवन्ति
 ये दुष्टकुल्ठपिटिकादिभिरविताङ्गाः शोर्णत्वचः कुनिक्षिनश्च्युतकेशनासाः ॥
 वेवेशा तेऽपि तत्र पादनता भवन्ति सद्यो द्विरष्टशरदाकृतयो भनुष्याः ॥५७॥
 सामेति सामगणा । हि भलार्यकं त्यामध्वर्यवः ऋगिति बहूच्चमूल्यपूर्णाः ॥
 त्वामेवमार्यमतिकार्यविदोऽधिगन्तुं नागाइश्च वेत्ति वितरोऽप्यथ सर्वगम्धम् ॥
 मायेति चोपनिषदर्क षडेव देवा मर्त्यस्तथा वर्षमिवेह उपासतेऽमो ॥
 गम्धर्वकिञ्चरणगणाः सहचारणेष्टु रूपं तथा च भगवन्प्रतिपद्यसे त्वम् ॥५९॥
 ये नार्चयन्ति सततं भवतोऽच्युमच्चिस्तेऽच्छिष्टप्रतापितदिगम्बरवित्तहीनाः ॥
 युत्क्षामकण्ठजठरा घटखंपरेण भिक्षामटन्ति वरवेशमसु तेऽयंहीनाः ॥६०॥
 उत्पुल्लकोकनदकोषविशालनेत्रमीषद्विलासलितालकपोलतारम् ॥
 कामं प्रशस्ततरसुन्दरहाररस्यमुत्तद्विषपीवरप्योष्ठभारद्विग्रनम् ॥६१॥
 रस्मोपमोरप्युपीननितम्बविम्बानद्वक्षणन्मणिरणद्वसनाकलापम् ॥
 वृन्वं ललाटतटकोटिपटान्तलम्बिहेमाङ्गलाजिवत्तमुखं कुलपालिकानाम् ॥

कान्तं गृहेषु कलगद्रदभाषितानां ज्ञाकारनुपुररवेण विराजितानाम् ॥
 तेषां कृशानुकरमिन्दुसमानकान्तं येरचितोऽसि भगवन्भवमोक्तवन्स्त्वम् ॥
 ब्रह्मा त्वमेव हरिरस्यनिलोऽनलोऽसि रुद्रोऽन्तकोऽसि वरुणोऽस्यमराधिषोऽसि ॥
 सोमोऽसि वायुरसि भूरसि चेश्वरोऽसि यज्ञोऽसि वित्तपतिरस्यपराजितोऽसि ॥
 ये सप्तसप्तिसुरवाहृणेन मुक्ता भूमावयेति तरसोऽतरं तरीताः ॥
 व्योमंतदन्तरहितं परितो हि गत्वा गच्छन्ति न श्रमपदं हि मनागपीमे ॥६५॥
 व्यानैकयोगनिरताश्च समाधिभावाद्यथात्वा पदं तत्र तुरीयमनन्तमूर्ते ॥
 मुक्तामयास्तनुभूतो न भियाऽभियूक्तास्तद्ब्रह्मा शाश्वतमचिन्त्यमनाद्यनन्तम् ॥
 जन्माधिरोगरहितं परमं पुराणमीक्षं जरामरणशोकभयातिरिक्तम् ॥
 स्थूलानुभावनगणागणितं विशुद्धं वेदान्तवादिभिरलं परिपठचते यत् ॥६७॥
 त्वामग्निपूज्जवयुषं तपसां निवासं पाता दिवं सुचिरकालमुपास्य भक्ताः ॥
 भानो सुरासुरसमूहशिरोनिघृष्टपादारविन्दयुगुलामलचारमूर्ते ॥६८॥
 भूतेश भूतवरदासकृदवय्यात्मन्वयोमाद्वाहाससवितर्भुवनैकदोप ॥
 ऋक्साममन्त्रयजुषामधिवास नामसूजितस्थितिप्रलयकारण लोकपाल ॥
 दीनस्य देव कृपणस्य भवे भवेह मग्नस्य चारुदविचारमनोरथानि ॥
 शश्वद्यतीश्वर ससीकरकडकघोरोत्पातैर्जरामरणशोकश्चान्तरस्य ॥७०॥
 यः प्रातः सायमिदं मध्याह्ने वा पठेच्च दीप्तांशोः ॥
 सालोक्यं पाति रवेः प्राप्नोति धर्मर्थिकामांश्च ॥७१॥

८२. सूर्यस्तवनम्

(मार्कण्डेय, अ. १०४).

[लिख्यमाने ततो भानी विश्वकर्मा प्रजापतिः ॥

उद्भूतपुलकः स्तोत्रमिदं चक्रे विवस्त्वतः ॥१॥]

मार्कण्डेय उवाच—

विवस्त्वते प्रणतहितानुकम्पिने महात्मने समजवसप्तसप्तये ॥

सुतेजसे कमलकुलावद्वीधिने नमस्तमःपटलपटावपाटिने ॥२॥

पावनातिशयपुण्यकर्मणं नैककामविषयप्रदायिने ॥

भास्वरानलमयूखशायिने सर्वलोकहितकारिणे नमः ॥३॥

अजाप लोकत्रयकारणाप भूतात्मने गोपतये ब्रूषाय ॥

नमो महाकाशणिकोत्तमाय सूर्याय चक्षुष्प्रभवालयाय ॥४॥
 विवस्वते ज्ञानभृतेऽतरात्मने जगत्प्रतिष्ठाय जगद्वितीयिणे ॥
 स्वयम्भुवे लोकसमस्तचक्षुषे सुरोत्तमायामिततेजसे नमः ॥५॥
 क्षणमुदयाचलमौलिमणिः सुरगणमहितहितो जगतः ॥
 स्वमु मयूखसहस्रवपुर्जंगति विभासि तमांसि नुदन् ॥६॥
 भवतिमिरासवपानमवाद्ग्रुबति विलोहितविग्रहता ॥
 मिहिर विभासि यतः सुतरां त्रिभूवनभावन भानिकरैः ॥७॥
 रथमधिरहृ समावयवं चारुविकम्पितमुरुरुचिरम् ॥
 सततमलिङ्गदृदयं भंगवंशवरसि जगद्विताय विततम् ॥८॥
 अमृतमयेन रसेन समं विवृधिपितुनपि तर्पयसे ॥
 अरिगणसूबन तेन तव प्रणतिमुर्पत्य लिखामि वपुः ॥९॥
 शुकसमवर्णहृप्रथितं तव पादपांसुपवित्रतमम् ॥
 नतजनवत्सल मां प्रणतं त्रिभूवनपावन पाहि रवे ॥१०॥
 इति सकलजगत्प्रदीपभूतं त्रिभूवनभावनधामहेतुमेकम् ॥
 रविमखिलजगत्प्रदीपभूतं त्रिदत्तवर प्रणतोऽस्मि तर्वदा त्वाम् ॥११॥

८३. श्रीसूर्यष्टोत्रशतनामस्तोत्रम्

(स्कान्द, प्र.क्षे.मा., २७९)

धौस्थेन तु यथा पूर्वं पार्यायि सुमहात्मने ॥४॥
 नामाष्टशतमाल्यातं तच्छृणुत्वं महामते ॥
 सूर्योर्यमा भगस्त्वष्टा पूषाऽर्कः सविता रविः ॥५॥
 गमस्तिमानजः कालो मृत्युर्धाता प्रभाकरः ॥
 पूर्यापश्च तेजश्च खं वायुश्च परायणः ॥६॥
 सोमो बृहस्पतिः शुक्रो बृथोऽगारक एव च ॥
 हक्षो विवस्वान्दीप्तांशुः शूचिः शौरिः शनैश्चरः ॥७॥
 ऋहा चद्रश्च विष्णुश्च स्कन्दो वैथवणी यमः ॥
 वैश्युतो जाठरश्चामिनरिघ्नस्तेजसां पतिः ॥८॥
 धर्मघजो वेदकर्ता वेवाङ्गो वेदवाहनः ॥

कुतं त्रेता द्वापरद्वय कलिः सर्वाभिराध्यः ॥१॥
 कलाकाष्ठामूहूर्ताश्च पक्षा मासा अह्निशाः ॥
 संवत्सरकरोऽश्वत्थः कालचक्रो विभावसुः ॥१०॥
 पुरुषः शाश्वतो योगी व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ॥
 लोकाध्यक्षः प्रजाध्यक्षो विश्वकर्मा तमोनुवः ॥११॥
 वहणः सागरोऽश्वित्त जीवन्तो जीवनोऽरिहा ॥
 भूताध्ययो भूतपतिः सर्वभूतनिषेदितः ॥
 समः सुवर्णो भूतादिः शीघ्रगः प्राणधारकः ॥१४॥
 अन्वन्तरिर्धूमकेतुरादिदेवोऽदितेः सुतः ॥
 द्वादशात्माऽरविन्दाक्षः पिता माता पितामहः ॥१५॥
 स्वर्गद्वारं प्रजाद्वारं मोक्षद्वारं त्रिविष्टपम् ॥
 देहकर्त्ता प्रशान्तात्मा विश्वात्मा विश्वतोमुखः ॥
 चराचरात्मा सूक्ष्मात्मा मेरेण वपुषाऽन्वितः ॥१६॥

८४. श्रीचन्द्राष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् (बृहदर्म, उ. ख., ११)

चन्द्रोऽमृतमयः इवेता विधुविमलरूपबान् ॥
 विशालमण्डलः श्रीमान् पीयूषकिरणः करी ॥२१॥
 हिजराजः शशशरः शशी शिवशिरोगृहः ॥
 क्षीराभितनयो विष्यो महात्मामृतवर्षणः ॥२२॥
 रात्रिनाथो ध्वान्तहृत्ता निर्मलो लोकलोचनः ॥
 चक्षुराह्नावजनकस्तारापतिरखण्डितः ॥२३॥
 षोडशात्मा कलानाथो मदनः कामवल्लभः ॥
 हंसस्वामी क्षीणवृद्धो गोरः सततसुन्दरः ॥२४॥
 मनोहरो वेवभोग्यो शृङ्गकर्म्मविवर्द्धनः ॥
 वेवप्रियो वेदकर्म्मकर्त्ता हर्त्ता हरो हरिः ॥२५॥
 ऊर्ध्ववासी निशानाथः शृङ्गारभावकर्मणः ॥
 मुक्तिद्वारं शिवात्मा च तिथिकर्त्ता कलानिधिः ॥२६॥

ओषधीपतिरबजश्च सोमो जैवातृकः शुचिः ॥
 मृगाङ्गको ख्लोः पुण्यनामा चित्रकम्भि सुराच्चितः ॥२७॥
 रोहिणीशो बुधपिता आत्रेयः पुण्यकीर्तकः ॥
 निरामयो मन्त्ररूपः सत्यो राजा धनप्रदः ॥२८॥
 सौन्दर्यदायको दाता राहुप्राप्तपराङ्गमुखः ॥
 शरण्यः पार्वतीभालभूषणं भगवानपि ॥२९॥
 पुण्यारण्यप्रियः पूर्णः पूर्णमण्डलमण्डितः ॥
 हास्यरूपो हास्यकर्ता शुद्धः शुद्धस्वरूपकः ॥३०॥
 शरक्तालपरिप्रीतः शारदः कुमुदप्रियः ॥
 शुमण्िदर्भजामाता यक्षमार्दिः पापमोचनः ॥३१॥
 इन्द्रुः कलञ्जकनाशी च सूर्यसङ्घगमपण्डितः ॥
 सूर्योऽद्भूतः सूर्यगतः सूर्यप्रियकरः परः ॥३२॥
 स्तिरधरूपः प्रसादश्च मुक्ताकर्पूरसुन्दरः ॥
 जगदाङ्गादसन्दर्शो ज्योतिःशास्त्रप्रमाणकः ॥३३॥
 सूर्यभावदुःखहर्त्ता वनस्पतिगतः कृती ॥
 यज्ञरूपो यज्ञभागी वैद्यो विद्याविशारदः ॥३४॥
 रश्मिकोटिर्दीप्तिकारी गौरभानुरिति द्विज ॥
 नाम्नामष्टोत्रशतं चन्द्रस्य पापनाशनम् ॥३५॥

८५. शनिस्तवः

(स्कान्द, प्र. क्षे. मा. अ. ६९)

नमो नीलमयूखाय नीलोत्पलनिभाय च ॥
 नमो निर्मासदेहाय दीर्घशमश्चुजटाय च ॥३४॥
 नमो विशालनेत्राय शुष्कोदरभयानकं ॥
 नमः पद्मगात्राय स्थूलरोमाय वै नमः ॥३५॥
 नमो नितयं क्षुधात्तर्य नितयतृप्ताय वै नमः ॥
 नमः कालाग्निरूपाय कृतान्तक नमोऽस्तु ते ॥३६॥
 नमो दीर्घाय शुष्काय कालदृष्टे नमोऽस्तु ते ॥
 नमस्ते कोटराक्षाय दुर्निरीक्ष्याय वै नमः ॥३७॥

नमो घोराय दीप्ताय भीषणाय करालिने ॥
 नमस्ते सर्वभक्षाय वलीमुख नमोऽस्तु ते ॥३८॥
 सूर्यपुत्र नमस्तेऽस्तु भास्करे भयवायके ॥
 अधोवृष्टे नमस्तुभ्यं वपुःश्याम नमोऽस्तु ते ॥३९॥
 नमो मन्दगते तुभ्यं निर्स्त्रिशाय नमो नमः ॥
 नमस्ते उयरुपाय चण्डतेजाय वै नमः ॥४०॥
 तपसा बग्धदेहाय नित्यं योगरताय च ॥
 नमस्ते ज्ञाननेत्राय कश्यपात्मज सूनवे ॥४१॥
 तुष्टो दवासि वै राज्यं रुष्टो हरसि तत्क्षणात् ॥
 देवासुरमनुष्याश्व पशुपक्षितरीसृपाः ॥४२॥

८६. दत्तात्रेयस्तोत्रम् (नारदपुराणम्)

श्रीगणेशाय नमः ॥

जटाधरं पाण्डुरङ्गं शूलहस्तं कुपानिषिद् ॥
 सर्वरोगहरं देवं वत्तात्रेयमहं भजे ॥१॥
 अस्य श्रीवत्तात्रेयस्तोत्रमंत्रस्य भगवान्नारद ऋषिः । अनुष्टुप्छन्दः । श्रीवत्तः
 परमात्मा देवता । श्रीवत्तप्राप्त्यर्थं जपे विनियोगः ॥
 जगदुत्पत्तिकर्त्रे च स्थितिसंहारहेतवे ॥
 भवपाशविमुक्ताय वत्तात्रेय नमोऽस्तु ते ॥२॥
 जराजन्मविनाशाय वेहृशुद्धिकराय च । विगम्बर वयामूर्ते ००० ॥२॥
 कर्पुरकान्तिवेहाय अहमूर्तिधराय च । वेदशास्त्रपरिक्षाय ००० ॥३॥
 हुस्वदीर्घकुशस्थूलनामगोप्रविवर्जित । पञ्चभूतकदीप्ताय ००० ॥४॥
 यज्ञभोक्त्रे च यज्ञाय यज्ञरूपधराय च । यज्ञप्रियाय सिद्धाय ००० ॥५॥
 आदौ ब्रह्मा भध्ये विलुणरन्ते देवः सदाशिवः । भूतित्रयस्वरूपाय ००० ॥६॥
 भोगालयाय भोगाय योग्ययोग्याय धारिणे । जितेन्द्रियजितज्ञाय ००० ॥७॥
 विगम्बराय विद्याय विद्यरूपधराय च । सदोवितपरब्रह्म ००० ॥८॥
 जम्बूदीपे महाक्षेत्रे मातापुरनिवासिने । जयमानसतां देव ००० ॥९॥
 भिक्षाटनं गृहे ग्रामे पात्रं हेममयं करे । नानास्वादमयो भिक्षा ००० ॥१०॥

ब्रह्मज्ञानमयी मुद्रा वस्त्रे चाकाशभूतले । प्रज्ञानघनबोधाय ००० ॥११॥
 अवधूत सदानन्द परब्रह्मस्वरूपिणे । विदेहदेहरूपाय ००० ॥१२॥
 सत्यरूप सदाचार सत्यधर्मंपरायण । सत्याश्रय परोक्षाय ००० ॥१३॥
 शूलहस्त गदापाणे वनमालासुकुंधर । यज्ञसूत्रधर ब्रह्मन् ००० ॥१४॥
 कराकरस्वरूपाय परात्परतराय च । दत्तमुक्तिपरस्तोत्र ००० ॥१५॥
 दत्तविद्या तु लक्ष्मीश दत्तस्वात्मस्वरूपिणे । गुणनिर्गुणरूपाय ००० ॥१६॥
 शत्रुनाशकरं स्तोत्रं ज्ञानविज्ञानदायकम् । सर्वेषां शमं याति ००० ॥१७॥
 इवं स्तोत्रं महद्विद्यं दत्तप्रत्यक्षकारकम् । दत्तात्रेयप्रसादाच्च नारदेन प्रकीर्तितम्॥

८७. हनुमत्स्तवः

(नारदीय, पूर्वखण्ड, ७८)

अग्रयजुः सामरूपदच्च प्रणवस्त्रबृद्धवरः ॥
 तस्मै स्वस्मै च सर्वस्मै ततोऽस्म्यात्मसमाधिना ॥३०॥
 अनेकान्तब्रह्माण्डध्रुते ब्रह्मस्वरूपिणे ॥
 सभीरणात्मने तस्मै नतोऽस्म्यात्मस्वरूपिणे ॥३१॥
 नमो हनुमते तस्मै नमो मारुतसूनवे ॥
 नमः श्रीरामभक्ताय इयामाय महते नमः ॥३२॥
 नमो वानरवीराय सुग्रोवसल्यकारिणे ॥
 लङ्काविदहनायाय भग्नासागरतारिणे ॥३३॥
 सीताशोकविनाशाय राममुद्राधराय च ॥
 रावणान्तनिदानाय नमः सर्वोत्तरात्मने ॥३४॥
 मेघनावमखध्वंसकारणाय नमो नमः ॥
 अशोकवनविवंसकारिणे जयदायिने ॥३५॥
 वायुपुत्राय वीराय आकाशोदरगामिने ॥
 वनपालशिरश्छेत्रे लंकाप्रासादभंजिने ॥३६॥
 ज्वलत्काञ्चनवणिय दीर्घलांगूलधारिणे ॥
 सौभित्रियदात्रे च रामबूताय ते नमः ॥३७॥
 अक्षस्य वधकत्रे च ब्रह्मशस्त्रनिवारिणे ॥
 लक्ष्मणाङ्गमहाशक्तिजातक्षतविनाशिने ॥३८॥

रक्षोधनाय रिपुधनाय भूतधनाय नमो नमः ॥
 श्रुक्षवानरवीरौघप्रासादाय नमो नमः ॥३९॥
 परसेन्यबलधनाय शस्त्रास्त्रधनाय ते नमः ॥
 विषधनाय द्विषधनाय भयधनाय नमो नमः ॥४०॥
 महारिपुभयधनाय भक्तत्राणीककारिणे ॥
 परप्रेरितमन्त्राणां मन्त्राणां स्तम्भकारिणे ॥४१॥
 पयःपाषाणतरणकारणाय नमो नमः ॥
 बालाकंमण्डलग्रासकारिणे दुःखहारिणे ॥४२॥
 नखायुधाय भीमाय दग्नायुधदाय च ॥
 विहङ्गमाय शर्वाय वज्रदेहाय ते नमः ॥४३॥
 प्रतिग्रामस्थितायाय भूतप्रेतवधार्यिने ॥
 करस्थशेलशस्त्राय रामशस्त्राय ते नमः ॥४४॥
 कौपीनवाससे तुभ्यं रामभक्तिरताय च ॥
 दक्षिणाशाभास्कराय सतां चन्द्रोदयात्मने ॥४५॥
 कृत्याक्षतव्यथाद्यनाय सर्वक्लेशहराय च ॥
 स्वाम्यज्ञापार्थसंप्रामसंख्यासंजयकारिणे ॥४६॥
 भक्तानां दिव्यवादेषु संग्रामे जयकारिणे ॥
 किलिकलावृष्टकाराय घोरशब्दकराय च ॥४७॥
 सर्वाग्निव्याधिसंस्तम्भकारिणे भयहारिणे ॥
 सदा बनफलाहारसंतृप्ताय विशेषतः ॥
 महार्णवशिलाबद्धसेतुवन्धाय ते नमः ॥४८॥

८८. शान्तिकृत-अग्निस्तोत्रम्

(मार्कण्डेय, ९६.)

त्वमक्षयो वह्निरचिन्त्यरूपः समुद्दिमान्दुष्प्रसहोऽतितीव्रः ॥
 तवाव्ययं भीममशेषलोकसंवर्धकं हन्त्यय वातिवीर्यम् ॥६२॥
 त्वमुत्तमं तत्त्वमशेषस्त्वहृत्युण्डरीकस्थमनन्तमोऽधम् ॥
 त्वया ततं विश्वमिदं चराचरं ह्रुताशनेको बहुधा त्वमत्र ॥६३॥

त्वमक्षयः सगिरिवना वसुन्धरा नभः ससोमार्कमहर्दिवाङ्गिलम् ॥
 महोदधेऽर्जठरगतश्च बाडवो भवान्विभुः पिबति पर्यांसि पावक ॥६४॥
 हृताशनस्त्वमिति सदाभिपूज्यसे महाकृतो नियमपरं भर्त्त्विभिः ॥
 अभिष्ठुतः पिबसि च सोममध्वरे वषट्कृतान्यपि च हृवीषि भूतये ॥६५॥
 त्वं विप्रैः सततमिहेज्यसे फलार्थं वेदाङ्गेष्वय सकलेषु गीयसे त्वम् ॥
 त्वद्वेतोर्यजनपरायणा द्विजेन्द्रा वेदाङ्गान्यथिगमयन्ति सर्वकाले ॥६६॥
 त्वं ब्रह्मा यजनपरस्तथैव विष्णुभूतेशः सुरपतिरर्थमा जलेशः ॥
 सूर्येन्दू सकलसुरासुराश्च हृष्यैः सन्तोष्याभिमतफलान्ययानुवन्ति ॥६७॥
 अचिर्भिः परममहोपधातदुष्टं संस्पृष्टं तव शूचि जायते समस्तम् ॥
 स्नानानां परममतीब भस्मना सत्सन्ध्यायां मूनिभिरतीब सेष्यसे तत् ॥
 तत्कृत्वा त्रिदिवमवान्नुवन्ति लोकाः सन्दूकरथा सुखनियताः समूहगीतम् ॥
 प्रसीद वह्ने शूचिनामध्येय प्रसीद वाच्ये विमलादिदोष्टे ॥
 प्रसीद मे पावक वैद्युताभ प्रसीद हृष्याशनं पाहि मां त्वम् ॥७०॥
 यत्ते वह्ने शिवं रूपं ये च ते सप्त हेतयः ॥
 तैः पाहि नः स्तुतो देव पिता पुत्रमिवात्मजम् ॥७१॥

८९. कलिकस्तोत्रम्

(कलिकपुराणम्)

सुशान्तोवाच—

जय हरेऽमराधीशसेवितं तव पदाम्बुजं भूरिभूषणम् ॥
 कुरु ममाप्रतः साधुसत्कृतं त्यज महामते मोहमात्मनः ॥१॥
 तव बपुर्जंगद्वृपसंपदा विरचितं सतां मानसे हियतम् ॥
 रतिपतेमनोमोहदायकं कुरु विचेष्टितं कामलम्पटम् ॥२॥
 तव यशो जगच्छोकनाशनं मूढुकयामृतं प्रीतिदायकम् ॥
 हिमतसुधोक्षितं चन्द्रवन्मुखं तव करोत्यलं लोकमङ्गलम् ॥३॥
 मम पतिस्त्वयं सर्वदुर्जयो यदि तवाप्रियं कर्मणाऽऽचरेत् ॥
 जहि तदात्मनः शत्रुमुद्यतं कुरु कृपां न चेवीवृगीवरः ॥४॥

महदहंयुतं पञ्चमात्रया प्रकृतिजायया निमितं वपुः ॥
 तत्र निरोक्षणालीलया जगत्स्थितिलयोदयं ब्रह्मकल्पितम् ॥५॥
 भूवियन्मरहारितेजसां राशिभिः शरीरेन्द्रियाश्रितैः ॥
 त्रिगुणया स्वया मायया विभो कुरु कृपां भवत्सेवनार्थिनाम् ॥६॥
 तत्र गुणालयं नाम पादनं कलिमलापहं कीर्तयन्ति ये ॥
 भवभयक्षयं तापतापिता मुहुरहो जनाः संसरन्ति ते ॥७॥
 तत्र जनुः सतां भानवधं जिनकुलक्षयं देवपालकम् ॥
 कृतयुगार्थकं धर्मपूरकं कलिकुलान्तकं शं तनोतु मे ॥८॥
 मम गृहं पतिपुत्रनद्युकं गजरथैर्वजेइचामर्थर्थनैः ॥
 मणिवरासनं सत्कृति विना तत्र पवाङ्जयोः शोभयन्ति किम् ॥९॥
 तत्र जगद्वपुः सुन्दरस्मितं मुखमनिन्दितं सुन्दरारवम् ॥
 यदि न मे प्रियं वल्गुचेष्टितं परिकरोत्यहो मृत्युरस्त्वह ॥१०॥
 हयचर भयहरकरहरशरणखरतरवरवार दशावलदमन ॥
 जय हतपरभर भववरनाशन शशधरशतसमरसभरमदन ॥११॥

व्यासस्तोत्रम् (ब्रह्म, १३८)

मुनय ऊचुः—

प्रोक्तं त्वया मुनिश्चेष्ठ पुराणं श्रुतिसंमितम् ॥
 सर्वाभिप्रेतफलवं सर्वपापहरं परम् ॥६॥
 सर्वज्ञस्त्वं महाभाग देवेष्टिव बृहस्पतिः ॥
 नमस्यामो महाप्राज्ञं ब्रह्मिष्ठं त्वां महामुनिम् ॥७॥
 येन त्वया तु देवार्था भारते प्रकटीकृताः ॥
 कः शक्नोति गुणान्वक्तुं तत्र सर्वान्महामुने ॥८॥
 नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्धे फूलारविन्दायतपत्रनेत्र ॥
 येन त्वया भारततंलपूर्णः प्रज्वालितो ज्ञानमयः प्रदीपः ॥११॥
 अज्ञानतिभिरान्धानां भ्रामितानां कुबृष्टिभिः ॥
 ज्ञानाङ्गजनशालाकेन त्वया चोन्मीलिता वृशः ॥१२॥

चतुर्थो भागः ।
परमार्थ योगः ।

१. परमेश्वस्थानवर्णनम्

न यत्र चाचो न मनो न सत्त्वं तमो रजो वा महदादयोऽमी ॥
न प्राणबुद्धीन्द्रियदेवता वा न सञ्चिवेशः खलु लोककल्पः ॥२०॥
न स्वप्नजाप्रश्च च तत्सुषुप्तं न खं जलं भूरनिलोऽग्निरक्षः ॥
संसुष्टवच्छूभ्यवदप्रतक्षयं तन्मूलभूतं पदमामनन्ति ॥२१॥

भागवत, १२, ४.

२. सगुणानिर्गुणभक्तियोगः (१)

यं सर्वदेवं परमेश्वरं हि निष्केवलं ज्ञानमयं प्रधानम् ॥
वदन्ति नारायणमादिसिद्धं सिद्धेश्वरं तं शरणं प्रपद्ये ॥३५॥

पद्म, भूमिखण्ड, अ. १८.

नमामि गोविन्दपदारथिन्दं सदेन्द्रिरानन्दनमुत्तमाद्यम् ॥
जगज्जनानां हृषि संनिविष्टं महाजनैकायनमुत्तमोत्तमम् ॥१॥

पद्म, आदिखण्ड, १.

श्रीकृष्णरूपगुणवर्णनशास्त्रवर्गबोधाधिकार इह चेदलमन्यपाठः ॥
तत्प्रेमभावरसभक्तिविलासनामहारेषु चेत्खलु मनः किमु कामिनोभिः ॥६७॥
तं चेत्सा प्रभजतां वज्रालकेन्द्रं वृन्दावनं क्षितितलं यमुनाजलं च ॥
तल्लोकनाथपदपद्मकजधूलिमिथे लिप्तं वपुः किल वृथाऽगरुचन्दनाद्यः ॥६८॥

Ibid, अ. ८०.

यावज्जनो न शृणुते भुवि विष्णुभक्ति साक्षात्सुधारसमशेषरसैकसारम् ॥
तावज्जरामरणजन्मशताभिघातदुःखानि तानि लभते बहुदेहजानि ॥२६॥
सञ्चन्तितः कीर्तित एव नित्यं महानुभावो भगवाननन्तः ॥
समन्ततोऽयं विनिहन्ति मेवं वायुर्यथा भानुरिवान्धकारम् ॥२७॥
न भूप देवाचर्नयज्ञतीर्थस्नानव्रताचारतपः क्रियाभिः ॥
तथा विशुद्धि लभतेऽन्तरात्मा यथा हृविस्थे भगवाननन्ते ॥२८॥

कथा विशुद्धा नरनाथ तथ्यास्ता एव पथ्या हरिभक्तकथ्याः ॥

सङ्कलीत्येति पासु पवित्रकीतिविशुद्धमूर्तिनिजदत्तभक्तिः ॥२९॥

धन्योऽसि धीर धरणीधर धर्मधुर्यं ध्यानैकतानहृदयः पुरुषोत्तमस्य ॥

यज्ञेष्ठिको मतिरसौ तव सौभगश्रीः श्रीकृष्णचन्द्रसुकृतथ्रवणे प्रवृत्ता ॥३०॥

नातःपरं परमतोषविशेषपोषं पश्यामि पुण्यमुचितं च परस्परेण ॥

सत्तः प्रसज्य यदनन्तगुणाननन्तश्रेयोनिधीनधिकभावजुषो भजन्ति ॥३४॥

Ibid, अ. ८५.

यत्कृष्णप्रणिपातधूलिधवलं तद्वृष्टं तद्वच्छुभं

नत्रे चेत्पसोजिते सुहचिरे याभ्यां हरिर्वृद्धयते ॥

सा बृद्धिविमलेन्दुशङ्खधवला या माधवव्यापिनी

सा जिह्वा मृदुभाषिणी नृप मुहुर्या स्तोति नारायणम् ॥

Ibid, ९०.

भजध्वं गोविन्दं नमत हरिमेकं सुरवरं

गमिष्यध्वं लोकानतिविमलभोगानतितराम् ॥

शृणुध्वं हे लोका बदत हरिनामैकमतुलं

यदीच्छावीचीनां सुखतरणमिष्टानि लभत ॥२६॥

Ibid, आदिष्ठण्ड, अ. २८

एतावताऽलमधनिर्हरणाय पुंसां संकीर्तनं भगवतो गुणकर्मनाम्नाम् ॥

विकुल्य पुत्रमधवान्यदजामिलोऽपि नारायणेति चियमाण इयाय मुखितम् ॥

Ibid, ३१.

ध्यायन्तो ध्याननिष्ठाः सुरनरमनवो योगिनो योगरूढाः

सन्तः स्वनेऽपि सन्तं कतिकतिजनिभिर्यं न पश्यन्ति तप्त्वा ॥

ध्यायेऽस्वेच्छामयं तं त्रिगुणपरमहो निविकारं निरीहं

भक्तया ध्यानैकहेतोनिष्पमहचिरश्यामरूपं दधानम् ॥३॥

ब्रह्मावैवर्त, ब्रह्मखण्ड, १.

श्रीरघुनाथवर्णनम्

पथकोश इव शोभनं मुखं पद्मकजाभनयने सुदीर्घके ॥

उष्मतापृथुमनोहरानसं बलगुसंगतमनोहरे ध्रुवो ॥३६॥

जानुलम्बितमनोहरो भुजी कम्बुशोभिगलकोडहस्वकः ॥
 सत्कपाटतलविस्तृतथिकं वक्ष एतदमलं सलक्षमकम् ॥३७॥
 शोभनोहकदिशोभया युतं जानुयुगममलं स्वसेवितम् ॥
 पादपद्मखिलैनिजैः सदा सेवितं रघुपतेः सुशोभनम् ॥३८॥
Ibid, पातालखण्ड, अ. ५७.

भक्तियोगः (२)–योगीन्द्रहरिस्तवः (पद्म, भूमिखण्ड, अ. २०).

सुव्रत उवाच—

ध्यायन्ति देवाः सततं मुरारि यस्याङ्गमध्ये सकलं निविष्टम् ॥
 योगेश्वरं पापविनाशनं च भजे शारणं मधुसूदनाल्पम् ॥१६॥
 लोकेषु यो हि सकलेषु विद्योधितोऽपि यो लोकगाश्च गुणिनो निवसन्ति यत्र ॥
 दोषविहीनमखिलैः परमेश्वरं तं सञ्चिचन्त्य पादयुगलं सततं नमामि ॥१७॥
 नारायणं गुणनिधानमनन्तवीर्यं वेदान्तशुद्धमतयः प्रपठन्ति नित्यम् ॥
 संसारसागरमपारमनन्तदुर्गमुत्तारणार्थमखिलं शरणं प्रपद्ये ॥१८॥
 योगीन्द्रमानससरोवरराजहंसं शुद्धं प्रभावमखिलं सततं हि यस्य ॥
 तस्यैव पादयुगलं ह्रामलं नमामि दीनस्य मेऽशुभभयात्कुरु देव रक्षाम् ॥१९॥
 लोकस्य पालनकृते परिणीतधर्मं सत्यान्वितं सकललोकगुरुं सुरेशम् ॥
 गायाम्यहं सुरसगीतकतालमानैः श्रीवत्समेकमखिलं भुवनस्य देवम् ॥२०॥
 ध्यायेऽखिलस्य भुवनस्य पर्ति च देवं दुःखान्धकारदलनार्थमिहैव चन्द्रम् ॥
 अज्ञाननाशक(म)मलं च दिनेशतुल्यमानन्दकन्वमखिलं महिमासमेतम् ॥
 संपूर्णमेवममृतस्य कलानिधानं तं गीतकौशलमनन्यरसेः प्रगाये ॥२१॥
 युक्तं सुयोगकरणैः परमार्थदृष्टिं विश्वं स पश्यति चराचरमेकमित्यम् ॥
 पश्यन्ति नेव यमिहाथ सुपापलोकास्तं केशवं शरणमेकमुपैभि नित्यम् ॥२२॥

भक्तियोगः (३). (भागवत, ११, १४)

कृष्ण उवाच—

मध्यपितात्मनः सभ्य निरपेक्षस्य सर्वतः ॥
 मयाऽस्त्वत्त्वना सुखं पत्तस्कृतः स्पात् विषयात्मनाम् ॥१२॥

अकिञ्चननस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः ॥

मया संतुष्टमनसः सर्वा शुखमया विश्वा ॥१३॥

न पारमेष्ठयं न महेन्द्रविष्णवं न सार्वभौमं न रसाधिपत्यम् ॥

न योगसिद्धीरपुतर्भवं वा भव्यवितात्मेच्छति मद्बिनान्यत् ॥१४॥

न तथा मे प्रियतम आत्मयोनिनं शङ्करः ॥

न च सङ्करबंणो न श्रीनैवात्मा च यथा भवान् ॥१५॥

निरपेक्षं मुनिं शान्तं निर्बैरं समवर्णनम् ॥

अनुवजाम्यहं नित्यं पूर्येयेत्यविरेणुभिः ॥१६॥

निषिद्धिज्ञना भव्यनुरक्तचेतसः शान्ता महान्तोऽखिलजीववत्सलाः ॥

कामैरनालवधियो जुषन्ति यत् तत्त्वेरपेक्षयं न विदुः सुखं भम ॥१७॥

बाध्यमानोऽपि मद्भूक्तो विषयेरजितेन्द्रियः ॥

प्रायः प्रगल्भया भक्त्या विषयेर्नार्डिभूयते ॥१८॥

यथाग्निः सुसमृद्धार्चिः करोत्येवांसि भस्मसात् ॥

तथा मद्बिषया भक्तिरुद्धर्वनांसि कृत्वनशः ॥१९॥

न साधयति मां योगो न सांख्यं धर्मं उद्धव ॥

न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो यथा भक्तिर्मोर्जिता ॥२०॥

भक्त्याहमेकया प्राह्यः शद्व्याऽस्त्वा प्रियः सताम् ॥

भक्तिः पुनाति भशिष्ठा इवपाकानपि सम्भवात् ॥२१॥

धर्मः सत्यदयोपेतो विद्या वा तपसान्विता ॥

भद्रूक्त्यापेतमात्मानं न सम्यक् प्रपुनाति हि ॥२२॥

कथं विनारोमहूर्वं द्रवता चेतसा विना ॥

विनाऽनन्दाश्रुकलया शुद्धप्रेदभक्त्या विनाऽशयः ॥२३॥

वागद्रूदा द्रवते यस्य चित्तं रुदत्यभीक्षणं हसति वचिच्च ॥

विलज्ज उद्गायति नृत्यते च मद्भूक्तियुक्तो भुवनं पुनाति ॥२४॥

यथाग्निना हेममलं जहाति घमातं पुतः स्वं भजते च रूपम् ॥

आत्मा च कर्मनुशयं विधूय मद्भूक्तियोगेन भजत्ययो माम् ॥२५॥

यथा यथाऽस्त्वा परिमूज्यतेऽसो भत्पुण्यगायाश्रवणाभिधानैः ॥२६॥

तथा तथा पश्यति वस्तु सूक्ष्मं चक्षुर्यथैवाङ्गनसंप्रमुक्तम् ॥२७॥

विषयान् व्यायतश्चितं विषयेषु विषज्जते ॥
 मामनुस्मरतश्चितं मध्येव प्रविलीयते ॥२७॥
 तस्मादसदभिज्ञानं यथा स्वप्नमनोरथम् ॥
 हित्वा मयि समाधत्स्व मनो मद्भावभावितम् ॥२८॥
 स्त्रीणां स्त्रीसङ्गिनां सङ्गं त्यक्त्वा दूरत आत्मवान् ॥
 क्षेमे विविक्त आसीनश्चिन्तयेन्मामतन्द्रितः ॥२९॥
 न तथास्य भवेत्कलेशो बन्धश्चान्यप्रसङ्गतः ॥
 योषित्सङ्गगाव् यथा पुंसो यथा तत्सङ्गिसङ्गतः ॥३०॥

३. योगसाधनम्

(कालबन्धनशिवप्राप्तिवर्णनम्—शिव, उत्तरा. उमासं, २७)

देवयुवाच—

वायोस्तु पदमाप्नोति योगाकाशसमुद्भवम् ॥
 तन्मे सर्वं समाचक्षव प्रसन्नस्त्वं यदि प्रभो ॥१॥

शंकर उवाच—

पुरा मे सर्वमाल्यातं योगिनां हितकाम्यया ॥
 कालं जिगाय यस्सम्यग्वायोलिङ्गं यथा भवेत् ॥२॥
 तेन ज्ञात्वा दिनं योगी प्राणायामपरास्थितः ॥
 स जयत्यागतं कालं मासाद्देनं च सुन्दरि ॥३॥
 हृस्त्यो वायुस्सदा वह्नेदीपकस्सोऽनुपावकः ॥
 स बाह्याभ्यन्तरे व्यापी वायुस्सर्वगतो महान् ॥४॥
 ज्ञानविज्ञानमुत्साहः सर्वं वायोः प्रवतंते ॥
 येनेह निर्जितो वायुस्तेन सर्वमिदं जगत् ॥५॥
 धारणायां सदा तिष्ठेज्जरामृत्युजिघांसया ॥
 योगी योगरतः सम्यग्धारणाध्यानतत्परः ॥६॥
 लोहकारो यथा भक्षामापूर्यं मुखतो मुने ॥
 साधयेद्वायुना कर्मं तद्वद्योगी समभ्यसेत् ॥७॥
 देवस्तहलके नेत्रपावहस्तसहलकः ॥
 ग्रन्थीन्हि सर्वमावृत्यं सोऽप्येतिष्ठेद्वशाङ्गुलम् ॥८॥

गायथ्रीं शिरसा साहूं जपेदव्याहृतिपूर्विकाम् ॥
 त्रिवारमायतप्राणाः प्राणायामस्स उच्यते ॥१॥
 गतागता निवर्तन्ते चन्द्रसूर्यविदो प्रह्राः ॥
 अद्यापि न निवर्तन्ते योगध्यानपरायणाः ॥१०॥
 शतमब्दं तपस्तप्त्वा कुशाप्राप्तः पिबेद्द्विजः ॥
 तदाप्नोति फलं वेद्वि विप्राणां धारणकया ॥११॥
 यो द्विजः कल्यमुत्पाय प्राणायामैकमाचरेत् ॥
 सर्वं पापं निहन्त्याशु ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥१२॥
 योज्ञतन्त्रितसदैकान्ते प्राणायामपरो भवेत् ॥
 जरां मृत्युं विनिर्जित्य वायुगा खेचरीति सः ॥१३॥
 सिद्धस्य भजते रूपं कान्ति मेधां पराक्रमम् ॥
 शीर्यं वायुसमो गत्या सौख्यं इलाघ्यं परं सुखम् ॥१४॥

एतत्कथितमशेषं वायोस्तिसंदिन्दियवान्ते योगी ॥
 यत्तेजसोऽपि लभते तत्ते ब्रह्मामि वेदेशि ॥१५॥
 स्थित्वा सुखासने स्वे शेते जनवचनहीने तु ॥
 शशिरवियुतया तेजः प्रकाशयन्मध्यमे वेशे ॥१६॥
 बहिंगतं भ्रूमध्ये प्रकाशते यस्त्वतन्द्रितो योगी ॥
 दीपैर्हीनध्वान्ते पश्येन्न्यूनमसंशयं लोके ॥१७॥
 नेत्रे करशालाभिः किञ्चित्संपीडघ्य पतनतो योगी ॥
 तारं पश्यन्ध्यायेन्मुहूर्तमर्द्धं तमेकभाषोऽपि ॥१८॥

ततस्तु तमसि ध्यायन्त्यश्यते ज्योतिरेश्वरम् ॥
 इवेतं एकतं तथा पीतं कृष्णमिन्द्रधनुङ्गभम् ॥१९॥

भ्रुवोमध्ये ललाटस्यं बालार्कसमतिजसम् ॥
 तं विदित्वा तु कामाङ्गी कीडते कामरूपधूक् ॥२०॥
 कारणप्रशमावेशां पश्यकायप्रवेशानम् ॥२१॥
 अणिमाविगुणावालित्यर्मनसा लावलोकनम् ॥२२॥
 दूरध्वणविज्ञानमदृशं बहुरूपधूक् ॥२३॥
 सन्तताभ्यासयोगेन खेचरखं प्रजायते ॥२४॥

भुताध्ययनसंपद्मा नानाशास्त्रविशारदाः ॥

जानिनोऽपि विमृह्यन्ते पूर्वकर्मवशानुगाः ॥२३॥

पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति श्रृण्वाना बधिरा यथा ॥

यथान्धा मानुषा लोके मूढाः पापविमोहिताः ॥२४॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥

तमेव विदित्वातिभूत्युमेति नाम्यः पन्था विद्यते प्रायणाय ॥२५॥

एष ते कथितः सम्यक्तेजसो विधिरुत्तमा ॥

कालं जित्वा यथा योगी चामरत्वं प्रपद्यते ॥२६॥

पुनः परतरं बक्ष्ये यथा भूत्यूनं जायते ॥

सावधानतया देवि शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥२७॥

तुरीया देवि भूतानां योगिनां व्यानिनां तथा ॥

सुखासने यथास्थानं योगी नियतमानसः ॥२८॥

समुन्नतशरीरोऽपि स बद्धकरसंपुटम् ॥

चञ्च्चाकारेण वक्त्रेण पिवन्वापुं शानेश्वनेः ॥२९॥

प्रस्त्रवन्ति क्षणादापस्तालुस्था जीवदायिकाः ॥

ता जिब्रेहायुनादायामृतं तच्छीतलं जलम् ॥३०॥

पिवन्ननुदिनं योगी न भूत्युवशगो भवेत् ॥

दिव्यकायो महातेजाः पिपासाक्षुद्रिवर्जितः ॥३१॥

बलेन नागस्तुरगो जबेन दृष्ट्वा सुपर्णस्तुश्रुतिस्तु द्वरात् ॥

आकुञ्चिताकुण्डलिकृणकेशो गन्धर्वविद्याधरतुल्यवर्णः ॥३२॥

जीवेन्नरो वर्षशतं सुराणां सुमेधसा वावपतिना समत्वम् ॥

एवं चरन्तेचरतां प्रयाति यथेष्टचारी सुखितस्सदैव ॥३३॥

पुनरन्यतप्रवक्ष्यामि विद्वानं यस्मुरेरपि ॥

गोपितं तु प्रयत्नेन तच्छृणुष्व वरानने ॥३४॥

समाकुञ्च्याभ्यसेद्योगी रसनां तालुकं प्रति ॥

किञ्चिच्चक्तालान्तरेण व क्रमाद्याप्नोति लम्बिकाम् ॥३५॥

ततः प्रस्त्रवते सा तु संस्पृष्टा शीतलां सुधाम् ॥

पिवन्नेव सदा योगी सोऽमरत्वं हि गच्छति ॥३६॥

रेकाग्रं लभ्यकाग्रं करतलघटनं शुभ्रपश्चास्य विन्दो—
स्तेनाकृष्टा सुधेयं पतति परपदे देवतानन्दकारी ॥

सारं संसारतारं कृतकलुपतरं कालतारं सतारं
येनेवं प्लाविताङ्गं स भवति न मृतः क्षुतिपाताविहीनः ॥३७॥

येभिर्युक्ता चतुभिः क्षितिधरतनये योगिभिर्वं घरेवा
र्ध्यर्याप्नित्यं कुतोऽन्तः सकलमपि जगद्यत्सुखप्रापणाय ॥

स्वप्ने वेही विधत्ते सकलमपि सदा मानयन्यच्छ दुःखं
स्वर्गं ह्रौवं धरित्र्या: प्रभवति च ततो वा स किञ्चिच्चतुर्णाम् ॥३८॥

तस्मान्मन्त्रैस्तपोभिव्रंतनियमयतंरौषधेर्योगयक्ता
धात्री रक्ता मनुष्येर्नयविनययुतैर्धर्मविद्विदुः क्रमेण ॥

भूतानामादिदेवो न हि भवति चलः संयुतो वै चतुर्णा
तस्मादेवं प्रवक्ष्ये विधिमनुगदिनं छायिकं यज्ञिष्वास्यम् ॥३९॥

४. स्वर्गद्वाराणि

(मत्स्य, ३९)

ययातिरुवाच—

तपश्च दानं च शमो वमश्च ह्रीराजं च सर्वं भूतानुकम्पा ॥
स्वर्गस्य लोकस्य बदन्ति सन्तो द्वाराणि सर्वत्वं महान्ति पुंसाम् ॥

सर्वाणि चेतानि यथोदितानि तपः प्रधानान्यभिमर्वकेण ॥
नशयन्ति मानेन तमोऽभिभूताः पुंसः सदैवेति बदन्ति सन्तः ॥२३॥

अधीयातः पण्डितं मन्यमानो यो विद्यया हृन्ति यशः परस्य ॥
तस्यान्तवन्तः पुरुषस्य लोका न चास्य तदव्यहृफलं बदाति ॥२४॥

चत्वारि कर्माणि भयकराणि भयं प्रयच्छन्त्ययथाकृतानि ॥
मानाग्निहोत्रमुत मानसौ न मानेनाशोतमुत मानयज्ञः ॥२५॥

न मान्यमानो मुदमादवीत न संतारं प्राण्युच्चावमानात् ॥
सन्तः सतः पूजयन्तो ह लोके नासाशब्दः साधुवृद्धि लभन्ते ॥२६॥

इति दद्याविति यजेवित्यधीयीत मे श्रूतम् ॥
इत्येतान्यभयान्पात्रुस्तान्यवज्ञान्ति नित्यशः ॥२७॥

येनाऽऽधर्यं वेदयन्ते पुराणं मनीषिणो मानसे मानयुक्तम् ॥
तज्जिःश्रेष्ठस्तेन संयोगमेत्य परां शान्तिं प्राण्युयुः प्रेरय चेह ॥२८॥

५. मदालसासन्देशः — अलर्के प्रति
(मार्कण्डेय, अ. ३३-३४)

मदालसोवाच—

यदा दुःखमसह्यं ते प्रियबन्धुवियोगजम् ॥
 शश्रुबाधोऽद्भुवं वापि वित्तनाशात्मसंभवम् ॥६॥
 भयेत्तत्कुर्वतो राज्यं गृहधर्मविलम्बिनः ॥
 दुःखायतनभूतो हि ममत्वालम्बनो गृही ॥७॥
 तवास्मात्पुत्र निष्कृष्ट्य मद्भृताङ्गुलीयकात् ॥
 याद्यं ते शासनं पट्टे सूक्ष्माक्षरनिवेशितम् ॥३३. ८॥

आति स परमां प्राप्य तत्समाराङ्गुलीयकम् ॥
 यदुहिष्य पुरा प्राह माता तस्य मदालसा ॥२०॥
 ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा वाचयित्वा द्विजोत्तमान् ॥
 निष्कृष्ट्य शासनं तस्माद्दृशे प्रस्फुटाक्षरम् ॥२१॥
 तत्रैव लिखितं मात्रा वाचयामास पार्थिवः ॥
 प्रकाशपुलकाङ्गोऽसौ प्रहृष्टोऽकुललोचनः ॥२२॥
 सङ्गतः सर्वात्मना स्पायः स चेत्यकर्तुं न शक्यते ॥
 स सङ्गिः सह कर्त्तव्यः सतां सङ्गो हि भेषजम् ॥२३॥
 कामः सर्वात्मना हेयो हातुं चेच्छक्यते न सः ॥
 मुमुक्षां प्रति तत्कार्यं सेव तस्यापि भेषजम् ॥२४. २३॥

६. मदालसासन्देशः—पुत्रान्प्रति
(मार्कण्डेय, अ. २३)

सा वै मदालसा पुत्रं बालमुत्तानशायिनम् ॥१०॥

उल्लापत्तच्छलेनाह द्यमानमविस्वरम् ॥११॥

शुद्धोऽसि रे तात न तेऽस्ति नाम कुतं च ते कल्पनयाधुनेव ॥
 पञ्चात्मकं वेहमिदं न तेऽस्ति नैवास्य त्वं रोदिषि कस्य हेतोः ॥१२॥
 न वा भवान् रोदिति खे स्वंजन्मा शुद्धोऽयमासाद्य महीसमूहम् ॥
 विकल्प्यमानो विविधैर्गुणार्थं गुणाश्च भौताः सकलेन्द्रियेषु ॥१३॥

भूतानि भूतैः परिदुर्बलानि वृद्धि समायाति यथेह पुंसः ॥
 अइनाम्बुपानादिभिरेव कस्य न तेऽस्ति वृद्धिर्न च तेऽस्ति हानिः ॥१४॥
 त्वं कञ्चुके शीर्यमाणे निजेऽस्मस्तंस्मन्स्वदेहे मूढतां मा द्रजेयाः ॥
 शुभाशुभैः कर्मभिर्वृमेतन्मदाविमूर्दैः कच्चकस्ते विनदः ॥१५॥
 तातेति किञ्चित्तनयेति किञ्चिदम्बेति किञ्चिद्वितेति किञ्चित् ॥
 एमेति किञ्चिन्न ममेति किञ्चिद्ग्रीतं संघं बहुधा भालपेयाः ॥१६॥
 दुःखानि दुःखोपगमाय भोगान्सुखाय जानाति विमूढचेताः ॥
 तान्येव दुःखानि पुनः सुखानि जानाति विहानविमूढचेताः ॥१७॥
 हासोऽस्त्विसंबश्ननमधियुग्ममत्युज्ज्वलं यत्कलुषं वसायाः ॥
 कुचादिपीनं पिशितं घनं तत्स्थानं रतेः कि नरको न योगित ॥१८॥
 यानं किती यानगतश्च देहो वेहेऽपि चान्यः पुरुषो निविष्टः ॥
 ममत्वमुद्धर्या न तथा यथा स्वे देहेतिमात्रं च विमूढतया ॥१९॥
 त्यज धर्ममधर्मं च उभे सत्यानुते त्यज ॥
 उभे सत्यानुते त्यक्त्वा येन त्यजसि तत्त्यज ॥२०॥
 वर्धमानं सुतं सा तु राजपत्नी दिने दिने ॥
 तमूललाषादिना बोधमनयन्निर्मलात्मकम् ॥२१॥
 यथा यथा बलं लेभे यथा लेभे मर्ति पितः ॥
 तथा तथात्मबोधं च सोऽवापन्मातृभाषितैः ॥२२॥

७. वासुदेवमाहात्म्यम्

(भागवत, १२, १२)

संकीर्त्यमानो भगवाननन्तः श्रुतानुभावो व्यसनं हि पुंसाम् ॥
 प्रविश्य चित्तं विधुनोत्यशोषं यथा तमोऽर्कोऽन्नमिवातिवातः ॥४७॥
 मूषा गिरस्ता ह्यसतीरसत्कथा न कथ्यते यद् भगवानधोक्षजः ॥
 तदेव सत्यं तदु हैव मङ्गलं तदेव पुण्यं भगवद्गुणोदयम् ॥४८॥
 तदेव रम्यं रुचिरं नवं नवं तदेव शाश्वन्मनसो महोत्सवम् ॥
 तदेव शोकाणं वशोषणं नृणां यदुत्तमश्लोकयशोऽनुगीयते ॥४९॥
 न तद् वचिच्चत्रपदं हरेर्यशो जगत्पवित्रं प्रगृणीत कर्हचित् ॥
 तद् ध्वाडकातीर्थं न तु हंससेवितं यत्राच्युतस्तत्र हि साधबोऽमलः ॥५०॥

स वाग्विसर्गो जनताधसम्पलयो यस्मिन्प्रतिश्लोकमद्भवत्यपि ॥
 नामान्यनन्तस्य यशोऽिकितानि यच्छृणुन्ति गृणन्ति साधवः ॥५१॥
 नैष्कर्म्यंमप्यच्युतभाववजितं न शोभते ज्ञानमलं निरञ्जनम् ॥
 कुतः पुनः शशवदभद्रमोश्वरे न हर्षितं कर्म यदप्यनुत्तमम् ॥५२॥
 यशः श्रियामेव परिधमः परो वर्णश्रियाचारतपःश्रुतादिषु ॥
 अविस्मृतिः श्रीधरपादपद्मयोर्गुणानुबादश्रवणादिभिर्हर्षे ॥५३॥
 अविस्मृतिः कृष्णपदारविन्द्योः क्षिणोत्यभद्राणि शमं तनोति च ॥
 सत्स्वस्य शृदि परमात्मभक्तिं ज्ञानं च विज्ञानविरागमृक्षतम् ॥५४॥
 यूयं द्विजाग्न्या बत भूरिभागा यच्छिवदात्मन्यखिलात्मभूतम् ॥
 नारायणं देवमदेवमीशमजलभावा भजतादिवेश्य ॥५५॥
 अहं च संहमारित आमातत्वं श्रुतं पुरा मे परमविवक्त्रात् ॥
 प्रायोपवेशं नुपते: परीक्षितः सदस्युषीणां महतां च शृण्वताम् ॥५६॥
 एतद्वः कथितं विप्राः कथनीयोरुक्तमर्णः ॥
 माहात्म्यं वासुदेवस्य सर्वाशुभविनाशनम् ॥५७॥
 य एवं श्रावयेन्नित्यं यामक्षणमनन्यधीः ॥
 श्रद्धावान् योऽनुश्रुणुयात् पुनात्यात्मानमेव सः ॥५८॥

C. विष्णुभक्तवर्णनम्

(विष्णु, ३, ७)

यम उवाच—

न चलति निजवर्णधर्मतो यः सममतिरात्मसुहृद्रिपक्षपक्षे ॥
 न हरति न च हन्ति किञ्चिद्बुद्धेः सितमनसं तमवेहि विष्णुभक्तम् ॥२०॥
 कलिकलुषमलेन यस्य नात्मा विमलमतेर्मलिनीकृतस्तमेनम् ॥
 मनसि कृतजनादेनं मनुष्यं सततमवेहि हरेरतीवभक्तम् ॥२१॥
 कनकमपि रहस्यवेक्ष्य बुद्धधा तृणमिव यस्समवैति वे परस्वम् ॥
 भवति च भगवत्यनन्यचेताः पुरुषवरं तमवेहि विष्णुभक्तम् ॥२२॥
 स्फटिकगिरिशिलामलः कव विष्णुर्मनसि नृणां कव च मत्सरादिदोषः ॥
 न हि तुहिनमयूकरदिमपुञ्जे भवति हुताशनदीप्तिजः प्रतापः ॥२३॥
 विमलमतिरात्मसरः प्रशान्तशशुचिचरितोऽखिलसत्स्वमित्रभूतः ॥
 प्रियहितवचनोऽस्तमावमायो वसति सदा हृदि तस्य वासुदेवः ॥२४॥

वसति हृदि सनातने च तस्मिन् भवति पुमाङ्गजगतोऽस्य सौम्यरूपः ॥
 क्षितिरसमतिरस्यमात्मनोऽन्तः कथयति चाश्वर्यं व शालपोतः ॥२५॥
 यमनियमविधूतकलमवाणामनुविनमच्युतसक्तमानसानाम् ॥
 अपगतमवमानमत्सराणां त्यज भट्ट दूरतरेण मानवानाम् ॥२६॥
 हृदि यदि भगवाननादिरास्ते हरिरसिंशङ्कगदाधरोऽव्ययात्मा ॥
 तदधमघविधातकर्तृभिन्नं भवति कथं सति चान्धकारमके ॥२७॥
 हरति परधनं निहन्ति जन्मन् वदति तयानुतनिष्ठराणि यश्च ॥
 अशुभजनितदुर्मवस्य पुंसः कलुषमतेहृदि तस्य नास्त्यनन्तः ॥२८॥
 न सहति परसम्पदं विनिन्दां कलुषमतिः कुरुते सतामसाधुः ॥
 न यजति न ददाति यश्च सन्तं भनसि न तस्य जनार्दनोऽधमस्य ॥२९॥
 परमसुहृदि बान्धवे कलशे सुततनया पितृमातृभृत्यवर्गे ॥
 शठमतिरूपयाति योऽर्थंतुष्णां तमधमचेष्टमवेहि नास्य भवतम् ॥३०॥
 अशुभमतिरसत्प्रवृत्तिसक्तस्ततमनार्यकुशीलसङ्गमतः ॥
 अनुदिनकृतपापबन्धयुक्तः पुरुषपश्चान् हि बासुदेवभक्तः ॥३१॥
 सकलभिदमहं च वासुदेवः परमपुमान्परमेश्वरस्स एकः ॥
 इति मतिरचला भक्तयनन्ते हृदयगते वज तान्विहाय दूरात् ॥३२॥
 कमलनयन वासुदेव विष्णो धरणिधराच्युत शङ्कखक्षपाणे ॥
 भव शरणमितीरयन्ति ये वै त्यज भट्ट दूरतरेण तानपापान् ॥३३॥
 वसति भनसि यस्य सोऽव्ययात्मा पुरुषवरस्य न तस्य दृष्टिपाते ॥
 तव गतिरथवा ममास्ति चक्रप्रतिहतवीर्यं वलस्य सोऽन्यलोक्यः ॥३४॥
 कालिङ्ग उचाच—
 इति निजभटशासनाय देवो रवितनयस्स किलाह घर्मराजः ॥
 मम कथितभिदं च तेन तुभ्यं कुरुवर सम्पगिदं मयापि चोकतम् ॥३५॥

९. फलश्रुतिः

(विष्णु, ६, ८)

यस्त्वेतत्सकलं शृणोति पुरुषः कृत्वा भनस्यच्युतं
 सर्वं सर्वंमर्यं समस्तजगतामाधारमात्माशयम् ॥

आनन्देयमनादिमन्तरहितं सर्वमिराणां हितं

स प्राप्नोति न संशयोऽस्त्यविकलं यद्वाजिमेषे फलम् ॥५४॥
यत्रादौ भगवांश्चराचरणुरुमंध्ये तथान्ते च सः

ब्रह्मज्ञानमयोऽच्युतोऽखिलजगन्ध्यान्तसर्गप्रभुः ॥
तत्सर्वं पुरुषं पवित्रममलं शृण्वन्पठन्वाचयन्

प्राप्नोत्यस्ति न तत्फलं त्रिभूतेष्वेकान्तसिद्धिहंरिः ॥५५॥
यस्मिन्न्यस्तमतिनं याति नरकं स्वर्गोऽपि यज्ज्वन्तने ॥

विघ्नो यत्र निवेशितात्ममनसो ब्राह्मोऽपि लोकोऽल्पकः ॥
मुक्तिं चेतसि यः स्थितोऽमलधियां पुंसां ददात्यध्ययः

कि चित्रं यदधं प्रयाति विलयं तत्राच्युते कीर्तिते ॥५६॥
यज्ञेर्यज्ञविदो यजन्ति सततं यज्ञेश्वरं कर्मणो

यं वै ब्रह्ममयं परावरमयं व्याप्तयन्ति च ज्ञानिनः ॥
यं सञ्चिन्त्य न जायते न चिर्यते नो वर्द्धते हीयते

नैवासन्न च सङ्कुचत्यति ततः कि वा हरेः शूयताम् ॥५७॥
कल्पयः पितृरूपधृतिविहृतं हृव्यं च भुज्ज्वते विभु-

देवत्वे भगवाननादिनिधनः स्वाहास्वधासंज्ञिते ॥
यस्मिन्नाहुणि सर्वशक्तिनिलये भानानि नो मानिनां

निष्ठाये प्रभवन्ति हन्ति कलुषं थोक्षं स यातो हरिः ॥५८॥
नान्तोऽस्ति यस्य न च यस्य समुद्रोऽस्ति बृद्धिनं यस्य परिणामविवर्जितस्य ॥

नापक्षयं च समुपेत्यविकारि वस्तु यस्तं नतोऽस्मि पुरुषोत्तममीशमीडधम् ॥५९॥
तस्यैव योऽनु गुणभुग्बहुर्धक एव गुदोऽप्यशुद्ध इव भाति हि मूर्तिभेदः ॥

ज्ञानान्वितः सकलसत्त्वविभूतिकर्ता तस्मै नमोऽस्तु पुरुषाय सदाव्ययाय ॥६०॥
ज्ञानप्रवृत्तिनियमंक्यमयाय पुंसो भोगप्रवानषट्वे त्रिगुणात्मकाय ॥

अव्याकृताय भवभावनकारणाय चन्दे स्वरूपभवनाय सदाजराय ॥६१॥
भ्योमानिलाग्निजलभूरचनामयाय शब्दादिभोग्यविषयोपनयक्षमाय ॥

पुंसः समस्तकरणेषुकारकाय व्यक्तताय सूक्ष्मवृहदात्मवते नतोऽस्मि ॥६२॥
इति विविधमजस्य यस्य रूपं प्रकृतिपरात्ममयं सनातनस्य ।

प्रविशतु भगवानशेषपुंसां हरिरपजन्मजरादिकां संसिद्धिम् ॥६३॥

परिशिष्टानि

(अ) अवशिष्टसुभाषितानि

१. (नारदीय, पूर्वखण्ड, ७-८)

नास्ति शान्तिसमो बन्धुर्नास्ति सत्यात्परं तपः ॥
 नास्ति भोक्षात्परो लाभो नास्ति गडगासमा नवी ॥६-६०॥
 यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता ॥
 एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥७-१५॥
 असूयाविष्टमनसि यदि संपत्प्रवर्तते ॥
 तुषांगि वायुसंयोगमिव जानीहि सुव्रत ॥१७॥
 असूयोपेतमनसां दम्भाद्वचारवर्तां तथा ॥
 परुषोवितरतानां च सुखं नेह परत्र च ॥१८॥
 असूयाविष्टचित्तानां सदा निष्ठुरभाविणाम् ॥
 प्रिया वा तनया वापि बान्धवा अप्यरातयः ॥१९॥
 मनोऽभिलाषं कुरुते यः समीक्ष्य परस्त्रियम् ॥
 स स्वसंपद्विनाशाय कुठारो नात्र संशयः ॥२०॥
 तावत्पुत्राश्च पौत्राश्च धनधान्यगृहादयः ॥
 यावदीक्षेत लक्ष्मीशः कृपापाङ्गेन नारद ॥२५॥
 अपि मूर्खन्धवधिरजडाः शूरा विवेकिनः ॥
 इलाध्या भवन्ति विप्रेन्द्र प्रेक्षिता माधवेन ये ॥२६॥
 असूया वर्द्धते यस्य तस्य विष्णुः पराङ्मुखः ॥
 धनं धान्यं मही संपद्विनश्यति ततो श्रुवम् ॥२९॥
 विवेकं हन्त्यहंकारस्त्वविवेकात् जीविनाम् ॥
 आपदः संभवत्येवेत्यहंकारं त्यजेत्ततः ॥३०॥
 अपकीर्तिसमो मृत्युलोकेष्वन्यो न विद्यते ॥३१॥
 नास्त्यकीर्तिसमो मृत्युर्नास्ति क्रोधसमो रिपुः ॥
 नास्ति निवासमं पापं नास्ति भोहसमासवः ॥४१॥
 नास्त्यसूयासमाऽकीर्तिर्नास्ति कामसमोऽनलः ॥
 नास्ति रागसमः पाशो नास्ति सङ्गसमं विषम् ॥४२॥

पण्डिते वापि मूर्खे वा दरिद्रे वा धियान्विते ॥
 दुर्वृत्ते वा सुवृत्ते वा मृत्योः सर्वत्र तुल्यता ॥५९॥
 एतच्छरीरं दुःखानां व्याधीनामयुतैर्बृतम् ॥
 सुखाभासं बहुक्लेशं कर्मपाशेन यन्वितम् ॥६५॥
 अन्यदुःखेन यो दुःखी योऽन्यहृषेण हर्षितः ॥
 स एव जगतामीशो नररूपधरो हरिः ॥६९॥
 यत्र सन्तः प्रवर्तन्ते तत्र दुःखं न बाधते ॥
 यतंते यत्र मार्तण्डः कथं तत्र तमो भवेत् ॥७१॥
 महापातकयुक्ता वा युक्ता वा चोपपातकः ॥
 परं परं प्रयान्त्येव महाद्विरब्लोकिताः ॥७४॥
 जडोऽपि याति पूज्यत्वं सत्सङ्गाक्षगतीतले ॥
 कलामात्रोऽपि शोतांशुः शंभुना स्वीकृतो यथा ॥८.६॥
 चन्द्रहीना यथा रात्रिः पद्महीनं यथा सरः ॥
 पतिहीना यथा नारी पितृहीनस्तथा शिशुः ॥२१॥
 सत्यहीनं यथा वाक्यं साधुहीना यथा सभा ॥
 तपो यथा दयाहीनं तथा पित्रा विनार्भकः ॥२३॥
 वृक्षहीनं यथा ग्ररथ्यं जलहीना यथा नदी ॥
 वेगहीनो यथा वाजी तथा पित्रा विनार्भकः ॥२४॥
 उपेक्षेत समर्थः सन्धर्मस्य परिपन्थिनः ॥
 स एव सर्वनाशाय हेतुभूतो न संशयः ॥४२॥
 बान्धवं प्रथमं भत्वा दुर्जनाः सकलं जगत् ॥
 त एव बँलहीनाश्चेद्भूजन्तेऽत्यन्तसाधुताम् ॥४३॥
 वासभावं च शत्रूणां वारस्त्रीणां च सोहृदम् ॥
 साधुभावं च सर्पणां धेयस्कामो न विश्वसेत् ॥४५॥
 प्रहासं कुर्वते नित्यं यान्वन्तान्वर्णयन्त्वलाः ॥
 तानेव दर्शयन्त्याशु स्वसामर्थ्यं विपर्यंये ॥४६॥
 पिशुना जिह्या पूर्वं पश्यं प्रवदन्ति च ॥
 अतीव करुणं वाक्यं वदन्त्येव तथाबलाः ॥४७॥

अथेष्टकामो भवेद्यस्तु नीतिशास्त्रार्थकोविदः ॥
 साधुत्वं समभावं च खलानां नैव विश्वसेत् ॥४८॥
 दुर्जनं प्रणाति यान्तं मित्रं कैतवशीलिनम् ॥
 हुद्धां भायी च विश्वस्तो मृत एव न संशयः ॥४९॥
 ऐश्वर्यमदमत्तानां क्षुधितानां च कामिनाम् ॥
 अहंकारविमूढानां विवेको नैव जायते ॥५०॥
 निवेदराधारमात्रेण मही ज्वलति सर्वदा ॥
 तदेव मानवा भुक्त्वा ज्वलन्तीति किमद्गृह्यतम् ॥५१॥
 किमत्र चित्रं सुजनं बाधन्ते यदि दुर्जनाः ॥
 महीक्षुद्धांश्चानुतटे पातयन्ति नदीरथाः ॥५२॥
 यथार्थीयौवनं वापि शारदा वापि तिष्ठति ॥
 तत्राश्रीवृद्धता नित्यं मूर्खत्वे चापि जायते ॥५३॥
 अहो कनकमाहात्म्यमाल्यातुं केन शक्यते ॥
 नामसाम्यादहो चित्रं धत्तूरोऽपि मदप्रदः ॥५४॥
 भवेद्यादि खलस्य श्रीः संव लोकविनाशिनी ॥
 यथा सखाग्ने: पवनः पञ्चगस्य यथा विषम् ॥५५॥
 अहो घनमदान्धस्तु पश्यत्प्रपि न पश्यति ॥
 यदि पश्यत्यात्महितं स पश्यति न संशयः ॥५६॥
 माता वा जनको वापि भ्राता वा तनयोऽपि वा ॥
 अथमं कुरुते यस्तु स एव रिपुरिष्ठते ॥११५॥
 यस्त्वधर्मेषु निरतः सर्वलोकविरोधकृत् ॥
 ते रिपुं परमं विद्याच्छास्त्राणामेष निर्णयः ॥११६॥
 परोपकारनिरताः क्षमासारा हि साधवः ॥११७॥
 दुर्जनेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥
 न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रशत्राण्डालवेशमनः ॥११८॥
 बाध्यमानोऽपि सुजनः सर्वेषां सुखकृद्धवेत् ॥
 ददाति परमां तुष्टि भक्ष्यमाणोऽमरैः शशी ॥११९॥
 दारितश्छिन्न एवापि ह्यामोदेनैव चन्दनः ॥
 सौरभं कुरुते सर्वं तथैव सुजनो जनः ॥१२०॥

(२)

मातापितृभ्यां न करोति कामान्बन्धूनशोकान्नं करोति यो वा ॥

कीर्ति हि वा नार्जयते हिमाभां पुमान्स जातोऽपि मृतो मतं मे ॥३६॥

मत्स्य, १४८.

आत्मार्थं जीवलोकेऽस्मिन्को न जीवति मानवः ॥

परं परोपकारार्थं यो जीवति स जीवति ॥३६॥

स्कन्द, काशीखण्ड, ४७.

नात्युच्चं मेहशिखरं नातिनीचं रसातलम् ॥

व्यवसायः सखा यस्य नास्ति द्वारे महोदधिः ॥

Ibid, आवन्त्यखण्ड, च.लि.मा., ६३.

परिशिष्टम् (ब)

ललितासहस्रनामस्तोत्रम्

(नारदीय, पूर्वखण्ड, ८९)

अथ नामां सहस्रं ते वक्ष्ये सावरणाचन्नम् । षोडशानामपि मुने
स्वस्वकमगतात्मकम् ॥३९॥ ललिता चापि वा कामेश्वरी च भगमालिनी ।
नित्यशिलस्त्रा च भेदण्डा कीर्तिता वह्निवासिनी ॥४०॥ वज्रेश्वरी तथा दूती
त्वरिता कुलसुन्दरी । नित्या संवित्तथा नीलपत्ताका विजयाद्वया ॥४१॥
सर्वमङ्गलिका चापि ज्वालामालिनिसंजिता । चित्रा चेति ऋमात्रित्या:
षोडशापीष्टविग्रहाः ॥४२॥ कुरुकुरुला च बाराही ह्वे एते चेष्टविग्रहे ।
वशिनी चापि कामेशी मोहिनी विमलादृष्टा ॥४३॥ तपिनी च तथा सर्वेश्वरी
चाप्यथ कौलिनी । मुद्राणंतनुरिघ्वर्णरूपा चापाणंविग्रहा ॥४४॥ पाशवर्णशरीरा
चाकुर्वर्णसुवपुर्द्वरा । त्रिलङ्घा स्थापनी सम्मिरोदयनी चावगुण्ठनी ॥४५॥
सम्प्रिधानेवु चापास्या तथा पाशाङ्कुशाभिधा । नमस्कृतिस्तथा संक्षोभणी
विद्रावणी तथा ॥४६॥ आकर्णणी च विल्पयाता तर्येवावेशकारिणी । उन्मादिनी
महापूर्वी कुशाथो खेचरी भत्ता ॥४७॥ बोजा शक्त्युत्थापना च स्थूलसूक्ष्म-
पराभिधा । अणिमा लघिमा चैव महिमा गरिमा तथा ॥४८॥ प्राप्तिः
प्रकामिता चापि चेशिता वशिता तथा । भुक्तिः सिद्धिस्तथैवेच्छा सिद्धिरूपा

च कीर्तिता ॥४९॥ आहुषी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा ।
 बाराहीन्द्राणी चामुण्डा महालक्ष्मीस्वरूपिणी ॥५०॥ कामा बुद्धिरहंकार-
 शब्दस्पर्शस्वरूपिणी । रूपरूपा रसाह्ना च गन्धवित्तधृतिस्तथा ॥५१॥
 नाभधीजामृताल्या च स्मृतिवेहात्मरूपिणी । कुसुमा मेघला चापि भवना
 भद्रनातुरा ॥५२॥ रेखा संवेगिनी चैव हाङ्कुशा मालिनीति च । संक्षोभिणी
 तथा विद्राविष्याकर्षणरूपिणी ॥५३॥ आङ्गादिनीति च प्रोक्ता तथा
 संभोगिनीति च । स्तंभिनी जंभिनी चैव वशंकर्यं रञ्जिती ॥५४॥ उन्मादिनी
 तर्थवार्थसाधिनीति प्रकीर्तिता । संपत्तिपूर्णा सा मन्त्रमयी द्वंद्वक्षयंकरी ॥५५॥
 सिद्धिः संपत्प्रदा चैव प्रियमङ्गलकारिणी । कामप्रदा निगदिता तथा
 दुःखविमोचिनी ॥५६॥ मृत्युप्रशमनी चैव तथा विघ्ननिवारिणी । अंगमुन्दरिका
 चैव तथा सौभाग्यदायिनी ॥५७॥ ज्ञानेश्वर्यप्रदा ज्ञानमयी चैव च पंचमी ।
 विन्ध्यवासनका घोरस्वरूपा पापहारिणी ॥५८॥ तथानन्दमयी रक्षा रूपेप्सित-
 फलप्रदा । जयिनी विमला चाय कामेशी वज्रिणी भगा ॥५९॥
 त्रैलोक्यमोहना स्थाना सर्वशापरिपूरणी । सर्वसंक्षोभणगता सौभाग्य-
 प्रदसंस्थिता ॥६०॥ सर्वार्थसाधकागारा सर्वरोगहरास्थिता । सर्वरक्षाकरास्थाना
 सर्वसिद्धिप्रदस्थिता ॥६१॥ सर्वानन्दमयाधारविन्दुस्थानशिवात्मिका । प्रकृष्टा
 च तथा गुप्ता ज्येष्ठा गुप्ततरापि च ॥६२॥ संप्रदायस्वरूपा च कुलकोल-
 निगर्भगा । रहस्यापरापरप्राकृत्यर्थवातिरहस्यका ॥६३॥ त्रिपुरा त्रिपुरेशी च
 तर्थय पुरवासिनी । श्रीमालिनी च सिद्धान्ता महात्रिपुरसुन्दरी ॥६४॥
 नवरत्नमयद्वीपनवल्लभिराजिता । कल्पकोद्यानसंस्या च ऋतुरुपेन्द्रियार्चका ॥
 कालमुद्रा मातृकाल्या रत्नदेशोपदेशिका । तस्वाध्रहाभिधा मूर्तिस्तर्थैव
 विषयद्विषया ॥६६॥ देशकालाकारशब्दरूपा संगीतयोगिनी । समस्तगुप्तप्रकट-
 सिद्धयोगिनिचक्षयुक् ॥६७॥ वल्लिसूर्येन्दुभूताह्ना तथात्माष्टाक्षराह्नया ।
 पंचधात्रस्त्रिरूपा च नानाक्रतसमाह्नया ॥६८॥ निविद्वाचाररहिता सिद्धिल-
 स्वरूपिणी । चतुर्द्वा कूर्मभागस्था नित्याद्यर्चास्त्रिरूपिणी ॥६९॥ वमनादिसम-
 भ्यर्चा षट्कर्मा सिद्धिदायिनी । तिथिवारपृथग्द्रव्यसमर्चनश्चभावहा ॥७०॥
 वायोश्यनङ्गकुसुमा तर्थवानङ्गमेघला । अनङ्गमदनानङ्गमसदनातुरसाह्नया ॥
 मदवेगिनिका चैव तथा भूवनपालिनी । शशिलेखा समुद्भिष्टा गतिलेखाह्नया
 मता ॥७२॥ अद्वा प्रीती रतिश्चैव धृतिः कान्तिर्मनोरमा । मनोहरा समाख्याता

तथेव हि मनोरथा ॥७३॥ मदनोन्मादिनी चैव मोदिनी शंखिनी तथा ।
 शोषिणी चैव शंकारी सिंहिजनी सुभगा तथा ॥७४॥ पूषा चेद्वा सुमनसा रति:
 प्रीतिर्घृतिस्तथा । श्रद्धिः सौम्या मरीचिश्च तथेव हृण्डुमालिनी ॥७५॥
 शशिनी चांगिरा छाया तथा संपूर्णपण्डला । तुष्टिस्तयामृतालया च डाकिनी
 साय लोकपा ॥७६॥ बटुकेभास्वरूपा च दुर्गा क्षेत्रेशरूपिणी । कामराजस्वरूपा
 च तथा मन्मथरूपिणी ॥७७॥ कन्दर्परूपिणी चैव तथा मकरकेतना ।
 मनोभवस्वरूपा च भारती वर्णरूपिणी ॥७८॥ मदना मोहिनी लीला जम्भिनी
 चोद्यमा शुभा । लङ्गादिनी द्राविणी प्रीती रती रक्ता मनोरमा ॥७९॥ सर्वो-
 न्मादा सर्वभूक्षा हृभङ्गा चामितोद्यमा । अतल्पाड्यक्तविभवा विविधाक्षोभ-
 विप्रहा ॥८०॥ रागशक्तिरूपेशक्तिस्तथा शब्दादिरूपिणी । नित्या निरञ्जना
 किलशा वलेदिनी मदनातुरा ॥८१॥ मदद्रवा द्राविणी च द्रविणी चेति कीर्तिता ।
 मदाविला मङ्गला च मन्मथानी मनस्त्विनी ॥८२॥ भोहा भोदा मातमयी
 माया मन्दा मितावती । विजया विमला चैव शुभा विश्वा तथेव च ॥८३॥
 विभूतिविनता चैव विविधा विनता क्रमात् । कमला कामिनी चैव किराता
 कीर्तिरूपिणी ॥८४॥ कुट्ठिनी च समुद्दिष्टा तथेव कुलसुन्दरी । कल्याणी
 कालकोला च डाकिनी शाकिनी तथा ॥८५॥ लाकिनी काकिनी चैव पाकिनी
 राकिनी तथा । इच्छाज्ञाना कियाल्या चाप्यायुधाष्टकधारिणी ॥८६॥
 कर्पिनी समुद्दिष्टा तथेव कलसुन्दरी । ज्वालिनी विस्कुलिंगा च मङ्गला
 सुमनोहरा ॥८८॥ कनका किनवा विद्या विविधा च प्रकोतिता । मेषा
 वृषाहृष्टा चैव मिथुना कर्कटा तथा ॥८८॥ तिहा कन्या तुला कीटा चापा च
 मकरा तथा ॥ ९०॥ कुम्भा मीना च सारा च सर्वभक्षा तथेव च ॥८९॥ विश्वात्मा
 विविधोद्भूतचित्ररूपा च कीर्तिता । निःसप्तना निरातंका याचनाचिन्त्य-
 वैभवा ॥९०॥ रक्ता चैव ततः प्रोक्ता विद्याप्राप्तिस्वरूपिणी । हृलेखा
 वलेदिनी किलशा क्षोभिणी मदनातुरा ॥९१॥ निरञ्जना रागवती तथेव
 मदनावती । मेषला द्राविणी वेगवती चैव प्रकोतिता ॥९२॥ कमला कामिनी
 कल्पा कला च कलिताद्भूता । किराता च तथा काला कवना कौशिका
 तथा ॥९३॥ कम्बुचादनिका चैव कातरा कपटा तथा । कीर्तिश्चापि कुमारी
 च कुड्कुमा परिकीर्तिता ॥९४॥ भञ्जनी वेगिनी नागा चपला पेशला सती ।
 रतिः अद्वा भोगलोला मदोन्मत्ता मनस्त्विनी ॥९५॥ विहृला कर्षिणी लोला

तथा मदनमालिनी । विनोदा कोतुका पुण्या पुराणा परिकीर्तिता ॥१६॥
 वागीशी वरदा विश्वा विभवा विघ्नकारिणी । बीजविद्धिहरा विद्धा सुमुखी
 सुन्दरी तथा ॥१७॥ सारा च सुमना चैव तथा प्रोक्ता सरस्वती । समया
 सर्वंगा विद्वा शिवा बाणी च कीर्तिता ॥१८॥ दूरसिद्धा तथा प्रोक्तायोः विप्र-
 हृष्टी मता । नादा भनोन्मनी प्राणप्रतिष्ठालेणवैभवा ॥१९॥ प्राणापाना
 समाना च व्यानोदाना च कीर्तिता । नागा कर्मा च कृकला देवदत्ता धन-
 उज्जया ॥२०॥ फट्कारी किंकराराध्या जंया च विजया तथा । हुंकारी
 खेचरी चण्डा छेदिनी क्षयिणी तथा ॥२०१॥ स्त्रीहुंकारी क्षेमकारी चतुरक्षर-
 रुपिणी । श्रीविद्यामतवर्णाङ्गी काली याम्या नृपार्णका ॥२०२॥ भाषा
 सरस्वती वाणी संस्कृता प्राकृता परा । बहुरूपा चित्तरूपा रम्यानन्दा च
 कीतुका ॥२०३॥ त्रयाल्या परमात्माल्याप्यमेयविभवा तथा । वाक्स्वरूपा
 विन्दुसर्गरूपा विश्वात्मिका तथा ॥२०४॥ तथा चेपुरकन्दाल्या ज्ञात्रादित्रि-
 विधात्मिका । आयुर्लक्ष्मीकीर्तिभोगसौन्दर्यरोगदायिका ॥ ऐहिकामुहिम-
 कज्ञानमयी च परिकीर्तिता । जीवाल्या विजयाल्या च तथैव विश्वविन्मयी ॥
 हृदादिविद्या रूपादिभानुरूपा जगद्गुपुः । विश्वमोहनिका चैव त्रिपुरामृत-
 संज्ञिका ॥२०७॥ सर्वाप्यायनरूपा च भोहिनी क्षोभणी तथा । इलेदिनी च
 समाल्याता तथैव च महोदया ॥२०८॥ संपत्करी हलक्षाणी सीमामातृतनू
 रतिः । प्रोतिर्भवोभवा वापि प्रोक्ता वाराधिपा तथा ॥२०९॥ त्रिकूटा
 च्चापि षट्कूटा पञ्चकूटा विशृद्धगा । अनाहतगता चैव मणिपूरकसंस्थिता ॥
 स्वाधिष्ठानसमासीनाधारस्थाज्ञासमास्थिता । षट्कृशत्कूटरूपा च पञ्चवा-
 शन्मिथुनात्मिका ॥२११॥ पादुकादिकसिद्धीशा तथा विजयदायिनो । काम-
 रूपप्रदा वेतालरूपा च पिशाचिका ॥२१२॥ विचित्रा विभ्रमा हंसी भीषणी
 जनरच्छिका । विशाला मदना तुष्टा कालकण्ठी महाभया ॥२१३॥ माहेन्द्री
 शंखिनी चन्द्री मण्डला वटवासिनी । भेषला सकला लक्ष्मीर्मालिनी विश्व-
 नायिका ॥२१४॥ सुलोचना सुशोभा च कामदा च विलासिनी । कामेश्वरी
 नन्दिनी च स्वर्णरेखा भनोहरा ॥२१५॥ प्रसोदा रागिणी सिद्धा परिणी च
 रतिप्रिया । कल्याणदा कलादक्षा ततश्च सुरसुन्दरी ॥२१६॥ विभ्रमा
 वाहुका वीरा विकला कोरका कविः । सिहनादा महानादा सुग्रीवा मर्कटा
 शठा ॥२१७॥ बिडालाक्षा बिडालास्या कुमारी खेचरी भवा । सयूरा

मङ्गला भीमा द्विष्वक्रा खरानना ॥११८॥ मातंगी च निशाचारा बृहप्राहा
बृकानना । सैरिभास्या गजमुखा पशुवक्रा मृगानना ॥११९॥ भोभका
मणिभद्रा च क्रीडका सिंहचक्राः । महोवरा स्थूलशिखा विकृतास्या वरा-
नना ॥१२०॥ चपला कुकुटास्या च पाविनी मदनालसा । मनोहरा
दीर्घजङ्घा स्थूलदन्ता दशानना ॥१२१॥ सुमुखा पण्डिता कुद्वा वराहास्या
सटामुखा । कपटा कोतुका काला किंकरा कितवा खला ॥१२२॥ भक्षका
भयदा सिद्धा सर्वगा च प्रकोतिता । जया च विजया दुर्गा भद्रा भ्रकरी
तथा ॥१२३॥ अभ्यिका वामदेवी च महामायास्वरूपिणी । विवारिका
विश्वमयी विश्वा विश्वविभृत्ता ॥१२४॥ बीरा विक्षेभिणी विद्या विनोदा
बीजप्रिणा । बोतशोका विवधीवा विपुला विजयप्रदा ॥१२५॥ विभवा
विविधा विप्रा तर्यैव परिकीर्तिता । मनोहरा मङ्गला च मदोत्सिक्ता मन-
स्तिनी ॥१२६॥ मानिनी मधुरा माया मोहिनी च तथा स्मृता । भद्रा
भवानी भव्या च विशालाक्षी शुचिस्मिता ॥१२७॥ ककुभा कमला कल्पा
कलायो पूरणो तथा । नित्या चाप्यमृता चैव जीविता च तथा दया ॥१२८॥
अशोका ह्यमला पूर्णा पूर्णा भाग्योदयता तथा । विवेका विभवा विश्वा
वितता च प्रकोतिता ॥१२९॥ कामिनी खेवरी गर्वा पुराणा परमेश्वरी ।
गौरी शिवा ह्यमेया च विमला विजया परा ॥१३०॥ पवित्रा पवित्री
विद्या विश्वेशी शिववल्लभा । अशेषरूपा ह्यानन्दाम्बुजाक्षी चाप्यनिविता
॥१३१॥ वरदा वाक्यदा वाणी विविधा वेदविप्रहा । विद्या वाणीश्वरी
सत्या संयता च सरस्वती ॥१३२॥ निर्मलानन्दरूपा च ह्यमृता मानदा
तथा । पूषा चैव तथा पुषिद्विष्टुषिद्विचापि रतिरूपिः ॥१३३॥ शशिनी
चन्द्रिका कान्तिजयोत्सना श्रीः प्रीतिरङ्गदा । पूर्णा पूर्णमृता कामदायिनीन्दुक-
द्वात्मिका ॥१३४॥ तपिनी तापिनी धूस्रा मरीचिर्ज्वालिनी हचिः । सुषुम्णा
भोगदा विश्वा बाधिनी धारिणी धमा ॥१३५॥ धूस्राद्विरूपा ज्वलिनी
ज्वालिनी विस्कुलिगिनी । सुश्रीः स्वरूपा कविला हृष्यकब्यवहा तथा
॥१३६॥ घस्मरा विश्वकवला लोलाक्षी लोलजिह्विका । सर्वभक्षा सहलाक्षी
निःसङ्गा च गतिप्रिया ॥१३७॥ अचिन्त्या चाप्रमेया च पूर्णरूपा दुरासदा ।
सर्वा संसिद्धिरूपा च पावनीत्येकरूपिणी ॥१३८॥ तथा यामलवेदास्या
शाकते वेदस्वरूपिणी । तथा शाम्भववेदा च भावनासिद्धिसूचिनी ॥१३९॥

वह्निरूपा तथा दग्धा हृषीकेशा विघ्ना भुजद्गमा । वण्मुखा रविरूपा च माता
दुर्गा दिशा तथा ॥१४०॥ घनदा केशवा चापि यमी चैव हरा शशा ।
अश्विनी च यमी वह्निरूपा धात्रीति कीर्तिता ॥१४१॥ चन्द्रा शिवाविति-
ज्ञेवा सर्पिणी पितॄरूपिणी । अर्यम्णा च भगा सूर्या त्वाष्टिरूपा इति संज्ञिका
॥१४२॥ इन्द्रागिरूपा मित्रा चापीन्द्राणी निर्वृतिरेवा । वैश्वदेवी हरित-
भूर्बसी वरणा जया ॥१४३॥ अहृवृद्ध्या पूषणी च तथा कारस्करामला ।
उदुम्बरा जम्बुका च खदिरा कृष्णरूपिणी ॥१४४॥ वंशा च पिप्पला नामा
रोहिणा च पलाशका । पक्षका च तथा मध्यठा बिल्वा चार्जुनरूपिणी ॥१४५॥
विकल्पकता च कुम्भा सरला चापि संजिका । वञ्जुला पनसार्का च शमी
हलिप्रियाम्रका ॥१४६॥ निम्बा मध्यूकसंज्ञा चाप्यशब्दत्या च गजाह्नया ।
नागिनी सर्पिणी चैव शुनी चापि विडालिकी ॥१४७॥ छागी मार्जारिका
मूर्खी वृषभा माहिती तथा । शार्दूली सेरिभी व्याघ्री हरिणी च मृगी शुनी
॥१४८॥ कपिरूपा च गोधण्टा वानरी च नराश्विनी । नगा गौहंस्तिनी
चेति तथा षट्वक्रवातिनी ॥१४९॥ त्रिलङ्घा तीरपालाख्या भ्रामणी द्रविणी
तथा । सोमा सूर्या तिथिवरा योगार्का करणात्मिका ॥१५०॥ यथिणी
तारणा अयोमशब्दाद्या प्राणिनी च धीः । श्रोधिनी स्तंभिनी चण्डोच्चण्डा
ग्राह्यादिरूपिणी ॥१५१॥ सिंहस्त्रा व्याघ्राना चैव गजाश्वगहडस्तिता ।
भीमाप्या तेजसी वायुरूपिणी नाभसा तथा ॥१५२॥ एकवक्त्रा चतुर्वक्त्रा
नववक्त्रा कलानना । पञ्चविशतिवक्त्रा च षड्विशत्पद्मना (?) तथा
॥१५३॥ ऊनपञ्चाशदास्त्या च चतुर्षष्टिमुखा तथा । एकाशीतिमुखा चैव
शताननसमन्विता ॥१५४॥ स्थूलरूपा सूक्ष्मरूपा तेजोविग्रहधारिणी ।
बृणावृत्तिस्वरूपा च नाथावृत्तिस्वरूपिणी ॥१५५॥ तत्त्वावृत्तिस्वरूपापि नित्या-
वृत्तिवपुर्द्वरा ॥१५६॥ अङ्गावृत्तिस्वरूपा चाप्यायुधावृत्तिरूपिणी । गुरुपंचित-
स्वरूपा च विद्यावृत्तितनुस्तया ॥१५७॥ अह्माद्यावृत्तिस्वरूपा च परा पश्यन्तिका
तथा । मध्यमा वैखरी शीर्षकण्ठताल्वोष्ठदन्तगा ॥१५८॥ जिह्वामूलगता
नासागतोरःस्थलगामिनी । पदवाक्यस्वरूपा च वेदभाषास्वरूपिणी ॥१५९॥
सेकाख्या यीक्षणाख्या चोपदेशाख्या तथैव च । व्याकुलाक्षरसंकेता गायत्री
प्रणवादिका ॥१६०॥ जपहोमार्चनध्यानयन्त्रतर्पणरूपिणी । सिद्धसारस्वता
मुत्त्वृज्जया च त्रिपुरा तथा ॥१६१॥ गारुडा चाप्तपूर्णा चाप्यश्वारूढा

नवात्मिका । गौरी च देवी हृदया लक्षदा च मर्तंगिनो ॥१६२॥ निष्ठकत्रयपदा
वेष्टा वादिनी च प्रकीर्तिता । राजलक्ष्मीर्महालक्ष्मीः सिद्धलक्ष्मीर्गवानना
॥१६३॥ इति ललितादेवीसहस्रनामस्तोत्रं सम्पूर्णम् ।

परिशिष्टम् (क)

राधाकृष्णसहस्रनामस्तोत्रम्

(नारदीय, पूर्वखण्ड, ८२)

सनकुमार उवाच—

ततस्त्वं नारद पुनः पृष्ठवान्वे सवाशिवम् ॥३४॥ नाम्नां सहस्रे
तच्चापि प्रोक्तवास्तच्छृणुष्टव मे । ध्यात्वा वृन्दावने रम्ये यमुनातीर-
संगतम् ॥३५॥ कल्पवृक्षं समाभित्य तिष्ठन्तं राधिकायुतम् । पठेन्नामसहस्रं
तु युगलास्थं महामुने ॥३६॥— देवकीनन्दनः शोरिर्वासुदेवो बलानुजः ।
गदाप्रजः कंसमोहः कंससेवकमोहनः ॥३७॥ भिन्नार्गलो भिन्नलोहः पितृबाह्यः
पितृस्तुतः । मातृस्तुतः शिवध्येयो यमुनाजलभेदनः ॥३८॥ दद्यवासी दद्या-
नन्दी नन्दद्यालो दयानिधिः । लीलाबालः पथनेत्रो गोकुलोत्सव ईश्वरः ॥३९॥
गोपिकानन्दनः कृष्णो गोपानन्दः सतां गतिः । बकप्राणहरो विष्णुर्बंकमुक्ति-
प्रबोहृतिः ॥४०॥ बलदोलाद्यशयः इयामलः सर्वपुन्दरः । पथनाभो हृषी-
केशः क्रीडामनुजबालकः ॥४१॥ लीलाविष्वस्तशकटो वेदमन्त्राभिषेचितः ।
यशोदानन्दनः कान्तो मुनिकोटिनिषेचितः ॥४२॥ नित्यं मधुवनावासी
वैकुण्ठः संभवः करुः । रमापतिर्युपतिर्मुरारिर्मधुसूदनः ॥४३॥ माधवो
मानहारी च श्रीपतिर्भूधरः प्रभुः । बृहद्वनमहालीलो नन्दसूनर्महासनः ॥४४॥
तण्णवर्तप्राणहारी यशोदाविस्मयप्रदः । ग्रैलोक्यवक्त्रः पदाक्षः पथहृस्तः
प्रियंकरः ॥४५॥ ऋद्धार्थो धर्मगोप्ता च भूपतिः श्रीधरः स्वराट् । अजाध्यक्षः
शिवाध्यक्षो धर्माध्यक्षो महेश्वरः ॥४६॥ वेदान्तवेदो ऋद्धस्थः प्रजापति-
रमोघनृक् । गोपीकरावलम्बी च गोपबालकसुप्रियः ॥४७॥ बालानुयायी
बलवान् श्रीदामप्रिय आत्मवान् । गोपीगृहाङ्गणरतिर्भंडः सुश्लोकमङ्गलः
॥४८॥ नवनीतहरो बालो नवनीतप्रियाशनः । बालवृन्दी मर्कंवृन्दी चकिताक्षः
पलायितः ॥४९॥ यशोदातंजितः कंपी मायारुदितशोभनः । दामोदरोऽप्रमे-
यात्मा दयालुर्भवतवत्सलः ॥५०॥ सुबद्धोलूल्लले नम्रशिरा गोपीकर्द्यितः ।

वृक्षभंगी शोकभंगी धनदात्मजमोक्षणः ॥५१॥ देवविवचनश्लाघो भवत-
वात्सल्यसागरः । ब्रजरोलाहुलकरो ब्रजानन्दविवर्द्धनः ॥५२॥ गोपात्मा
प्रेरकः साक्षी वृद्धावननिवासकृतः । वृत्सपालो वृत्सपतिर्गोपवारकमण्डनः
॥५३॥ बालकीडो बालरतिर्बालकः कनकाङ्गदी । पीताम्बरो हेममाली
मणिमुक्ताविभूषणः ॥५४॥ किकिणीकटकी सूत्री नूपुरी मुद्रिकान्वितः ।
वृत्सामुरपतिष्ठवंसो बकासुरविनाशः ॥५५॥ अधामुरविनाशी च विनिद्री-
कृतबालकः । आद्य आत्मप्रदः सद्गी यमुनातीरभोजनः ॥५६॥ गोपाल-
मण्डलीमध्यः सर्वगोपालभूषणः । कृतहृततलप्राप्तो ध्यञ्जनाथितशाखिकः
॥५७॥ कृतबाहुभृज्ञावठिर्गुडजालङ्कृतकण्ठः । मयूरविवङ्गमुकुटो वन-
मालाविभूषितः ॥५८॥ गेरिकाविक्रितवपुर्नवमेघवपुः स्मरः । कोटिकश्वर्प-
लावध्यो लतम्बकरकुण्डलः ॥५९॥ आजानुबाहुभंगवालिदारहितलोकनः ।
कोटिसागरगाम्भीर्यः कालकालः सदाशिवः ॥६०॥ विरचितमोहनवतुर्गो-
पवृत्सवपुर्द्वंरः । ब्रह्माण्डकोटिजनको ब्रह्मामोहविनाशकः ॥६१॥ ब्रह्मा ब्रह्मे-
डितः स्वामी शक्तिविनाशनः । गिरपूजोपदेष्टा च धृतगोवर्द्धनाचलः ॥६२॥
पुरन्दरेडितः पूज्यः कामवेनुप्रपूजितः । सर्वतोर्याभिविक्तश्च गोविन्दो गोप-
रक्षकः ॥६३॥ कालियातिकरः कूरो नागपत्नीडितो विराट् । धेनुकारिः
प्रलम्बारिवृषासुरविमर्दनः ॥६४॥ मायामुरात्मजध्वंसी केशिकण्ठविदारकः ।
गोपगोप्ता धेनुगोप्ता दावाग्निपरिशोषकः ॥६५॥ गोपकन्यावस्त्रहारी गोप-
कन्यावरप्रदः । यज्ञपत्न्यश्चभोजी च मुनिमानापहारकः ॥६६॥ जलेशमान-
मध्यनो नन्दगोपालजीवनः । गन्धर्वशापमोक्ता च शङ्खचूडशिरोहरः ॥६७॥
वंशी बटी वेणुबादी गोपीचिन्तापहारकः । सर्वगोप्ता समाहानः सर्वगोपी-
मनोरथः ॥६८॥ अङ्गगधर्मप्रवक्ता च गोपीमण्डलमोहनः । रासकीडारसा-
स्त्रादी रसिको राधिकाधवः ॥६९॥ किशोरी प्राणनाथश्च वृषभानुसुताप्रियः ।
सर्वगोपीजनातन्दी गोपीजनविमोहनः ॥७०॥ गोपिकागमीतचरितो गोपीनर्तन-
लालसः । गोपीस्त्रकन्धाधितकरो गोपिकाचुम्बनप्रियः ॥७१॥ गोपिकामार्जित-
मुखो गोपीव्यञ्जनवीजितः । गोपिकाकेशसंस्कारी गोपिकापुष्पसंस्तरः ॥७२॥
गोपिकाहृदयालम्बी गोपीवहनतत्परः । गोपिकामदहारी च गोपिकापरमाजितः
॥७३॥ गोपिकाकृतसंनीलो गोपिकासंस्मृतप्रियः । गोपिकावन्वितपदो
गोपिकावशवर्तनः ॥७४॥ राधापराजितः श्रीमाश्रिकुञ्जे सुविहारवान् ।

कुञ्जप्रियः कुञ्जवासी बृन्दावनविकासनः ॥७५॥ यमुनाजलसिंकताङ्गो
 यमुनासौख्यदायकः । शशिसंस्तम्भनः शूरः कामो कामविमोहनः ॥७६॥
 कामाद्यः कामनाथइच्च काममानसमेवनः । कामवः कामरूपइच्च कामिनी-
 कामसंचयः ॥७७॥ नित्यक्रीडो महालोलः सर्वः सर्वगतस्तथा । परमात्मा
 पराधीशः सर्वकारणकारणः (म्) ॥७८॥ गृहीतनारदवचा ह्यकूरपरिचिन्तितः ।
 अकूरवन्नितपदो गोपिकातोषकारकः ॥७९॥ अकूरवाक्यसङ्ग्राही मयुरावास-
 कारणः (म्) ॥ अकूरतापशमनो रजकायुप्रणाशनः ॥८०॥ मयुरानन्दवायी
 च कंसवस्त्रविलुण्ठनः । कंसवस्त्रपरीधानो गोपवस्त्रप्रदायकः ॥८१॥ सुदाम-
 गृहगामी च सुदामपरिपूजितः । तनुबायकसंप्रीतः कुञ्जाचन्दनलेपनः ॥८२॥
 कुञ्जारूपप्रदो विज्ञो मुकुन्दो विष्टरथवाः । सर्वज्ञो मयुरालोकी सर्वलोकाभि-
 नन्दनः ॥८३॥ कृपाकटाक्षदर्शी च वैत्यारिदेवरालकः । सर्वदुःखप्रशमनो
 भनुभंडगी भग्नोत्सवः ॥८४॥ कुवलयापीडहन्ता उन्तस्कन्धबलाग्रणीः । कल्प-
 रूपघरो धीरो दिव्यवस्त्रानुलेपनः ॥८५॥ भल्लरूपो महाकालः कामरूपी
 बलान्वितः । कंसत्रासकरो भीमो मुष्टिकान्तश्च कंसहा ॥८६॥ चाणूरघनो
 भयहरः शलारिस्तोशलान्तकः । वैकुण्ठवासी कंसारिः सर्वदुष्टनिष्ठूदनः ॥८७॥
 देवदुन्दुभिनिर्धोषो पितॄशोकनिवारणः । यादवेन्द्रः सतां नाथो यादवारिप्रमहनः
 ॥८८॥ शौरिदिशोकविनाशी च देवकीतापनाशनः । उग्रसेनपरित्राता उग्रसेना-
 भिषूजितः ॥८९॥ उग्रसेनाभिषेको च उग्रसेनदयापरः । सर्वसात्त्वतसाक्षी च
 यदूनामभिनन्दनः ॥९०॥ सर्वमायुरसंसेव्यः कहणो भक्तवान्धवः । सर्वगोपाल-
 घनदो गोपीयोगपाललालसः ॥९१॥ शौरिदित्तोपवीती च उग्रसेनदयाकरः ।
 गुरुभक्तो ब्रह्मचारी निगमाध्ययने रतः ॥९२॥ सद्वर्णणसहाय्यायी सुदाम-
 सुहृदेव च । विद्यानिधिः कलाकोशो मृतपुत्रप्रदस्तथा ॥९३॥ चक्री पाञ्चजनी
 चैव सर्वनारकिमोचनः । यमाच्छितः परो देवो नामोऽवारवशेऽङ्गयुतः ॥९४॥
 कुञ्जाविलासी सुभगो दीनवन्धुरनूपमः । अकूरयृहगोप्ता च प्रतिज्ञापालकः
 शुभः ॥९५॥ जरासन्धजयी विद्वान्यवनान्तो द्विजाध्यः । मूच्चकुन्दप्रियकरो
 जरासन्धपलायितः ॥९६॥ द्वारकाजनको गूढो ब्रह्मण्यः सत्यसङ्गरः । स्त्रीलाघरः
 प्रियकरो विश्वकर्मा यशोप्रवः ॥९७॥ हक्षिमणीप्रियसन्देशो रुक्मिशोकविद्वन्तः ।
 चैत्रशोकालयः श्रेष्ठो दुष्टराजन्यनाशनः ॥९८॥ रुक्मिमवृण्यकरणो रुक्मिणी-
 वचने रतः । बलभद्रवचोप्राही मुक्तस्त्रभी जनार्दनः ॥९९॥ रुक्मिणी-

प्राणनामशक्त सत्यभामापतिः स्वयम् । भक्तपक्षी भवितवश्यो ह्यकूरमणिदायकः ॥१०७॥ शतधन्वप्राणहारी ऋक्षराजसुतप्रियः । सत्राजितनपाकान्तो मित्रविद्वापहारकः ॥१०८॥ सत्यापतिर्लक्ष्मणाजित्पूज्यो भद्राप्रियंकरः । नरकांसुरधातो च लीलाकन्याहरो जयी ॥१२॥ मुरारिमदनेशोऽपि धरित्रीदुःखनाशनः । वैनतेयी स्वर्गगामी अदित्ये कुण्डलप्रदः ॥३॥ इन्द्रार्चितो इमाकान्तो वच्छिभार्याप्रियूजितः । पारिजातापहारी च शक्मानापहारकः ॥४॥ प्रथमनजनकः साम्बतातो बहुसुतो विधुः । गर्गचार्यः सत्यगतिर्थमधारो धराधरः ॥५॥ द्वारकामण्डनः इलोक्यः सुश्लोको निगमालयः । पौष्टकप्राणहारी च काशीराजशिरोहरः ॥६॥ अवेद्यविश्रदाहो सुवक्षिणभयावहः । जरासन्धविदारी च धर्मनन्दनयज्ञकृत् ॥७॥ शिशुपालशिरश्छेदी दन्तवक्त्रविनाशनः । विद्वरथान्तकः श्रीशः श्रीदो द्विविदनाशनः ॥८॥ रुक्मणीमानहारी च रुक्मणीमानवद्धनः । देवर्खिकापहर्ता च द्रौपदीवाक्यपालकः ॥९॥ दुर्बासो भयहारी च पाञ्चालीस्मरणागतः । पार्थद्रूतः पार्थमन्त्री पार्थदुःखीघनाशनः ॥१०॥ पार्थमानापहारी च पार्थजीवनवायकः । पाञ्चालीवस्त्रदाता च विश्वपालकपालकः ॥११॥ इवेताश्वसारथिः सत्यः सत्यसाध्यो भयापहः । सत्यसन्धः सत्यरतिः सत्यप्रिय उवारधीः ॥१२॥ महासेनजयी चैव शिवसंन्धविनाशनः । बाणासुरभुजच्छेत्ता बाणबाहुवप्रदः ॥१३॥ ताक्षर्यमानापहारी च ताक्षर्यतेजोविवद्धनः । रामस्वरूपधारी च सत्यभामामुदावहः ॥१४॥ रत्नाकरजलक्रीडो वजलीलाप्रदर्शकः । स्वप्रतिज्ञापरिष्वंसी भीमज्ञापरिवालकः ॥१५॥ वीरायुधहरः कालः कालिकेशो महाबलः । वर्वरीषविशिरोहारी वर्परीषविशिरःप्रदः ॥१६॥ धर्मपुत्रजयी शूरदुर्योधनमदान्तकः । गोपिकाप्रीतिनिर्वन्धनित्यक्रीडो वज्रेश्वरः ॥१७॥ राधाकृष्णरतिर्थन्यः सदान्वोलसमाश्रितः । सदा मधुवनानन्दी सदा वृन्दावनप्रियः ॥१८॥ अशोकवनसप्तद्वः सदा तिलकसङ्कण्ठः । सदा गोवद्धनरतिः सदा गोकूलबलभः ॥१९॥ भाण्डीरवटसंवासी नित्यं वंशीवटस्थितः । नन्दप्रामकृतावासो वृषभानुगृहप्रियः ॥२०॥ गृहीतकामिनीरूपो नित्यं रासविलासकृत् । बलवीजनसंगोप्ता बलवीजनवल्लभः ॥२१॥ वेवशम्भूपाकर्ता कल्पपादप्रसंस्थितः । शिलानुगन्धनिलयः पादचारी घनचलविः ॥२२॥ अतसीकुसुमप्रलयः सदा लक्ष्मीकृपाकरः । त्रिपुरारिप्रियकरो ह्यप्रधन्वापराजितः ॥२३॥ वद्धुरध्वंसकर्ता च निकुम्भप्राणहारकः । वज्रतामपुरध्वंसी

पीण्डकप्राणहारकः ॥२४॥ बहुलाश्वप्रीतिकर्ता द्विजवर्यप्रियडकरः । शिव-
 सञ्जकटहमरी च वृकासुरविनाशनः ॥२५॥ भूगुसल्कारकारी च शिवसात्मि-
 कताप्रदः । गोकर्णपूजकः साम्बकुष्ठविद्वंसकारणः ॥२६॥ वेदस्तुतो वेदवेत्ता
 यदुवंशविवर्द्धनः । यदुवंशविनाशी च उद्धवोद्धारकारकः ॥२७॥ राधा च
 राधिका चैव आनन्दा वृषभानुजा । वृन्दावनेश्वरी पुण्या कृष्णमानसहारिणी
 ॥२८॥ प्रगल्भा चतुरा बामा कामिनी हरिमोहिनी । ललिता मधुरा माष्टवी
 किशोरी कनकप्रभा ॥२९॥ जितचन्द्रा जितमृगा जितसिंहा जितद्विया । जित-
 रम्भा जितपिका गोविन्दहृदयोद्भवा ॥३०॥ जितविम्बा जितशुका
 जितपद्मा कुमारिका । श्रीकृष्णाकर्षणा देवी नित्यं युग्मस्वरूपिणी ॥३१॥
 नित्यं विहारिणी कान्ता रसिका कृष्णवल्लभा । आमोदिनी मोदवती नन्द-
 नन्दनभूषिता ॥३२॥ विव्याम्बरा दिव्यहारा मुक्तामणिविभूषिता । कुञ्जप्रिया
 कुञ्जवासा कुञ्जनायकनायिका ॥३३॥ चारुरा चारुवत्रा चारुहेमाङ्गदा
 शुभा । श्रीकृष्णवेणुसंगीता मुरलीहारिणी शिवा ॥३४॥ भद्रा भगवती
 शान्ता कुमुदा सुन्दरी प्रिया । कृष्णकीडा कृष्णरति श्रीकृष्णसहवारिणी
 ॥३५॥ वशीवटप्रियस्थाना युग्मायुग्मस्वरूपिणी । भाण्डीरवासिनी शूभ्रा
 गोपीनायप्रिया सखी ॥३६॥ श्रुतिनिःश्वसिता दिव्या गोविन्दरसदायिनी ।
 श्रीकृष्णप्रायंनीशाना महानन्दप्रदायिनी ॥३७॥ ये कुण्डजनसंसेव्या कोटिलक्ष्मी-
 सुखावहा । कोटिकन्दपूर्णलावण्या रतिकोटिरतिप्रदा ॥३८॥ भक्तिप्राह्णा
 भक्तिरूपा लावण्यसरसी उमा । ब्रह्मरुद्रादिसंराध्या नित्यं कोतृहलाम्बिता
 ॥३९॥ नित्यलीला नित्यकामा नित्यभृङ्गारभूषिता । नित्यवृन्दावनरसा
 नन्दनन्दनसंयुता ॥४०॥ गोपिकामण्डलीयुक्ता नित्यं गोपालसङ्घगता ।
 गोरसकेषणी शूरा सानन्दा नन्ददायिनी ॥४१॥ महालीलाप्रकृष्टा च नागरी
 नगचारिणी । नित्यमधूर्णिता पूर्णा कस्तुरीतिलकाम्बिता ॥४२॥ पद्मा इयामा
 मृगाक्षी च तिद्विलूपा रसावहा । कोटिचन्द्रानना गौरी कोटिकोकिलमुस्वरा
 ॥४३॥ शीलसौन्दर्यनिलया नन्दनन्दनलालिता । अशोकवनसंवासा भाण्डीर-
 वनसङ्घगता ॥४४॥ कल्पद्रुमतलाविष्टा कृष्णा विश्वा हरिप्रिया । अजागम्या
 भवागम्या गोवर्द्धनकृतालया ॥४५॥ यमुनातीरनिलया शश्वद्रोविन्दजलिपनी ।
 शश्वन्मानवती स्निग्धा श्रीकृष्णवरिवनिता ॥४६॥ कृष्णस्तुता कृष्णवृत्ता
 श्रीकृष्णहृदयालया । देवद्रुमफला सेव्या वृन्दावनरसालया ॥४७॥ कोटितीर्थ-

मयी सत्या कोटितीर्थफलप्रदा । कोटियोगसुदुध्राप्या कोटियज्जुराश्रया ॥४६॥
 मनसा शशिलेखा च श्रीकोटिसुभगाऽनधा । कोटिमुक्तमुखा सौम्या लक्ष्मी-
 कोटिविलासिनी ॥४७॥ तिलोत्तमा त्रिकालस्था त्रिकालज्ञात्यधीश्वरी ।
 त्रिवेदज्ञा त्रिलोकज्ञा तुरीयान्तनिवासिनी ॥४८॥ दुर्गाराध्या रमाराध्या
 विश्वाराध्या चिदात्मिका । वेवाराध्या पराराध्या ब्रह्माराध्या परात्मिका
 ॥४९॥ शिवाराध्या प्रेमसाध्या भक्ताराध्या रसात्मिका । कृष्णप्राणार्पणी
 भामा शुद्धप्रेमविलासिनी ॥५०॥ कृष्णाराध्या भक्तिसाध्या भक्तवृन्दनिवे-
 षिता । विश्वाधारा कृपाधारा जीवधारातिनायिका ॥५१॥ शुद्धप्रेममयी लक्ष्मा
 नित्यसिद्धा शिरोमणि । दिव्यरूपा दिव्यभोगा दिव्यवेषा भुवनिविता ॥५२॥
 दिव्याङ्गनावृन्दसारा नित्यनूतनयौवना । परब्रह्मावृता ध्येया महारूपा
 महोङ्गवला ॥५३॥ कोटिसूर्यप्रभा कोटिचन्द्रविम्बाधिकचल्पिः । कोमलामृत-
 वागाद्या वेवाद्या वेददुर्लभा ॥५४॥ कृष्णासक्ता कृष्णभक्ता चन्द्रावलिनि-
 षेविता । कलाखोडशसंपूर्णा कृष्णदेहार्द्धारिणी ॥५५॥ कृष्णवृद्धिः कृष्णभारा
 कृष्णरूपविहारिणी । कृष्णकान्ता कृष्णवना कृष्णमोहनकारिणी ॥५६॥
 कृष्णदृष्टिः कृष्णगोत्री कृष्णदेवी कुलोद्धाहा । सर्वभूतस्थितावात्मा सर्वलोक-
 नमस्कृता ॥५७॥ कृष्णदात्री प्रेमघात्री स्वर्णगात्री मनोरमा । नगधात्री
 यशोदात्री महादेवी शुभद्रकरी ॥५८॥ श्रीशोवदेवजननी अवतारणप्रसूः ।
 उत्पलांकारविन्दांका प्रसादांका ह्रितोयका ॥५९॥ रथांका कृञ्जरांका च
 कृञ्जलांकपदस्थिता । छत्रांका विद्युदंका च पूष्पमालांकितापि च ॥६०॥
 दण्डांका मुकुटांका च पूर्णचन्द्रा शुक्रांकिता । कृष्णान्नाहारपाका च वृन्दाकृञ्ज-
 विहारिणी ॥६१॥ कृष्णप्रबोधनकरो कृष्णशेषान्नभोजिनी । पथकेसरमध्यस्था
 संगोतागमवेदिनी ॥६२॥ कोटिकल्पान्तभ्रूभङ्गा अप्राप्तप्रलयाच्युता । सर्व-
 सत्त्वनिधिः पथशङ्खादिनिधिसेविता ॥६३॥ अणिमादिगुणेश्वर्या देववृन्दविष-
 मोहिनी । सर्वनिन्दप्रदा सर्वा सुवर्णलतिकाकृतिः ॥६४॥ कृष्णाभिसारसद्देता
 मालिनी नृत्यपिण्डता । गोवीसिन्धुसकाशाद्वा गोपमण्डपशोभिनी ॥६५॥
 श्रीकृष्णश्रीतिदा भीता प्रत्यङ्गपुलकांचित्वता । श्रीकृष्णालिङ्गगनरता श्रीविन्द-
 विरहाक्षमा ॥६६॥ अनन्तगुणसंवक्षा कृष्णकीर्तनलालसा । बीजत्रयमयी मूर्तिः
 कृष्णानुप्रहवाचित्तता ॥६७॥ विमलादिनिषेष्या च ललिताद्याचिता सती ।
 पद्मवृन्दस्थिता हृष्टा त्रिपुरावर्दितेविता ॥६८॥ वृन्दावत्पर्विता श्रद्धा दुर्लभ्या

मन्तवल्लभा । दुर्लभा सान्द्रसौख्यात्मा अद्योहेतुः सुभोगदा ॥७१॥ सारङ्गा
शारदा बोधा सद्बन्धावनन्वारिणी । ब्रह्मानन्दा चिदानन्दा ध्यानानन्दाद्वारिका ॥७२॥ गन्धर्वा सुरतज्ज्ञा च गोविन्दप्राणसङ्गमा । कृष्णाङ्गभूषणा रत्नभूषणा
स्वर्णभूषिता ॥७३॥ श्रीकृष्णदूदयावासमुक्ताकनकनासिका । सद्रस्तकङ्कणयुता
श्रीमन्नीलगिरिस्थिता ॥७४॥ स्वर्णनुपुरसंपद्मा स्वर्णकिंकिजिमण्डिता । अशेष-
रात्कुतुका रम्भोहस्तनुमध्यमा ॥७५॥ पराकृतिः परानन्दा परस्वर्गविहारिणी ।
प्रसूनकवरी चित्रा महासिन्दूरसुन्दरी ॥७६॥ कंशोरवयसा बाला प्रमदाकुल-
शेषरा । कृष्णाधरसुधास्वादा इयामप्रेमविनोदिनी ॥७७॥ शिखिपिच्छल-
सच्छूडा स्वर्णचम्पकभूषिता । कुमुमालकतकस्तूरीमण्डिता चापराजिता ॥७८॥
हेमहारान्विता पुष्पाहाराढ्या रसवत्यपि । माधुर्यमधुरा पद्मा पद्महस्ता
सुविश्रुता ॥७९॥ भ्रूमङ्गाभङ्गकोवण्डकटाक्षशरसनिधिनी । शेषदेवशिरस्या
च नित्यह्यलविहारिणी ॥८०॥ कारण्यजलमध्यस्या नित्यमत्ताधिरोहिणी ।
अष्टभाषावती चाष्टनायिका लक्षणान्विता ॥८१॥ सुनीतिज्ञा श्रुतिज्ञा च
सर्वज्ञा दुःखहारिणी । रजोगुणेश्वरी चैव शरच्चन्द्रनिभानना ॥८२॥ केतकी-
कुसुमाभासा सदा सिन्धुवनस्थिता । हेमपुष्पाधिककरा पञ्चजनितमयी हिता
॥८३॥ स्तनकुम्भी नराढ्या च क्षीणापुष्पा यशस्विनी । वैराजसूयजननी
श्रीज्ञा भुवनमोहिनी ॥८४॥ महाशोभा महामाया महाकान्तिर्महासूतिः ।
महामोहा महाविद्या महाकीर्तिर्महारतिः ॥८५॥ महाधर्मा महावीर्या महा-
शक्तिर्महाद्युतिः । महागोरी महासंपन्नमहाभोगविलासिनी ॥८६॥ समया
भक्तिदाशोका वात्सल्यरसदायिनी । सुहृद्द्वितप्रदा स्वच्छा माधुर्यरसविधिणी
॥८७॥ भावभक्तिप्रदा शुद्धप्रेमभक्तविधायिनी । गोपरामाभिरामा च क्रीडा-
रामा परेश्वरी ॥८८॥ नित्यरामा चात्मरामा कृष्णरामा रमेश्वरी ।
एकानेजगद्व्याप्ता विश्वलोलाप्रकाशिनी ॥८९॥ सरस्वतीशा दुर्गेशा जगदीशा
जगद्विधिः । विष्णुवंशनिवासा च विष्णुवंशसमुद्भवा ॥९०॥ विष्णुवंशस्तुता
कर्त्री विष्णुवंशावनी सदा । आरामस्था बनस्था च सूर्यपुष्पव्यग्राहिनी ॥९१॥
प्रीतिस्था नित्ययन्त्रस्था गोलोकस्था विभूतिदा । स्वानुभूतिस्थिताव्यक्ता
सर्वलोकनिवासिनी ॥९२॥ अभृता ह्याद्युता श्रीमन्नारायणसमीडिता । अक्ष-
रापि च कूटस्था महापुरुषसंभवा ॥९३॥ श्रीदार्थभावसाध्या च स्थूलसूक्ष्मा-
तिरूपिणी । शिरोषपुष्पमदुला गाङ्गेयमकुरप्रभा ॥९४॥ नीलोत्पलजिताक्षी च

सद्रुतकवरान्विता । प्रेमपर्यङ्कनिलया तेजोमण्डलमध्यगा ॥१५॥ कृष्णाङ्ग-
गोपनाऽभेदा लीलावरणायिका । सुधासिन्धुसमुल्लासामूतास्पन्दविधायिनी ॥१६॥ कृष्णचित्ता रासचित्ता प्रेमचित्ता हरिप्रिया । अचिन्तनगुणप्रामा
कृष्णलीला मलापहा ॥१७॥ राससिन्धुशशाङ्कका च रासमण्डलमण्डनी ।
नतवता सिंहरीछा सुमूर्तिः सुरवन्दिता ॥१८॥ गोपी चूडामणिर्गोपी गणेडचा
विरजायिका । गोपप्रेष्ठा गोपकन्या गोपनारी सुगोपिका ॥१९॥ गोपधामा
सुवामास्वा गोपाली गोपमोहिनी । गोपभूषा कृष्णभूषा श्रीवन्दावनचन्द्रिका
॥२०॥ बीणादिघोषनिरता रासोत्सवविकासिनी । कृष्णचेष्टा परिज्ञाता
कोटिकन्दर्पमोहिनी ॥२१॥ श्रीकृष्णगुणनामाङ्गा देवसुन्दरिमोहिनी ।
कृष्णचन्द्रमनोता च कृष्णदेवसहोदरी ॥२॥ कृष्णाभिलायिणी कृष्णब्रेमानुग्रह-
वाच्छिता । क्षेमा च मधुरालापा भ्रुवोमाया सुभद्रिका ॥३॥ प्रकृतिः
परमानन्दा नीपद्रुमतलस्थिता । कृपाकटाक्षा विम्बोळी रमभा चावनितम्बिनी
॥४॥ स्मरकेलिनिधाना च गण्डताटकमण्डिता । हेमाद्रिकान्तिरुचिरा प्रेमाद्या
मदमन्यरा ॥५॥ कृष्णचिन्ता प्रेमचिन्ता रत्नचिन्ता च कृष्णदा । रासचिन्ता
भावचिन्ता शुद्धचिन्ता महारसा ॥६॥ कृष्णादृष्टित्रुष्टियुगा दृष्टिपश्मविनि-
मिनी । कन्दर्पजननी मुख्या वैकृष्णतिदायिनी ॥७॥ रातभावा प्रियाविलक्षा
प्रेष्ठा प्रथमनायिका । शुद्धा सुधादेहिनी च श्रीरामा रसमञ्जरी ॥८॥ सुप्रभावा
शुभाचारा स्वर्णदी नर्मदाम्बिका । गोमती चन्द्रभागेडचा सरयूस्ताम्रपणिसू-
॥९॥ निष्कलङ्ककचरित्रा च निर्गुणा च निरञ्जना । एतन्नामसहस्रं तु युगम-
स्थस्य नारद ॥२१०॥ पठनीयं प्रयत्नेन वृद्धावनरसावहे । पापापहं वैरिहरं
राधामाधवभक्तिदम् ॥१२॥ नमस्तहम् भगवते कृष्णायाकुण्ठमेष्टसे । राधा-
सङ्गसुधासिन्धो नमो नित्यविहारिणे ॥२१३॥

परिशिष्टम् (३)

गङ्गासहस्रनामस्तोत्रम्

(स्कान्द, काषोष्टङ्ग, २९)

स्कन्द उवाच—

ॐ नमो गङ्गादेव्यं अङ्काररूपिण्यजराऽतुलाऽमृतलवा । अत्युदाराऽभयाऽ-
शोकाऽलकनन्दाऽमृताऽमला ॥१७॥ अनाथवत्सलाऽमोघाऽपां योनिरमृतप्रदा ।

अव्यक्तलक्षणाऽक्षोभ्याऽनवचिन्दिक्षाऽपराजिता ॥१८॥ अनायनायाऽमीठार्थ-
तिद्विदाऽनद्वयविधिनी । अणिमादिगुणाऽधाराराऽप्रगण्याऽलीकहरिणी ॥१९॥
अचिन्त्यशक्तिरनवाऽद्भूतरूपाऽघवहरिणी । अद्विराजसुताऽष्टाऽङ्गयोगसिद्धि-
प्रवाऽङ्गयुता ॥२०॥ अक्षुण्णज्ञवितरसुवाऽनन्ततोर्याऽमृतोदका । अनन्तसहिमाऽ-
पाराऽनन्तसौख्यप्रदाऽन्नदा ॥२१॥ अशेषदेवतामूर्तिरवोराऽमृतरूपिणी । अवि-
श्चाज्ञालग्नमनी हृप्रतवर्यगतिप्रवा ॥२२॥ अशेषविघ्नसंहर्षो त्वशेषगुणपूर्किता ।
अज्ञानतिमिरज्ञोतिरनुप्रहरयणा ॥२३॥ अभिरामाऽनवद्यांप्रयनन्तसाराऽ-
कलंकिनी । आरोह्यदाऽनन्दवलो त्वापश्चार्तिविनाशिनी ॥२४॥ आदवर्य-
मूर्तिरायुष्या हृषाड्याऽश्चाऽप्राऽप्यसेविता । आप्यायिन्याप्तविद्याऽश्चा-
द्यानन्दाऽश्वासदाविनी ॥२५॥ आलस्यक्षम्यापदां हृत्री हृषानन्दामृतवधिणी ।
इराबतीष्ठदात्रीष्ठा त्विष्ठापूर्तफलप्रदा ॥२६॥ इतिहासश्रुतीष्ठार्था त्विहा-
मृतशुभप्रदा । इज्याशीलस्त्रियज्येष्ठा त्विन्द्रादिपरिविदिता ॥२७॥ इलाल-
डकारमालेद्वा त्विन्दिरा रम्यमन्दिरा । इदिन्दिरादिसंसेव्या त्वीष्वरीष्वर-
म्बलभा ॥२८॥ इतिभीतिहेड्या च त्वीडनीष्ववित्रभृत् । उत्कृष्टशक्ति-
श्लृष्टोडुपमण्डलचारिणी ॥२९॥ उदिताम्बरसागौलोरगलोकविहासिणी ।
उक्षोर्वरोत्पलोत्कुम्भा उपेन्द्रचरणद्रवा ॥३०॥ उदन्वत्पूर्तिहेतुश्चोदारोत्साह-
प्रवधिनी । उद्गेगच्छ्युष्णशमनी उष्णरविमसुता प्रिया ॥३१॥ उत्पत्तिस्थिति-
संहारकारिण्युपरिचारिणी । ऊर्जवहस्यज्वरोज्जविती चोर्मिमालिनी ॥३२॥
उद्धरेतःप्रियोद्याध्वा हृष्मिलोद्यंगतिप्रदा । ऋथिवृद्वस्तुतदिश्च क्रणवय-
विनाशिनी ॥३३॥ ऋतम्भरद्विदात्री च क्रकस्वरूपा ऋज्जप्रिया । ऋक्षमार्ग-
वक्षर्षीच्छ्रुजुमार्गप्रवधिनी ॥३४॥ एधिताऽखिलधर्मर्थी त्वेकैकामृतदायिनी ।
एधनीयस्वभावेज्या त्वेजिताशेषगतका ॥३५॥ ऐवर्यदेशवर्यहृषा हृष्टिहृष्ट-
हृष्टद्वी श्रुतिः । ओजस्विन्दोषवधीक्षेत्रमोजोदीदनवायिनी ॥३६॥ ओष्ठामृतो-
न्नत्यदात्री त्वीष्वर्य भवरोगिणाम् । ओदार्पक्षक्षुरोपेन्द्रो त्वीप्री हृष्मेयङ्गिणी
॥३७॥ अम्बराधववहाऽबछास्वरसालास्वुजेक्षगा । अस्मिकाम्बुमहायोनिरन्धो-
दान्धकहरिणी ॥३८॥ अंशुमाला हृष्मती त्वद्वग्नीकृतषडानना । अन्धतामि-
क्षहंश्यंधुरञ्जना हृज्जनावती ॥३९॥ कल्याणकारिणी काम्या कमलोत्पल-
गन्धिनी । कुमुदती कमलिकी कान्तिः कलिपतवायिनी ॥४०॥ काङ्गवनाक्षी
कामधेनुः कीर्तिकृत्क्लेशनाशिनी । क्रुतुष्ठेष्ठा क्रुकुफला कर्मदन्धविभेदिसी

॥४१॥ कमलाक्षी कलमहरा कृशानुतपनश्चितः । कहणार्द्वा च कलयाणी
कलिकलमधनाशिनी ॥४२॥ कामरूपा क्रियाशक्तिः कमलोत्पलमालिनी ।
कूटस्था कहणा कान्ता कूर्मयाना कलावती ॥४३॥ कमला कल्पलतिका काली
कलुषवैरिणी । कमनीयजला कन्ना कपर्दिमुकपदंगा ॥४४॥ कालकूटप्रशमनी
कवम्बकुसुमप्रिया । कालिन्दीकेलिललिता कलकललोलमालिका ॥४५॥
आनंतलोकत्रयाकण्डः कण्डूतनयवत्सला । खड्गिनी खड्गधाराभा खगा खण्डेन्दु-
धारिणी ॥४६॥ खेळलगामिनी खस्था खण्डेन्दुतिलकप्रिया । खेचरी
खेचरीवन्द्या ख्यातिः ख्यातिप्रदायिनी ॥४७॥ खण्डितप्रगताघीघा खलबुद्धि-
विनाशिनी । खातेनः कन्दसन्दोहा खड्गखटवाङ्गखेटिनी ॥४८॥ खरसन्ताप-
शमनी खनिः पीयूषपाथसाम् । गडगा गन्धवती गीरी गन्धवंतगरप्रिया
॥४९॥ गम्भीरांगी गुणमयी गतातडका गतिप्रिया । गणनायाम्बिका गीता
गन्धपदापरिष्टुता ॥५०॥ गान्धारीगम्भेशमनी गतिभट्टगतिप्रदा । गोमती
गुह्यविद्या गोर्गोच्ची गगनगामिनी ॥५१॥ गोत्रप्रवर्विनी गुण्या गुणातीता
गुणाप्रणीः । गुहाम्बिका गिरिसुतां गोविन्दांश्रिसमुद्भवा ॥५२॥ गुणनीयचरित्रा
च गायत्री गिरिशप्रिया । गूढ़रूपा गुणवती गुर्वीगौरववधिनी ॥५३॥ ग्रहपीडा-
हरा गुंदागरच्छी गानवत्सला । घर्महंत्री घृतवती घृतुष्टिप्रदायिनी ॥५४॥
घण्डारवप्रिया घोराऽधीषविव्यंसकारिणी । द्राणुष्टीकरी घोषा घनानन्दा
घनप्रिया ॥५५॥ घातुका घूर्णितजला घृष्टशातकसन्ततिः । घटकोटिप्रपोतापा
घटिताशेषमङ्गला ॥५६॥ घृणावती घृणनिषिद्धस्मरा घूकनादिनी । घुसणापि-
उजरतनुर्धर्षिरा घर्षरस्वना ॥५७॥ चन्द्रिका चन्द्रकान्ताम्बुद्धशङ्खदापा चलद्युतिः
चिन्मयी चितिलंपा च चन्द्रायुतशतानना ॥५८॥ चाम्पेयलोकना चारश्वार्चंगी
चारगामिनी । चार्याचारित्रनिलया चित्रकुचिचत्रहणिणी ॥५९॥ चम्पूश्वन्देन-
शुच्यंबुद्धचर्चनीया चिरस्थिरा । चारचम्पकमालाद्या चमिताशेषदुष्कृता ॥६०॥
चिदाकाशवहृचिन्त्या चञ्चचवामरबीजिता । चोरिताशेषवृजिना चरिताशेष-
मण्डला ॥६१॥ छेदिताखिलंपापीघा छयाद्यनी छलहृतिणी । छलत्रिविष्टपत्तला
छोटिताशेषवधना ॥६२॥ छुरितामृतवारीवा छिन्नेनाशछन्दगामिनी । छत्री-
कृतमरालौघा छटीकृतनिजामृता ॥६३॥ जाहूबीज्या जगन्माता जप्या जंघाल-
बीचिका । जया जनार्दनंग्रीता जुग्गीया जगद्विता ॥६४॥ जीवनं जीवनप्राणा
जगज्ज्येष्ठा जगन्मयी । जीवजीवा तु लतिका जन्मिजन्मनिर्वहिणी ॥६५॥

जाडचविष्वंसनकरी जगद्योनिर्जलाविला । जगदानन्दजननी जलजा जलजेक्षणा ॥६६॥ जनलोचनयीयूषा जटातटविहारिणी । जयन्ती जंजपूकधनी जनित-
ज्ञानविप्रहा ॥६७॥ झल्लरोबाढ़कुशला झलझालजलावृता । झिटीशवन्ध्या
शाङ्ककारकारिणी झर्षरावती ॥६८॥ ठीकिताशेषपाताला टंकिकेनोद्रिपाटने ।
टंकारनुत्यक्तलोला टीकनीयमहातटा ॥६९॥ डम्बरप्रवहा डीनराजहंसकुला-
कुला । डम्बुमरहस्ता च डामरोक्तमहाषडका ॥७०॥ ढीकिताशेषविवरणा
द्रवकानादचलजजला । हुंडिविछेशजननी ढण्डुणितपातका ॥७१॥ तपंणी-
सीर्थतीर्था च त्रिपथा त्रिवशेषवरी । त्रिलोकगोष्ठी तोयेशी त्रेलोक्यपरिवन्दिता ॥७२॥
तापत्रितपसंहर्त्री तेजोवलविवर्धिनी । त्रिलक्ष्या तारणी तारा तारा-
पतिकराचिता ॥७३॥ त्रेलोक्यपावनी पुण्या तुष्टिदा तुष्टिरूपिणी । तृणाछेत्त्री
तीर्थमाता त्रिविक्रमपदोद्भवा ॥७४॥ तपोमयी तपोरुषा तपःस्तोमकलप्रवा ।
त्रेलोक्यव्यापिनी तुप्तिस्तुप्तिकृतत्वरूपिणी ॥७५॥ त्रेलोक्यमुन्दरी तुर्या
तुर्यातीतपदप्रवा । त्रेलोक्यलक्ष्मीहित्रपदी तथा तिमित्यन्दिका ॥७६॥ तेजोगर्भा
तपःसारा त्रिपुरारिशिरोगृहा । त्रयोत्त्वरूपिणी तन्मी तपनांगजभीतिनुत ॥७७॥
तरिस्तरणिजामित्रं तपिताशेषपूर्वजा । तुलाविरहिता तीव्रपापतूलतनूनपात् ॥७८॥
दारिद्रियदमनी दक्षा दुष्ट्रेशा दिव्यमण्डना । दीक्षावती दुरावाप्या
द्राक्षामवृत्वारिभृत ॥७९॥ दर्शितानेककुतुका दुष्टदुर्जयदुःखहृत । वैत्य-
हृदरितज्ञी च दानवारिपदावज्जा ॥८०॥ दंवशूकविषहनी च दारिताधीष-
संततिः । द्रुता देवद्रुमच्छस्त्रा दुर्याराधविधातिनी ॥८१॥ दमप्राह्णा देवमाता
देवलोकप्रदिग्नी । देवदेवप्रिया देवी दिव्यालपददायिनी ॥८२॥ दीर्घायुःका-
रिणी दीर्घायोगधी दूषणवर्जिता । दुर्घास्त्रवाहिनी दोह्या विव्या दिव्यगतिप्रदा ॥८३॥
द्युनदी दीनशरणं देहिदेहनिवारिणी । द्राघीयसी दाघहन्त्री दितपातक-
सन्ततिः ॥८४॥ दूरदेशान्तरचरी दुर्गमा देववल्लभा । दुर्वृत्तधनी दुर्विगाह्या
दयाधारा दयावती ॥८५॥ दुरासदा दानशीला द्राविणी दुहिणस्तुता । वैत्य-
वातवस्शुद्धिकर्ती दुर्बद्धिहारिणी ॥८६॥ दानसारा दयासारा चावाभूमिविगा-
हिनी । दुष्टावृष्टफलप्राप्तवेंतावन्ववन्विता ॥८७॥ दीर्घवता दीर्घदुष्टिरूप्त-
तोपा दुरालभा । दण्डपित्री दण्डनीतिर्वृष्टदण्डधराचिता ॥८८॥ दुरोदरन्धो
दावाचिर्द्रवद्रव्यैकशेषविधिः । दीनसन्तापशमनी दात्री दवयुर्विणी ॥८९॥
दरीविदारणपरा दान्ता दान्तजनप्रिया । दारिताद्रितटा दुर्गा दुर्गारिष्यप्रचारिणी

॥१०॥ धर्मद्वारा धर्मधीरा धेनुधीरा धृतिध्रीवा । धेनुदानफलसंपर्का धर्मकामार्थ-
मोक्षदा ॥११॥ धर्मोभिवाहिनो धुर्या धात्री धात्रीविभूषणम् । धर्मिणो धर्म-
शीला च धन्तिकोटिकुतावना ॥१२॥ ध्यातृपापहरा ध्येया धावनी धूतकलमथा ।
धर्मधारा धर्मसारा धनदा धनवधिनो ॥१३॥ धर्मधर्मगुगच्छेत्त्री धत्तरकुमुम-
प्रिया । धर्मेशी धर्मशास्त्रज्ञा धनधार्यतमृद्धिकृत ॥१४॥ धर्मलभ्या धर्मजला
धर्मप्रसवधमिणो । ध्यानगम्यस्वरूपा च धरणो धातृपूजिता ॥१५॥ धूधूर्जटि-
जटासंस्था धन्याधीधरिणावती । नन्दा निवर्णजननी नन्दिनी नुप्रपातका
॥१६॥ निविद्विविजननिचया निजानन्दप्रकाशिनी । नभोद्गणवरी नूर्तिर्मध्या
नारायणीनुता ॥१७॥ निर्मला निर्मलाल्याना नाशिनो तापसम्पदाम् । नियता
नित्यसुखदा नानाइचर्यमहानिधिः ॥१८॥ नदीनदसरोमाता नायिका नाक-
दीषिका । नष्टोद्धरणधीरा च नन्दनानन्दवायिनो ॥१९॥ निर्णिकताशेषभुवना
निःसङ्ख्या निरुपद्रवा । निरालम्बा निष्ठपञ्चा निर्णितमहामला ॥२०॥
निर्मलज्ञानजननी निःशेषप्राणितपद्मृत । नित्योत्सवा नित्यतृत्ता नमस्कार्या
निरक्षजना ॥२१॥ निष्ठावती निरातंका निलेंपा निष्वलातिमका । निरवदा
निरीहा च नीललोहितमूर्धगा ॥२२॥ नन्दिभूद्गिगणस्तुत्या नागानन्दा नगात्मजा ।
निष्ठप्रत्यूहा नाकनदी निरयार्णवदीर्घनोः ॥२३॥ पुण्यप्रदा पुण्यपर्भा पुण्यापुण्य-
तरंगिणो । पृथुः पृथुकला पूर्णा प्रणतातिप्रभन्निजनो ॥२४॥ प्राणदा प्राणिजननी
प्राणेशी प्राणलयिणी । पश्चाल्या पराशक्तिः पुरजितपरमप्रिया ॥२५॥ परापर-
फलप्राप्तिः पावनी च पयस्त्विनी । परानन्दा प्रकृष्टार्था प्रतिष्ठा पालनी परा
॥२६॥ पुराणपठिता प्रोता प्रणवाभरक्षिणो । पार्वतोव्रेषसंवज्ञा पशुपाश-
विमोक्षनी ॥२७॥ परमात्मस्वरूपा च परक्षम्भुप्रकाशिनी । परमानन्दनिलपन्दा
प्रायदिव्यतस्वरूपिणी ॥२८॥ पानीयरूपनिर्वागा परिवागपरायणा । पायेन्द्रन-
दवज्जवाला पापारिः पापनामनुत ॥२९॥ परमैश्वर्यंजननी प्रज्ञा प्राज्ञा परापरा ।
प्रत्यक्षलक्ष्मीः पश्चाक्षी परब्दोमाऽमृतम्भवा ॥२३०॥ प्रसन्नरूपा प्रणिधिः पूता
प्रत्यक्षदेवता । विनाकिपरमप्रीता परमेष्ठिकमण्डलः ॥२१॥ पर्यनाभपदाध्येण
प्रसूता पश्चमालिनी । परद्विदा पुष्टिकरी पश्चा पूर्तिः प्रभावती ॥२२॥ पुनाना
पीतगर्भधनी पापवर्तनाशिनी । कलिनी कलहस्ता च फुलाम्बुजविलोवना
॥२३॥ फालितैनोमहाभेत्रा फणिलोकविभूषणम् । फेनच्छलप्रशुश्रैना: फुल-
केरवगन्विनी ॥२४॥ फेनिलाव्याम्बुद्वारामा फुडुचवाटितपातका । फाणित-

स्वादुसलिला फोटपथजलाविला ॥१५॥ विश्वमाता च विश्वेशी विश्वा-
विश्वेश्वरप्रिया । ब्रह्मण्या ब्रह्मकुद्भाही ब्रह्मिठा विमलोदका ॥१६॥ विभा-
वरी च विरजा विकान्तानेकविष्टपा । विश्वमित्रं विष्णुपदी वैष्णवी वैष्णव-
प्रिया ॥१७॥ विरुपाक्षप्रियकरी विभूतिविश्वतोमुखी । विपाशा वैदुषी वैदा
वेदाक्षररसस्त्रवा ॥१८॥ विद्या वेगवती वन्दा वृंहणी ब्रह्मवादिनी । वरदा
विप्रकृष्टा च वरिष्ठा च विशेषनी ॥१९॥ विद्याघरी विशेषका च वयोवृन्द-
निवेविता । ब्रह्मका बलवती व्योमस्था विदुषप्रिया ॥२०॥ बाणी वेवती
वित्ता ब्रह्मविद्यातरंगिणी । ब्रह्माण्डकोटिव्याप्ताम्बुर्द्युहत्यापहारिणी ॥२१॥
ब्रह्मेशविष्णुरूपा च ब्रह्मिभववधिनी । विलासिमुखदा वैश्या व्यापिनी च
वृषारणः ॥२२॥ वृषाङ्कमौलिनिलया विपश्चात्तिप्रभविजनी । विनीता
विनता ब्रह्मतनया विनयान्विता ॥२३॥ विष्णवीवादकुला वेणुश्रुति-
विचक्षणा । वचेस्करी बलकरी वलोन्मूलितकलमधा ॥२४॥ विषाप्मा विगता-
तद्वाका विकल्पपरिवर्जिता । वृष्टिकर्त्री वृष्टिजला विधिविच्छिन्नवन्धना ॥२५॥
व्रतरूपा वित्तरूपा ब्रह्मविद्यविनाशकृत् । ब्रह्मधारा ब्रह्ममती विचित्राङ्गनी
विभावसुः ॥२६॥ विजया विश्वबीजं च वामदेवी वरप्रदा । वृषाश्रिता
विषष्टी च विज्ञानोम्यंशुमालिनी ॥२७॥ भव्या भोगवती भद्रा भवाती भूत-
भाविनी । भूतधात्री भयहरा भक्तदारिद्रधघातिनी ॥२८॥ भुक्तिसुक्तिप्रदा
भेशी भक्तस्वर्गपवर्गदा । भागीरथी भानुमती भाग्यं भोगवती भूतिः ॥२९॥
भवप्रिया भवद्वेष्टी भूतिदा भूतिभूषणा । भाललोचनभावजा भूतभव्यभवत्प्रभुः
॥३०॥ भ्रान्तिज्ञानप्रशमनी भिन्नब्रह्माण्डमण्डपा । भूरिदा भक्तिसुलभा
भाग्यवद्वृष्टिगोचरी ॥३१॥ भक्तिसोपलब्धकुला भक्षयभोज्यसुखप्रदा ।
भिक्षणीया भिक्षुमाता भावाभावस्वरूपिणी ॥३२॥ मन्दाकिनी महानन्दा
माता मुक्तितरंगिणी । महोदया मधुमती महापुण्या मुदाकरी ॥३३॥ मुनि-
स्तुता मोहहंत्री महातीर्था मधुलवा । माधवी मातिनी मान्या मनोरथपयातिगा
॥३४॥ मोक्षदा मतिदा मुख्या महाभाग्यजनाश्रिता । महावेगवती मेघा
महामहिमभूषणा ॥३५॥ महाप्रभावा महती मीनचञ्चललोचना । महा-
कारण्यसंपूर्णा महाद्विश्व महोत्पला ॥३६॥ मूर्तिसम्मुक्तिरमणी मणिमाणिक्य-
भूषणा । मुक्ताकलापनेपथ्या मनोनयतनन्दिनी ॥३७॥ महापातकराशिघ्नी
महावेवाद्वंहारिणी । महोमिमालिनी मुक्ता महावेदी मनोन्मनी ॥३८॥

महापुण्योदयप्राप्या मायातिमिरचन्द्रिका । महाविद्या महामाया महामेघा
महीषधम् ॥३९॥ मालाधरी महोपाया महोरगविभूषणा । महामोहप्रशसनी
महामण्डगलमण्डगलम् ॥४०॥ मार्तण्डमण्डलवरी महालक्ष्मीर्मदोज्जिता ।
यज्ञस्त्विनी पशोदा च योग्या युक्तात्मसेविता ॥४१॥ योगतिद्विप्रदा यज्ञया
यज्ञेशपरिपूरिता । यज्ञेशी यज्ञफलदा यज्ञीया यशस्करी ॥४२॥ यमिसेव्या
योगयोनिर्योगिनी युक्तवुद्धिदा । योगज्ञानप्रदा युक्ता यमाद्यदाक्षयोगयुक्त
॥४३॥ यन्त्रिताधीषसंचारा यमलोकनिवारिणी । यातायातप्रशसनी याताम
वामकृत्तनी ॥४४॥ यामिनीशहिमाच्छोदा युग्मर्मविवजिता । रेवतीरतिकृतस्या
रत्नगर्भा रमा रत्नः ॥४५॥ रत्नाकरप्रेमयात्रं रत्ना रसङ्घणिणी । रत्नप्राप्ताकृ
गर्भा च रमणीयतरंगिणी ॥४६॥ रत्नाची रुद्रमणी रागद्वेषविनाशिणी ।
रमा रामा रम्यल्पा रोगज्ञोदानुरूपिणी ॥४७॥ रुविकृदोवरी रम्या रुचिरा
रोगहारिणी । राजहंसा रत्नवतो राजहल्लोऽराजिका ॥४८॥ रामणीयक-
रेखा च रुजारी रोगरोषिणी । राका रक्षकातिशमनी रम्या रोलंबराविणी
॥४९॥ रागिणी रघिन्नुशिवा रुपलक्ष्मविषेविता । लोकप्रसूर्लोकवन्दा
लोलत्कललोलमालिनी ॥५०॥ लीलावती लोकमूर्तिर्लोकतवन्द्रिका ।
लेखाक्षवन्ती लटभा लघुवेगा लघुत्वहृत ॥५१॥ लास्वतरंगहृता च ललितालय-
भंगिणा । लोकवन्धुर्लोकधात्री लोकोत्तरगूणोजिता ॥५२॥ लोकत्रिहिता-
लोका लक्ष्मीर्लंझगलक्षिता । लीलालक्षितनिर्वाणा लावण्यामृतवर्षिणी ॥५३॥
धैश्वानरी वासवेद्या वन्ध्यत्वपरिहारिणी । वासुदेवांग्रिरेणुडनी वज्रिवज्च-
निवारिणी ॥५४॥ शुभावती शुभकला शान्तिः शान्तनुवलभा । शूलिनी
शैशववया: शीतलामृतवाहिनी ॥५५॥ शोभावती शोभउत्ती शोषितावेष-
किलिवा । शरण्या शिवदा शिद्या शरजन्मप्रवृः शिवा ॥५६॥ शक्तिः
शशाङ्कविमला शमनस्वसुसंमता । शासा शमनमार्गद्वी शितिकण्ठमहाप्रिया
॥५७॥ शूबिः शुचिकरी शोषा शोषशायिपदोद्गुवा । श्रीनिवासश्रुतिः अद्वा
श्रीमती श्रीः शुभवता ॥५८॥ शुद्धविद्या शुभावता श्रुतानन्दा श्रुतिस्तुतिः ।
शिवेतरघनी शवरी शास्त्ररीरुपधारिणी ॥५९॥ इमज्ञानज्ञोवती शान्ता शशव-
च्छतशृतिश्छता । शालिनी शालिज्ञोभाङ्गा शिखिवाहनगर्भमृत ॥६०॥
संसनीयवरित्रा च शातिताशेषवातका । षड्गुणेशवर्षतंपश्चा षड्गुणश्रुतिरूपिणी

॥६१॥ वण्डताहारिसलिला छट्ठायन्नवनवीशता । सरिद्विरा च सुरसा सुप्रभा
सुरदीर्घिका ॥६२॥ स्वःसिधुः सर्वदुःखघ्नी सर्वव्याधिमहीषधम् । सेव्या सिद्धिः
सती सूचितः स्कन्दसूहित्वं सरस्वती ॥६३॥ संपत्तरंगिणी स्तुत्या स्थाणुमोलि-
कृतालया । स्थैर्यदा सुभगा सौख्या स्त्रीषु सौभाग्यदायिनी ॥६४॥ स्वर्गनिःष्टे-
णिका सूक्ष्मा स्वधा स्वाहा सुधाजला । समुद्रलिपिणी स्वर्या सर्वपातकवैरिणी
॥६५॥ स्मृताधहारिणी सीता संसाराभितरपिण्डका । सौभाग्यसुन्दरी सन्ध्या
सर्वसारसमन्विता ॥६६॥ हरप्रिया हृषीकेशी हंसरूपा हिरण्यमयी । हृताध-
संघाहितकुद्देलाहेलाधगार्बहृत् ॥६७॥ अमदा क्षालिताधौधा क्षुद्रविद्राविणी
कमा । इति नामसहस्रं हि गडगायाः कलशोद्भूव । कीर्तयित्वा नरः सम्य-
गडगास्तानकलं लभेत् ॥६८॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वविद्विनाशनम् । सर्व-
इतोत्त्रजपाच्छुष्ठं सर्वपावनपावनम् ॥१६९॥

इति श्रीज्ञानदेवार्पणमस्तु ।



शुद्धिपत्रम् (continued from page xii)

६-११	तदर्जितं	१७४-६	धर्म
२९-२३	स्वला	१७६-१२	शब्दचरः
३०-२०	गूहेत्	१७७-९	खरध्वंसी
५६-१	शब्द...	१९६-२७	योऽभ्यर्थ्यते
९३-२२	शब्द...	२३५-१८	दधति
९९-२१	अल्लं...	२३८-१०	दहना....
१२६-१८	चापाभाँ	२३८-१४	वृषः स
१३३-२१	संसृष्टैः	२६०-६	सहस्र....
१३९-१	सुधियो	२७७-६	ममेति
१४१-२४	दीधिका	२७८-१०	नारायणं
१४३-९	अजल्लं...	२९६-२३	एकानेक...

On page 284, add :

स्को मुनिः कुम्भकुशाग्रहस्तः आग्रस्य मूले सलिलं ददानः ॥

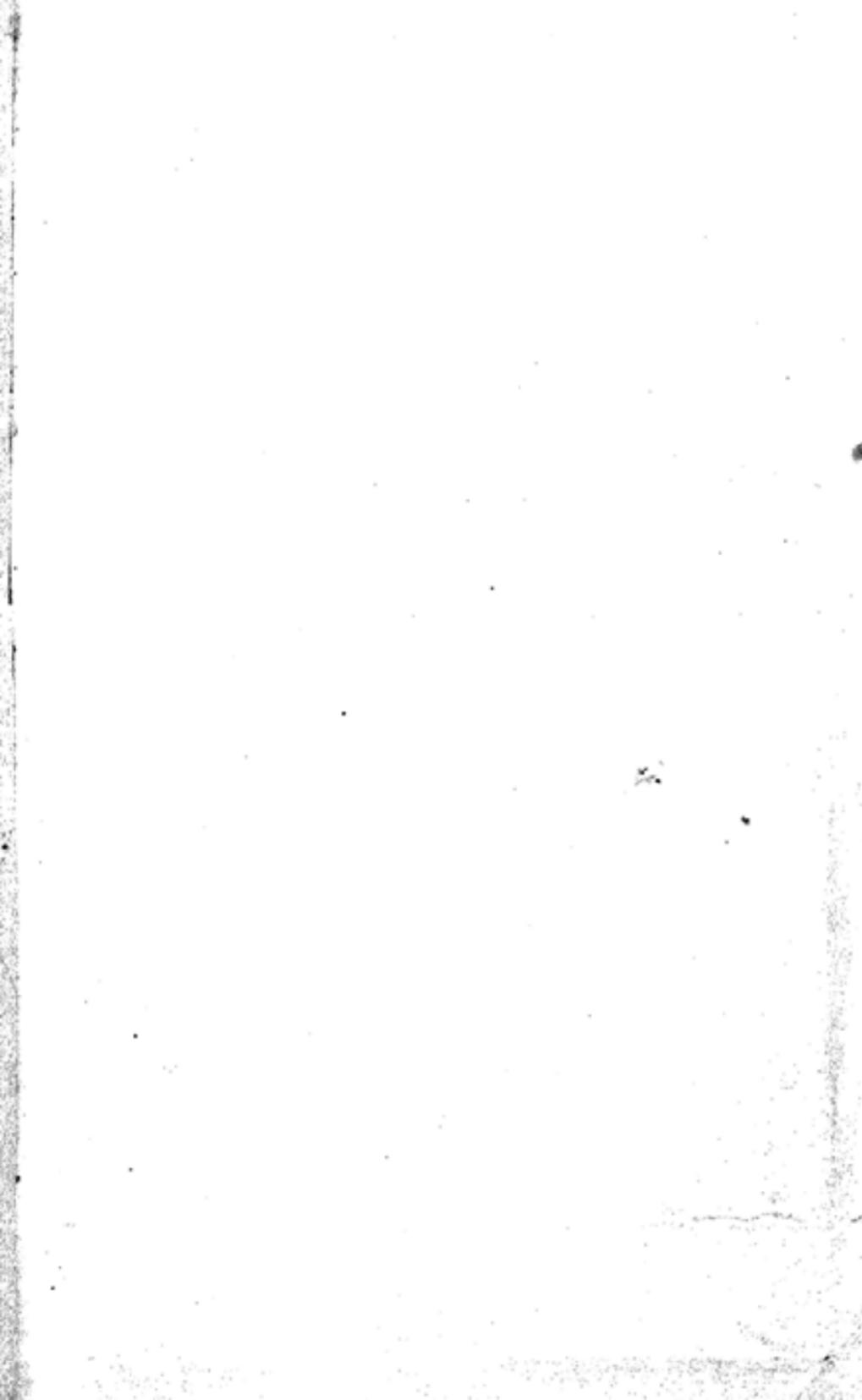
आग्रश्व सिक्तः पितरहश्च तृप्ता एका किया द्वयर्थकरी प्रसिद्धा ॥३७॥

वायु, १११.

नास्ति सौख्यं च मूर्खेषु नास्ति सौख्यं च रोगिषु ॥

पराधीने न सौख्यं तु स्त्रीजिते च विशेषतः ॥६१॥ स्कान्ध, रे.लं., ६७.





CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY,
NEW DELHI

Issue Record.

Catalogue No.

Sa.2Bh/Kar-6102

Author— Karmarkar, A.P. Ed.

Title— Puranic anthology.

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.

Stōbras

Sanskrit Lit - Stōbras